

8742

Avytttrad ur
Sem. f. nord.
ortnamnsforskning

ANTIQUARISK TIDSKRIFT

FÖR

SVERIGE

UTGIFVEN AF KONGL. VITTERHETS HISTORIE OCH
ANTIQUITETS AKADEMIEN

GENOM

HANS HILDEBRAND.

— — —
XIV: 1.

Distribueras af hrr Wahlstrom & Widstrand.
STOCKHOLM.

Pris: 2 kr. 50 ore.

Af Kongl. Vitterhets Akademien (1753—1786) och Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien eller på Akademiens förlag äro följande arbeten utgifna:

Kongl. Svenska Vitterhets Akademiens Handlingar. 5 band. 1755—1788.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar. 20 band. 1789—1852.

—, Ny följd. Del. 1 (1857): 4 kr. 50 öre; del. 2 (1861): 4 kr.; del. 3 (1863): 4 kr. 50 öre; del. 4 (1864): 4 kr.; del. 5 (1867): 4 kr.; del. 6 (1869): 4 kr.; del. 7 (1876): 4 kr.; del. 8, 1 (1885): 3 kr.; del. 9 (1884): 7 kr. 50 öre; del. 10 (1885): 6 kr.; del. 11 (1893): 6 kr.; del. 12 (1895): 6 kr.

Antiquarisk Tidskrift för Sverige. Del. 1 2 kr.; del. 2 3 kr.; del. 3, h. 1—4 4 kr.; del. 4, h. 1—4 4 kr.; del. 5, h. 1—4 5 kr.; del. 6, h. 1—4 4 kr.; del. 7, h. 1—4 5 kr.; del. 8, h. 1—4 4 kr.; del. 9, h. 1—3 3 kr.; del. 10, h. 1—6 6 kr.; del. 11, h. 1—5 4 kr. 75 öre; del. 12, h. 1—4 4 kr. 50 öre; del. 13, h. 1—3 3 kr.; del. 14, nr 1—3 7 kr.; del. 15, nr 1—2 3 kr. 75 öre; del. 16, nr 1—4 7 kr. 25 öre.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad. Första bandet: argångarne 1872—1874. Andra bandet: argångarne 1875—1877. Tredje bandet: argångarne 1878—1880. Fjerde bandet: argångarne 1881—1883. Femte bandet: argångarne 1884—1886. Sjette bandet: argångarne 1887—1889. Sjunde bandet: argångarne 1890—1892. Åttonde bandet: argångarne 1893—1895. Pris för hvar af argångarne 1872—1877: 2 kr.; för följande argångar 3 kr.

Hildebrand, Bror Emil, Anteckningar nr Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Dagbok samt om de under Akademiens inseende ställda Kongl. samlingarne för ar 1813. Pris: 37 öre.

—, Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord. 1816. Pris: 7 kr. 50 öre.

ANTIQVARISK TIDSKRIFT

FÖR

SVERIGE

UTGIFVEN AF KONGL. VITTERHETS HISTORIE OCH
ANTIQVITETS AKADEMIEN

GENOM

HANS HILDEBRAND.

FJORTONDE DELEN.

STOCKHOLM
IVAR HEGGSTRÖMS BOKTRYCKERI

1899.

INNEHÅLL.

		Sid.
Nr 1.	Otto Sylwan, Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut (1899).....	1—203
Nr 2.	Bernhard Salin, De nordiska guldbrakteaterna. Några bidrag till kännedomen om brakteaternas utbredning och kulturhistoriska betydelse (1895)...	1—111
Nr 3.	T. J. Petrelli och E. S. Liljedahl, Standar och dragonfanor, från valplatser i Tyskland och kejserliga arfländerna under 1600-talet hemförda af svenska trupper. Efter Olof Hedmans målningar och Eskil Rasks inventarium	1—144
N ^o 1. Otto Sylwan, Peintures murales de la fin du moyen âge dans la province d'Uplande.		
N ^o 2. Bernhard Salin, Sur les bractéates d'or des pays du Nord.		
N ^o 3. T. J. Petrelli et E. S. Liljedahl, Étendards etc. conquis par les troupes suédoises dans le cours du XVII ^e siècle sur les champs de bataille en Allemagne etc.		

Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut.

Af Otto Sylwan.

I. Inledning.

Medeltiden älskade färgen; att under denna tid »polykromien var en den mest bjudande lag för konsten», är ett yttrande af den franske arkeologen Courajod, hvilket finner lifligt bifall hos Gonse i hans stora arbete *L'art gothique*: »le moyen âge a été essentiellement coloriste». Öfver allt i den konsthistoriska literaturen möta vi samma uppfattning; för att här blott citera ett liknande yttrande så heter det hos en schweizisk författare¹: »De senaste årens fynd hafva åter rätt kraftigt erinrat oss om medeltidens färgglädje. Hvar hälst forskarens hammare berör murbetäckningen i ett ärevärdigt gudshus, där lysa den gamla dekorationens brokiga rester fram under de afspringande flagorna. Ingen aldrig så liten kyrka visar sig sakna spår af en sådan förgången prakt. Omedelbart före reformationen hade den fromma ifvern ånyo vaknat upp, med nästan feberaktig hast förnyade stora och små prydnaden i sina gudshus.»

En illustration till just detta sista påstående skänka målningarna på kyrkornas hvalf och väggar i Uppland

¹ R. Durrer i *Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft in Zürich* XXIV. II. 5 1898. Liknande vittnesbörd i *Christliches Kunstblatt* 1895, s. 121 och i *Revue de l'art chrétien* 1898, Ser. IV T. 9: 87; jfr äfven H. Otte, *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie*, 5 Aufl. I: 124 f.

och angränsande landskap från senare hälften af 1400- och början af 1500-talet. Denna grupp, som icke blott i yttre hänseende — till tid och rum —, utan ock i inre — genom sin likformighet — hör samman, kan visserligen icke i fråga om rent konstnärliga egenskaper jämföras med utlandets bästa verk, men den påkallar intresse äfven utom vart eget lands gränser genom rikedom af bevarade minnesmärken. En så talrik grupp af fullständigt målade landskyrkor torde vara enastående, hälst de erbjuda icke blott enstaka spår af den forna färgprakten, utan visa oss denna relativt utmärkt väl bevarad, så att vi kunna följa dekorationen genom hela byggnaden.

Målningarna i de medeltida kyrkorna hafva en afgjordt dekorativ prägel. Viollet-Le-Duc i sitt *Dictionnaire de l'architecture française* (artikeln Peinture T. VII) prisar de dåtida konstnärerna för den säkra smak, med hvilken de förstodo att inordna måleriet i byggnadens former, så att ett helt intryck åstadkoms. Det ville icke träda fram och verka för sig, utan blott smälta ihop med arkitekturen, understödja denna och icke täfla med den om åskådarens uppmärksamhet. Emellertid växlar målarkonstens uppgift betydligt under de olika skedena. De romanska basilikorna erbjödo målarna stora murytor, och här se vi Gud fader, Kristus och Maria tronande i upphöjdt majestät, symboliska figurer såsom kyrkan och synagogan och därtill allvarliga bilder af gamla testamentets heliga personer, af senare tidens helgon. Den stränghet för att icke säga stället, som utmärker de romanska målningarna äfven där de framställa lifligare scener, förenar sig med en konstnärlig sorgfällighet i utförandet. Figurerna begränsas af bestämda konturer gentemot den jämväl färglagda bakgrunden; blott de nödvändigaste accessoarier äro medtagna för att bilden skall kunna förstås.

Ur den romanska stilen växer den gotiska fram. När den humit sin konsekventa utbildning, hade murarna

sammandragit sig till pelare och några väggytor funnos ej längre, som fordrade att lifvas af färgen. Men de konstruktiva delarne smyckades ända till öfverdrift med skulpturverk, och målarkonsten fick nu till sin uppgift att berätta den heliga historien på de stora fönstrens skifvor. Den ledande rollen öfvergår från väggmåleriet till glas-måleriet; den rent dekorativa, mera anspråkslösa uppgiften att genom färgen betona de olika elementen af konstruktionen, kapitäl, strängar m. m., stod dock kvar.

Jämsides med denna förändring inom måleriet försiggår en annan. Den kristna konsten hade vuxit upp inom kyrkan, under omedelbar ledning af dess män. Med tiden glider konsten öfver i lekmännens händer, och därmed uppstår inom densamma en tendens att emancipera sig från den uteslutande kyrkliga synpunkten. En fransk biskop klagar mot slutet af 1200-talet: *Diversæ historie tam novi quam veteris testamenti pro voluntate pictorum depinguntur*. — En omhvälfning eger rum såväl i valet af ämnen som i sättet att framställa dem. I stället för att symboliskt antyda vill konsten nu öfverallt berätta. Att den hade till uppgift att för dem, som icke själfva kunde läsa, åskådliggöra hufvudmomenten af den heliga historien, betonas upprepade gånger af kyrkans auktoriteter. Mot medeltidens slut är det en viss art af scener, som med förkärlek omhullas, nämligen de ur Kristi lidande eller helgonens martyrier. Man ville icke blott stämma sinnet till andakt, utan gripa och uppröra själen, och därmed följer en tendens att upptaga rent af naturalistiska drag, hvilken stundom tager försteget framför hufvuduppgiften — alldeles öfverensstämmande med utvecklingen inom det medeltida dramat. Sitt kraftigaste och mognaste uttryck finner denna naturalism, då bröderna van Eyck och deras efterföljare i Flandern höja tafvelmåleriet till en med öfriga konstarter täflande betydelse.

Angående väggmåleriets beskaffenhet kan det vara lämpligt att här anföra ett par uttalanden af utländska författare.

I sin *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie* omtalar Otte väggmålningarne från den romanska perioden såsom »kraftiga konturteckningar, enkelt kolorerade, antingen utan eller med måttlig skuggning mestadels på blå grund och af en kraftigt lefvande, högtidligt storartad uppfattning, helt hållen i väfnadsstil såsom ytmåleri utan hvarje anspråk på perspektiv». Under den tidigare gotiken hade måleriet samma karaktär, men spelade en vida blygsammare roll för att senare med 1400-talet åter träda fram i talrika, fastän i dåligt tillstånd, bevarade minnesmärken: »det blef nu sed att fullständigt öfverdraga de hvittade hvalfkuporna med måladt plant-, rank- och löfverk ofta med inblandade helgonfigurer, evangelisttecken, apostlarne med credo och liknande» (a. a. II: 571, 608, 754; I: 125)¹.

Under 1100-talet, säger Viollet-Le-Duc på ofvan anförda ställe, nådde det arkitektoniska måleriet sin höjdpunkt under medeltiden; därefter koncentrerades för någon tid hela intresset på byggnadens konstruktion, men efter 1230 grep man sig åter an med att måla på de inre ytorna. Man hade nu vunnit omätligt i naturiakttagelse och i skicklighet, men förlorat den från antiken ärfda stora stilen; redan framträdde böjelsen för att öfverdrifva uttrycket. Lika litet som de bysantinska målarne använde de västerländska då några kartonger, utan grepo sig genast an med utförandet på muren. Vid verklig fresko, på våt kalk, tecknades figurerna först med röd ockra, därefter pålades lokalfärgerna, hvarvid modelleringen astadkoms genom att pålägga allt fler lager af

¹ Afbildningar hos Aus'm Weerth, *Wandmalerien des christlichen Mittelalters in den Rheinlanden* 1880. Under utgifning: *Aufnahmen mittelalterlicher Wand- und Deckenmalerien* af Borrman.

färg, allt mer tillsatta med kalk; så ernåddes mjukhet i öfvergångarna. Därefter uppdrogos åter konturer och veck med brunrött eller svart, detta stundom med temperafärger.

Närmare kännedom om tillvägagångssättet kunna vi få från ett annat håll. Inom den grekiska kyrkan har traditionen för det kyrkliga måleriet fasthållits med obehaglig stränghet, och underrättelser därom få vi af den franske arkeologen Didron, som 1839 besökte berget Athos för studier i dess talrika kloster och kyrkor. Här florerade — kvantitativt taget — ännu måleriet enligt de bysantinska traditionerna, och hvarje mästare hade till sin ledning ett exemplar af en *ἐπιτύχια τῆς ζωγραφικῆς*, ett arbete, hvilket, fastän ingen af de nu förefintliga handskrifterna är äldre än 1500, säkerligen till sin upprinnelse och sin stomme är vida äldre. Didron lyckades förvärfva ett exemplar af detta, hvilket han utgifvit¹, men han har ock lämnat en intressant skildring af målarnes förfaringssätt, då han hade tillfälle se dem i arbete, och om äfven tekniken undergått förändringar, så bära dock arbetets fördelning och utförande alla spår af att stämma noga öfverens med bruket i västerlandet -- och äfven här i nordn -- under medeltiden. Jag anför därför här Didrons berättelse om, huru pater Joaseph med sina medhjälpare målade den nya stora kyrkan i klostret Esphigmenou. »Jag steg själf upp på mästarens ställning, och jag såg, huru konstnären omgifven af sina lärjungar målade denna kyrkas nartex i fresker. Hans yngre broder utbredde murbruket på väggen; mästaren skisserade målningen; den förste medhjälparen utfyllde konturerna, hvilka mästaren antydt i de bilder, som han icke fann tid att fullborda; en ung lärning förgyllde helgonnimbarna, må-

¹ Då den franska upplagan icke varit mig tillgänglig, citerar jag här och i det följande den tyska öfversättningen af G. Schäfer, *Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos*, Trier 1855.

lade inskrifterna, arbetade på prydnaderna; de två andra, mindre, refvo och rörde färgerna samman. Under tiden skisserade mästaren sina målningar som ur minnet eller af ingifvelse. På en timme tecknade han på väggen ett måleri, som föreställer Kristus, hur han ger sina apostlar uppdraget att lära och döpa folken. Kristus och de andra elfva figurerna voro af nästan naturlig storlek. Han gjorde sina skisser ur minnet, utan karton, utan teckning, utan modell. I det att jag undersökte de andra målningarna, som han fullbordat, frågade jag honom, om han hade utfört dessa på samma sätt; han svarade jakande och tillade, att han sällan utplånade ett drag, som han en gång gjort.» — Äfven inskrifterna dikterade mästaren ur minnet.

Sedermera återkommer Didron till denna sak och betonar där åter den säkerhet, med hvilken mästaren tecknade konturerna med sin i rödt doppade pensel. Något utförligare relateras här tillvägagångssättet, huru medhjelparne lägga lokalfärgerna, uppdraga draperiernas veck och annat, som hör till biverket, och huru mästaren därefter tager fatt på alla nakna partier, framförallt hufvudena; viktigare figurer utfördes helt af mästaren ensamt. »Tva hufvuden göras på samma gång, såsom jag såg det brukas hos Joaseph; han behöfde knapt en timme för båda. På fem dagar hade han färdig en Pauli omvändelse al fresco, en målning om tre meters höjd och fyra meters längd», och »mera värd än en som kostar en af våra andra rangs målare sex till åtta månader»¹.

Den utveckling, som i det föregående i korthet antydts, kan spåras äfven i nordén. Redan ganska snart efter kristendomens införande och befästande har man

¹ A. a. s. 10—11 och 94—98. (Jfr dock tillägget!)

börjat pryda gudshusen med målad dekoration. Det berättas om biskop Arnold i Roskilde, att han i början af 1100-talet lät förnya därvarande målningar, hvilket ju tyder på att dessa redan då hade en ej så obetydlig ålder. Från det nämnda århundradet anser man sig i Danmark hafva målningar bevarade i Jellinge kyrka.

I Sverige torde man icke kunna påvisa sadana äldre än 1200-talet. Bland dessa må nämnas de berömda målningarna i Bjesjö i Skåne samt en grupp i Småland och Östergötland i Vrigstads, Hjelmseryds och Kaga kyrkor. De påminna icke blott sinsemellan om hvarandra, utan hafva äfven dekorationsmotiv, som mer eller mindre starkt ansluta sig till utländska¹. Då konstens utöfvande denna tid, åtminstone här i norden, låg i händerna på munkarne, förefaller det, såsom Hildebrand påpekar, mycket antagligt, att vi här hafva ett verk af cistercienserna i Nydala nära Vrigstad och Hjelmseryd, ett kloster, som 1144 grundades från Clairvaux. Att vi vid denna tid hafva att göra med inflytanden från Frankrike antaga äfven Kornerup (*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* 1868 och 1884) och Petersen. Från Cluny utsändes konstnärer till dotterklostren, på Absalons tid införskrefvos cisterciensermålare till Öm kloster och ännu 1308 likaledes benediktiner från Paris till Bergen.

Till den romanska perioden hör ännu målningarna i Estuna kyrka i Uppland, antagligen tillkomna ej långt

¹ Den af Hildebrand, *Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid* s. 77, afbildade bården från Vrigstad öfverensstämmer med en sådan i Hjörlande (Petersen. *Kalkmalerier* T. VII) och med den sammastädes s. 78 återgifna kan sammanställas ett par i Slaglille och Fjenneslev. Se Petersen T. VI och IV; jfr äfven Kraus, *Die Wandgemälde der St Georgskirche zu Oberzell auf der Reichenau* (1884) och Mantz, *La peinture française du IXe siècle à la fin du XVIe* (1897) s. 112 ff. Det stora af Gélis-Didot och Laffilée utgifna verket om det franska dekorationsmåleriet har ej varit mig tillgängligt.

efter år 1298, då kyrkan byggdes, men kort därpå äro vi i det år 1323 målade koret till Råda kyrka i Värmland midt uppe i gotiken med dess spetsgafflar, fialer och krabbor, anbragta såsom prydnader på en rad nischer, i hvilka figurer äro afbildade¹. Om den närmast följande utvecklingen äro vi tills vidare klen t underrättade², men dess flera minnesmärken hafva vi från medeltidens slut, då den nya realistiska riktningen trängde igenom äfven här. Bortse vi tills vidare från några målade kyrkor i Skåne, hvilka höra samman med de danska, så hafva vi jämte Upplandsgruppen, som här skall sysselsätta oss, en annan grupp, där decorationen har en rätt skild karaktär. Där finnes en hel mängd figurer och scener afbildade, samtliga inramade i medaljonger, hvilka omslutas af rosetter och blad. Till denna grupp höra målningarna i Råda kyrkas skepp, daterade 1494, i Gökhem i Västergötland (af B. E. Hildebrand antagna vara af samme mästare som Råda), i Appuna, Fifvelstad, Risinge och Örberga i Östergötland samt Kumla på Visingsö³. Från samma period äro målningarna i Östra Herrestads, Gärds Köpinge, Hjarsås och Gladsax kyrkor i Skåne.

Gotiken var ej gynnsam för det egentliga väggmåleriet, sågo vi ofvan, och då det icke spelade någon själfständig roll, öfverlämnades utförandet åt handverkare af

¹ Mandelgren, *Monuments Scandinaves*, Paris 1862, ett verk som hvarken i färg eller teckning är fullt pålitligt, men dock med försigtighet kan användas; B. E. Hildebrands uppsats om Råda kyrka i k. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar; Ny följd, Del. 1. — En list här (Hildebrand a. a. fig. 81 s. 82) erinrar något om en dylik i Bjersejö.

² Kanske kunna några målningar på Gotland och de ännu ej aftäckta i Sigtuna här infogas.

³ Risinge och Råda afbildade af Mandelgren; fotografier och färgskisser i Antikvarisk-topografiska arkivet. — Ett tak, hvars fantastiska figurer mycket påminna om Rådas, finnes i Metz; se *Zeitschrift für christliche Kunst* X: 97.

lägre ordning. Äfven där måleriet fick större utrymme sig anslaget, blef det därför kvalitativt stående på samma anspråkslösa ståndpunkt och detta har i sin ordning föranledt, att man icke så uppmärksamt studerat de bevarade minnesmärkena från gotikens som från den romanska stilens dagar. Man har med ett i viss mån berättigadt förakt sett ned på de förra, medan stora verk och praktfulla afbildningar gjort de senare kända. Detta ganska naturliga förhållande bereder oss svårigheter, då det gäller att sätta de verk, vi här skola studera, i sammanhang med riktningarne på kontinenten. Emellertid kunna vi på förhand vara ganska förvissade om, att de närmaste mönstren äro att söka i norra Tyskland. Handeln gick vid denna tid hufvudsakligen öfver Lybeck och Danzig, och på denna väg stodo vi ock i kulturel förbindelse med Europa. De snidade och målade altarskåpen, som vi hafva bevarade i rätt stort antal, hafva troligen importerats från Lybeck — dock är detta ej ännu fullständigt undersökt — några äro väl förfärdigade här hemma, andra kanske hämtade längre ifrån; men äfven i detta senare fall har nog oftast Lybeck tjänat som förmedlande, ty jämväl där vände man sig, när det gällde något mer än vanligt betydelsefullt verk, till konstnärerna vid Rhen eller i Nederländerna.

II. Öfversikt af de uppländska kyrkomålningarna; deras anordning och ornamentik.

De kyrkliga målningar, för hvilka jag här skall redogöra, bilda en både i yttre och inre afseende tämligen väl begränsad grupp, både kronologiskt och geografiskt. De hafva tillkommit under den tid, Jakob Ulfsson satt på Uppsala ärkebiskopsstol, 1469—1514 eller tiden närmast

därefter, och de återfinnas också till allra största delen inom Uppland, några inom angränsande landskap, Södermanland, Västmanland och det norrländska kustlandet¹. Bland de kyrkor, som tillhöra denna grupp, gifves det emellertid några, som sins emellan ega ännu innerligare samband med hvarandra på samma gång de i konstnärligt hänseende stå högst, och det är därför lämpligt att sammanfatta dem till en grupp för sig, som då kommer att utgöra den kärna, från hvilken jag i min redogörelse skall utgå. Då jag kallar den *Kumla-gruppen*², upptar jag en benämning, den där redan förut användts af den författare, som först genom sina forskningar lagt grundvalarne för denna såväl som för flera andra grenar af vår medeltids konsthistoria, nämligen riksantikvarien Hans Hildebrand. En gång för alla får jag här hänvisa till hans afhandling om kyrkomålningar i ärkestiftet från slutet af medeltiden, intagen i denna tidskrifts andra band s. 376—416 (med tillägg i tredje bandet) och samme författares öfversikt *Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid*.

Jag börjar med en kortfattad framställning af dekorationen i allmänhet, därvid närmast afseende den nämnda Kumlagruppen.

Oftast äro målningarna i hvalfven de enda nu synliga, då väggarnes vanligen tyckas hafva lidit mera och sålunda icke kunnat ånyo framdragas under det hvita täcke, hvarmed en ändrad smak eller kyrkligt missriktadt

¹ Då jag i det följande använder adjektivet *uppländsk* för korthetens skull, är det således att fatta såsom en benämning 'a parte potiore'.

² Mot denna benämning kunde invändas, att Kumla kyrka är belägen i Västmanland, medan Uppland är gruppens egentliga hemland, men denna kyrkas målningar äro de äldsta daterade af de hörande (1482), och tillika känna vi äfven mästarens namn, Albert, om hvilken mera längre fram.

nit — väl sällan förrän mot slutet af 1700-talet? — höljt dessa »störande, ömkliga och krassa fantasikompositioner, där djäfvulen syntys spela en hufvudroll, såsom det heter i en skrift från 1838, författad till försvar för öfverkalkandet af målningarna i Litslena kyrka. De fall, där äfven väggarna blifvit aftäckta, visa oss emellertid, att man här icke, såsom i Råda, i flera gotländska kyrkor och i Sigtuna, omgifvit där afbildade figurer eller scener med ramar af målad arkitektur i gotisk stil, utan helt enkelt nöjt sig med smala afdelande bårder.

Kapitälén eller öfversta delen af pelarne erbjuda af samma skäl mera sällan tillfälle till iakttagelser; de synas emellertid oftast hafva burit enstaka figurer ur bibelns eller sagans värld.

Hvalfvéns strängar äro nästan alltid väl behandlade och bära i regeln tvärbånd med regelbundet växlande färger, oftast brutna i spets såsom heraldiska sparrar; stundom löpa utefter strängarne smalare band, veckade i sick-sack eller slingrade kring en smal staf. På sistnämnda sätt förekomma ock slingrade räckor af blad, hvilka äro mera likna akantus, än mera eklöf¹. Andra mera sällan iakttagna motiv skall jag längre fram på sina ställen nämna. De försök, som senare gjordes med nya, voro oftast föga lyckade och föga ägnade att stämna med det arkitektoniska; sådant är det flerstädes förekommande schackbrädes-mönstret.

Själftva fälten i hvalfven ägnas åt figur-framställningar, vanligen tre i hvarje kupa, afdelade sins emellan (då detta ej naturligt skedde genom strängarne) af en enkel svart bård, bestående af hela och halfva kors²; senare utbyttes

¹ Sådana finnas långsät pelarne i Wismars Marienkirche; se Borrmanns *Aufnahmen mittelalterlicher Wand- und Deckenmalereien*, där det om detta ornament heter, att det bildas af »de bekanta akantus-mässigt formade och skruformigt vridna bladrankorna från sen-gotiken.

² Återfinnes i Colbergs Marienkirche. Om denna, som äfven i

denna ofta mot mera konstigt sammansatta schabloner eller en rad snedt ställda eklöf. Bakgrunden för bilderna utgjordes af den ofärgade grunden, som ströddes med mörka stjärnor eller rosetter, de senare af växlande form; stundom bredde sig dock dekorationen här omkring figurerna, hvarom längre fram.

I koret (och stundom äfven annorstädes) bilda strängarne stjärn- eller näthvalf och här fylldes då de små öfversta fälten närmast midten af åtta änglar, en synnerlig effektfull dekoration, som vi påträffa äfven utomlands, såsom i Colbergs Marienkirche och i det kapell, som Jaques Coeur inredde i sitt hus i Bourges¹; dessa änglar bära antingen språkband (vanligen då med verser ur någon latinsk hymn) eller musikinstrument eller martyredskap, eller ock äro de afbildade i tillbedjande ställning med höjda, sammanlagda händer.

Nere i hvalfkupornas undre spetsar ses ofta figurer, vanligen bröstbilder af profeter; Kugler, som iakttagit sådana i Colberg, vill i dem se ett uttryck af — icke en religiös, utan — en arkitektonisk tanke, i det de skulle försinnliga de bärande krafterna. Att de emellertid i Uppland sammanhännga med bildserien skola vi framdeles iakttaga.

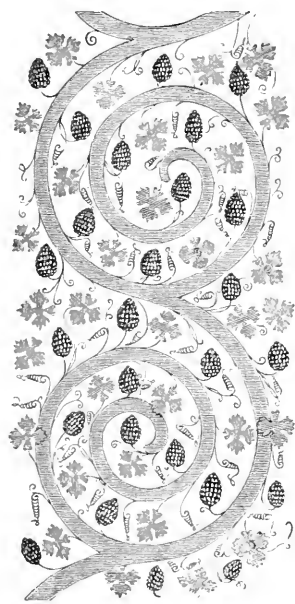
Icke alla fält i hvalfven liksom ej heller de dem begränsande bågarne kunde eller borde fyllas med figurala framställningar; det ornamentala elementet har sin uppgift att fylla, anslutande sig till det arkitektoniska, hvilket främst fick sitt uttryck i dekoreringsen af strängarna². De motiv, som härvid begagnades inom Kunla-gruppen, voro följande.

det följande omtalas, se Kugler *Pommersche Kunstgeschichte* s. 182 och *Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungs-Bezirks Köslin* I: 33.

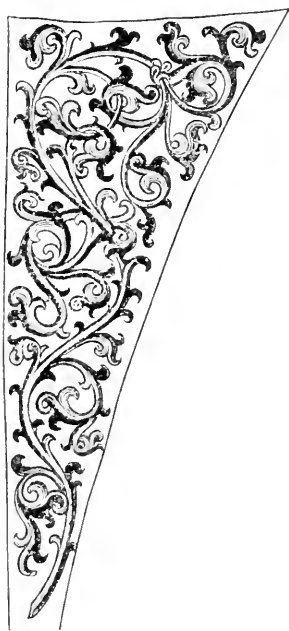
¹ Mantz, *La peinture française*, s. 199.

² Exempel på strängarnas dekorationsmotiv ses på bilderna längre fram.

Den ärevördiga *vinstocken* (fig. 1) användes som dekorationsmotiv redan i den kristna forntiden, då man, som ofvan sagdt, mera genom symboler antydde de religiösa grundsanningarna än i bild framställde den heliga historien, och själf hade ju Kristus (Johannes' evangelium 15: 7) liknat sig vid vinträdet. Det lämnade ock ett tack-samt dekorativt motiv, som i våra kyrkor särskildt ofta anbringats på bågarne i fortlöpande våg- eller S-formiga

1. Kumla.

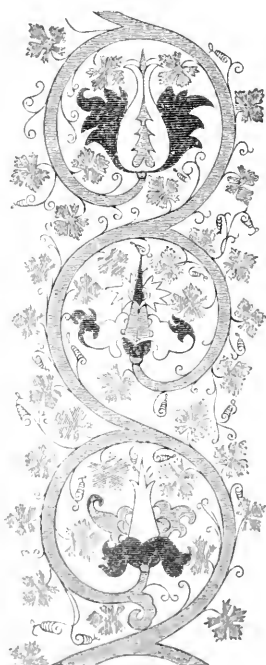

2. Kumla.

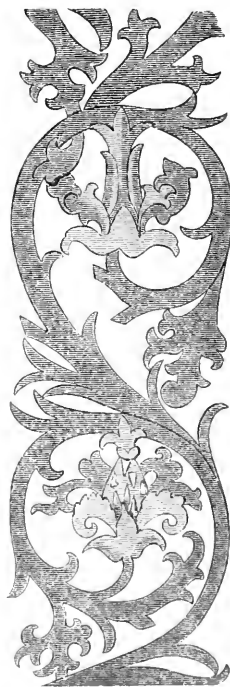
slingor. Stammen är än grön (så i Kumla), än brun och uppbär gröna blad och blågra drufklasar.

Rankverket (fig. 2) är ett viktigt element i den sluttande gotikens konst. Friare och mjukare trädde det i stället för det gamla »maass -verket inom skulpturen (t. ex. på korstolar) först omkring år 1500, men rätt mycket tidi-

gare begagnades det såsom ornament i måleriet¹. I Kumla-gruppen äro dess slingor oftast gröna och förekomma dels ensamma i svicklarnes smala trekantiga fält, dels på bå-garna, i hvilket fall de bära än stora, gotiska blommor och fantastiska människo- och djurfigurer, än åter bröst-bilder af profeter. På detta sist nämnda sätt användes rankverket uti den s. k. Jesse rot, hvarom mera fram-

3. Kumla.

4. Tyskland.

deles. — Stundom utgår ock rankans stam från några figurer.

Detta vackra motiv kan sägas vara karakteristiskt särskildt för till Kumla-gruppen hörande kyrkor, medan det däremot, märkligt nog, finner ringare användning i

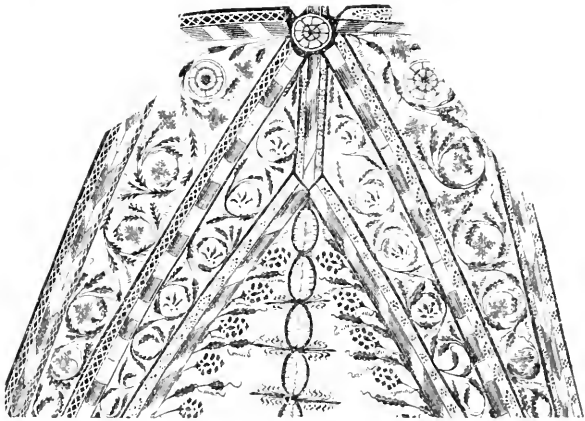
¹ Jfr Goldschmidt, *Lübecker Malerei und Plastik bis 1530*, s. 22 a.

öfriga, som ock i hela sin dekoration äro långt nyktrare och fattigare.

De stora gotiska blommorna åter påträffas ofta äfven i andra målningar, jämväl ensamma utan rankverk, men icke alltid smakfullt tecknade. Ett prof på rankor med olika blommor meddelas här (fig. 3) från Kunla kyrka och till jämförelse ett annat (fig. 4) hämtadt från ett sen-

5. Herkeberga.

6. Knifsta.

gotiskt broderi uti Germanisches Museum i Nürnberg¹. Äfven i danska kyrkor påträffas liknande ornament, såsom i Kristian I:s kapell i Roskilde och i Sulsteds kyrka, hvars målningar ej äro äldre än 1548. (Se Petersens arbete pl. XXVIII).

¹ Efter afbildning i *Zeitschrift für christliche Kunst* X: 17. I samma publikation III: 98 finnas bilder af målningar i Niederzwehren vid Kassel, där liknande blommor förekomma bland dekorationen.

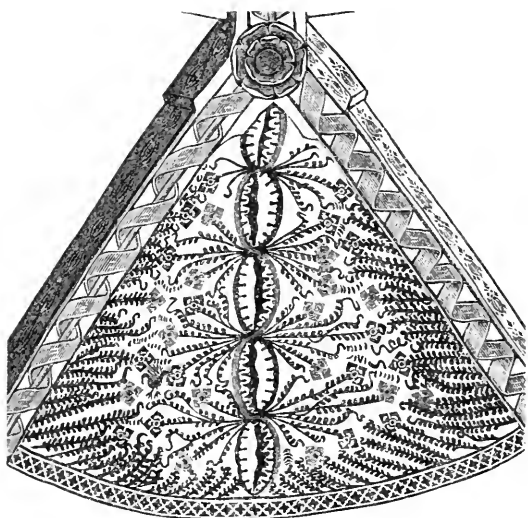
Enkla jämntjocka brunröda slingor anbringas stundom på hvalf och bågar, som icke tillhöra kyrkans förnämligaste platser, t. ex. i vapenhuset i Solna (se Mandelgrens plansch) och i ett dörrhvalf i Floda.

Ett vackert ornament (fig. 5) är det, som består af smala ur hvarandra framskjutande blad med parvisa flikar, och som städse har ena sidan med dess flikar rödbruna; den andra på samma sätt klart grön. I vågförmiga slingor än ensamt, än uppbärande bruna rosetter förekommer detta *bladmotiv*, som vi i brist på bättre namn kunna kalla det tillsvidare, ofta i svicklar och smala fält, stundom också (i Täby och Vänge t. ex.) på strängar och bågar. Ur flera synpunkter förtjänar detta ornament vår lifliga uppmärksamhet. För det första bilda dessa båda färger, rödbrunt och grönt, jämte bakgrundens hvitt den treklang, som kan sägas behärska hela dekorationen i de uppländska kyrkorna, och som i allmänhet gör en mycket god verkan.

Om dessa brungröna bladslingor i Kumla-gruppens målningar ännu få afstå den främsta platsen åt rankverket, så uppträda de däremot såsom det förnämsta, ja nästan uteslutande använda ornamentet i de flesta andra Upplands-kyrkor, hvilkas målningar förskrifva sig från senare hälften af 1400- och början af 1500-talet. Vi se dem sålunda på figur 6, som är hämtad från Knifsta kyrka. Medan färgerna och slingornas art och användning här äro de samma som i Kumla, är däremot grundformen något annorlunda beskaffad, den är vida mindre elegant, i det bladet är jämntjockt och har rundade flikar. Om Kumla-bladet har en aflägsen likhet med det antika akantus-ornamentet, så förefaller Knifstas däremot mera naturalistiskt, och kanske det icke går an att anse det senare blott som en förvanskning af det förra. Emellertid torde denna olikhet i teckningen af de grundformer, från hvilka man utgick, icke utesluta, att en in-

verkan kan hafva ägt rum både med afseende på motivets färgläggning och dess användning och behandling.

Dessa blad begagnas nu i Knifsta icke blott såsom fortlöpande vågformiga slingor, utan anbringas ock rundt kring de större fälten, från hvilkas kanter de, omväxlande med blad af annan form, spira upp (se bilden!). Karakteristiska äro ock de små korkskruf-liknande klängen, hvilka anbringas här och där, och som väl egentligen härstamma från vinstocken.

7. Edebo.

Hvad som nu sagts om bladmotivet och dess användning i Knifsta, gäller ock om nästan alla de uppländska kyrkomålningar, med hvilka vi här få att göra utom Kumla-gruppens, och på denna grund kunna vi redan nu sammanfatta dem till ett under benämningen (*Bro-)*Knifsta-gruppen. Att äfven i andra hänseenden karakteristiska olikheter mellan dessa båda grupper finnas, skola vi längre fram få se.

Inom en del till denna andra grupp hörande kyrko-

målningar, hvilka tydligen hafva tillkommit relativt sent, blifva dessa bladslingor allt stelare och tråkigare; så i Edebo, som vi se på fig. 7. Förgäfvos försöker målaren här upphjälpa ornamentets magerhet genom att upprepa det i ständigt samma enformiga figurer, hvilka likt ogräs sprida sig öfver hela hvalfven. Äfven grundformen förändras med tiden något och liknar mera en kvist med parvis rundade småblad.

Ornamentet återfinnes inom Sverige jämväl på ett litet altarskåp, som från ena Enhörna-kyrkan (Södermanland) kommit till Statens Historiska Museum¹; om det möjligen går igen äfven i Risinge och Råda kan icke ensamt med ledning af Mandelgrens kopior afgöras.

Äfven nere i Danmark kunna vi påvisa samma ornament. I Roskildes domkyrka hafva vi det i Kristian Is kapell, hvilket invigdes år 1464 och antages jämväl vara måladt vid samma tid; väggarna äro alldeles fyllda af slingor, sammansatta af blad, hvilka närmast likna dem, som vi se på bilden från Knifsta. Ehuru i mindre utsträckning förekommer ornamentet på samma ställe i två andra kapell, Birgittas och S:t Laurentius', båda målade först 1511. — Att döma af planscherna i M. Petersens verk om de danska kyrkornas kalkmålningar och af i det danska Nationalmuseets arkiv befintliga kopior i färg af dessa har motivet ganska flitigt användts i flera kyrkor, som målats under 1400-talets senare hälft, så i Vordingborg och Thingsted samt i Elmelunde och Kjeldby på Møen, möjligen äfven i Draaby och Vallensbæk². I dessa

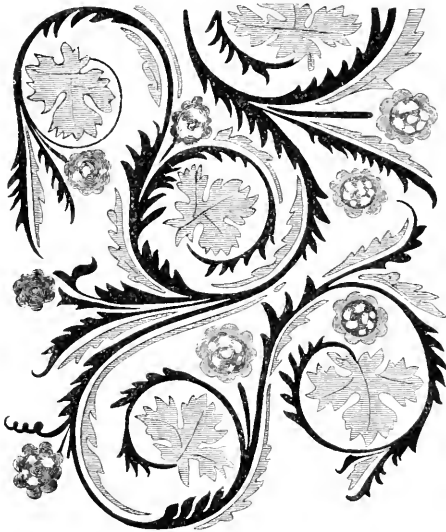
¹ Mycket sannolikt förefaller det ju att sådana skåp behandlats af samme målare, som dekorerat hvalfven; om jag dock icke här gått in på detta förhållande, så beror detta på, att en undersökning af de talrika altarskåpen icke existerar och fordrar för sig ett högst betydligt arbete. När detta, som man får hoppas, om icke allt för lång tid blir gjort, kan samhörigheten diskuteras.

² Se Petersens anförda verk pl. XXI f. XXX—XXXIII med motsvarande text, särskildt s. 137 f. angående Vordingborg.

danska kyrkor hafva slingorna formen af plymer, något som förekommer i de uppländska egentligen blott då ornamentet användes att fylla hvalfkupornas öfre spetsar.

Äfven de korkskrufliknande klängena iakttagas i danska kyrkor, speciellt i Ballerup i riklig mängd, och likaså i Gärds Köpinge kyrka i Skåne.

Gå vi längre söderut, öfver Östersjön, finna vi slingor i rödbrunt och grönt utgöra ett beaktansvärdt mo-

S. Doberan.

ment äfven i de tyska kyrkornas målningar. Rostocks och Doberans kyrkor äro dekorerade med »stiliserade vinrankor» med gröna blad och blågrå klasar¹ ungefär så-

¹ Se planschen i tredje häftet af Borrmanns *Aufnahmen mittelalterlicher Wand- und Deckenmalerien in Deutschland*. Texten lämnar tyvärr föga upplysning. Ut i *Mecklenburgs Kunst- und Geschichts-Denkmler* herausg. v. Schlie bd I (mer är ej utkommet) omtalas väggmålningarna i Rostocks Nikolai kyrka s. 163, men om ornamenten lämnas hvarken i text eller afbildning fullt nöjaktig upplysning.

dana, som äfven finnas i Kumla och annorstädes, men i Doberan företeende den anmärkningsvärda egendomligheten, att själfva stammen är upplöst i flikade röda och gröna slingor, de där mycket erinra om Kumlas (fig. 8). I huru vidsträckt mån detta ornament funnit användning, från hvilken tid det förskrifver sig, och hvar det förut kan påvisas, detta allt är frågor, som jag saknar medel att besvara. Men med all säkerhet hafva vi här fått en fingervisning om hvart vi skola vända oss för att finna de målningar, som varit mönster för de uppländska.

Kasta vi åter en blick på bilden från Knifsta, se vi, att hvalfkuporna där äro vertikalt uppdelade af en kedja af blad, hvardera innefattadt i en aflång ring. Detta *kedjemotiv* är alldeles främmande för Kumla-gruppen, men förekommer ofta annorstädes; sålunda finnes det redan i målningar, som äro äldre än 1450, och har därefter fortplantat sig under mer än ett halft sekel. Vid ringarnes mötespunkter se vi en sorts dubbel-palmetter, hvilka på andra håll äro utbytta mot något olika figurer.

På afbildningar, som längre fram meddelas af målningar af relativt sent datum kan man iakttaga, att flerstädes såsom fyllning anbragts stora runda rosetter, erinrande om dylika i Risinge, där mellanrummen mellan de medaljonger, som innehålla figurbilderna, sålunda utfyllts.

Slutligen skall jag fästa uppmärksamheten på ännu ett ornament, lämnande öfriga mera sällan förekommande åt den speciella beskrifningen af hvarje kyrka.

I Bro, Västeråker, Enånger m. fl. kyrkor se vi längs med strängarne löpa ett ornament, som närmast liknar ett krusadt band¹. Alldeles liknande äro regelbundet anbragta under alla de figurer, som framställas såsom uppenbarande sig i skyn (Gud, Kristus, Maria, änglar), och jag skulle därför anse sannolikt att ornamentet uppkommit

¹ Jfr afbildningar längre fram från Västeråker. — En liknande bård återfinnes i *Borrmanns Aufnahmen*.

därigenom, att man underkastat skyarne omkring dessa figurer en stilisering. Detta torde blifva än klarare, om vi vända oss till de samtida träsnitten, där detta sätt att inrama de himmelska personligheterna jämväl var regel. Jag kan i detta hänseende hänvisa till Biblia pauperum, Gothans Birgitta-upplaga och Muthers *Die deutsche Bücherillustration* 1460—1530.

Till sist innan vi öfvergå till figur-framställningarna några ord om färgen. Såsom jag nyss framhållit är brunt och grönt dominerande, men därjämte förekomma äfven blått, grått och gult; rött saknas, nämligen sådana målningarna nu te sig, men säkert beror detta därpå att färgen mörknat (så är förhållandet med figurernas munnar och kinder), och möjligen hafva en del mycket mörkt bruna draperier i sitt ursprungliga skick varit röda. Nyanseringar äro okända, men likväl förstodo de bättre af våra målare att med sina få men klara och milda färger åstadkomma goda sammanställningar, och vid de första besöken skall helt visst en hvar känna sig öfverraskad och imponerad af det resultat, som den färgälskande medeltiden med sina begränsade tillgångar i dessa anspråkslösa landskyrkor lyckats åstadkomma¹.

III. Figurframställningarna.

Biblia pauperum såsom källa för dem.

Vända vi oss nu till betraktandet af de ämnen målne eller de, som vägledde dem, valt för bilderna, och

¹ Enligt Nervander, *Lojo kyrka och dess medeltidsmålningar*, s. 75 finnas i de finska målningarna oftast hvitt, grönt, gult, brunt och grått; den röda färgen saknades ej heller, men har nu öfvergått till svart. Blått är sällsynt — en olikhet mot de uppländska.

därvid fästa oss vid Kumlagruppens verk närmast, så slår oss genast den märkliga omständigheten, att vi här finna så mycket, stundom det mesta vara hämtadt ur gamla testamentet¹, medan i allmänhet annorstädes scenerna ur Kristi lidandes historia och ur helgonens lif äro de dominerande. Detta förhållande framträder påfallande vid en jämförelse med de danska kyrkomålningarna, om hvilka vi genom M. Petersens stora verk få god kunskap. Genombläddra vi detta, påträffa vi bland de från 1400-talet härstammande målningarna visserligen en mängd bilder med ämnen från skapelsen och från Adams och Evas historia, men däremot mycket sällan några andra gammaltestamentliga; blott i rent enstaka fall hafva kopparormen, Isaks offrande eller Simson här afbildats. Hvaraf kommer sig nu detta?

Låtom oss taga en öfverblick af t. ex. Danmarks kyrkas målningar! Framme i korets tredelade östra kupa se vi i midten en bild af treenigheten, där Gud fader håller korset med sin därpå fastnaglade son; på ömse sidor därom framställes, huru de af ormar angripna Israeliterna helas genom anblicken af den på ett kors fästa kopparormen, och huru Abraham står i begrepp att offra sin på altaret knäböjande son Isak. De latinska inskrifter, som medfölja de båda sistnämnda bilderna, lyda: »Lesi curantur serpentem dum speculantur», och vid den senare: »Signantem Christum puerum pater ymolat istum». Nedanföer se vi nattvarden och Israeliterna sysselsatta med att plocka manna i öknen, vidare i norra kupan bredvid Kristi himmelfärd bilder af Elias' och Enochs upptagande i himlen, hvarvid det om den senare heter: »Heno-

¹ Detta gäller egentligen hvalfvens målningar; hade vi äfven väggarnes bevarade i lika stort antal skulle nog proportionen mellan ämnena ur gamla och nya testamentet ställa sig något annorlunda, men i alla händelser kvarstår orubbadt det faktum, att gamla testamentets bilder åtnjöto stor popularitet.

translatus celestibus est sociatus». Liknande leoninska hexametrar läsas äfven vid flera af de öfriga i detta hvalf förekommande gammaltestamentliga bilderna, så vid Jonas: »Jonas glutitur tamen illesus respuitur», vid Simson: »Ut vis Sampsonis destruxit ora leonis», vid Josef: »Signans te Christe juvenis venumdatur iste». Denna sista inskrift liksom den nyss anförda vid Isaks offrande säger tydligen, att dessa händelser äro framställda såsom förebildande tilldragelser ur Kristi lif, och då man finner det mycket ofta vara fallet, att samma bild i olika kyrkor åtföljes af samma latinska vers, så uppstår lätteligen den misstanken, att dessa förebilder och dessa verser icke i hvarje fall uppfunnits af den andlige herre, som gifvit målarne föreskrifter för dekoreringsen, utan hämtats ur någon viss literär källa. En sådan har det ock lyckats mig påträffa, nämligen det verk, som går under benämningen *Biblia pauperum*, de fattiges bibel.

Att i detalj konstatera, i huru vidsträckt grad detta verk varit mönster för de uppländska kyrkomålingarna från Jakob Ulfssons tid, blir en senare uppgift; först några uppgifter om det nämnda arbetet, dess tillkomst och betydelse¹.

Redan i den kristna forntiden behärskades exegesen af föreställningen om gamla testamentet såsom förebildande det nya; så säger Augustinus: »In veteri testamento novum latet, in novo vetus patet». Och redan i den äldsta kristna konsten framträda bilder äfven ur gamla testamentet. Från medlet af 400-talet försiggår emellertid en kyrklig reform, som inverkar på konsten, i det att i stället för den fortlöpande bibelläsningen träder läsningen af blott valda stycken (*lectio propria* i stället för *lectio continua*), och vid valet af ämnen håller sig den bildande konsten inom det sålunda bildade sammandraget af nya

¹ Se för det följande Kraus, *Geschichte der christlichen Kunst*.

testamentet. Snart kan man äfven spåra, hurusom vissa personer och tilldragelser från gamla testamentet uppfattas såsom typer för Kristi person och lif, och denna uppfattning, som kunde stödjas på Kristi ord hos Lucas 24: 44 till lärjungarna om profetiornas uppfyllelse, utbildas i synnerhet på 1100-talet af Hugo af S:t Victor, Honorins af Autun och Rupert af Deutz. Vissa element af denna typologi voro gamla, men den genomförda sammanställningen i dess helhet var ny.

Fullt tillämpad möter oss den typologiska uppfattningen inom den bildande konsten på en berömd altarp uppsats af emalj från 1181 uti Klosterneuburg, som innehåller femton grupper om hvardera tre taflor, en ur fräl-sarens lif (»sub gratia») och två ur gamla testamentet (förebilder »ante legem» och »sub lege»). Till annunciatio Domini svara sålunda annunciatio Ysaac och annunciatio Samson, till Judas' kyss Abels och Abners död o. s. v.¹ Att just *denna* typologiska sammanställning haft någon större spridning eller legat till grund för flera konstverk, därom veta vi ingenting. De senare exempel vi hafva på parallella bildecykler ur gamla och nya testamentet, såsom väggmålningarna i Brixen och i Emausklostret vid Prag, följa icke samma schema. Flera typologier hafva tydligen på olika tider och olika orter uppstått tämligen oberoende af hvarandra, fast med bibehållande af den gemensamma grundsynpunkten och med beröringspunkter sins emellan. Med den stigande kulten af Jungfru Maria följde, att man äfven för hennes lif, sådant legenden berättade det, uppsökte förebilder, och så utvecklade sig äfven en Maria-typologi.

Den förnämsta, i alla fall på grund af sin spridning

¹ Förebilderna äro delvis de samma som i Biblia pauperum, men de leoninska hexameternarne helt andra. — Se Otte a. a. I: 507, och Camesina und Heider, *Der Altaraufsatz im Chorherrnstifte zu Klosterneuburg*. Wien 1860.

och lifskraft viktigaste af dessa cykler är nu den, som här skall sysselsätta oss, *Biblia pauperum*, såsom den i modern tid blifvit kallad. Hvilken den lärde man kan hafva varit, som utarbetat densamma, är obekant; vi få åtnöja oss med att konstatera, att de båda äldsta af det tiotal handskrifter af verket, som nu existera, gå tillbaka ungefär till år 1300. Den ena af dessa fins i stiftet S:t Florian i Österrike, den andra i Lyceums-biblioteket i Constanz; båda hafva blifvit reproducerade i facsimil¹. Båda äro till anordningen ganska lika; hvarje tafla har i midten en medaljong med en bild ur Kristi lif, omkring denna äro bröstbilder af fyra profeter och på sidorna framställas två förebildande scener ur gamla testamentet. Texten är i Florian-handskriften ringa, helt affattad på latin; i Constanz-exemplaret däremot består den af tre leoninska hexametrar, en för hvarje bild, förklarande utläggning på tyska till de båda gammaltestamentliga scenerna och slutligen, likaledes på tyska, fyra profetiska utsagor, till hvilka de nämnda profetbilderna hänföra sig. Illustrationerna i de båda handskrifterna, hvilka hafva mycket gemensamt med hvarandra, äro ganska fint och vackert tecknade med ej sällan lyckadt bemödande att i gesterna uttrycka situationen, fast figurerna i sina sirligt vridna ställningar icke äro fullt naturliga. — Omfånget af cykeln synes hafva ökats med tiden; medan de nämnda exemplaren hafva 34 taflor visa yngre manuskript ända till 48 sådana.

Sin största betydelse fick emellertid verket då det vid medeltidens slut reproducerades på mekanisk väg. Som bekant är träsnittet åtskilligt äldre än Gutenbergs

¹ *Die Darstellungen der Biblia pauperum in einer Handschrift des XIV Jahrhunderts aufbewahrt im Stifte S:t Florian*, utg. af Comesina och Heider, Wien 1863. — *Biblia pauperum. Nach dem Original in der Lyceumsbibliothek zu Constanz herausgegeben . . .* von Laib und Schwarz. Zürich 1867. (Ny uppl. 1892.)

uppfinnning, och öfvergången till denna bildades af de s. k. blockböckerna, hvilka åstadkommas genom aftryck af trätaflor, där icke blott bilderna utan också texten skurits ut för hand. Bland de märkligaste af dessa xylografiska produkter är just *Biblia pauperum*, som på detta sätt offentliggjordes i ett flertal upplagor. Text och anordning äro i dessa öfverensstämmande med det nyss omnämnda Constanz-manuskriptet. På detta sätt mångfaldigadt vann arbetet en högst betydlig spridning. Medan de flesta handskrifterna till inemot våra dagar lågo opåaktade i klostrens gömmor, blefvo de xylografiska exemplaren af *Biblia pauperum* redan i förra århundradet föremål för bibliognosternas uppmärksamhet och samlarnes ifver. Mycken lärdom, flit och skarpsinnighet hafva offrats på att fastställa de olika upplagornas och aftryckens förhållande till hvarandra, obekantskapen med det förhållandet, att handskrifter af långt högre ålder existerade, har föranlett djärfva hypoteser om bokens uppkomst — originalet skulle hafva tecknats af ingen ringare än Jan van Eyck — och specielt vid försöken att vindicera Lorentz Koster i Haarlem äran af boktryckerikonstens uppfinnning hafva *Biblia pauperum*-upplagorna varit ett omtyckt vapen, i det man tillskref honom graverandet och utgifningen af dem.

Att redogöra för alla dessa meningsskiljaktigheter och strider kan här icke komma i fråga, helst de icke tyckas hafva ledt till något fullt pålitligt resultat i enskildheter¹. Så mycket tyckes man dock numera vara ense om, att de xylografiska älsta upplagorna knappast

¹ Jag nöjer mig med att hänvisa till följande arbeten, där de äldre äro citerade: A. von der Linde, *Geschichte der Erfindung der Buchdruckkunst*, Berlin 1886; Dutuit, *Manuel de l'amateur d'estampes*, Paris 1884 ff.; Lützow, *Geschichte des deutschen Kupferstiches und Holzschnittes*, samt inledningen till Laibs och Schwartz' edition. En del af speciallitteraturen får jag anledning omnämna längre fram.

gå tillbaka öfver midten af 1400-talet, och att de hafva uppstått i Nederländerna. Snart utgåfvos emellertid i Tyskland flera upplagor, och bland dem finnas ett par med bestämda data: 1470—71 ombesörjde Fr. Walter och H. Hürning i Nürnberg en upplaga, där den latinska texten ersatts af tysk, och redan tio år tidigare hade Pfister i Bamberg tryckt den första typografiska. I teckningarnes och träsnittets finhet förete de olika exemplaren betydlig olikhet, men för öfrigt äro de icke hvarandra mycket olika. De yngre (och sämre) sluta sig icke blott i anordning utan äfven i detaljer troget till de äldre (och till de yngre manuskripten), och just detta sega fasthållande vid traditionen försvarar tidsbestämningen, i det att t. ex. dräkterna icke lämna någon fast utgångspunkt. I midten af taflan eller bladet hafva vi en scen ur Kristi lif, på ömse sidor vanligen de båda gammaltestamentliga förebilderna, ofvan och nedan de fyra profeterna; inramningen är något växlande¹. Taflornas antal är städse lika, 40 stycken, så när som i en upplaga, där kretsen vidgats till 50: af dema är blott ett exemplar känt, nu i Paris, förr i Wolfenbüttels bibliotek. Texten undergår ej heller någon större förändring; dock hafva några af de leoninska verserna i de tryckta upplagorna utbytts mot nya, så att t. ex. versen om Simson, då han söndersliter lejonet i Constanz-handskriften lyder: »Sampson te Christe, sathanam leo denotat iste», men i trycket: »Ut vis Sampsonis destruxit ora leonis»².

Jämte Biblia pauperum gafs det en hel följd andra blockböcker af liknande art, af hvilka somliga åtnjöto stor popularitet. Så Ars moriendi, en framställning af

¹ Afbildningar öfver den växlande anordningen finnas hos Laib und Schwarz i inledningen.

² I facsimil hafva två xylografiska upplagor af Biblia pauperum reproducerats: af Berjeau (London 1859, synes mindre noggrann) och af Einsle och Schönberger (Wien 1896).

onda och goda makters kamp om den döende, till hvilken jag får anledning återkomma längre fram; Speculum humanae salvationis, en mycket vidlyftig compilation, där bilderna ur Marias och Jesu lif åtföljas af tre förebilder, somliga de samma som i Biblia pauperum, andra nya och af dessa en del allegoriska¹; vidare den likartade Concordantia caritatis (utarbetad af munken Ulrich i Lilienfeld omkr. 1350), Canticum canticorum (allegorier från Höga visan, syftande på Maria såsom symbol för kyrkan), Ars memorandi (minnestaflor öfver evangeliernas innehåll), Credo, Budorden, Fader vår (alla tre åskådliggjorda i bild), flera serier af passionsbilder (en af dessa med namnet Das Zeitglöcklein), Liber regum, Apokalypsen o. s. v. för att icke tala om alla enstaka träsnitt. Om de tyska upplagorna af dessa xylografiska alster äro de talrikaste, så är det dock säkert, att åtminstone de till teckningar och gravyrer högst stående, såsom Canticum och Speculum, i likhet med Biblia pauperum visa tillbaka på nederländskt ursprung².

Namnet Biblia pauperum är af ganska sent ursprung: Historia veteris et novi testamenti är ett annat, som är väl så befogadt. Den numera gängse benämningen torde möjligen härleda sig från ett litet verk med denna titel,

¹ Enligt Falk (i *Centralblatt für Bibliothekswesen* 1898, s. 420) skulle Speculum, som lär vara hopsatt år 1324, vara en senare, utvidgad och förändrad omarbetning af Biblia pauperum, hvilket ej förefaller osannolikt.

² Till stöd härför påpekar Stein (*L'histoire de l'imprimerie* uti *Revue internationale des archives, des bibliothèques et des musées* I), att latinet i blockböckerna stundom, och speciellt i Biblia pauperum, är af den art, att det kan antagas vara ordagrant öfversatt från flamländskan. — Muther har i en uppsats i *Grenzboten* Bd. 44 gjort ett försök att påvisa vissa bestämda konstnärer — J. v. Eyck, Roger v. d. Weyden — såsom upphofsmän till teckningarna, ett försök, som dock af Hoehegger (om hvars arbete se längre fram) betecknas såsom alldeles förfeladt. Muthers uppsats har ej varit mig tillgänglig.

en kort bibelkonkordans till tjänst för predikanter, som författats af Bonaventura, hvilken ock genom ytterligare missförstånd stundom i äldre kataloger får gälla såsom upphofsman äfven till *vår* Biblia pauperum. En föga grundad mening tror sig i Ansgarius finna rätte mantlen: ehuru Lessing i en liten intressant uppsats i *Zur Geschichte und Litteratur* påpekat, att denna uppgift blott beror på en missuppfattning af ett yttrande uti Cl. Örnhielms *Historia ecclesiastica*, så vilja dock t. ex. Laib och Schwarz i sin ofvan citerade inledning icke rätt släppa denna mening, utan anföra som stöd derför, att i Bremen, där ju Ansgarius var biskop, i domkyrkans korsgång finnas ett par reliefer, — rester af en hel serie — i hvilka den typologiska sammanställningen (Bebådelsen — Eva med ormen, Gideon — Kristi dop, Röda hafvet — Spejarne) alldeles sammanfaller med Biblia pauperums schema.

Lämnande Angarius-teorien åt dess värde, vända vi oss till den vida viktigare frågan om Biblia pauperums förhållande till den bildande konsten, en fråga, som Lessing berörde i den nämnda uppsatsen, hvilken bär titeln *Ehemalige Fenstergemälde im Kloster Hirschau*. Dessa fönstermålningar blefvo förstörda 1695, men en beskrifning af dem fanns kvar, och vid en jämförelse mellan denna och det Wolfenbüttelska trätafletrycket af Biblia pauperum visade sig en så slående öfverensstämmelse mellan målningarne och träsnitten i antal, text, anordning, att man måste komma till den slutsatsen, att den ena cykeln nödvändigt varit förebild till den andra. Ehuru nu fönstren blifvit utförda först 1491 eller 1513, sökte Lessing dock bevisa, att de varit originalet till trycket och icke tvärtom, ett påstående, som naturligtvis efter framdragandet af de gamla handskrifterna blir än mera ohållbart.

Uti inledningen till faesimil-editionen af Constanzhandskriften uppställa däremot utgifvarne Laib och Schwarz den satsen, att Biblia pauperum från början varit afsedd

att blifva en handbok till ledning för konstnärerna på samma sätt som den ofvan omtalta målarboken blef inom den grekiska kyrkan. Att en sådan sträfvan att stäfja målarnes fantasier fanns äfven i västerlandet, är säkert. I ett litet verk, som troligen förskrifver sig från 1200-talet, heter det, att man i kyrkorna till och med ej långt från altarne kunde få se vidunder utan hufvud, apor, scener ur djursagan och mycket annat, som de kyrkliga myndigheterna aldrig borde tillstadt. Uttryckligen tillägges därvid: »Det är för att lägga en tygel på målarnes själfsväld och för att gifva dem en ledning i pryddandet af de kyrkor, där måleriet är tillåtet, som man sammansatt en serie af distika, hvilka korteligen ange innehållet i bilderna ur gamla testamentet och deras öfverensstämmelse med åtskilliga detaljer af det nya»¹. Emellertid tyckes det här dock icke varit fråga om en fullt genomförd typologi.

Att afsikten med *Biblia pauperum* varit, att den skulle tjäna målarna till rättesnöre, förefaller således mycket troligt². Men Laib och Schwarz vilja äfven uppvisa, att afsikten uppfyllts, att *Biblia pauperum* faktiskt öfvat inflytande på konstnärerna, och detta lyckas dem icke. De västerländska konstnärerna höjde sig icke för auktoriteten så som de bysantinske. De verk, hvilka Laib och Schwarz åberopade sig på, främst de redan nämnda väggmålningarna i Emaus och Brixen, vittna, såsom ock ofvan framhållits, om att den typologiska uppfattningen var gängse, men schemat är alldeles icke detsamma som i *Biblia pauperum*. Ej heller inom andra konstområden, glasmåleriet, skulpturen, emaljen kunna — så vidt mig

¹ *Histoire littéraire de la France*, T. XXXI, p. 214.

² Denna åsikt biträdes ock af Janitschek (*Geschichte der deutschen Malerei* 177 ff.), af Kraus (a. a. II: 275), och flera under det att den af andra deremot bestrides; så af Falk i hans ofvan s. 28 not. 2 citerade uppsats.

är bekant — några arbeten uppvisas, de där visa tillbaka på *Biblia pauperum* såsom källa, så länge denna blott fanns i manuskript — de nämnda skulpturerna i Bremen undantagna¹.

Glasmålningarna i Hirschau² åter hafva till mönster haft *blockboken*, men stå eller rättare stodo, ty de äro, som sagdt, förstörda, också ensamma i detta fall — fränsest den grupp af svenska målningar, med hvilka vi här hafva att sysselsätta oss. Att nu denna yngre form af *Biblia pauperum* varit afsedd att tjäna som målarehand-

¹ Att teckningarna i manuskripten delvis äro inramade i medaljonger, har anförts såsom bevis på, att de varit afsedda att tjena såsom mönster för glasmålningar. (La Roche, *Die älteste Bilderbibel*, Basel 1881.) Detta låter ju mycket troligt, men något exempel på, att de faktiskt så användts, har icke påvisats. — Kraus erinrar om, att vid de bekanta passionsskådespelen i Oberammergau scenerna ur Kristi lidande åtföljas af tablåer, som visa de gammaltestamentliga förebilderna, delvis de samma som i *Biblia pauperum*, men enligt Dietrichsons beskrifning af dessa spel (i *Fra Konstens Verlden*) lära dessa tablåer först i nyare tid, vid en år 1810 företagen omarbetning af texten, hafva tillagts. Ett exempel, som Laib och Schwarz icke framdragit, erbjuder Mariakyrkan i Colberg, där enligt Kugler (*Pommersche Kunstgeschichte* 1840 s. 182 ff.) hvalfmålningarna, som förskrifva sig från medlet af 1300-talet, innehålla »eine Art *Biblia pauperum*, eine Zusammenstellung von Scenen des alten und des neuen Testaments». De bilder Kugler omtalar visa sig emellertid icke sammanfalla med *Biblia pauperum*s schema, ty Moses framför den brinnande busken motsvarar Marias bebådelse, Evas skapelse Kristi födelse och syndafallet Kristi lekamen på Marias knä. (Om dessa målningars likhet i öfrigt med Upplandskyrkornas, mera längre fram). — Ett annat exempel omtalas af Dietrich, *Die mittelalterliche Kunst im Ordenlande Preussen* (*Vereinsschrift, der Görres-Gesellschaft* 1887 : »Väggarna i den lilla kyrkan i byn Arnau vid Königsberg hysa under kalken en hel fortlöpande cykel af bildliga föreställningar, sannolikt, efter några som trädt i dagen, en hel *Biblia pauperum* med mera än 30 bilder».

² En artikel om dem i *Christliches Kunstblatt* 1897 har icke varit mig tillgänglig.

bok, torde dock ej kunna påstås. Tvärtom är det uppenbart, att denna haft sitt ändamål i sig, att vara en religiös lärobok, något som klarligen ådagalagts af Hohegger (*Über die Entstehung und Bedeutung der Blockbücher*, 1897 = 7 *Beiheft zum Centralblatt für Bibliothekswesen*). Han påpekar, att man under medeltiden, då böcker voro dyrbarheter, måste åtnöja sig med att blott i utdrag sammanfatta det viktigaste till stöd för minnet. För de icke läskunnige blef nu träsnittet ett medel till undervisning. I bilden skola de läsa, som icke äro kunniga i skriften, hade Gregorius den store sagt, och gällde detta om målerierna i kyrkorna eller miniatyrerna, så hade det tillämpats på träsnittet. Således hafva blockböckerna tillkommit för att tjäna såsom läroböcker, och detta stöddes icke minst af flera yttre omständigheter.

De hafva, såsom man kan urskilja, utgått i en mängd upplagor, men likväl hafva blott mycket få exemplar bevarats, ett öde, som just gäller skolböcker. Vidare uppvisar Hohegger genom en statistik öfver de ställen, där de kända exemplaren af *Biblia pauperum*, af *Speculum humane salvationis* och af *Ars memorandi*¹ påträffats, att fyndorterna varit kloster, där undervisning idkats, framför allt sådana som tillhört benediktinerna eller deras förgreningar².

För vårt ändamål torde det, som nu sagts om *Biblia pauperum*, vara tillräckligt. I en bilaga återfinner läsaren en öfversikt af bokens bilder, där de hvarje tafla åtföl-

¹ Själfva detta namn kunde ju anföras såsom ett bevis.

² Hohegger synes icke obenägen att fasthålla vid de äldre bibliografernas tro på, att blockböckerna uppkommit redan omkr. 1420, och anför en uppgift om ett sedan försvunnet sammelband af dylika från början af nämnda århundrade, som en engelsman R. Horn säger sig hafva sett. V. d. Linde (a. a.) vill ej sätta tro till denne Horn och synes göra rätt däri. — Namnet *Biblia pauperum* vill Hohegger härleda däraf, att »*pauperes Christi*» (d. v. s. fransiskaner m. fl.) använde boken vid predikningar.

jande latinska verserna äro anförda, och ett helt blad i facsimile visar, huru boken är uppställd¹.

Bland de uppländska målningarna finnas naturligtvis en mängd bilder, som icke äro tagna ur *Biblia pauperum* — denna omfattade ju blott bibliska bilder, och de populära helgonlegenderna äro naturligtvis också där framställda — och ovillkorligt framställer sig då den frågan: hafva männe icke äfven andra träsnittsverk tjänat som ledande mönster för våra målare? Jag är mycket böjd att tro så hafva varit fallet, men ett försök att framlägga bevis härför skulle kosta mycket arbete. Dels är en bevisföring ingalunda åstadkommen därmed, att man påvisar en likhet mellan kompositionen af en målning och af ett träsnitt, ty som förut framhållits uppträda sådana likheter ytterst ofta, nästan jämt och ständigt, beroende på medeltidens stränga tradition härutinnan. Dels är det rent praktiskt sedt mycket besvärligt att komma åt alla dessa gamla illustrerade verk, som äro ytterst sällsynta, och redan hopbringandet af ett något så när fullständigt material skulle, äfven med begagnande af utlandets bibliotek, möta betydliga svårigheter². Mina försök i denna

¹ Facsimiler af enskilda blad ur olika xylografiska upplagor af *Biblia pauperum* — man räknar ungefär ett dussin — finnas bl. a. i följ. arbeten: Heineken. *Idée générale d'une collection d'estampes*, Lpzg 1771; Sotheby. *Principia typographica*, London 1858; Weigel und Zestermann. *Die Anfänge der Druckerkunst*, Lpzg 1866; Bodemann. *Xylographische und typographische Incunabeln der Bibliothek zu Hannover* 1863; och i Dutuits ofvan anförda *Manuel*.

² Hohegger har i sin nämnda afhandling påpekat, att de omtalade blockböckerna åtminstone mycket ofta förekommit hophäftade i ett sammelband, hvilka först i senare tider åtskiljts. Att dock detta icke varit fallet med *Biblia pauperum*, framgår däruaf, att så vidt jag kunnat finna denna särskildt varit oändligt mycket mera spridd än någon annan dylik. Genom utmärkt välvilja af Hof- und Staats-

riktning hafva varit så godt som utan resultat, och jag måste at framtida undersökningar lämna att mera positivt besvara frågan. I ett eller kanske två fall kan ett efterbildande af andra träsnitt påvisas, hvarom mera längre fram vid beskrifningen af Solna och Tolfta kyrkor. För öfrigt — att målarna haft mönster att gå efter, är säkert, men dessa behöfva icke varit tryckta som *Biblia pauperum*, utan kunna ju, som Komerup antagit¹, hafva bestått i teckningar i mindre skala. Ja, jag skulle hålla för troligt, att det i hvarje verkstad fanns någon sorts 'handbok' med bårder och figurer, hvilken kunde tjäna till ledning bredvid den blott inlärdade traditionen. Då som nu hade väl målarna sina skizzböcker, där de kopierade hvad de under resor på olika håll iakttago och funno användbart för sina ändamal.

Angående Upplandsmålarnes förhållande till det dem förelagda eller af dem antagna mönstret, den xylograferade *Biblia pauperum*, anmärka vi till en början, att det varit ganska fritt. Att återge ens en större del af densamma var omöjligt; man måste inskränka sig till ett rätt begränsadt urval, och detta i synnerhet som åtskilliga andra ting jämväl borde framställas. I koret skulle sålunda finnas bilder af treenigheten (»nådstolen»), af evangelisterna eller deras symboler, af kyrkofäderna och gärna äfven ett par till jungfru Marias förhärlikande. Flera moment af Kristi lidandes historia eller af hans

bibliothek uti München, hvilket besitter en stor skatt af blockböcker, har jag till Sverige fatt låna jämte exemplar af *Biblia pauperum* och *Ars moriendi*, om hvilken senare mera under Solna kyrkas målningar, äfven ett af *Ars memorandi*, men däraf blott kunnat konstatera att denna icke haft någon betydelse i detta fall och icke kunnat hafva det, då dess illustrationer blott bestå af ett slags hieroglyfer till stöd för minnet. — I de ofvannämnda bibliografiska arbetena och specielt i Dutuils *Manuel* förekomma en mängd upplysningar och facsimiler, men jag har icke påträffat något, som kunnat ge vägledning i detta fall.

¹ *Kirkehistoriske Samlinger* 4 R. Bd 5: 152.

underverk komma stundom — mest på väggarna — till framställning; helgonen, deras under och martyrieringo icke försummas, och till varning och afskräckande exempel borde äfven djäfvulens framfart i den syndiga världen framhållas.

Vid det urval, som således måste ske ur Biblia pauperums bildkrets, förfors nu som sagdt med stor frihet, och det är omöjligt att upptäcka, att någon princip därvid följts. Det synes ha berott helt och hållet på vare sig de ledande personernas sympatier eller snarare målarnes godtycke. Den i Biblia herskande grundtanken asidosattes oftast; sällan tog man en hel tretalsgrupp ur densamma, utan sammanförde ofta bredvid hvarandra de scener ur en gammaltestamentlig persons lif, som spridda förekommo i Biblia pauperum och stundom brydde man sig ej om att fasthålla ens denna synpunkt. Men genom de åtföljande latinska verserna och bibelspråken kvarstod sammanhanget med förebilden — visserligen till upplysning endast för det lilla fåtal, som på grund af sin språkkunskap kunde hafva någon glädje och nytta däraf.

Att vid detta urval malarne varit de bestämmande, synes mig framgå icke blott af bristen på en genomgående synpunkt för fördelningen af bilderna i hvarje kyrka, utan äfven af den omständigheten, att somliga af Biblia pauperums bilder förekomma mycket ofta, andra däremot alldeles icke. Sällan påträffar man en tafva sporadiskt, utan antingen finnes den i flera kyrkor eller ock icke alls. Å ena sidan hade målarskolan således en gång för alla verkställt ett visst, godtyckligt urval, a den andra fasthölls traditionen för detta urval ganska strängt. Bevisen härpå finner man vid ett genomgående af de följande beskrifningarna öfver hvarje kyrka för sig: här skall jag blott såsom exempel framhäfva, att det mycket ofta förekommande Pingstundret aldrig åtföljes af sina

båda förebilder, men nästan alltid af versen till den ena af dessa: *Celica flamma venit et plebis pectora lenit*. Likaså åtföljes Marias kröning oftast af de båda förebildande scenerna ur Salomos och Esters historia, medan sprakbanden till dessa icke innehålla vederbörande verser, utan en förklarande prosatext.

Redan här är det skäl att framhålla några mera genomgående drag i det sätt, hvarpå målarna förforo i begagnande af sin handbok. De hafva visst icke känt sig bundna vid ett slafviskt kopierande af dess teckningar; i flera fall synas de sålunda hafva följt en något afvikande tradition. Röjer sig än en viss uppfattning och en viss anordning såsom ständigt återkommande — den gemensamma traditionens makt visar sig, som sagdt, uti likheten i behandlingen af samma ämne i hela medeltidens konst, således äfven vid en jämförelse mellan Biblia pauperuns teckningar och andra — så skall man å andra sidan mycket sällan finna två framställningar af samma bild uti olika Upplandskyrkor, hvilka ända in i detaljerna äro hvarandra lika. Litet omväxling försmåddes icke.

Till en början maste redan den yttre formen utöfva inflytande på kompositionen. Uti hvalfven voro fälten än trapezformiga, än trekantiga; Biblia pauperuns bilder hafva alla samma storlek och form, där höjden är vida större än bredden, hvilket föranledde att de olika figurerna eller föremålen fingo placeras bakom i stället för bredvid hvarandra, något som icke kunde äga rum på de oftast mera breda hvalffälten. I bilden af Röda hafvet är sålunda detta med Farao och hans följe i Biblia pauperum förlagt *bakom*, i våra måhningar *bredvid* Moses och israeliterna. Gemensamt är däremot att personerna ofta trängas mycket tillsamman, så att man t. ex. af hela lärjungeskaran blott ser ett par i hel figur, medan de andra representeras af några framskymtande nimer. Biblia pauperuns konstnär hade därtill en afgjord för-

kärlek för att samla de uppträdande personerna i vissa grupper och lämna något rum dem emellan fritt, en böjelse, som modifierats i kopiorna i våra kyrkor. De hvarje Biblia pauperums tafva åtföljande fyra profeterna fingo sin plats i svicklarne, så vidt de medtogos. Kuglers ofvan omtalta teori, att de här skulle representera den bärande kraften, är således alldeles öfverflödig.

Bakgrunden är i Biblia pauperum alltid utarbetad; vid scenerna ini rum äro väggarna med sina fönster och taket med sina bjälkar ordentligt utförda, liksom klippor, träd och grupper af hus och torn gärna anbringas vid scenerna i det fria: i Uppland nöjer man sig med att på äldre sätt blott antyda lokalen genom något enstaka föremål, en tradition, som dock i en yngre grupp af målningar (Dannemora) är upphäfd af en mera realistisk tendens.

Klädedräkten är i våra kyrkor i regeln enklare än i Biblia pauperums bilder, men gemensamma för båda äro de för hela senare delen af 1400-talet så betecknande skarpt brutna trekantiga vecken, hvilka som bekant torde härleda sig från Roger van der Weyden, som hade stort inflytande på det tyska måleriet. Äfven hufvudbonaden består i Biblia pauperum ofta af ett veckrikt huckle, men i dess ställe förekommer i Uppland blott en enkel mössa eller ett dok.

Hvad själfva ansigtstypen beträffar, så förtjänar det anmärkas, att den med den realistiska strömningen följande böjelsen för att göra alla personer af det lägre folket och framför allt bödlar och dylika till rena karikatyrer icke framträder i Biblia pauperum, men däremot är utpräglad hos våra målare. Dessa teckna slika figurer i profil med uppnäsa och gapande mun, ett enkelt sätt att beteckna de lägre klasserna eller uttrycka sina anti-patier, hvilket förekom i tyska handskrifter redan på 1300-talet och sålunda icke var någon uppfinning af våra

målare¹. Figurerna äro städse uppdragna med ganska grofva mörka, ursprungligen kanske rödbruna konturer, liksom i de utländska målningarna från medeltiden. I Kumla-gruppen äro ansiktena delvis modellerade i vitt och grått: läpparna och kinderna hafva varit röda, men äro nu svarta, stundom är hela ansiktet jämt sotigt. Kroppsformerna äro sällan lyckligt tecknade; det var målarnes svagaste sida. Därför blefvo också de nakna figurerna städse de klenaste, och skall en lifligare rörelse åskådliggöras, hota lemmarna att falla i sär. Fötterna äro nästan utan undantag högst misslyckade.

Draperierna äro långt bättre. Här kunde man ju också hjälpa sig fram mera med stöd af en tradition. På flera ställen spåras ansatser till skuggning vid vecken. Om dessa saker får jag för öfrigt tillfälle att yttra mig vid beskrifningen af de enskilda kyrkorna.

Angående tekniken yttrar Nervander²: »På ett par hvalfkappor i Lojo och Hattula har man varit i tillfälle att se, huru våra medeltidsmålare gingo till väga vid första utkastet till sina bilder. Med en i hvit färg doppad pensel gjorde de till först ett ungefärligt utkast till målningens konturer och utförde sedan, utan någon föregående omsorgsfullare teckning, sina bilder. Troligen lät mästaren sina elever och lärgossar ifylla färgen på kläddrägterna o. s. v. enligt de färgprof, han med några penseldrag lämnat dem, hvarför man på ett par ställen fann några detaljer af förbiseende lämnade ofullbordade. Så såg man fodret till någon af pelarfigurernas mantlar endast antydt medels ett par färgstreck. Som man finner, stämmer detta öfverens med hvad som ofvan anförts efter Didron och Viollet-Le-Duc. Tekniken har i det hela icke varit mycket skiljaktig under medeltiden; målare, som

¹ Se Lamprechts uppsats *Bildereykeln und Illustrationstechnik im späteren Mittelalter* uti *Repertorium für Kunstwissenschaft*. Bd. 7.

² *Lojo kyrka och dess medeltidsmålningar* s. 74—75.

till tid eller ort för sin verksamhet äro mycket aflägsnade från hvarandra, hafva dock gått till väga på ungefär samma sätt¹.

IV. Öfversikt af målningarnas ämnen och deras behandling.

För att förebygga onödiga upprepningar och hänvisningar vid beskrifningarna i det följande, ger jag här en öfversikt af de allmännast förekommande ämnena och det vanliga sättet att framställa dem. Jag börjar med de gammaltestamentliga, hvilka nästan alla äro hämtade ur Biblia pauperum, men följer icke ordningen i denna, då, såsom ofvan anmärkts, denna icke var normgivande för sammanställningen i kyrkorna.

Af skapelsescenerna, som på annat håll ofta framställts af den kyrkliga konsten, förekommer i Biblia pauperum blott *Evas skapelse* och denna icke ofta i Uppland. Allmännare är där *Eva och ormen*, på ömse sidor om ett träd, i hvilket Gud uppenbarar sig, talande till den från marken på sin stjärt sig höjande ormen (Genesis 3: 14). Liksom denna scen är äfven *syndafallet* framställt i öfverensstämmelse med Biblia pauperum: kring det i midten stående trädet slingrar sig ormen, hvilken ofta har icke blott människohufvud utan äfven öfverkropp; Adam och Eva stå på ömse sidor med äpplen i ena handen och hållande fikonalöf i den andra. — *Kain* och

¹ En ganska väsentlig skillnad består därutinnan mellan de äldre och yngre målningarna, att de förra utförts på våt, de senare på torr grund. Om denna fråga liksom om tekniken i allmänhet kan ytterligare hänvisas till Petersen, *Inledning* s. X samt Kornerup i *Arbetsböcker* 1884 sid. 103 ff. och i *Kirkel istoiske Samlinger* 4 R. Bd. 5: 149 ff.

Abel (fig. 9), deras offer, mordet och den förre inför Herren äro ofta använda (mest såsom svickelfigurer), och sällan försummar målaren att af *Kain* efter bästa förmåga göra en riktig boffysionomi, utmärkt genom mössa med stor skärm, väska och mordverktyget, kindbågen. Inskrifterna¹ utgöras här såsom ofta af utdrag ur bibeln, i detta fall de mellan Herren och *Kain* växlade replikerna.

9. Herkeberga.

En populär figur var tydligen *Noak* (fig. 10), då han efter att hafva något för grundligt pröfvat drufvans safter sofver ruset af sig. Som i *Biblia pauperum* (fig. 11) ser man honom ligga i förgrunden, en af sönerna höljer öfver honom, medan *Kam* hånfullt leende visar på fadern och den tredje ofta håller handen för ögonen. I gester och ansiktsuttryck var ju här tillfälle för målaren

¹ Då annat ej uttryckligen säges, äro dessa på latin.

10. Herkeberga.

11. Biblia pauperum.

att visa sin förmåga, och Kam är åtminstone vederbörligen karrikerad. Liksom denna scen en förebild till Kristi bespottelse är en tilldragelse, som berättas om *profeten Elisa* (fig. 12), nämligen hur han för sin skallighet blef hånad af en hop småpiltar från staden Bethel. Elisa, skallig och i lång kåpa, ser ut som en munk; somliga af pojkarna, hvilka alla genom uppnäsor äro på sedvanligt sätt betecknade såsom illasinnade, skrika sitt hånande: »descende calve de monte»¹, medan andra i för-

12. Herkeberga.

grunden redan få sitt straff genom att ihjälbitas af björnar. Då Biblia pauperumns tecknare icke ansett sig hafva plats till mer än dessas hufvud (fig. 13), hafva stundom målarna rättat sig därefter, ett exempel på huru trogen efterbildningen ibland kan vara.

¹ Så lyder inskriften i stället för Vulgatas »ascende calve». Öfver hufvud äro prosacitaten ur bibeln långt ifrån alltid noggranna; ofta är ock förkortning af nöden. Jfr B. E. Hildebrands ofvan citerade uppsats om Floda kyrkas målningar i k. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens *Handlingar*.

Benägenheten att i *en* bild sammanföra olika moment af samma berättelse framträder ofta; så ser man *Isak* på vandring, bärande veden till offret, och omedelbart bredvid, huru ängeln nedkommande ur skyn häjdar Abrahams redan lyfta svärd; gungsen är alltid redan till hands. På samma sätt förenas ofta bilderna ur *Jonas'* historia; huru besättningen på skeppet — stormens kraft

13. Biblia pauperum.

åskådliggöres någon gång af en sjösjuk person (ej i *Biblia pauperum*) — lyfter honom med hufvudet före öfver relingen, huru hvalfisken redan sticker upp ur hafvet, och därtill huru han, naken med uppåtsträckta händer, stiger upp ur gapet.

Äfven taflan öfver *Daniel* i lejonkulan sammanfattar gärna flera moment: konung Nebukadnesar skådar ned i hålan, där han till sin glädje finner Daniel oskadd;

samtidigt förtäras dennes ovänner af lejonen, och därtill kan man på ett par ställen (Herkeberga och Täby) få se Habakuk, som af ängeln föres med mat till Daniel. Biblia pauperum har en annan tilldragelse ur Daniels historia, men ej denna.

Bilder ur *Simsons* historia, då han bär bort Gazas portar, då han söndersliter lejonet sittande gränsle öfver dess rygg, och då han, hvilande i Delilas sköte, klippes af henne — denna sista scen saknas i Biblia pauperum —, finnas ej sällan i själfva korbvalfvet. Att de fått sin plats här kan möjligen bero på, att korets väggar ofta upptagit scenerna efter Kristi död, hans uppståndelse och nedstigande till dödsriket, till hvilka de båda förstnämnda voro förebilder. För öfrigt kan anmärkas, att Simson afbildas än gammal, än ung, till och med i samma hvalf bredvid hvartannat.

Att berättelsen om *Josef* var populär, är naturligt. Man ser, huru han nedsänkes i en rund murad cistern af de kringstående bröderna, huru han säljes till köpmännen, huru Ruben ensam sörjer vid den tomma brunnen och huru den blodiga rocken framlämnas till fadern. Såsom inskrifter förekomma här jämte verserna ur Biblia pauperum äfven språk ur bibeln såsom »Ecce somniator noster» m. m.

Utvandringen ur Egypten under Moses lämnade ock ett omtyckt stoff. *Röda hafvet* är alltid samvetsgrant rödmåladt (tänligen mörkt, då den röda färgen i allmänhet blifvit rent af svart) och på detsamma ligga kringströdda Farao med sin krona, sina hästar, vagnar och resenärer, som en urstjälpt leksaksask ungefär. Bredvid — i Biblia pauperum på grund af ramens form: nedanför — en trupp Israeliter med Moses i spetsen, igenkänlig på sina horn. Af de öfriga scenerna star *Mannaregnet* (fig. 14) Biblia pauperum närmast i kompositionen, ehuru denna aldrig förräder Biblia pauperums sträfvan efter

symetri. *Guldkalfeven* (fig. 16) på sin kolonn är tydligen

14. Odensala.

15. Härnevi.

hämtad ur samma källa, men dansen kring densamma

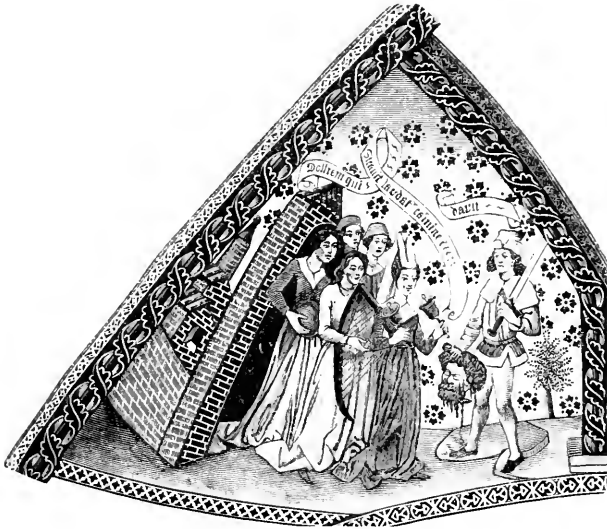
är ett själfständigt eller annorstädes ifrån hämtadt drag af Upplandsmålarna. Den scen, där Moses framkallar

16. Herkeberga.

ratten ur hülleberget liknar stundom, sasom i Härnevi (fig. 15). Biblia pauperum's teckning, men har oftast en

afvikande prägel, i det att Israeliterna ej äro samlade i en grupp, utan syssla med att hämta upp vatten i sina käril; detta beror nog på inverkan från mannaplockningen, hvilken städse är afbildad bredvid denna scen, där de icke båda rent af äro sammanförda till en. *Kopparormen* är som i *Biblia pauperum* upphängd på ett kors. Moses pekar med sin staf på honom och flera personer höja tillbedjande händerna, medan ett par i förgrunden äro angripna af ormarna.

17. Odensala.

David ses ofta triumferande öfver den på marken liggande, städse ytterst otympligt tecknade *Goliat*, men än vanligare är att man ser, huru den unge hjälten firas vid sin återkomst (fig. 17), en scen som alldeles stämmer med *Biblia pauperum* (fig. 18). Från ena sidan kommer *David*, bärande *Goliats* afhuggna, högst anskrämliga hufvud; ut från en stadspört komma honom till mötes tre (eller flera) musicerande jungfrur. Den enda omväxlingen i denna scen består i de instrument, dessa traktera

(harpor, klockor etc.) och i deras klädedrägt eller rättare hufvudbonader: ofta har den främsta en krona, en annan nästan alltid den höga spetsiga »à la henin», de öfriga låga och breda, liknande turbaner.

18. Biblia pauperum.

Städse tillsammans förekomma de bada förebilderna till Kristi himmelfärd, alltid ock framställda i öfverensstämmelse med Biblia pauperum (fig. 19)¹. *Elias* far upp i höjden sittande i en låg fyrhjulig vagn, lämnande *Elisa* knäböjande på marken, medan *Enoch* sträcker upp sina armar, hvilka fattas af den i en sky sig uppenbarande Gud fader. Jämväl såsom pendants och efter

¹ Jfr facsimilet af bladet ur Biblia pauperum. I den här meddelade bilden från Kumla är bredvid *Elisa* en person tillagd, som annorstüdes icke förekommer.

Biblia pauperums mönster framställas förebilderna till Marias kröning, *Bersabe* trönande bredvid sin son konung Salomo och *Ester*, knäböjande inför Ahasverus, som upphöjde henne till sin drottning. Vid den sistnämnda bilden är berättelsens öfriga moment liksom i *Biblia pauperum* antydda genom bifogade afbildningar (fig. 20, 21) af huru Haman omfamnar Ester, och af den galge, som blef hans lott. *Salomos* dom är ock komponerad efter *Biblia*

19. Kumla. f

pauperums mönster: konungen sitter framför en byggnad, som starkt liknar en skyllerkur, af de bada kvinnorna står en, medan den andra knäböjer, barnet hålles af en soldat. Af öfriga gammaltestamentliga figurer må här nämnas ytterligare *Gideon* och *Abner*, båda afbildade såsom i *Biblia pauperum*, den förre i full rustning på knä för en ängel i skyn, med sin sköld och det skinn, som skulle gifva honom ett tecken om Guds vilja, lig-

20. Herkeberga.

21. Biblia pauperum.

gande på marken; den senare omfamnad af den för-
rädiske Joab, som samtidigt stöter sitt svärd i hans rygg.

Såsom en öfvergång till nya testamentet bör här
omtalas den s. k. *Jesse rot*, en omtyckt och högeligen
dekorativ bild: från den liggande i sömn försänkte Isai,
Davids fader, utgår en vinstocksranka, som uppbär en
mängd bröstbilder, placerade i blomkalkar, och som öfverst
slutar med antingen Kristus på korset eller Maria med
barnet. Bröstbilderna skulle egentligen föreställa Kristi
förfäder, men dessa hafva fått vika för andra, nämligen
profeterna, som förkunnat Herrans ankomst, och som
ursprungligen enligt den grekiska målarboken afbildats
vid sidan. Den berömdaste framställningen af denna Jesse
rot torde vara den på Michaelskyrkans i Hildesheim tak:
i Norden finnes den sedan i Bjeresjö. Ett stamträd med
figurer i grönt rankverk, som mycket liknar t. ex. Kunlas,
finnes i Hospitalskyrkan i Stuttgart; det är måladt år 1479¹.

De nytestamentliga bilderna ansluta sig ej alltid till
Biblia pauperum; här har troligen en eller flera andra
källor användts som mönster.

Kristi födelse framställes gemenligen på följande sätt:
framför en byggnad eller ett skjul knäböjer Maria, till-
bedjande det framför henne på marken liggande, af en
strålgloria omgifna Kristusbarnet (i Biblia pauperum
ligger Maria till sängs); bredvid ses Josef samt de tradi-
tionella oxen och åsnan. Stundom tillkomma fler detaljer,
som på sina ställen skola omnämnas. — I *konungarnas
tillbedjan* sitter Maria med barnet i skötet, framför henne
på knä en af de vise männen, medan de andra stå bred-
vid — ungefär enligt Biblia pauperum. — *Barnamordet*
försiggår enligt den inom medeltidens konst allmänna
traditionen inför den på en tron sittande Herodes.

Vida vanligare än dessa är framställningen af *dopet*:
Kristus med ett skyнке om höfterna, står i en bäck, på

¹ Se Dolmetsch, *Ornamentets bok* pl. 44 och *Otte a. a.* II: 756.

hvars ena strand ängeln väntar med klädnaden, medan på den andra Johannes, halft knäböjande, lyfter en kanna för att utgjuta vattnet öfver frälsarens hufvud. Den enda olikheten mot *Biblia pauperum* är, att här Kristi fötter icke döljas af vattnet. — Ofta förekommer ock den bild, där Kristus sitter till bords med en person på hvar sida, medan hans under bordet framstickande fötter smörjas af den framstupa på golfvet liggande *synderskan*. I *förklaringen* ses Jesus mellan Moses och Elias, medan i förgrunden de tre lärjungarne äro i halft knäböjande ställningar; den bifogade inskriften innehåller Petri ord: låt oss göra tre hyddor o. s. v. — *Intåget* visar oss Kristus kommande från vänster följd af lärjungar, till höger ses en person breda ut kläder på marken, medan flera komma ut ur stadsporten; enligt gammal tradition har i denna scen infogats äfven Zacheus, som är — i helt liten skala — afritad uppe i ett i bildens midt stående träd (= *Biblia pauperum*).

Passionsscenerna hafva naturligtvis ofta framställts, men då detta i regeln synes hafva egt rum på väggarne, och dessa alltid varit mera fördärfvade än hvalfven, så hafva de relativt sällan blifvit bevarade, och det är därför icke skäl att omtala dem här, där det är fråga om sådana bilder, som ofta möta oss, och som öfverallt ungefär äro sig lika.

En regelbunden plats däremot i hvalfvet närmast koret hafva de båda motstyckena *himmelsfärden* och *pingstundret*, båda framställda såsom i *Biblia pauperum* med den skillnad, som betingas af det till buds stående rummets olika form¹. I våra målningar äro sålunda apostlarna i den förra bilden fördelade på sidorna om den lilla kulle, där Kristi fotspår synas. I den senare äro de ej alltid framställda sittande, utan stundom knäböjande. Inskriften vid himmelsfärden lyder: »Viri galilei, quid

¹ Jfr facsimilet af bladet ur *Biblia pauperum*.

aspicitis [Vulgata: statis aspicientes] in celum, hic ihesus qui assumptus est a vobis in celum sic veniet, hvilkens senare del dock ej alltid tycks ha förekommit.

Biblia pauperums bild af *yttersta domen* (fig. 22) — Kristus på rägnbågen, Maria och Johannes vid sidorna, nedanförl aflidna, som uppstå ur sina grafvar — följer det

22. Herkeberga.

allmänt antagna schemat¹. Detta gäller ock Upplands-måhingarna, dock så att när utrymmet det tillät åtskilligt mera medtogs; sålunda omgifves Kristus af änglar, och

¹ För detta hafva målningarna i S:t Georg på ön Reichenau och i S:t Angelo in Formis varit normgifvande. Jfr Kraus, a. a. II: 1: 378 f.

den i Biblia pauperum närmast följande bilden af helvetet inbegripes i domen: man ser en skara människor, bland hvilka stundom ej blott världsliga, utan ock andliga stormän befinna sig, omsnärjda af ett rep drifvas bort af djäflar till det på sidan befintliga helvetesgapet, ur hvilket lågor utströmma. På motsatta sidan komma som motstycke de saliga, omgifna af änglar; paradiset representeras stundom af en kyrkobyggnad. Detaljerna förete naturligtvis rätt mycken växling; så utgå från Kristi mun än en lilja och ett svärd, än två svärd. Inskrifterna äro städse: »Ite maledicti in ignem æternam» — »venite benedicti patris mei.»

Härmed hafva vi afslutat vår öfversikt af de ur Biblia pauperum hämtade ämnena; denna var emellertid, om ock för en stor del af de här ifrågavarande kyrkomålningarna den förnämsta källan, dock visst icke den enda. Få äro visserligen de bibliska stoff, som icke förmedlats af Biblia pauperum, men målarne hafva alldeles icke inskränkt sig till sådana. En mängd andra behandlades af medeltidens konstnärer, och till några som oftare möta i här ifrågavarande kyrkor skall jag nu vända mig.

I korets östra kupas midtfält finnes nästan alltid en likartad framställning af *treenigheten*, den s. k. *nådstolen*: Gud fader, sittande på en tron, håller ett kors med den därpå fastnaglade sonen, bredvid hvilket dufvan, symbolen för den helige ande, sväfvar; på sidorna gärna tillbedjande änglar. — I korets öfriga kupor och fält möta oss bilderna af de fyra *evangelisterna* med sina tecken, eller dessa senare ensamma¹, och af de fyra *kyrkofäderna*, Gregorius med påfvetiaran, Hieronymus i kardinalshatt, Ambrosius och Augustinus med biskopsmitror, iförda sidi rikt draperade mantlar och sittande på stentroner. Inskrifterna bredvid dem äro respektive: *Passio Christi ad memoriam revocatur.* — *Passio tua, Domine, singu-*

¹ Matteus är stundom själf afbildad med vingar, då ängeln vid sidan bortfaller.

lare est remedium. — Passio tua omni terre beneficium. — Inspice vulnera redemptoris».

I skeppets östra hvalf öfver bågen mot koret ses ofta Kristus med de *tio jungfrurna*, på hans högra sida de fem visa med krona på hufvudet och brinnande lampor, på den vänstra de fem ovisa med upp- och nedvända lampor och affallande kronor. Oftast äro både Kristus och jungfrurna framställda blott i bröstbilder.

Några slika allegoriska bilder hörde till de mest populära. Så Michael med *gärningarnas våg*, i hvars ena skål en liten naken människoskepnad, själen, är hopkrupen, medan djäflar bemöda sig att nedtynga den andra. Så i än högre grad *lyckohjulet* (fig. 23), som visar tidens och lyckans omskiftningar här i världen; på ena sidan af det rullande hjulet lyftes en man upp i höjden (inskrift: »regnabo»), en annan befinner sig högst uppe (»regno»), en tredje åter föres nedåt (»regnavi) medan under hjulet hvilar en död i sin svepning (»sum sine regno»). Stundom står inne i hjulet en kvinnofigur, liksom döden vid sidan väntar på sitt byte¹.

Bøjelsen att i bild åskådliggöra kyrkans läror för menige man har förut omtalats. Hvad det historiska beträffar gick ju detta lätt, men man sökte gifva äfven abstrakta saker och dogmer bildens form. Bland alstren af den nya illustrationstekniken framträda allt från 1470-talet hela bildkatekeser och illustrerade uppbyggelseböcker, hvilka tjäna samma mål som Biblia pauperum och de andra ofvan nämnda äldre². Budorden gäfvö anledning till stundom rätt genreartade teckningar, och öfverhufvud drog man sig icke för att taga med drastiska saker blott man rätt tydligt kunde inpränta lärdomarne. — Framställningar af denna art träffa vi icke många i

¹ Jfr beskrifningen med samma inskrifter hos Otte I: 502 och Kraus II: 1: 418 samt Kornerups afhandling i *Arbøger for nordisk Oldkyndighed* 1887 s. 87.

² Kraus, a. a. II: 1: 399.

Upplandskyrkorna; i ett par finnas *trosbekännelsen* (på

23. Herkebørgen.

latin eller svenska) fördelad på språkband vid de tolf apostlarna (Mathias träder i Judas' ställe) enligt den legend,

som låter den hafva uppkommit genom att dessa hvar-dera tillade en sats eller del däraf¹; men intet försök göres att åskådliggöra artiklarnas innehåll.

Transsubstantiationsläran i nattvarden framställdes genom afbildningar af den helige *Gregorius'* mässa (fig.

24. Herkeberga.

24), vid hvilken på helgonets bön för en tviflande kvinna brödet i nattvarden förvandlade sig i Kristi blodiga le-
kamen. Bilden afviker något härifrån. Gregorius, stundom omgifven af kardinaler och andra personer, knäböjer framför ett altare, på hvilket kalken står och där Kristus

¹ Otte a. a. I: 549; *Handbuch der Malerei* s. 296.

själf uppenbarar sig. Kvinnan, som tviflade, synes lika litet till som hostian, om hvilken det var fråga¹. Männe härvid ej föreligger en sammanblandning med undret i Bolsena, då en tviflande präst öfvertygades genom att blod flöt ned från krucifixet? Detta ämne är som bekant behandladt i Vatikanens stanser.

Den obefläckade aflelsen åskådliggöres genom sägnen om *enhörningen*², som representerar kyskheten, och som tar sin tillflykt till den i en lund³ sittande jungfrun, då han förföljes af en eller flera jägare med hundar, en bild, som i våra kyrkor ofta ingår i serien till Marias förhärligande.

Bland dem för hvilka Kristus efter uppståndelsen uppenbarade sig var äfven Maria Magdalena. Vid framställningen häraf fäste man sig vid ordet i evangeliet, att hon trodde det var örtagårdsmästaren, och detta blef så hufvudsaken. Bilden, som därför kallas *Kristus såsom örtagårdsmästare* (äfven »noli me tangere» efter Kristi ord till henne) visar oss en lund omgifven af ett staket, Kristus stående stödd på en spade och framför honom på knä Maria Magdalena, betecknad genom sin salvelseask.

»Helgonbilder utgöra flertalet af de i medeltidens kyrkor förekommande bilderna», yttrar Otte (I: 550). Denna sats gäller icke för Kumla-gruppen, där helgonbilderna och än mer scenerna ur deras lif äro i afgjord minoritet⁴, men väl för öfriga målningar. Då det icke ligger i min plan att utförligare behandla ikono-

¹ Detzel, *Christliche Ikonographie* I: 454 ff. Kraus a. a. II: 1: s. 305.

² Härom en uppsats af Tikkanen i *Finsk Tidskrift* 1898.

³ Då trädgårdar och dylika ställen (Getsemane etc.) skola framställas, omgifvas de alltid på våra bilder liksom i Biblia pauperum af ett staket, som är flätadt. Dylikt var kanske då vanligt i Sverige; i Danmark har jag sett sådant ännu.

⁴ Vore väggarnes målningar öfverallt bevarade skulle kanske proportionen ställa sig något annorlunda.

grafien, skall jag emellertid inskränka mig till att tala om de scener, som hämtats ur jungfru Marias lif enligt de apokryfiska evangelierna¹.

Det berättas, att då Maria, som uppfostrades i templet med andra jungfrur, förklarade sig icke vilja ingå äktenskap, lät föreståndaren (•biskopen•) tillhopakalla alla ogifta män af Juda släkt, bland dem en gammal änklings vid namn Josef. Alla fingo tillsägelse att aflämnas sina stafvar, då på biskopens bön Gud gifvit den förklaringen, att Marias make borde blifva den man, hvars staf grönskade. Josef hade framlämnat en liten torr kvist, hvilken man först förbisåg; vid närmare undersökning hittades denna och se! den hade skjutit blommor och blad. Detta tecken åttlyddes, och vi se sålunda på framställningen af *Josef och Marias trolofning* eller bröllop, huru öfversteprästen förenar deras händer, huru Josef bär i handen en liljekvist, och huru vid sidan af hufvudgruppen två män, som representera de afvisade friarne, sittande på marken sönderbryta sina stafvar; den ene af dem tyckes på våra målningar stoppa bitarne i munnen, eller kanske han *bitar* sönder käppen i förtretet? Båda dessa tillhöra alltid den karrikerade typen. Käpparnes sönderbrytande förekommer äfven på Rafaels Sposalizio.

Om Marias död berättas det undret, att på hennes bön en ängel förde hvarje apostel från hans uppehållsort dit där hon befann sig; ofta se vi dem ock alla samlade på rad bakom *Marias dödsbädd*, men stundom är grupperingen friaresåsom i fig. 25. Bredvid denna tafla förekommer städse en annan, framställande hennes *begrafning* (fig. 26), om hvilken ett annat under berättas; det heter, att då

¹ Jfr i detta afseende Alwin Schultz. *Die Legende vom Leben der Jungfrau Maria und ihre Darstellung in der bildende Kunst des Mittelalters*. Leipzig 1878 (*Beiträge zur Kunstgeschichte* I). Se äfven berättelsen om de följande scenerna i *Ett fornsvenskt legendarium* i Fornskriftsällskapets Samlingar.

apostlarne skulle bära ut jungfruns döda kropp, deras sång väckte Judarnes uppmärksamhet. Dessa lupo till

25. Dingtuna.

26. Kumla.

för att dräpa apostlarne, och deras biskop grep tag i likbaren, men då skedde det järtecknet, att hans händer

vissnade och fastnade vid baren, och först sedan han lofvat att omvända sig, löste Petrus honom. Denna tilldragelse är här återgifven med den förändringen, att det icke är någon 'biskop', utan två vanliga karlar (naturligtvis mycket karrikerade!), som förgräpa sig på den af ett

27. Floda.

skynke öfverhöljda baren och lida straffet; de synas skrika och jämra sig.

En i Biblia pauperum upptagen bild handlar om den tilldragelsen på flykten till Egypten, då en *afjud störtade ned* från sin plats och gick sönder, vid det att Maria med barnet gick där förbi; denna scen förekommer flera gånger i Uppland.

Marias himmelsfärd är afbildad blott i Ösno¹ i en målning, som är åtskilligt äldre än Kumla-gruppens. Visserligen förekommer ett par gånger inom den sista en tafla, där en naken kvinna med gloria och insvept i sitt långa hår föres upp af sex änglar, men det torde vara otvifvelaktigt, att detta föreställer den *egyptiska Maria* (fig. 27), som lefde 47 år i öknen och därefter blef upptagen i himlen, ty att jungfru Maria afbildas *naken* torde vara okänt². B. E. Hildebrand har väl uti sin beskrifning af Floda kyrkas målningar ansett den där förekommande bilden föreställa den sistnämnda, då flera andra scener ur hennes lif där äro framställda, men detta skäl kan ej vara tillräckligt att förmå mig att antaga, det en sådan afvikelse skulle vara begången, och detta så mycket mindre, som den ifrågavarande bilden i Floda aterger helgonets kropp med en ovanligt brun färgton, något som just passar in på den *egyptiska Maria*³.

Marias kröning framställes i allmänhet så att hon, redan bärande kronan på hufvudet, sitter på en tron bredvid Kristus.

Af öfriga helgonbilder skall jag här af ofvan omnämnda skäl blott upptaga en, som fordrar en liten utredning. Den visar ett skepp, i hvilket befinner sig en krönt man och flere beväpnade, styrande mot en strand, där åtskilliga vanskapliga figurer uppträda med hotande åtbörder. Vanligen uppgifves detta föreställa S:t Eriks

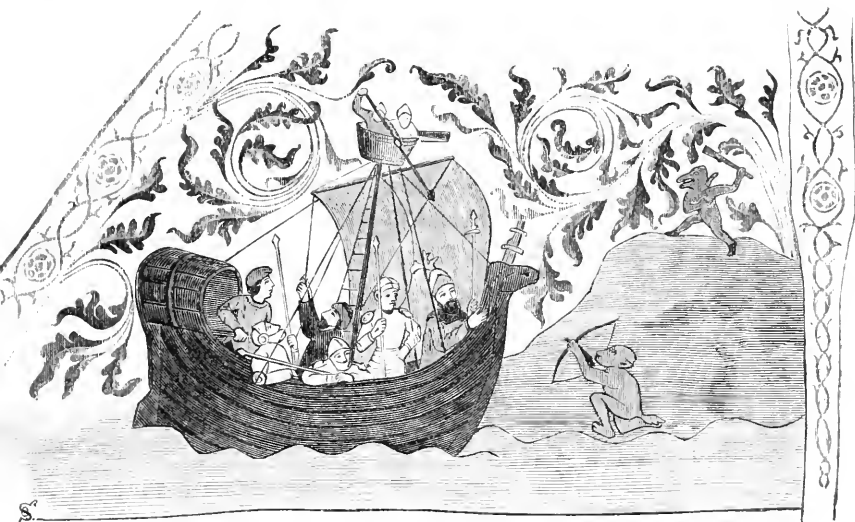
¹ Kanske äfven i Herkeberga.

² Schultz (a. a. s. 71 f.) omnämner en målning af Salvo d'Antonio i Messina, där Marias dödsbädd är framställd och hennes själf (d. v. s. hon själf i miniatyr) naken föres bort, men detta är naturligtvis en annan sak. En liknande tafla hos Goldschmidt, *Lübecker Malerei und Plastik*. T. 15. — I sistnämnda verk äfven den *egyptiska Marias himmelsfärd*. T. 30.

³ I inledningen till Schultz' nyss citerade arbete omtalas ett liknande antagande af Didron såsom ett misstag; måhända Didron här gifvit stöd för B. E. Hildebrand.

korståg till Finland, men jag tror att så icke är förhållandet utan att vi här hafva en bild af *S:t Olof* (fig. 28).

Ensam för sig afgörande vore kanske den omständigheten, att helgonet öfverallt bär ej svärd eller spjut, utan yxa som är Olofs attribut, men äfven andra skäl kunna anföras. Skeppets bog eller bogspröt är åtminstone i Kumla, Floda och Tegelsmora¹ utstyrdt med ett oxhufvud, och Olofs skepp bar namnet »Oxen». Då figurerna på stranden äro betecknade såsom troll snarare

28. Ösmo.

än som människor, ligger det ock närmare till hands att tänka på Olof, om hvilken det just berättas, att han hade strider med troll². Att Floda-gruppens inskrift, nu i det närmaste utplånad, skulle börja med »Eric har B. E.

¹ Enligt Mandelgrens afbildningar. Jämväl i Nykyrka i Finland enl. Nervander *Den kyrkliga konsten i Finland under medeltiden* II: 41. — Egna iakttagelser kan jag icke återropa, då min uppmärksamhet ej var fäst på denna omständighet vid tiden för min resa.

² Daae. *Norges Helgener*, omtalar s. 120 den af Hadorph utgifna rimkrönikan öfver Olof, där äfventyr med trollen förtäljas.

Hildebrand tyckt sig kunna skönja, och Daae¹ har därutaf fått anledning att framhålla, hurusom den innerliga förbindelsen mellan de båda helgonen föranledt, att Olofs bedrifter öfverflyttades på Erik. Härvid skulle jag å ena sidan vilja betona, att man numera knappast torde kunna skönja detta sistnämnda namn i Floda, men å andra sidan är en slik förväxling högst sannolik, då äfven en Eriks härfärd till sjös plägade afbildas. En sådan fanns bland bilderna ur hans historia i Gamla Upsala kyrka; och i Ösmo ses två liknande bilder bredvid hvarandra, hvilka af H. Hildebrand² tydts såsom Eriks och möjligen Birger Jarls eller Torgil Knutssons korståg till Finland. Nu finnes emellertid i Statens Historiska Museum ett altarskåp från Lenna kyrka, där de båda helgonen stå bredvid hvarandra, och där på hvardera dörrens insida en skeppsfärd är afbildad. Är det då ej sannolikast, att vi äfven i Ösmo hafva båda helgonkonungarne? Mot detta kan visserligen anföras att blott den ene höfdingen bär krona (fig. 28).

Från atskilliga andra områden utom det rent religiösa togo målarne sina ämnen. Djursymboliken i dess fastare form hör egentligen den romanska tiden till, senare blef den tämligen godtycklig;³ ur den krets som Physiologus omfattar, förekomna i vår grupp egentligen endast de båda bekanta symbolerna *pelikanen* och *fenix*, samt *sirenen*, som betecknade frestelser, onda lustar. Ofta afbildad är en lejoninna med två ungar, som enligt Otte (a. a. I: 487) skall beteckna jungfru Maria; anledning härtill skall hafva tagits ur profeten Hesekiels 19 kap. vers 2. Men talrika äro de fritt bildade, mera dekorativa fantastiska skepnader, som drifva sitt spel ibland de heliga gestalterna, egentligen inom Kumla-gruppen; hvad målaren i hvarje fall härvid tänkt sig eller *om* han i hvarje fall

¹ a. a. s. 129.

² *Månadsbladet* 1872.

³ Lauchert, *Geschichte des Physiologus*.

haft en bestämd syftning är omöjligt att säga. Att alltid vilja söka en djupare mening i dessa groteska och fantastiska människo- och djurfigurer, tror jag icke är tillåtligt, och om det verkligen finnes en mening i dem, kan den vara föga kyrklig. Bland målningarna i Herstedvesters kyrka från 1519 finnes t. ex. en bild af en kvinna med ett gissel i handen, ridande på en gammal man, som kryper på alla fyra med betsel i munnen och byxorna nedhasade. K. Madsen papekar (i en kritik af Petersens *Kalkmalerier i Tilskueren* för 1896 s. 606) att detta är hämtadt från en gammal historia om Aristoteles, hvilken, ehuru han förebrådde Alexander hans kärlek till den sköna Fyllis, dock af denna lät dara sig att uppträda på detta mindre värdiga sätt. Madsen antar, att ett kopparstick tjänat målaren till förebild, således ett exempel på hvarifrån dessa togo sina mönster. — Vida tydligare äro då de moraliserande *djäfvelsscenerna*, som höllo till i vapenhuset, och som ofta återge bekanta sägner, sasom om huru käringen fick hjälp att kärna. Af djursagan äro *räfvens äfventyr* mycket populära: flere gånger ser man honom uti munkkåpa predikande för gässen, äfven hans och storkens måltid o. s. v.¹ — Enastående äro de bilder af folksagens hjältar, hvilka som bekant finnas i Floda kyrkas hvalf.

V. Speciel afdelning.

a) *Målningar från midten af 1400-talet.*

I det jag nu öfvergar att beskrifva målningarna i de uppländska kyrkorna hvar för sig dels efter egna iakt-

¹ Den skandinaviska mytologien har tidigare ansetts vara använd i kyrkliga skulpturer m. m. Det mesta har visat sig oriktigt fattadt, men Kraus (a. a. II: 1: 411) vill ännu vidhålla vissa drag: sålunda skulle hundarna, som förfölja enhörningen, härstamma från Odins vargar.

tagelser, dels med hjälp af de materialier, som det topografisk-antikvariska arkivet erbjuder, upptar jag först till behandling några malningar, som härstamma från 1400-talets midt, och som således äro äldre än de, hvilka jag förut betecknat sasom utgörande höjdpunkten, och från hvilka jag i det föregående utgätt¹.

Tensta kyrka.

I sina Monumenta Svio-Gothorum berättar Peringskiöld: Kyrkan är med många bibliska figurer och andra ritningar väl målader i gamle Bengt Jönssons tid af Salesta, hvilken synes hafva låtit tillbygga och måla koret, där följande inskription i hans lifstid skrifven läses: Anno domini m^oc^od^oxxxvij^o pictus erat corus iste in honorem ihu xpi et eius gloriose mris marie per manus Johannis Rosenroth ipso auxiliante, q. fecit mundum ex nichilo». Således veta vi icke blott året, 1437, då målningen kommit till, utan äfven hvem som verkställt densamma; namnet tyder ju på, att han varit från Tyskland.

Korets målningar, hvilka efter Peringskiölds tid som vanligt blifvit öfverstrukna, äro nu änyo blottade och restaurerade, hvarvid några detaljer måst utfyllas efter kvarvarande antydningar.

Hvad först det ornamentala beträffar, så bära strängarna gula, vågformiga slingor med gröna blad, ett motiv, som äfven i förstorad skala går igen på väggarna under

¹ Jag erinrar härvid om, att jag i det följande och specielt hvad beträffar Kumla-gruppen icke upptager eller blott i korthet omnämner hvad som öfverensstämmer med redan angifna allmänna regler. — Tillika bör jag påpeka, att jag icke lagt an på att fullständigt återgiwa alla de inskrifter, som kunna finnas i kyrkorna, då deras svårtyddhet oftast skulle fordrat ett längre studium än min tid tillät. Ej heller har jag alltid redogjort för hvilka helgon, som äro afbildade på det ena eller andra stället, da detta var en sak, som icke omedelbart sammanhängde med min plan.

de figurliga framställningarna. Hvalfkupornas öfversta del fylles af det ofvan omtalta kedje-motivet och i den östra af dem, hvilken är tredelad efter fönsterna nedanför, finna vi det för Uppland så karakteristiska brungröna bladmotivet; Tensta bildar sålunda en förelöpare till de ett fjärdedels arhundrade eller mera därefter framträdande målningarna, men ornamentiken är ännu mager och enformig.

Jämväl för de figurliga framställningarna anslog Rosenrodh i hvalfvet ett — för öfrigt för tiden ytterst vanligt — tema, som sedan gick igen onpphörligt, i det han i hvarje kupa placerade ett evangelist-tecken; i norr och söder omgaf han Marcus' lejon och Lucas' ox med hvardera två kyrkofäder — Gregorius i päfflig tiara, Hieronymus, Ambrosius och Augustinus alla i kardinalshatt, som egentligen tillkom blott den förstnämde. Johannes' örn i östra kupans mellersta afdelning har på ömse sidor blott ornament, men i väster finnes ofvanför Matteus' ängel ett Kristusansikte och nedanför ett fyrfotadt djur samt en figur, som väl skall föreställa en trollpacka.

På ena sidan af hvalfbågen mot skeppet ses öfverst spår af ett djur¹, vidare räfven predikande för gässen, så S:t Erik med svärd, trampande på ett djur med människohufvud och nederst en biskop.

Korets stora väggar i norr och söder hafva en mängd bilder (fig. 29), ordnade i rader öfver hvarandra, men utan afdelande bårder emellan. På den södra, där hela mellersta delen fått målas efter ringa ledning af det gamla, ses öfverst Adam² på knä för Gud fader, i andra raden syndafallet, ängeln utdrifvande Adam² och Eva², samt Adam plöjande och flere djur. Nedersta raden har utgjorts af

¹ Kanske en lejoninna, jungfru Marias symbol?

² Figurer, som till största delen måst nymålas vid restaurationen.

helgon, af hvilka blott de tre västligaste voro tydliga: Paulus, Birgitta och Johannes.

På norra väggen är världsdomen framställd efter det vanliga skemat: öfverst Kristus på regnbågen med två änglar, som svänga rökelsekar; nedanför grupper af saliga i långa draperier, änglar och ur sina grafvar uppstående

29. Tensta.

figurer: himmelen representeras af en kyrka, helvetet af ett (restaurerad) gap med osaliga, ofvanför detta djäflar, af hvilka somliga tyckas musicera. Jämte de vanliga inskrifterna (ite maledicti etc.) läsas äfven orden: »venit hora quando mortui audient vocem filii dei et audientes vivent». Nedersta raden har i midten en knäböjande

riddare i full rustning med prydnad af tofsar¹ på ryggen; hans oxenstjerska vapen berättigar oss väl att med Peringskiöld antaga, att vi här hafva en bild af Bengt Jönsson till Salsta (fader till ärkebiskopen), och att han bekostat målningen. På ömse sidor om honom äro en räkka helgon: Laurentius, Dorotea, Katarina, Petrus, Barbara, Margareta och Olof. Vid ett fönster i skeppet fins äfven en för S:t Erik knäböjande riddare med oxenstjerne-vapen. På ett par ställen äro invigningskors anbragta, hvilka beteckna heliga mäns begrafningsplatser. Ännu en sak är vid dessa målningar att observera. En inskrift bredvid Petrus lyder: »credo in deum patrem omnipotentem creatorem coeli et terra», och en annan bredvid Johannes: »passus sub ponsio», som man ser, delar af trosbekännelsen på latin. Möjligt är, att annorstädes i kyrkan funnits de öfriga tio apostlarne med resten af credo.

Liksom kompositionen sluter sig till det traditionella, så sakna äfven de enskilda figurerna hvarje försök till individualisering eller uttryck; på sin höjd kan man tycka sig finna spår af, att målaren velat i Kristi ansikte inlägga ett drag af mildhet och medlidande. Typen är öfverallt densamma: breda ansikten med grofva blott konturnerade drag, ögonbrynen uppdragna i höga bågar och ögonen starkt riktade åt sidan. En viss stel värdighet är utmärkaude för hållningen; de nakna figurerna, såsom Adam och Eva i syndafallet, äro som alltid de minst lyckade. Vecken på kläderna falla alldeles rakt, icke brutet som den senare allmänt antagna regeln bjöd. Glausluset på dem är angifvet genom ljusare färg, så att t. ex. de blå kläderna (och äfven riddarnes rustningar) öfvergå i rent hvitt.

Bottenen kring figurerna är betäckt af stjärnor och

¹ Likadan som på Jösse Erikssons bild i Västerås, se illustrerad *Sveriges Historia* II: 193.

rosetter, hvilka här icke som senare gjorts med schablon utan på fri hand¹.

Den ofvan citerade Peringskiöld berättar vidare: Kyrkan sade man vara målad med många bibliska figurer, men öfver dörren fins ett djäflagästabud. I vapenhuset är ibland annat denna målning: en grann jungfru sitter i ett högt träd, hafvandes ett bord framför sig med pänningar och två stora skattul fulla med pänningar, där öfver hon så talar: Jak är en mö sa baal, jak hawer alla werldenna i vall. Nid under står döden, som med en såg afsågar trädet säjandes: du breder ut penningar och gull, du tänker intet på dödens stundh. Satan sitter å andra sidan och skrifer: Ego sum bonus homo, omnes pictores mali scriptores sunt. På vänster sida står Satan räckandes ett par skor till en käring säjandes: du skal få löna som der tax är hina[?] Käringen svarar: tak käre son för goda skor».

De målningar, som framdragits i vapenhusets två hvalf, äro icke icke de af Peringskiöld beskrifna; en rest af den först omnämnda scenen är dock kanske tre figurer, af hvilka en knäböjande, bredvid ett bord, hvarpå en kanna. För öfrigt finna vi en Kristus-bild (Ecce homo) och en S:t Kristoffer i stor skala vid utgångsdörren; han afbildades gärna på detta ställe, då det troddes att den, som på morgonen sett en sådan bild, under dagens lopp var skyddad för bråddöd.

Några spår af dekorationen visa fåglar, små örter och större slingor i svart och brunt; i motsats mot koret äro bilderna här omgifna af en bård — icke den enkla af hela och halfva kors, utan en af konstigare komposition —, hvars mönster möter oss i flere målningar från Jakob Ulfssons tid, och troligen är väl hela vapenhuset måladt senare än koret.

¹ Enligt ett bref från restauratorn i antikvarisk-topografisk arkivet.

Östra Ryd.

Kännedom om målningarna i denna kyrka står numera att få endast af i arkivet befintliga klena kopior samt en berättelse afgifven af N. J. Ekdahl 1835. De voro enligt inskrift utförda af Johannes Iwan (som 1465 begrofs i Alunda kyrka, där han målat koret) 1449 på kyrkoherden Mats Erikssons tid, kanske på bekostnad af herr Johan Kristersson Vase och hans hustru Birgitta (tre sjöblad). Då emellertid bland de många vapnen äfven förekomma ej blott ärkebiskop Jöns Bengtssons utan ock biskop Kättil Karlssons, och denne senare blef biskop först 1459, så hafva väl målningarna, som ofta var fallet, tillkommit på olika tider¹.

Mellersta och västra hvalfven voro prydda blott med löfverk, men af teckningarna får man ej tillräcklig ledning för att bedöma dettas karaktär; bland ornamenten förekom emellertid den kedja af i ringar infattade blad, som vi påträffat använd i Tensta. Figurframställningarna voro äfven talrika: flere helgon (S:t Barbara, S:t Göran m. fl.), evangelisttecknen, apostlarna med credo, Adams och Evas utdrifvande, Kristi uppståndelse och himmelsfärd samt Jesse rot, denna sista dock delvis förstörd genom upptagande eller förstörande af ett fönster².

Ösmo.

Da riksantikvariern H. Hildebrand i *Månadsbladet* 1872 offentliggjort en fullständig beskrifning öfver målningarna

¹ Sådan är H. Hildebrands slutsats (ATS II: 394). En annan förklaring kunde tänkas, då det i Ekdahls berättelse heter, att vapnen senare »inträngts» bland löfverket. Redogörelse för vapnen finnes i *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift* Bd. II: 56.

² En annan anonym berättelse från 1860-talet i samma arkiv omtalar äfven en krigare, stödjande sig på ett stort svärd, med en öfverskrift på svenska, af hvilken dock blott enstaka ord »titt unga lif» m. m.) kunde tydas. Möjligen är det denna figur, som återgifvits i *Sveriges Medeltid* II: 305.

i denna kyrka, kan jag här inskränka mig till att i korthet angifva resultatet af hans undersökningar.

Målningarna tillhöra tre olika tidpunkter; de äldsta äro de på väggarna, hvilka tillkommit redan innan hvalfven inslogos under 1400-talets förra hälft och således kanske äro äldre än Tenstas. Taflorna, hvilka omgifvas af den sedermera så vanliga bården af hela och halfva kors, framställa Kristi gisslande och korsfästelse, S:ta Barbara, S:ta Dorotea, S:ta Ursula med sina jungfrur ombord på ett skepp och S:t Görans strid med draken; flere kunde icke bevaras.

Sedan hvalfven inslagits, målades först det östra och mellersta. I det förra äro fyra taflor ägnade åt jungfru Marias förhållande: huru hon mottager enhörningen, huru hon krönes af Fadren och Sonen, stående framför dem, huru hon sväfvar upp till himlen, buren af sex änglar, och slutligen en, hvars betydelse ej är fullt klar; man ser Kristi och Marias bröstbilder, därtill tre änglar, som bära ett (otydbart) språkband, och slutligen åtta nimber, hvilkas ägare äro utplånade. Vidare förekomma här Lazarus' uppväckande, Kristi dop, hans bespottelse och hans frestelser i flere bilder. Härtill komma två ur Simsons historia: huru han sönderrifver lejonet och bär bort portarna, och slutligen de båda symbolerna pelikanen och Fenix. Mellersta hvalfvet har i öster nådastolen och lyckans hjul — en ganska egendomlig sammanställning, då den förra brukar förekomma i koret (fig. 30), det senare i vapenhuset eller kyrkans västra del. I norr är yttersta domén framställd, där vi bland de osaliga märka icke blott en konung utan ock en biskop (fig. 31). Åtta taflor hafva ämnen ur gamla testamentet: syndafallet, utdrifvandet ur paradiset, Abels död och Kain inför Gud fader, samt fyra om Jakob och Esau. I söder synas två hvarandra liknande bilder, ett skepp med beväpnade närmar sig en strand med vanskapliga figurer, den ena säkerligen före-

ställande S:t Olofs härfärd mot trollen, den andra kanske S:t Eriks tåg till Finland, sasom ofvan är omtaladt. Slutligen hafva vi i tre af de mindre fälten ämnen ur folksagan: huru en trollhare med hjälp af en djäfvul mjölkar en ko; huru en annan djäfvul hjälper en käring att kärna, och huru slutligen djäfvulen dansar, medan käringen blåser i horn. Till dessa sluta sig några fantastiska figurer. (Fig. 32—33).

30. Ösmo.

På en pilaster mellan dessa bada hvalf har målaren satt sin signatur — *peter*. Nu dekorerades Alunda kyrka i Uppland 1465 af bland andra en Peter¹ och Börstils kyrka (troligen mellan åren 1448—68) af en Peter Jönsson, och det ligger då nära till hands att antaga, det vi härvid öfverallt hafva att göra med samme man, men

¹ Kanske en lärjunge af den vid Östra Ryd nämde Johannes Iwan?

först om målingarna i de båda nämnda kyrkorna blifva tillgängliga, kan en bestämd mening härom uttalas.

För daterandet hafva vi emellertid stöd af åtskilliga i decorationen ingående vapen. Två dylika i östra hvalfvet visa sig tillhöra väpnaren Bengt Gotskalkson och hans hustru Birgitta Styke, den senare död såsom änka 1453.

31. Ösmo.

Två andra sköldar i mellersta hvalfvet (Natt och dag på längden samt Tott) hafva tillhört Erengrisle Nilsson och hans hustru Brita på Hammarsta i Ösmo socken, gifta 1442, mannen död 1469. Fru Brita har låtit måla sin bild, igenkänlig på Tott-vapnet vid sidan, — det kan här icke vara tal om ett verkligt realistiskt porträtt — knä-

böjande vid treenigheten (på andra sidan är en annan

32. Ösmo.

33. Ösmo.

kvinlig figur), och möjligen har hon låtit bekosta målningen. »En särskild anledning att göra en from gärning

kunde fru Brita haft t. ex. år 1452, då hon för landsförrädisk brefväxling hade blifvit dömd att brännas, men fått nåd, yttrar Hildebrand. Skulle den på andra sidan knäböjande kvinnan vara Birgitta Styke, så borde ju ock målningarna ha tillkommit före hennes död, hvilken inträffade år 1453.

Om ornamenten yttrar Hildebrand blott att de äro utförda med smak, och själf har jag tyvärr icke varit i tillfälle att se kyrkan, men att döma efter fotografier och afbildningar¹ finnas i mellersta hvalfvet brungröna slingor, som visserligen erinra om Kumla-gruppens bladmotiv, men dock ej fullständigt öfverensstämma därmed; bladen tyckas vara mycket gröfre till sin form, och slingorna fylla, som af bilderna framgår, bottnen kring figurerna, hvilken i Kumla-gruppen alltid är strödd med rosetter. I östra hvalfvet äro slingorna af annan art, dels jämntjocka, dels liknande dem vi kallat rankmotiv, och det torde kanske ej vara så alldeles säkert att dessa båda nu omtalta hvalf målats på samma gång, ty äfven strängarnes ornament är olika, i östra hvalfvet virade band och blad, i mellersta slingor med rosetter. Vi skulle sålunda kunna föranledas antaga, att Ösmo-målningarna förskrifva sig från icke tre, utan fyra olika perioder².

Så mycket torde i alla händelser vara säkert, att de nu omtalta målningarna i östra och mellersta hvalfven äro något äldre än Kumla-gruppen, till hvilken Ösmos västra hvalf hör, och under hvilken det därför ock skall omtalas.

¹ Flera sådana från mellersta hvalfvet finnas i *Illustrerad Sveriges Historia* II: 298--310. Sammastädes s. 205 äfven en bild (St: Görän) af väggmålningarna, som där föras till år 1434.

² Stöd härför kan man kanske finna i den omständigheten att treenigheten afbildats i mellersta hvalfvet, ej i det östra, såsom säkerligen skett om detta ej redan varit upptaget af de äldre bilderna till Marias förhärlikande.

Skilnaden framträder äfven där och hvar uti figurframställningarnas ämnen, uppfattning och typer. Det mesta är visserligen gemensamt, såsom helt naturligt är, då såsom jag flere ganger betonat medeltidskonsten är starkt bunden vid traditionen, och i fråga om ornamentsmotiven framträder ett visst sammanhang med den senare gruppen. Men på flere håll visa sig äfven olikheter, och först och främst: i dessa båda hvalf finnes intet ur Biblia pauperum hämtadt, hvilket däremot är fallet i det västra. Marias kröning är olika arrangerad mot senare, då hon framställdes tronande bredvid Kristus, och yttersta domen har ock sina små egendomligheter, sasom framställningen af paradiset såsom en kyrka, vaktad af Petrus m. m. Mera vikt ligger dock däruppå, att figureernas typ är en annan än i Kumla-gruppen: gestalten har en prägel af större vekhet, och ansiktet är langlagdt utan ansats till modellering. I klädedräkten märka vi här redan i motsats till de Tensta de karakteristiska skarpa trekantiga vecken.

På tal om en jämförelse med de yngre till Kumla-gruppen hörande Flodamålningarna förklarar sig Hildebrand »benägen att hänföra dem (Ösmo-målningarna) till skolans begynnelse-tid, då hon ännu förde sig med mera frihet, ännu icke hade fått sin stereotypa karaktär». Därmed torde väl dock icke vara fastslaget att de senare alla skulle vara sämre.

Fundbo.

Om vi i de hittills omtalta kyrkorna af ornaments-tiken och delvis äfven af ämnena för bilderna kunde få skäl att sluta oss till ett sammanhang mellan deras målningar och Kumla-gruppens, så stå däremot Fundbo kyrkas — tillsvidare åtminstone — såsom en riktning för sig, utan sammanhang med andra.

Enligt Peringskiöld skall en del af kyrkan (»hufvudkyrkan») hafva blifvit målad 1443, det öfriga senare under ärkebiskop Jöns Bengtssons och konung Karl Knutssons tid, hvarmed stämmer att på altarhvalfbågen stått årtalet 1453; målningarnas karaktär talar dock icke för två olika tillkomstperioder, och kanske man får antaga, att endera årtalet beror på en förväxling. I en år 1713 gjord anteckning bland kyrkans papper heter det, att koret år 1443 blifvit tillbyggt och i någon mån kan denna uppgift kontrolleras, emedan kyrkans räkenskaper delvis blifvit bevarade från 1400-talet¹. Af dessa finna vi, att 1439 och 1440 stora inköp af tegel och kalk gjorts och åtskiljligt utbetalts för arbetslön. Talrika gåfvor af malm, koppar och grytor(?) omtalas under 1441, färre 1440 och 1443, hvilket senare år ånyo företer utgifter till murare och timmermän m. m. dylikt, medan anteckningarna för 1442 äro förlorade. Under 1444 upptages bland andra smärre poster 2 öre för det att hakarne murades för dörren». Huruvida nu teglet användes till inslagning af hvalf eller vid en tillbyggnad, framgår ej häraf, men att en större reparation då försiggick är säkert. Någon tid därefter hafva då också kyrkans gynnare tänkt på dess prydande med målning, om hvilket intet nämnes uti räkenskaperna.

Kyrkans kor har platt tunnvalf och hvälfid absid, skeppet två stjärnhvalf och ett tredje enklare i väster. Vid restaurationen, som ägde rum år 1896², observerades äfven på väggarne spår af målade draperier — något, som förekommit i Råda kyrka samt i Ganthems och Norrlanda på Gotland, men mig veterligen icke annorstädes i Uppland. — Det mesta af korets målningar, framförallt bilderna ur Kristi lif, är modernt; takets bruna slingor

¹ Under sign. E 216 på Upsala Bibliotek.

² Samma år inflöt uti Posttidningen nr 276 en uppsats om kyrkan författad af prof. C. R. Nyblom.

med vindrufsklasar och blad skola dock vara uppdragna med stöd af resterna af den gamla dekorationen. I absiden förekommer samma ornament, som fyller alla de tre hvalfven i skeppet, bruna slingor med blad i grått och blatt såsom af figur 34 synes, ett inom Uppland för öfrigt okänt motiv¹. På skiljobågarne mellan hvalfven liksom i vapenhuset och sakristians hvalfkupor återfinnas däremot dessa stora stiliserade gotiska blommor, som vi sedermera skola påträffa i så många kyrkor.

De närmast öfver fönstren belägna fälten i skeppets hvalf hafva hvar sin bild, sålunda i norr Abraham och Isak på väg till offret, och själfva offret, då Abraham hejdas af en ängel (med otydlig inskrift), samt i söder en scen med fyra figurer, hvilka restaurerats som Loth med hustru och döttrar, och Moses på knä för Gud, som uppenbarar sig i en trädkrona. Det tredje hvalfvet visar de fyra kyrkofäderna; på en framspringande vägg här är lyckohjulet med inskrift: »res fallaces — fide deo». — Af alla ansiktena lär Moses' vara det enda icke nymålade.

Öfverst närmast spetsen har hvartera stjärnhvalfvet fyra vapensköldar, nämligen det östra (här afbildade, fig. 34):

1) Bonde-ättens vapen (en båt):

2) Hjul, hvars ring är bildad af armar med i hvarandra gripande händer; möjligen är detta ett kyrkligt vapen af samma slag som det, hvilket enligt Peringskiöld skall hafva funnits i Danmarks kyrka, nämligen en sköld med Frälsarens fem genomstungna lemmar: händerna och fötterna bildande ett kors med hjertat till medelpunkt²:

3) Sparre-vapen;

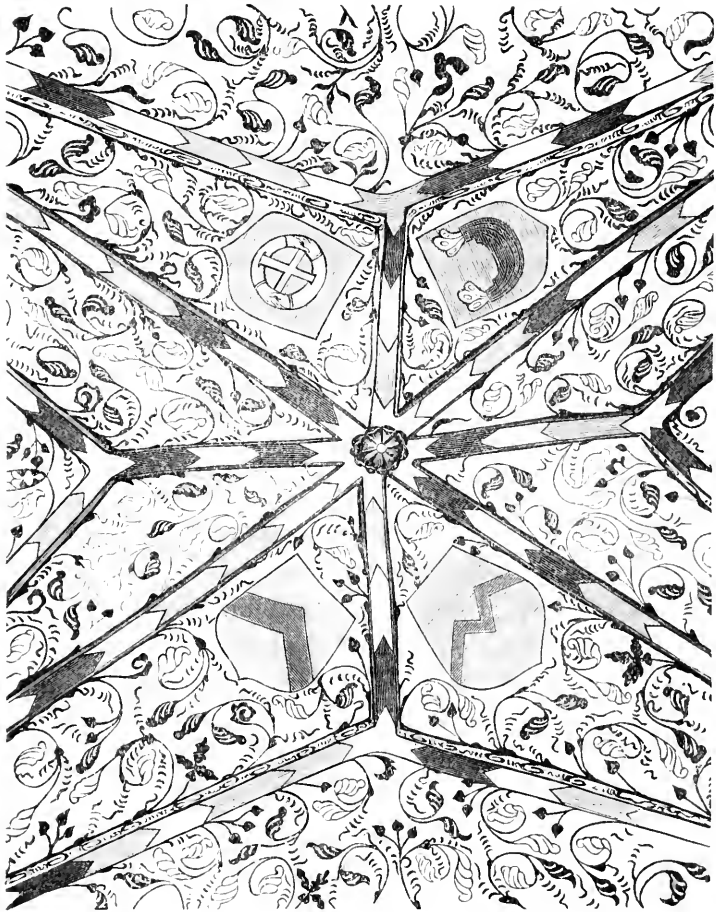
4) Enligt uppgift på stället skall denna sköld vara orätt restaurerad och hafva innehållit Oxenstjernevapnet.

Det mellersta hvalfvets fyra sköldar innehålla följande vapen: tre kronor, det kyrkliga korset, lejon öfver tre

¹ Något liknande i Östra Herrestads kyrka i Skåne.

² *Monumenta Upsalica per Thundian* p. 270 (med afbildning).

strömmar och slutligen ett fyrdeladt med två mörka och två hvita fält.

31. Fundho.

Gamla Uppsala.

Peringskiöld lämnar uti *Monumenta Uplandica per Thimdiam* (s. 203—205) icke blott beskrifning utan äfven afbildningar af en serie målningar ur Erik den heliges historia, hvilka på hans tid funnos på kyrkans norra vägg, men höllo på att förfalla. Han förlägger dem (dock

utan att anföra något skäl härför, ty årtalet var redan då utplånadt) till Karl Knutssons och Jöns Bengtssons tid, således före 1468. Mycket äldre kunna de väl ej hafva varit.

Bilderna äro sju till antalet och framställa följande tilldragelser:

1:o. Erik krönes af två prelater.

2:o. Konungen mottager skatt af undersåtarne.

3:o. Härfärden till Finland. Erik med sitt följe, hvaribland ses en biskop, är ombord på ett märsskepp; här finnas ej, såsom på bilderna af Olofs sjöfärd, några figurer, som föreställa vare sig hedningar eller troll.

4:o. Strid med Finnarne, hvilka knäböjande underkasta sig; de äro framställda såsom vanliga människor och icke såsom mer eller mindre vanskapliga troll.

5:o. Finnarnes omvändelse; tre nakna figurer i en funt döpas af en munk; konungen och biskop Henrik bevista akten.

5:o. Konungen på knä framför ett altare; en person synes varna honom; bakom denne intränga beväpnade.

7:o. Erik halshugges.

Den taflorna begränsande bården tyckes hafva varit den vanliga af hela och halfva kors sammansatta; på bakgrunden äro rosetter af samma art som i Kunla-gruppen¹.

¹ Peringskiölds afbildningar hafva tjänat som ledning för den serie taflor ur Eriks historia, som nu finnes uti De Geerska grafkoret i Uppsala domkyrka. Af dessa äro nämligen blott ett par på västra väggen (jämte ett par helgonbilder på fönsterväggen) uppmålade efter gamla rester. — I domkyrkans koromgång hafva de brungröna slingorna uppdragits med stöd af där funna spår. —

Jag omnämner här målningarna i Sigtuna nuvarande stadskyrka, af hvilka några mindre delar på skilda håll aftäckts, och som, fastän till sin karaktär gotiska, icke hafva någon släktskap med öfriga här omtalade, utan väl äro åtskilligt äldre. På väggarne i koret liksom i norra sidoskeppet finnas helgonbilder i en målad rik arkitektonisk infattning med gotiska arkader och fialer, erinrande om Råda-målning-

Om en mängd kyrkor veta vi för öfrigt genom äldre uppteckningar, förnämligast Peringskiölds, att de varit målade under ärkebiskop Jöns Bengtssons tid. Hans och Karl Knutssons vapen förekomma sålunda i Rasbo (med året 1453), ärkebiskopens ensamt i Alunda, Giresta, Lena, Vadsunda och Vaksala kyrkor. Uti en del fall hafva vi ock några andra uppgifter; sålunda förekom i Börstils vapenhus utom »hin håles upptåg med trollkärningar, som mjölka och göra smör etc.», äfven en bild af S:t Barbara mellan två knäböjande personer, den ene betecknad som »Petrus Erics presbyter» med inskriften: »Gud för böner dina tage mig till nåde sina», den andra som »Peder Jönsson målare» med inskriften »bed för mig Sancta Barbara». — det enda fall, då konstnären afbildat sig själf. — Skuttunge kyrka var enligt inskrift målad på 1460-talet af Anders Eriksson, och Alunda sammaledes 1465 af den ofvan omtalade, där begrafne Johannes Iwan, den nyss nämnde Anders Eriksson och en Peter (samme som i Ösmo?); det vore af högsta intresse att få dessa målningar från Jöns Bengtssons sista tid om möjligt blottade, då det kanske därigenom skulle kunna lyckas att påvisa den fortgående utveckling, hvars höjd betecknas af Kumla-gruppen¹.

garna af år 1323 och om liknande i Ganthems, Hemse och Norrlanda kyrkor på Gotland. —

Om de nyligen aftäckta och restaurerade målningarna i Arboga kyrka, fordom tillhörande franciskanerklostret därstädes, har G. Bergström utgifvit en liten skrift med mera populär-uppbygglig än vetenskaplig hållning (*Medeltidsmålningarna i Arboga stadskyrka*, Örebro 1898). Till sitt innehåll äro de mycket intressanta, till utförandet däremot skäligen klena, så vidt man af de i mycket liten skala tagna afbildningarna kan döma.

¹ Angående Vendels år 1450 målade kyrka hänvisar jag till *Månadsbladet* 1881. — Öfriga här ofvan ej uppräknade kyrkor, som skulle blifvit målade under denna tid äro omnämnda af Hildebrand ATS II.

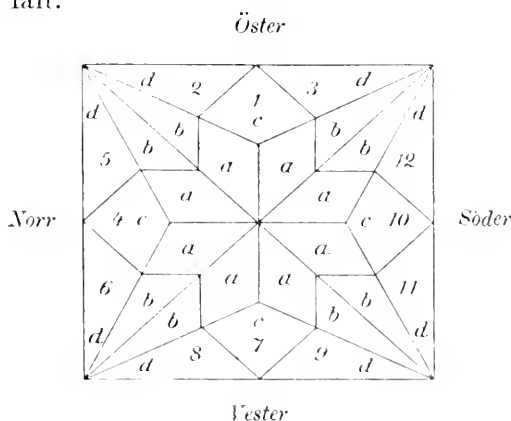
b) *Kumla-gruppen.*

Såsom redan ofvan är framhållet utgöra de kyrkomålningar, som vi sammanfatta under ofvanstående benämning, höjdpunkten inom hela den serie, hvilken vi här hafva att taga befattning med. Gruppen utgöres af ett tiotal kyrkor efter våra nuvarande kunskapers omfattning, men alla dessa målningar äro icke fullt ensartade, och med deras sammanförande vill jag icke hafva påstått, att de alla utförts af en och samma mästare eller hans medhjälpare. Visserligen ger sig traditionen och bruket inom hvarje verkstad eller skola uttryck i bildernas ämne och anordning liksom i ornamentens art, och detta skänker oss vilkoren för grupperingen i det hela. Men att fastställa, hvad hvarje mästare utfört, låter sig icke alltid göra af blott inre grunder, och andra stå sällan till buds.

För två kyrkor hafva vi emellertid bestämda uppgifter om målarne; med namnet Albert äro både Kumla och Husby-Sjutolfts målningar signerade, och vi skola därför börja med dem.

Kumla.

Kyrkan har två stjärnhvalf, delade enligt vidstående plan i 28 fält.

Den smakfulla dekorationen rör sig med de ornament, som ofvan angifvits såsom för gruppen utmärkande. Strängarne äro sålunda betäckta af dels geometriska mönster, dels virade band och blad; på de med *c* betecknade punkterna finnas i östra hvalfvat stora blommor af den ofvan omnämnda typen, i det västra roliga fantasifigurer. De åtta öfversta fälten *a* hafva i båda hvalfven änglar med språkband, på hvilka läsas verser ur hymnen *Te deum laudamus*, därunder i de smala fälten *b* ornament (bladmotivet). I hvarje kupa återstå sålunda för de större berättande bilderna de tre nedre större fälten, af hvilka dock de smala svicklarne *d* måste mera dekorativt behandlas; de fyllas ock af ornament (rankmotivet), af fantastiska djurbilder och bröstbilder af profeter; i västra hvalfvats östra och västra kupor hafva de senare fått vika för resp. Abels och Kains offer samt David och Goliat. Sköldbågarne mot gafflarne i öster och väster bära vinstocks-slingor med druffklasar; skiljobjågen mellan hvalfven har i slingor infattade bröstbilder af profeter (fig. 36), synnerligen präktiga gubbar. Angående ornamenteringen för öfrigt hänvisar jag till de allmänna anmärkningarna ofvan och där återgifna prof¹.

Ämnena för de figurliga bilderna äro:

Östra hvalfvat (koret):

öster: 1:o) nådastolen;

2:o) och 3:o) Markus och Lukas med sina symboler;

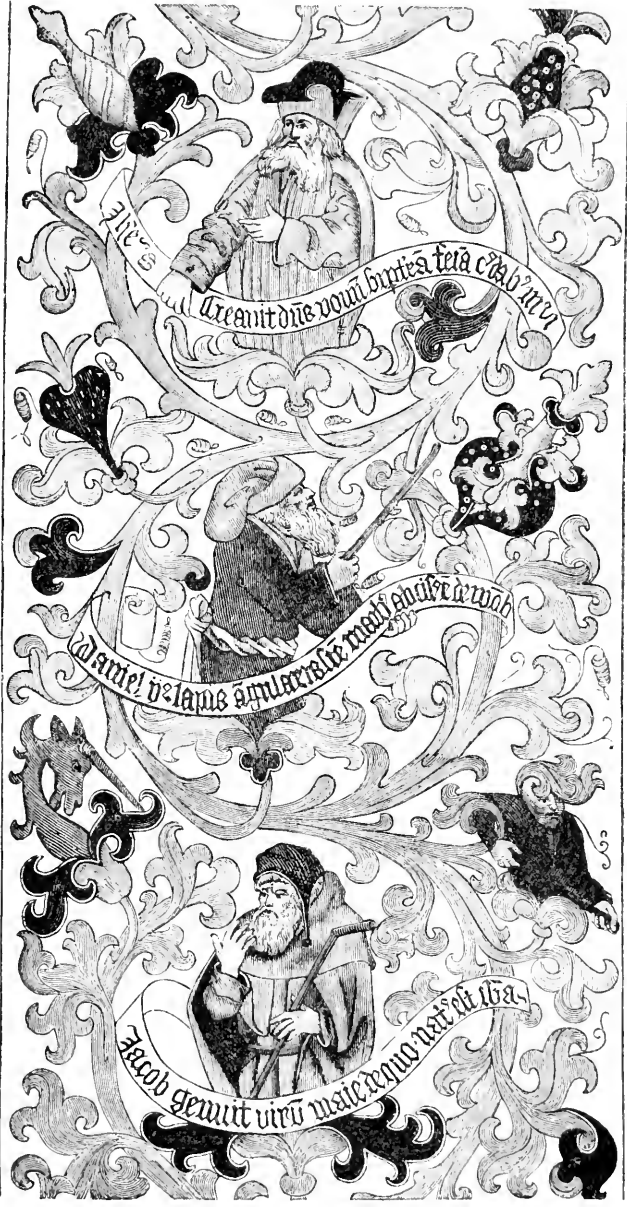
norr: 4:o), 5:o) och 6:o) Marias kröning, död och begrafning (fig. 26 s. 60);

väster: 7:o) Michael stridande med djäflar (fig. 37);

8:o) och 9:o) Matteus och Johannes med symboler;

söder: 10:o) S:t Olof och S:t Erik;

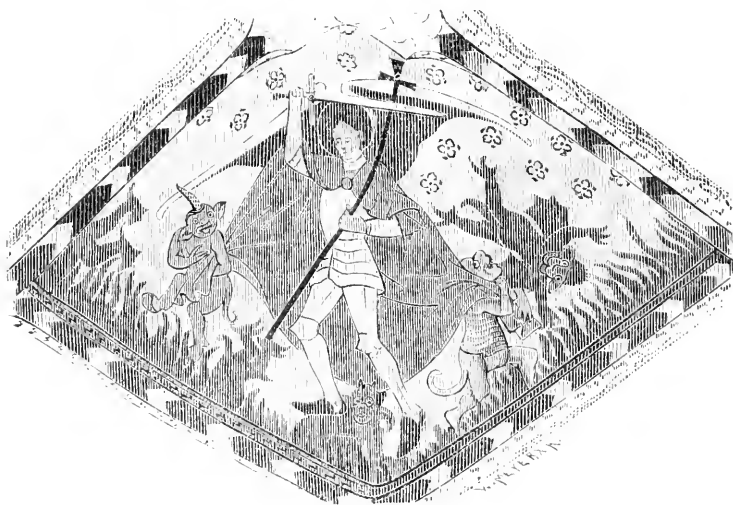
¹ Mandelgrens verk ger en föreställning om figurframställningarnes ämnen och anordning samt tillnärmelsevis om ornamentens art. I arkivet mycket goda fotografier af hvalfven och färgskisser (tagna af artisten Lindberg år 1883) af väggmålningarna.

36 Kunla.

11:o) och 12:o) S:t Olofs skeppsfärd och död (fig. 38).
Västra hvalfvet:

- öster:* 1:o) Maria med barnet i aureola;
 2:o) och 3:o) Gregorius och Hieronymus; två vapen
 med tre kronor och det kyrkliga korset;
norr: 4:o) två kvinnliga helgon (Katarina af Alexandria
 och Barbara enligt Mandelgren);
 5:o) och 6:o) himmelsfärden och pingstundret;

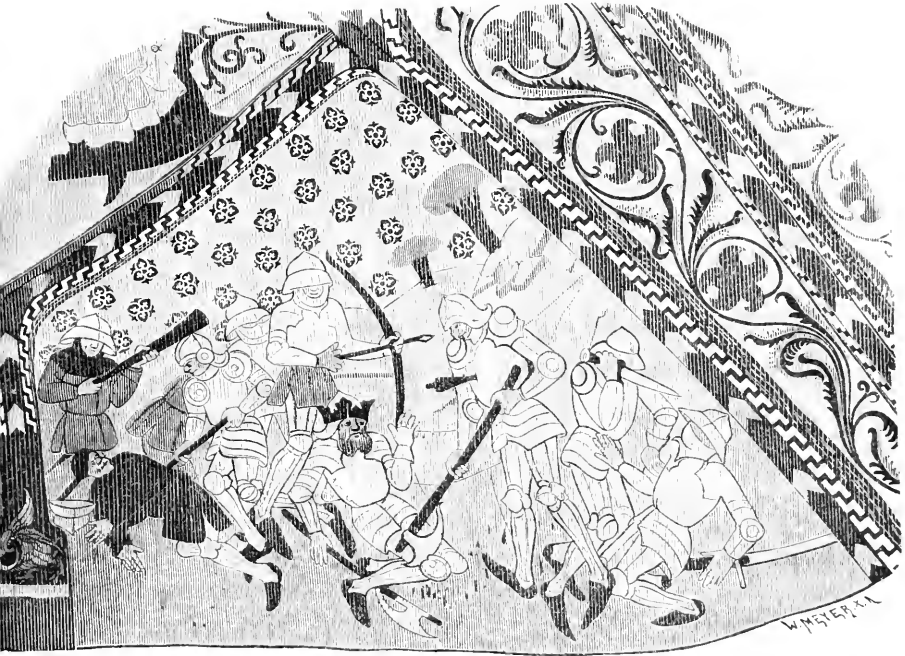

37 Kumla.

- väster:* 7:o) gärningarnas vågskal;
 8:o) och 9:o) Ambrosius och Augustinus;
söder: 10:o) två kvinnliga helgon (Justina och Dorotea
 enligt Mandelgren);
 11:o) Moses på Sinai (kopierad efter *Biblia pau-*
perum);
 12:o) Enoch och Elias, de båda förebilderna till
 Kristi himmelsfärd, af hvilka den förre ock har
 inskriften ur *Biblia pauperum*¹ (afbildn. se ofvan

¹ På detta sätt utmärkes i det följande, då en bild är åtföljd af tillhörande latinska vers ur *Biblia Pauperum*.

s. 49), den enda i denna kyrka befintliga påminnelse om detta verk. Elias' färd askådas här icke af en, utan två män i munkdräkt; i öfrigt är bilden som vanligt kopierad efter *Biblia pauperum*.

38 Kumla.

Väggmalningarna äro till stor del illa medfarna, och därför är det ej häller möjligt att säga hvad alla bilderna här hafva föreställt. Hvardera pilastern mellan båda hvalfven visar två apostlar, och äfven de öfriga af dessa synas varit atbildade på andra ställen. Af fyra bilder på korets norra vägg föreställer en Ewa och ormen, en annan kanske bebådelsen; på södra väggen ser man flykten till Egypten, vidare en grupp bestående af en krigare och två i kappor klädda figurer samt slutligen två knäböjande.

en riddare och en kvinna, hvilka både kanske föreställa de personer, som bekostat decorationen¹. I skeppet visar den södra väggen S:t Görans strid med draken, den norra antagligen ett par scener hämtade ur helgonlegenden. Detta är väl ock fallet med bilden på vapenhusets östra vägg, medan den västra bär ett lyckohjul.

39 Husby-Sjutöfvt.

Af de fyra kuporna i vapenhusets tak bära de tre en intressant bildserie. Man ser först en jägare med båge, som blåsande i horn och åtföljd af en hund jagar tre harar, af hvilka en tagit sin tillflykt upp i ett träd. Nästa bild visar tva harar, som äro i färd med att bortbära den vid en stång fastbundna jägaren; i tredje taflan

¹ I slingorna på östra sköldbågen är nederst blomman utbytt mot en sköld med en plog; enligt Mandelgrens påstående skulle detta antyda, att församlingen själf bekostat (hvalf-? målningarna.

nedstöta de honom i ett hål, hvarur lågor slå ut. En inskrift lyder: Om helghedaga iaghade tu fugla och hara, forthy seal tu nu til helwete fara.

Husby-Sjutolft.

Medan i allmänhet hvalfvens måhningar äro vida bättre bevarade än väggarnes, är förhållandet i denna kyrka omvänt. Bilderna på väggarne blefvo blottade år 1877, men hvalfven visade sig vara betäckta af ett så tjockt lager af murbruk, att de icke kunde rengöras¹. — Kyrkan består af kor och långhus med två hvalf; till det västra af de senare stöter icke blott som vanligt i söder ett vapenhus utan ock i väster ett torn.

Som ofvan antyddes har mästaren signerat sitt verk. Ofvan dörren från koret till sakristian ses en på denna plats ofta anbragt bild: två sväfvande änglar, som hålla en monstrans; därbredvid läses: *alb[er]tus pictor*. — I ett hörn upptill ses ock Mariasymbolen lejoninnan med två ungar.

Bredvid börjar den serie bilder ur frälsarens historia, som fyller *kolets väggar*. Dessa äro genom ramar indelade i fält, som stundom innehålla mer än en bild; att noggrant angifva hvarje tafvas plats anser jag öfverflödigt, utan anmärker blott, att serien fortgår från den norra till den östra och södra väggen.

1:o) Maria möter Elisabet, med hvilken hon skakar hand; bredvid en gubbe (Zacharias) och en hvit hare².

¹ H. Hildebrand har i *Månadsbladet* 1878—79 lämnat en redogörelse för åtskilliga af bilderna åtföljd af illustrationer, hvartill jag hänvisar.

² För detta djur har Albert en viss förkärlek och anbringar det flitigt äfven där den icke synes vara motiverad af sin symboliska betydelse. Denna angifves af Detzel (a. a. I: 38) så: Haren, hvars snabbhet såväl som räddhet är ett ordspråk, är en gammalkristlig symbol på det mänskliga lifvets snabba förgänglighet, på hvilket för den gode

2:o) Arons offer, förebilden till Kristi födelse i *Biblia pauperum*. Framför ett altare med stor ljusastake svänger en man i öfversteprästerlig ornat ett rökelsekar. Bakom honom befinna sig två personer, den ene klädd som munk; en man i spetsig hätta med ganska oförskämd uppsyn, kommer från andra sidan emot prästen, hvilken å sin sida ser ganska bekymrad ut. Det är den i IV Mose boks 17 kap. beskrifna händelsen med Arons torra staf, som på en natt sköt blad, blommor och frukt, till ett tecken för Israels barn att upphöra med sitt knorrande. I ljusstaken ses också en stängel, bärande en hvit blomkalk. Inskriften stämmer med början af den tillhörande texten i *Biblia pauperum*: »virga aaron una nocte flo...», och anordningen af bilden jämväl med *Biblia pauperum*s, men af egen fatatur har Albert tillagt den karikerade figuren, som representerar det knorrande folket.

3:o) Ängeln bebådar herdarne Kristi födelse (fig. 39). Häraf har Albert tagit sig anledning att göra en liten genrebild, som föga berör den religiösa innebörden: tre af herdarne tråda en liflig dans, medan en fjärde trakterar säckpipa. Äfven djuren äro ovanligt lifliga; två bockar äro i färd med att stångas. En liknande bild med säckpipblåsare och stångande bockar, men utan dansande finnes i Asminudrups omkring 1460 målade kyrka på Seeland; inskriften, i Husby utplånad, lyder där: *ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum*¹. Bilden bredvid af Kristi födelse har utvidgats med ett par mindre vanliga följ^{er} den eviga saligheten; så på grafstenar. På grund af sin feighet är han en illustration till Herrans ord: Skaffen med fruktan och bäfvan. Han sofver med öppna ögon, därför sinnebild på vaksambet. Han betecknar vidare den af syndens hundar hetsade människan, som i sin nöd flyr till frälsningen.»

¹ Petersen, *Kalkmalerier* pl. XXIII. — Jämväl på ett finskt altarskåp finnes den blåsande herden och de två stångande bockarne enligt Nervander (*Den kyrklige konsten* II: 25), som säger målningen vara utan konstvärde, men raskt och hurtigt utförd.

tillägg; sålunda omgifva änglar det på marken liggande barnet, och genom en lucka i bakgrunden tittar en kvinna in.

4:o) Konungarnes tillbedjan. I en portik eller snarare ett skjul sitter Maria med barnet; framför henne knäböjer en äldre man med krona, de två andra stå vid sidan, alla tre med skänker i händerna. Till höger bakom en klippa, på hvilken flera spjut och fanor äro uppsatta, synas två figurer i mindre skala, den främre ridande på en (ganska bra tecknad) åsna. På andra sidan bakom Marias rygg har Albert åter insnugit en liten profan-scen: Josef är i färd med att laga mat och bortnotar med en slef ett djur (katt?), som söker komma fram till den öfver elden stående grytan¹.

5:o) Drottningen af Saba, *Biblia pauperums* ena förebild till den föregående. Liksom i *Biblia pauperums* bild sitter här Salomo på sin tron, medan drottningen knäböjande öfverräcker en gyllne kalk; skänker frambäras ock af två hennes tärnor, hvilkas stora hufvudbonader antagligen äro efter sista modet. Bredvid Salomo har Albert placerat en pojke med en hare under armen, hvars betydelse jag ej förnår angifva.

6:o) Barnamordet. Herodes med tvänne följeslagare åser huru ett par krigsknektar äro i färd med att utföra hans befallning att döda barnen; den ene af dem häjdas emellertid af en förtviflad moder, som med ena handen fattar i hans hår och med den andra måttar ett slag mot honom — en liflig och ovanligt bra tecknad grupp².

Förenad med denna är en annan bild bestående af tre knektar till häst och en gosse med en halmknippa och en skära. Om denna bilds betydelse kan jag ej ge annan upplysning än att en liknande grupp i fyra danska

¹ Liknande bild i Elmelunde; Petersen a. a. pl. XXXIII.

² Den tycks förekomma äfven i Elmelunde; Petersen a. a. s. 136.

kyrkor. bland dessa Elmelunde och Thingsted, åtföljer barnamordet¹.

7:o) Flykten till Egypten, däri inbegripen den ur legenden hämtade tilldragelsen, att vid Kristi annalkande en afgudabild nedstörtade från sin plats.

Inom samma ram äfven den typologiska förebilden Davids flykt för Saul, jämväl i framställningen erinrande

132

40. Husby-Sjutolft.

om *Biblia pauperum*: ett hus med port, hvarti tre knektar; ur ett högre upp sittande fönster nedhissar Michal i en korg David. (1:a Samuels bok kap. 19: 11—12). En skällande hund har Albert sin vana trogen tillagt för att lifva upp scenen.

8:o) Den heliga familjen hos röfvaren (fig. 40), en seen ur den legendariska berättelsen om flykten till Egypten.

¹ Petersen a. a. s. 76 och 137, pl. XXXIII.

Det omtalas där, huru en röfvare, för hvilken de resande råka ut, afstår från all tanke på att skada dem, huru hans hustru tillreder ett bad åt Kristus, och huru detta badvatten, som af hustrun förvaras, sedermera blir ett läkemedel för rövaren (eller hans barn). Taflan här i Husby visar just Maria i färd med att bada barnet, medan Josef och rövarens hustru se på; rövaren själf leder bort Marias åsna såsom inskriften säger: »Signatur quod raptor furtavit asinum Marie»¹.

9:o) Återvändandet från Egypten. Josef, Maria och Kristus på vandring; den sistnämde tyckes emottaga påminningar af en man — en anspelning på någon för mig obekant passus i legenden; bakom en åsna.

10:o) Kristi dop.

Härmed hafva vi genomgått alla taflorna i koret, då den sista upptill på södra väggen är öfverkalkad; den har väl varit för illa medfaren.

Vi vända oss då till målningarna på *långhusets* väggar; hvad de båda på pilastrarna här midt emot hvarandra anbragta bilderna af Marculfus och hans hustru beträffar hänvisar jag till Hildebrands framställning uti *Månadsbladet* (1878: 758).

För att följa den kronologiska ordningen taga vi först den *västra* väggen².

1:o) Intäget i Jerusalem. Kristus ridande på en åsna, följd af lärjungar; en person breder ut kläder på vägen;

¹ *Månadsbladet* 1879: 75; där är ock legendens berättelse utförligt anförd. — Schultz (*Die Legende vom Leben der Jungfrau Maria und ihre Darstellung in der bildenden Kunst des Mittelalters* s. 64) framhåller, att denna del af legenden märkvärdigt nog lockat ytterst få konstnärer; blott två exempel kan han anföra.

² De här ofvan omtalta bilderna kunna nu blott ses från läktaren; under denna synes en (del af en?) bild; på ett i svart och hvitt rutadt golf sitter en man; en figur (en ängel?) i grön klädnad håller något ur en större kanna i en mindre; bredvid sväfvande i luften synas några otydbara föremål.

tre andra, tämligen karrikerade, representera åskådarna jämte den i ett träd uppkrupne Zacheus, hvilken också den grekiska målarboken indrager i denna scen; därmed stämmer bilden i *Biblia pauperum*.

2:o) Davids firande, förebild till intåget i *Biblia pauperum*. Bilden skiljer sig från andra uppländska framställningar blott därutinnan, att de till Davids möte gående flickorna äro fyra i stället för blott tre, och att den ena har ett släp, som uppbäres af en page; tre af dem

41. Husby-Sjuntolf.

hafva turbanlika hufvudbonader, den fjärde en hög, spetsig à la henin». Goliats hufvud, som David bär, är betydligt mänskligare än på andra håll.

3:o) Kristus utdrifver växlarna. Inskrift: »domus mea domus orationis...» Om Kristus-figuren icke höjer sig öfver medelhuåttan, så är åtminstone den ene af växlarna en ganska god, icke schablonmässig figur (fig. 41).

Långhusets *norra* vägg bär följande bilder (från väster räknadt):

1:o) Kristi gisslande. Under det att själfva Kristus-

figuren är mycket misslyckad, äro de tre bödlarne däremot utmärkta, karakteristiska figurer.

2:o) Ur en port komma en man bärande ett kors, men *utan* nimb (Simon af Cyrene?) och två kvinnor *med* nimber.

3:o) Uppståndelsen. Af denna bild synas, da predikstolen täcker det mesta, endast Kristi hufvud och den korsfana han vid detta tillfälle alltid bär i handen.

42. Husby-Sjutolft.

Södra väggen är ägnad åt helgonhistorier:

1:o) S:t Erasmus' martyrium (fig. 42). Helgonets tarmar vefvas upp på en vinda; de båda bödlarne äro bland Alberts bästa verk. — Man skulle tycka, att detta ämne föga ägnade sig för malerisk behandling, men det tilltalade just genom sin gräslighet den slutande medeltidens realism. För öfrigt har det, som bekant, behandlats i långt senare tid af Nic. Poussin, hvars i sitt slag utmärkta bild finnes i det vatikanska galleriet.

2:o) Kristus uppenbarar sig för Magdalena i örtgården.

3:o) Gregorius' mässa. Påfven är här ensam, icke som annars uppvaktad af kardinaler och präster.

4:o) S:t Martin. Öfre delen af denna bild döljes af läktaren, men ehuru blott nedre delarne af figurerna synas, kan dock ingen tvekan härska om ämnet: helgonet afskär af sin vida kappa en flik, som emottages af en krympling.

Till långhusets västra hvalf stöter ett torn, som enligt inskrift färdigbyggt först 1783, men hvars nedre del härstammar från medeltiden. I *tornrummet* äro icke blott väggarne utan äfven taket, som består af ett tunnhvalf, aftäckta. Bågen mot långhuset bär röda slingor med stora rosetter i brunt och grönt, och tunnhvalfvets öfversta del är betäckt af ornament (brungröna bladslingor med stora blommor). Nedre delen af hvalfbågen bär på hvarje sida två bilder af kvinnliga helgon, nämligen — om jag tydt dem rätt — Margareta med kors och drake, Katarina af Alexandria med hjul och svärd, Dorotea med korg och Barbara med torn och pergamentsrulle.

På väggen mot långhuset är bröllopet i Kana afbildadt; till vänster står Kristus med två lärjungar, i midten vid en brunn några stora krukor och två män. af hvilka den ene förnöjdt leende pekar på brunnen, till höger ett dukadt bord och två tjänare.

Hvalfvets södra sida har tre bilder (den andra och tredje bredvid hvarandra under den första):

1:o) Bröstsbilder af sex änglar med passionsverktyg (kors, påle, törnekrona, spjut, gissel samt hammare och spikar).

2:o) Tre personer, som genom sina spetsiga hättor äro betecknade såsom judar (fig. 43), lyfta upp ett kullstjälpt kar, under hvilket en sugga kommer fram; denna dias af två (i mindre skala tecknade) judar; bredvid ytter-

ligare två och Kristus. Liknande Judarne förhånande bilder (dock utan Kristus-figuren) förekomma skulpterade i Uppsala domkyrka och flerstädes i Tyskland¹. Genom att gifva Judarne synnerligen belåtna miner har målaren betonat, huru väl de trivas samman med det smutsiga djuret.

3:o) S:t Olofs härfärd mot trollen. Framställningen afviker icke väsentligt från andra med samma ämne: i vattnet synes en sirén och gapet af ett odjur.

43. Husby-Sjutolft.

Tornrummets *norra* sida upptages af en mot kyrkans gafvel slagen half hvalfbåge, som uppbär trappan till de öfre våningarna. Öfver uppgången är målad en figur, som ringer i en klocka, således en sorts anvisning i bild. Hvalfbågens undre sida har en bild af S:t Andreas med sitt liggande kors och därbredvid tre karikerade figurer. Bågens sida ut mot tornrummet upptages af två taflor:

¹ Otte, a. a. I: 494.

1:o) Kristus och de tio jungfrurna, här icke bärande kronor: de fem ovisa luta hufvudena åt sidan och hålla sina lampor upp och ned.

2:o) S:t Kristoffer med Kristus-barnet, som tyckes snarare sväfvä i luften än sitta på hans rygg. Helgonet har en fladdrande mantel och i handen sin staf, från hvars topp gröna skott skjuta ut. På andra sidan strömmen, i hvilken flundror simma, finnas en eremit med lykta och en räf.

Äfven vapenhuset har sina målningar och det de

44. Husby-Sjuöfvt.

icke minst intressanta. Ornamenten på hvalfvets strängar och i öfversta delen af dess hvalfkupor äro bildade af bladmotivet. Ämnena här äro:

I *norr* (öfver dörren till kyrkan): Veronikas svette-duk (fig. 44), buren af två änglar. Kristus-ansiktet här är utfördt med mycken omsorg och har ett ovanligt väl återgifvet sorgset uttryck.

I *öster*: Allegorisk framställning af den fromme och den världslige (jämför afbildning vid Härnevi). På en liten upphöjning i midten en naken Kristus-figur med gissel i handen. Till höger från honom två tillbedjande,

af hvilka den främste (den fromme) är klädd i pilgrimsdräkt: hans sinnesriktning antydes genom linier från hans mun till Kristi sår. Inskriften här lyder: »miserere mei dei filius secundum m[isericordiam tuam]». Till vänster knäböjer den världslige, klädd i kort rock och snabelskor: hans tankar sysselsätta sig icke med andliga ting utan med denna världens goda, hvilket representeras af ett bakom honom stående litet hus i tre våningar, hvilka innehålla respektive en figur med en pänningekista, två vinkrukor och en häst samt en brynja. Den ej fullt tydliga inskriften berättar: min hest drak napl..(?) ij dach». — Samma bild förekommer äfven i danska kyrkor (Elmelunda, Thingsted m. fl.) och kallas af Petersen (se hans verk pl. XXXII) något oegentligt 'rik och fattig'.

I öster:

1:o) »Hertogan af brunswiik i full rustning lyfter sitt svärd mot en drake, på hvars rygg ett djur med man och klor hoppat upp. I bakgrunden ett par träd, i hvilka två bruna harar klifva.

2:o) Lifsträdet, hvari en ung man står, afsägas af döden, en benrangelsman.

3:o) En käring i mycket trasiga skor får af djäfvulen ett par nya till lön för sin beredvillighet att hjälpa honom. Säggen vet berätta, att hon stiftat oenighet mellan ett par älskande, något som den onde själf icke förmått, och huru stor respekt den senare hyser för sin medhjälperska har målaren fyndigt nog åskådliggjort, i det att han målat de båda kontrahenterna på hvar sin sida om utgångsdörren och låter djäfvulen räcka käringen skorna upphängda på en lång öfver dörren gående käpp.

I väster:

1:o) Kristus frestas af djäfvulen. Inskrift: Si filius dei es, dic ut lapides panes fiunt .

2:o) Lyckohjulet med vanliga fyra figurer och in-

skrifter. Bredvid stå på ena sidan en benrangelsman, på den andra en dam i rik utstyrsel med turbanlik hufvudbonad och pälsbrämrad klädning.

Husby-Sjutolfts kyrka gör, då hvalfmålningarna med deras säkerligen smakfulla ornament saknas, vid första inträdet alldeles icke det imponerande intryck som flere andra till gruppen hörande, såsom i synnerhet Odensala och Floda. Men till gengäld erbjuder den i valet af ämnen och deras behandling och genom figurframställningens förtjänster ett intresse som ingen annan kyrka af alla de vi här hafva att göra med. Om man någonstädes blir frestad att kalla målaren en konstnär, så är det här. Hvem var då denne Albert? Riksantikvariens Hildebrands forskningar hafva framdragit flere upplysningar om honom än man kunnat vänta skulle stå att få om en man af ringa stånd från en tid, da vi om mången, som grep afgörande in i landets öden, veta så litet¹.

Af Stockholms stads äldsta bevarade jordebok erfara vi, att Albert pärlstickare år 1473 gifte sig med hustru Anna, änka efter Johan målare, som ägde ett stenhus nära Norre port i Stockholm. Han återfinnes i uppbördsböckerna från 1501—1508 och torde följaktligen hafva aflidit efter den 1 maj 1509, enär året räknades till denna dag. Att Albert haft god ekonomisk ställning och kanske äfven varit den förnämste i sitt yrke, kan man sluta däraf, att ingen af hans ämbetsbröder är upptagen till så hög skatt. Om hans verksamhet känner man blott att han målat kyrkorna i Husby-Sjutolft, Kumla (1482), Kalmar (1485) och Ed (1487), de båda sista nu kända blott genom Peringskiölds notiser. För öfrigt nämnes han 1481 såsom malare och 1488 som pärlstickare.

Att Albert höjt sig till verklig konstnärlig skaparkraft kan man visserligen ej med rätta påstå. Han ansluter sig till traditionen, men står dock med en viss

¹ *Månadsbladet* 1872 s. 189 och 1878 s. 697.

frihet gent emot densamma. Ofvan är flerestådes pappekadt, hurusom han gärna insmugglar verklighetsdrag, därutinnan följande icke blott sina egna infall, utan tidens hela riktning. Med förkärlek synes han hafva utarbetat sådana figurer, i hvilka han fick tillfälle att låta sin realistiska humor spela, sålunda växlarna i templet, röfvaren, som leder bort åsnan och Erasmus' bödlar. I synnerhet en af de sistnämde, en morsk och själfbelåten herre i stora yfviga mustascher, är godt individualiserad. Djäfvulen i Kristi frestelse är ock i sitt slag en förträfflig typ, den bästa jag för min del sett, och roliga äro de groteska figurer, Albert tog sig friheten anbringa midt uppe ibland de helige personerna.

Mångenstädes röjer ock Albert ett bemödande, att göra sina bilder lifliga och dramatiska, och såsom exempel härpå skulle jag särskildt vilja anföra barnamordet, där den förtviflade modern är en figur, som tycks vara en hans egen uppfinning. I sammanhang härmed bör pekas, att han visserligen känner till Biblia pauperum och använder den, men i långt mindre skala än annorstädes har skett. Han kände sig hafva talang nog att gå sin egen väg¹.

Albert nöjer sig icke med blott konturteckning; ofta eller oftast modellerar han sina figurers ansikten genom att skugga dem i mörkare nyanser. Så är förhållandet med alla de anförda i realistisk smak, men äfven med Kristus-ansiktet på Veronikaduken i vapenhuset. Målaren har här lyckats åstadkomma en verkligt vacker bild med ett uttryck af höghet och mildhet på samma gång som sorgbundenhet. Annars äro idealfigurerna i regeln blotta konturteckningar, sålunda är Erasmus icke modellerad,

¹ Skulle man ock framdeles lyckas påvisa förebilder, dem Albert begagnat, så måste man i alla fall skänka honom det erkännandet att han valt sådana, som icke schablonmässigt följde traditionen, och redan detta höjer honom öfver de andra målarna i Uppland.

hvilket däremot var fallet med bödlarna i samma bild. Änglarne i tornrummet äro goda exempel på huru fina och vackra saker Albert äfven i denna genre kunde åstadkomma, ehuru han tyckes vara mest i sitt esse i sina realistiska figurer.

Teckningen är rask och säker, men kan någon gång vara misslyckad. Kristi kropp — helt skuggad — i bilden af den fromme och världslige är godt tecknad så när som på fötterna, hvilka såsom alltid äro otympliga. I dopscenen är Johannes målad halft knäböjande som vanligt, men en figur i denna ställning mäktade Albert ej gifva naturlig hållning; det ser ut som om ingen kropp funnes i kläderna och som om lemmanne ej hängde rätt tillsammans. Uteslutet är emellertid icke att dessa brister delvis böra tillskrifvas hans medhjälpare; själf har Albert naturligtvis icke utfört alla detaljer.

Om Alberts härkomst sakna vi uppgift. På grund af namnet föres tanken närmast hän till Tyskland, men äfven om han varit svensk till börden har han säkerligen fått sin utbildning i främmande land, och då tänka vi väl ock närmast på Tyskland. Med bestämdhet kan jag dock icke yttra mig härom, da jag fåfängt i mig tillgänglig litteratur sökt skaffa mig fasta utgångspunkter för en sådan undersökning.

Att det ofta varit tillfälle att påpeka likheten med danska kyrkomålningar, torde icke hafva undgått läsaren¹. Emellertid måste jag dock bekänna, att jag icke tror, det Albert t. ex. inman han kom till Sverige, varit verksam på de danska öarna, ty bilderna, sådana de återgifvas i Petersens verk, förete ingen slående likhet. Liksom i fråga

¹ Till det därom anförda kan läggas den omständigheten, att Biblia pauperum icke varit alldeles okänd för de danske målarna. I Thingsted äro nämligen vid bilderna af barnamordet och dopet de tillhörande verserna anförda. Se Petersen s. 76: versen vid dopet har en högst förvanskad form.

om dekorationen, hvilken jämväl har släktttycke, tyckas mig Upplandsmålningarna vara öfverlägsna — detta uttaladt med all reservation, då jag ännu ej haft tillfälle att själf anställa jämförelse med originalen.

Att de fasta kronologiska uppgifter, vi hafva om Alberts verksamhet begränsa sig till 1480-talet, kan bero på en tillfällighet: för min del är jag böjd för att antaga att Alberts bästa tid fallit tidigare, såsom jag senare skall visa. I alla händelser är det mycket sannolikt, att hans arbeten icke inskränka sig till de fyra redan nämnda kyrkorna. H. Hildebrand antager att jämväl de — i samma trakt belägna — Herkeberga och Härnevi kyrkor dekorerats af honom, ett antagande, som jag finner allt skäl att på det lifligaste gilla, med reservation blott för det östra hvalfvet i Herkeberga. De nyligen upptäckta och restaurerade målningarna i Dingtuna i Västmanland tillskrifvas äfven, och troligen med rätta, Alberts egen hand. Närmast dessa torde Floda kyrka sta, ehuru uppfinningen där mattats¹. Är det för djärft att antaga, att dess målningar äro ett arbete af Albert (eller hans verkstad) i hans mera framskridna ålder, då han gick mera schablonmässigt till väga? För att ytterligare fortsätta på hypotesernas väg skulle jag då vilja tillfoga att Ödensala, Täby och Vänge beteckna ytterligare ett stadium på vägen utföre. Dekorationen i dessa kyrkor är vacker och hör alldeles afgjort till Alberts skola, men det hela gör ett mera schablonmässigt intryck, och målaren finner det bekvämt att i allt större mån hämta sina inspirationer från Biblia pauperum.

Till beskrifningen af de nu nämnda kyrkornas målningar ansluter jag några, hvilka, ehuru de strängt taget

¹ Man torde ock observera, att målarna i allmänhet tyckas hafva haft friare händer beträffande väggarne än i hvalfven, där man oftast ganska strängt följde det traditionella schemat.

icke äro att räkna till Kumla-gruppen (= Alberts skola) utan visa afvikelser från dess karaktär, dock i flere hänseenden stå dem nära.

Herkeberga.

Kyrkan har tre hvalf och vapenhus, alla malade. Dekorationen är till motiv och anordning alldeles lika Kumlas; anmärkas kan att strängarna bära något mera växlande ornament, bland hvilka ett i östra hvalfvet är nytt: ett slags stiliserade blomkalkar. (Motivet återkommer sedan i Vätö, Häfverö och kanske Valö).

Östra hvalfvet är indeladt som Kumlas (se planen s. 83). De öfversta åtta fälten *a* visa bröstbilder af änglar, som hyardera hålla ett af passionsverktygen. Fälten *b* ornament.

De tolf större fälten innehålla följande bilder¹:

1:o) Kristus såsom 'smärtornas man'; bröstbild i stiliserade skyar (hvilka äfven omgifva de nyssnämnda änglarna).

2:o) Matteus' sinnebild.

3:o) Johannes med sinnebild.

4:o) Maria och barnet i aureola på månens skära.

5:o) Marias bröllop.

6:o) Maria föres till templet (fig. 45). Uppför en längs hvalfbågens rundning tecknad trappa skrider Maria såsom ung flicka (enligt legenden skulle hon vid detta tillfälle blott varit tre år gammal). Ur en port vid trappans öfre ända kommer henne till mötes en biskop,

¹ Figurernas ansikten här äro, att döma efter fotografierna, genomgående omodellerade, och deras typ tyckes ej vara fullt densamma som i de öfriga hvalfven och i Kumla. Måhända har Albert ej själf lagt hand vid detta hvalfs målningar. Här finnas ej heller de för honom betecknande groteska figurerna.

i sin hand bärande ett band eller skärp. Bakom trappan stå jungfruns föräldrar och ännu en manlig person. Inskrift: »ascendit in templum». — Denna scen är på liknande sätt skildrad af Giotto i Padua.

7:o) Simson bär Gazas portar. Han är här afbildad som äldre man med långt hår, i 10:o) däremot som yngling.

8:o) Marcus med sinnebild.

45. Herkeberga.

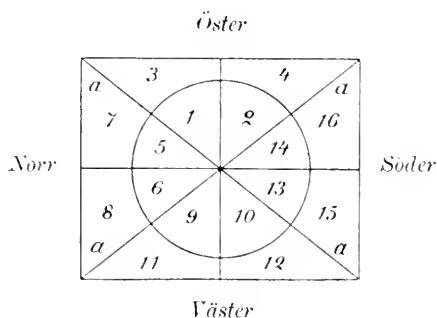
9:o) Lucas med sinnebild.

10:o) Simson strider med lejonet (rider ej gränsle öfver dess rygg som annars!).

11:o) Röda hafvet, Biblia pauperum förebild till följande prosainskrift: »legitur quod pharao intravit mare rubrum post filios israelis et dominus reduxit aquas maris super eos.»

12:o) Kristi dop.

Mellersta hvalfvet är ett enkelt korshvalf med åtta strängar: hvarje halfkupa innehåller två bilder ofvanför hvarandra, hvilka äro åtskilda blott genom ett mörkt streck. Ämnena äro (se planen!):

1:o) Marias kröning.

2:o) Ester och Ahasverus, *Biblia pauperum* motbild till föregående, med prosainskrift: *... regina hester venit ad regem aswerum in suum [palacium] asswerus s[ignat] XP^m hester s[ignat] mariam.*

3:o) Elias upptagen i himlen. *Biblia pauperum.*

4:o) Enoch upptagen i himlen. *Biblia pauperum.*

(3:o och 4:o förebilder till 16:o Kristi himmelfärd).

5:o) Fenix på bälet.

6:o) Pelikanen med sina ungar.

7:o) Noak och hans söner. *Biblia pauperum.* I ett hörn af bilden en räf med en gas i munnen.

8:o) Jonas kastas ut och uppstiger igen, båda scenerna (med *Biblia pauperum*) förenade i en bild.

9:o) Isaks offer: innefattar äfven Isak bärande vedknippan.

10:o) David afhugger hufvudet på Goliat, som ligger på knä framför honom (fig. 46). *Biblia pauperum.* Försöket att gifva Goliats ansikte ett uttryck af smärta har resulterat uti, att han tycks skratta.

11:o) Kain offrande.

12:o) Abel offerande.

13:o) David slår med en klubba ihjäl en björn, som blödande ur munnen står framför honom upprätt på bakbenen; vid Davids fötter ett annat djur med horn. (Afbildning i *Sveriges Medeltid I*: 206).

14:o) Elisa begabbas. Af björnarne ses blott hufvudena. *Biblia pauperum*.

46. Herkeberga.

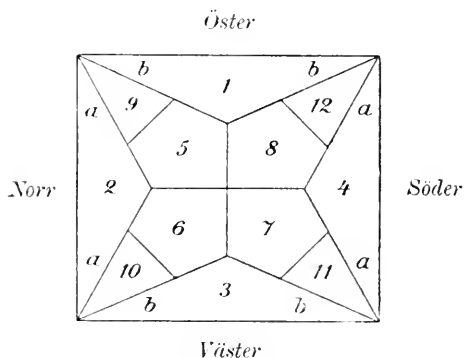
15:o) Daniel i lejonkulan, jämväl ängeln med Habakuk. Härtill inskriften ur *Biblia pauperum*, hvilken emellertid åsyftar en *annan* tilldragelse ur Daniels lif.

16:o) Himmelsfärden med sedvanlig inskrift.

Ut i sviicklarna i östra och västra kuporna på de med *a* utmärkta ställen äro anbragta fyra bröstbilder af profeter och under dem hvardera en helfigur i något mindre skala; af dessa senare äro de två musicerande lekare.

medan förklaringen af de två öfriga måste lämnas därhän på grund af frånvaran af hvarje förtydligande attribut. Profeterna med deras språkband äro hämtade ur Biblia pauperum. Sålunda läses under Kristi himmelsfärd: »David-Ascendit deus in iubilacione et dominus in voce turbe», under Noak: David. Omnes videntes me deriserunt me», och under Jonas: Machabæorum ij^o. Factus sum in derisum omni populo meo. De båda sista hänföra sig till Kristi bespottelse. Slutligen under David i lejonkulan: Isaias V. Ve qui dicunt malum bonum et bonum malum», hvilket hör till bilden Kristus inför Pilatus¹.

Västra hvalfvet är ett enklare stjärnhvalf enligt vidstående plan.

Strängarnes sidor äro delvis målade i tegelskikt; närmast under takrossetten i midten bära de stora blommor och under dessa vid de med *c* utmärkta korsningarne sittande lekare (afbildade i Schücks *Illustrerad Svensk Literaturhistoria* I: 148).

De stora fälten nedtill innehålla:

1:o Treenigheten omgifven af änglar².

¹ Inskrifterna i Herkeberga äro blott delvis läsliga, men om deras innehåll kan dock intet tvifvel råda, när man jämför dem med Biblia pauperums text.

² Ej tillgänglig i fotografi i arkivet.

2:o) Yttersta domén enligt sedvanlig anordning och med vanliga inskrifter. Helvetet och de fördömda äro representerade blott af en djäfvul, som på sin rygg bortför en naken figur, liksom paradiset af en ängel med en liten människosjäl i famnen.

3:o) Madonnan omgifven af änglar¹.

4:o) Fältet är genom kors-bård vertikalt deladt i två, af hvilka det ena innehåller scenerna med mannaregnet och vattnet ur hälleberget, förenade i en bild, det andra dansen kring gyllne kalffen (se s. 46). De fyra midt-bilderna innehålla scener ur Josefs historia, nämligen:

5:o) Josef nedsänkes i brunnen. *Biblia pauperum*.

6:o) I midten med spira i handen Jakob, som bort-sänder den framför honom stående ungdomlige Josef att vakta sina hjordar: dessa representeras af några små be-hörnade djur. Bakom Jakob en äldre man.

7:o) Rocken frambäres.

8:o) Josef säljes. *Biblia pauperum*.

De smala fälten nedanför visa:

9:o) Kain inför Gud med deras repliker på språkband.

10:o) Esau skjuter en fågel (afbildad i *Sveriges Medel-tid* I: 205).

11:o) Esau med bage inför den blinde Isak. Inskrift: »Tolle arma tua. fareturam et arcum . (Jfr 1 Mose bok 27 kap. v. 3. där det heter i Vulgata: Sume etc.)

12:o) Jakob frambär ett fat till Isak. Inskrift: Signatur quod Jacob petit benedictionem .

Svickelfigurerna vid *b* utgöras af de fyra kyrko-fäderna med vanliga inskrifter och nedanför dem djur-bilder (bock med yxa och räf med flaska, bada stående på två ben), de vid *a* af fyra profeter med språk ur *Biblia pauperum*, såsom under mannaregnet: David. Panem angelorum manducavit homo . och vid domén: I^o regnum ij^o dominus judicabit fines terra .

¹ Ej tillgänglig i fotografi i arkivet.

Vapenhusets hvalf är af strängarne deladt så, att där uppstå fyra större fält nedtill och åtta smalare i midten; de förra innehålla:

1:o) S:t Martin afskär sin kappa åt två tiggare.

2:o) Gregorii mässa; påfven uppvaktas här af två kardinaler och två andra personer. Inskrift: »Deus propitius esto michi peccatori. (Se bilden s. 57).

3:o) S:t Görans strid med draken, prinsessan på knä bredvid.

47 a.

Herkeberga.

47 b.

4:o) Lyckohjulet (afbildadt i *Sveriges Medeltid* I: 114 och II: 309).

Af de åtta smalare fälten visa de sex det första mänskoparet i tre exemplar dels med äpplen i händerna, dels Adam gräfvande och Eva spinnande (fig. 47 a, b), dels den förre med yxa och den senare som gammal gumma. De två återstaende visa Abels och Kains offer och den förres mördande. Strängarnes skärningspunkter bära som vanligt fantastiska djur och groteska figurer.

Bland de många figurerna i alla dessa bilder äro naturligtvis de flesta icke särskildt utmärkta, men flere

af dem äro präglande af ett allvarsamt, värdigt uttryck. Kristus i dopet tyckes vara en af de bäst tecknade nakna, och af flere, som äro ovanligt lyckade, bör särskildt fram-

48.

Herkeberga.

49.

hållas Jakob, som frambar maten till sin fader Isak. Den förres ansikte bär ett till situationen passande uttryck af rädsla och försagdhet.

50. Herkeberga.

Beträffande de världsliga, delvis groteska och fantastiska figurer (fig. 48—50), hvilka Albert hade förkärlek för, bör särskildt observeras, huru väl de sittande lekarne utfylla det rum, där de äro anbragta.

Härnevi.

Kyrkan har två stjärnhvalf enligt Kunla-typen samt vapenhus, alla målade. Dekorationen är af samma slag

51. Härnevi.

51 a. Kungs-Husby.

som i de föregående, dock att strängarne blott hafva enkla tvärränder i växlande färger. Deras skärnings-

51 b. Kungs-Husby.

51 c. Kungs-Husby.

punkter bära Alberts vanliga fantastiska figurer (fig. 51), liksom man i svioklarne finner en djäfvul, bläsande säckpipa, en dito trakterande en slags liten orgel o. s. v.

Östra hvalfvet har (se planen s. 83) på svickelplatserna *d* i östra och västra kuporna bilder af evangelisterna.

De större fältens ämnen äro:

1:o) Nådastolen.

2:o) Kristi födelse.

3:o) Brinnande törnbusken, motbild till föregående.

4:o) Simson sönderrifver lejonet. *Biblia pauperum*.

5:o) Gideon, motbild till bebadelsen. Inskrift: Sig^t quot gedeon petit signum in vellere . — I samma fält äfven: Marias och Elisabets möte med vanliga inskrifter. (*Sveriges Medeltid* II: 310).

6:o) Bebadelsen med vanliga inskrifter.

7:o) Simsons ögon utstingas.

8:o) Flykten till Egypten.

9:o) Barnamordet; ingen af mödrarna är här afbildad.

10:o) Simsons hår afklippes af Delila.

11:o) Kristi frambärande i templet. *Biblia pauperums* framställning är något utvidgad; en af kvinnorna bär en korg med två dufvor, bakgrunden är ett hvalf.

12:o) Konungarnes tillbedjan.

Medan svicklarna upptagas dels af evangelisterna, dels af djäfvulfigurer, äro i de öfversta fälten *a* åtta profeter med sina språkband anbragta; af inskrifterna, samtliga ur *Biblia pauperum*, syfta fyra på bebadelsen, två på Jesu födelse, en på konungarnes tillbedjan och en på frambärandet.

Västra hvalfvet är jämväl stjärnhvalf, dock något enklare konstrueradt än det förra, i det nedre delen af hvarje kupa icke delas af strängar, utan utgör ett enda stort fält. Häre ses¹:

¹ Fotografierna och uppgifterna härom i arkivet icke alldeles fullständiga.

I *öster*: Marias kröning med fyra omgifvande änglar. I svicklarne här Kain och Abel.

I *norr*: Två bilder, mannaregnet och vattnet ur hälleberget, åtskilda af bård; ett par af Israeliterna här äro starkt karrikerade (fig. 15 s. 45). I kupans spets sitta två profeter med språkband, syftande på nattvarden, hvars motbild mannaregnet är.

I *väster*: Två bilder: Michael med gärningarnes väg och Salomos dom.

52. Härnevi.

I *söder*: Pingstundret. Gud fader och Kristus uppenbara sig ofvan i skyar.

De öfre smala fälten upptagas af åtta profeter, dem målaren roat sig att göra nästan till karrikatyrer. Af inskrifterna har jag lyckats leta ut fyra såsom syftande på Marias kröning; sannolikt äro jämväl de andra fyra liksom de, som förekomma i svicklarne, tagna ur *Biblia pauperum*.

Vapenhusets hvalf har i hvarje kupa en bild, nämligen Veronikas duk, den fromme och den världslige (fig. 52), S:t Martin och S:t Göran.

Dingtuna.

Genom uppsatser i Stockholms Dagblad¹ och i Svenska Dagbladet, denna senare af dr A. Hahr², har jag erhållit kännedom, om att i denna kyrkas kor hvalfmålningar blottats och restaurerats. Enligt beskrifningarna funnos här följande bilder³.

Öfverst i åtta smafält bedjande änglar och sprakband.

I *öster*: Nådastolen med två änglar, som svänga rökelsekar. Kain och Abel, deras offer, mordet och Gud med Kain.

I *norr*: Öfverst Kristus krönande Maria med två änglar, som spela mandolin och fiol. Marias död. (Se bilden s. 60). Salomo och Bersabe tronande samt Ester knäböjande inför Ahasverus.

I *väster*: Tre bilder ur Simsons historia, huru han strider med lejonet, huru han bär bort portarne, och huru han klipptes af Delila, samt Goliat slagen och David med slungan.

I *söder*: Marias begrafning och S:t Olofs skeppsfärd (med en sjösjuk) samt därofvan Johannes döparen och S:t Antonius. Därjämte förekomma på gördelbågen profeter i rankverk, vidare de fyra evangelisterna och slutligen en räf med en gås och ett lejon med ett annat djur.

Af ornamenten omnämnas bl. a. bruna och gröna slingornamenter», på ett par ställen utgående från figurer. Brunt, grönt, blått och svart äro de hufvudsakligen använda färgerna.

Om Marias död yttrar dr Hahr: Omkring hennes dödsläger stå apostlarne under deltagande samlade. Af

¹ Nr 365 för den 10 augusti 1898.

² Söndagsbilagan den 11 september 1898.

³ I de anförda uppsatserna äro de ej alltid tydda som sig bör.

en örn bäres den afidnas själ upp till de himmelska boningarna. Artisten har synbarligen sträfvat efter omväxling, ja, i sin skildring inblandat starkt realistiska och till och med burleska detaljer. En af apostlarna blåser af alla krafter på kolen i rökelsekärlet, men en annan råkar härvid få röken i ansiktet och måste halft storknande hålla sig för näsan. En tredje tilltrycker den dödas ögonlock o. s. v. Nedanföör sängen sitta tre stycken, af hvilka en dyster och allvarlig läser i en bönbok, en åter helt ogeneradt sticker upp sitt fula och nakna ben och stryker sig under foten.

Den citerade författaren som lofordar ornamenten och ansiktenas fina modellering och särskildt framhåller Kristus i 'nådstolen' såsom omsorgsfullt utförd, tillskrifver Albert dessa målningar, och detta — skulle jag tro — med all rätt, hälst han haft tillfälle att besöka äfven Kumla kyrka och anställa en jämförelse, hvilken slog ut till Dingtuna-målingarnes fördel. Under dessa omständigheter förefaller det sannolikt, att Albert utfört sina bästa nu kända verk, de i Dingtuna och Husby-Sjutolft redan tidigare i yngre år, då hans kraft ännu stod i sin blomstring och således kan man väl utan fara att alltför mycket taga miste sätta deras tillkomst till 1470-talet¹.

Floda.

Den gamla kyrkan består af fyra hvalf och var för sin tid redan ganska stor. På 1600-talet utvidgades den emellertid, i det att längs med densamma fyra nya hvalf

¹ Den i Stockholms Dagblads artikel framkastade förmodan om Alberts italienska härkomst, som skulle grundats på 'gamla handlingar' i Tortuna har ingen hemul. Vid en förfrågan hos kyrkoherden på det sistnämnda stället erhöi jag den upplysning, att i kyrkans arkiv intet stod att finna härom. — Om Tortuna se längre fram under Bro—Knifsta-gruppen.

tillbyggdes, hvilka genom väggens nedrifvande förenades med de gamla. I våra dagar har detta södra skepp fått maka at sig för tvänne nya, och som kyrkan nu står, är den en ståtlig gotisk byggnad med ett högt midtelskepp och två lägre på sidorna, af hvilka det norra utgöres af den gamla kyrkan, som här intresserar oss¹.

Dekorationen är af samma slag som Kumlas; strängarne hafva enkla mönster som i Härnevi, och på deras skärningspunkter förekomma icke några fantastiska skepnader som i de förut beskrifna kyrkorna, men i östra hvalfvets fält äro ett par dylika insmugglade.

Första hvalfvet har samma plan som Kumlas (se s. 83). I de åtta öfversta småfälten tillbedjande änglar med språkband, hvarpå verser ur hymnen *Te deum laudamus* och ur Höga visan. De stora fälten innehålla:

1:o) Maria krönt bredvid Gud fader. Därunder biskop Konrad Rogges vapen.

2:o) Lucas med sinnebild.

3:o) [Marcus med d:o] öfverrappadt, då ingången härunder upptogs till det tillstötande Kaggska grafkoret.

4:o) Marias trolofning.

5:o) Bebådelsen.

6:o) Brinnande törnbusken, motbild till föregående. Bland djuren på marken lägger man märke till två bockar, som stängas — liksom i Husby-Sjutolft i scenen med herdarne.

7:o) Abels och Kains offer.

8:o) Johannes med sinnebild.

9:o) Matteus såsom ängel.

10:o) Marias införaende i templet; framställningen

¹ Mandelgren ger afbildningar af takmålningarne, och B. E. Hildebrand har lämnat en utförlig redogörelse för kyrkan i sjettem bandet af k. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens *Handlingar*.

skiljer sig från Herkeberga i det att här ingen trappa finnes; till höger ett altare uti en nisch.

11:o) Arons staf grönskar; jämför Husby-Sjutolft!¹

12:o) Marias möte med Elisabet.

I östra och västra hvalfkupornas svicklar fyra profetbilder med oläsliga språkband.

Andra hvalfvet är ej fullt så långt och har enklare grundplan; af de smala fälten bära blott de fyra i östra och västra kuporna öfverst en tillbedjande ängel. De stora nedre fälten innehålla:

1:o) Nådastolen med två änglar. Svicklarne fylla af ornament.

2:o) Himmelsfärden. Upptill två änglar hållande en tafla med den vanliga inskriften. I svicklarne två vapen.

3:o) Pingstundret. Inskrifterna här och på språkbanden, som läsas af två figurer i svicklarne, återge de fyra tillhörande språken ur *Biblia pauperum*².

4:o) Simson söderrifver lejonet. Inskriften på svickelfigureernas språkband syftar enligt *Biblia pauperum* på himmelsfärden.

Tredje hvalfvet anordnad som de andra. Öfverst åtta änglar med otydbara språkband.

1:o) Den egyptiska Maria, buren af sex änglar. (Härom se ofvan s. 62).

2:o) Jesse rot, bärande öfverst Maria med barnet och för öfrigt tolf profeter med språkband.

3:o) Simson bärande Gazas portar, och hans hårs afklippande af Delila (*Sveriges Medeltid* I: 487), utan skiljande bård. I ena hörnet springer en räf bort med en gås och i svicklarne äro två bilder med räfvens och storkens gästabud; inskrift: »Hä r gott gestebo».

¹ B. E. Hildebrand tyder bilden som Zacharias' offring.

² B. E. Hildebrand har (a. a. s. 380 f.) i ett af dem underförstått tabernaculum i stället för Spiritum och citerar därför 3 Moseb. i stället för Hezechiel.

4:o) Öfverst en figur med språkband: »Nolite tangere christos meos». Därunder, skilda af bård de två motbilderna till bespottelsen, Noak och hans söner samt Elisa med pojkarne i Betel, den förre i enlighet med *Biblia pauperum*, den senare med ropet: »descende calve de monte». De två svickelfigurernas språkband ej fullt läsliga.

Fjärde hvalfvet som föregående.

I de smala fälten här äro de bekanta fyra kämpaparen: David och Goliat, Holger Dansk och Burman (med det berömda balladomkvädet), Herved Ulf och trollet samt Didrik af Bern och Videke Velansson, på grund af hvilka detta hvalfs målningar flere gånger blifvit reproducerade, senast i Schücks illustrerade *Swensk Litteraturhistoria* (fig. 53)¹. De fyra stora fälten visa:

1:o) Abels och Kains offer. I svicklarne Abels död och Kain inför Gud, med vanliga inskrifter.

2:o) Öfverst en sittande man i gloria med djur vid sidan, enligt B. E. Hildebrand Johannes döparen, men snarare, efter min mening, S:t Dominicus eller S:t Bernhard, till hvilkas attribut en hund hörde. — Nedanfö, skilda af bård, mannaregnet² och vattnet ur hälleberget.

3:o) Michael med gärningarnes våg.

4:o) Öfverst S:t Antonius med bok och gris. Nedanfö S:t Olofs härfärd (hvarom se ofvan s. 63).

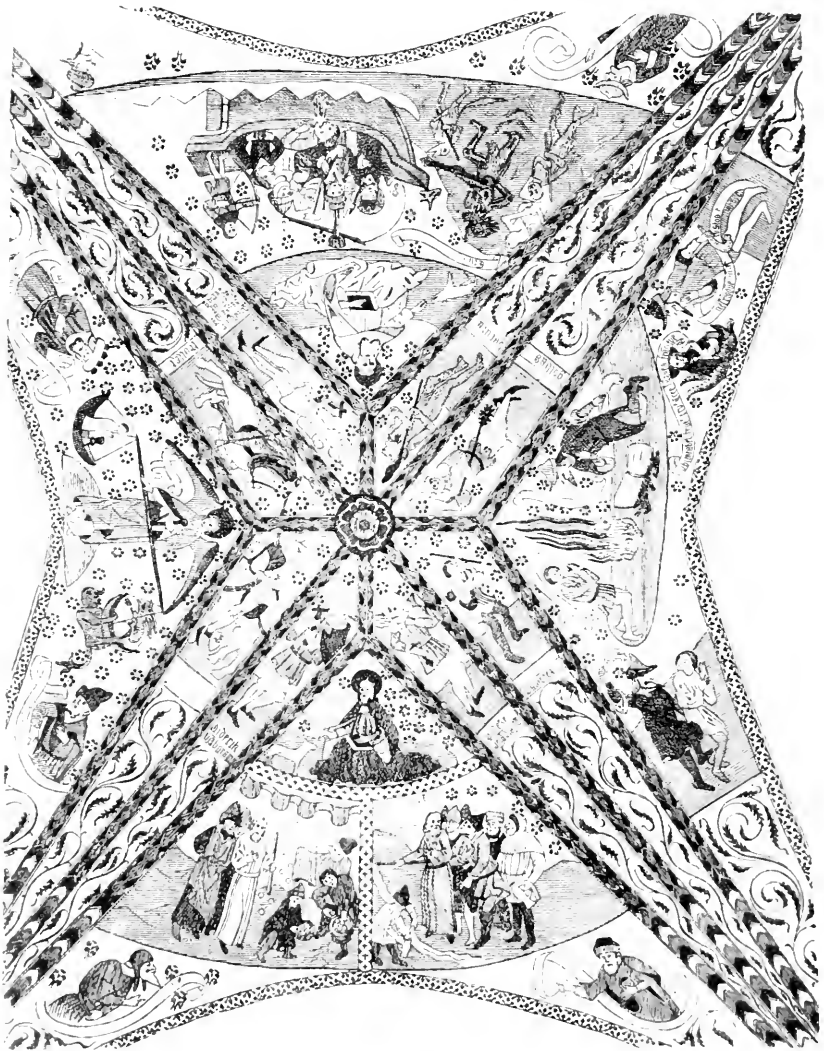
I de tre sista fältens svicklar språkbandsfigurer; samtliga inskrifter utplånade.

Af väggarnes målningar återstå nu blott några rester i första hvalfvet. En öfre del har innehållit fyra smärre tafflor, en föreställande Eva och ormen, den andra Kristi födelse; den tredje är nästan och den fjärde helt utplånad.

¹ Om slika sammanställningar af berömda hjältar, se Otte I: 506.

² Mandelgrens bild visar fyra sköldar upptill, en fri konstruktion, som föranledts af de på vanligt sätt stiliserade moln, ur hvilka mannabröden nedfalla.

I en undre rad äro tre större taflor, de två föreställande drottningen af Saba med tre kvinnliga och en manlig

53. Floda.

tjänare inför Salomo samt konungarnes tillbedjan; af den tredje ser man nu blott till vänster två kvinnliga figurer,

af hvilka den ena håller en kalk (eller kruka) och till höger en man med gloria och en karrikerad figur i toppmössa. Liksom i Husby-Sjutolft har koret här tydliggen haft en hel serie bilder nr Kristi barndoms historia.

På fjärde hvalfvets norra vägg har, enligt B. E. Hildebrand, funnits en framställning af yttersta domen.

Om målningarna i deras helhet yttrar samme författare: Om än ofullkomlighet i afseende på perspektivet här och där förefinnes, åstadkomma de likväl ett angenämt intryck. Figurernas ansikten äro i allmänhet förträffligt tecknade; dragen äro ädla, uttrycksfulla, någon gång verkligt sköna. Dock saknas icke karrikatyrbilder, där ämnet sådant fordrat. Figurernas ställning är vanligen ledig och naturlig, dräkter och draperier utmärkt vackra. Kretsen af tillbedjande änglar i hvalfvens öfra del gör på åskådaren en gripande verkan. Teckningen af enskilda kroppsdelar, i synnerhet ben och fötter, när sådana äro synliga, lämna däremot mångenstädes anledning till annärkning. Färgerna, ehuru på sina ställen af tiden något mattade, kunna fullkomligt väl urskiljas. Bottenytan i hvalfven är ljusgul; på dräkter och figurer förekomma brunt, gult, blått, grönt, hvitt och rött i olika öfvergångar[?]. Den rena röda färgen, i allmänhet mycket sparsamt begagnad, framträder hjärt i de tre räf-figurerna i tredje hvalfvets.

Detta lofordande omdöme kan man ej annat än biträda. Då målningarna aldrig varit öfverkalkade och således ej heller behöft undergå någon mera genomgående restauration, kan man ock yttra sig med större säkerhet om dem. Färgerna göra ännu en god verkan och äro på det hela taget ganska friska, om man än måste antaga att det röda här som annars undergått förändringar. Än visa sig ansiktena sålunda jämt sotiga, än bära kinderna en skarpt begränsad trekantig mörk fläck, medan munnen har tjocka svarta läppar: såsom ofvan framhållits, har

här med all säkerhet ursprungligen härskat en mera naturlig karnation¹. — Draperiernas veck äro i regeln gifna blott med mörka streck; på ett par ställen angifvas de dock genom från blått till hvitt gående skiftning (Marias klädning, Moses' rock).

Teckningens förträfflighet — jämte förkärleken för sago- och fantasifigurer — föranleder antagandet att Albert själf har ledt utförandet; flera ideal-ansikten som t. ex. Marias hafva samma finhet som dylika i Husby-Sjutolft. Så karakteristiska typer som växlarne och bödlarne på sistnämnda ställe kunna visserligen ej påpekas här, men i en bild höjer sig målaren på ett högst beaktansvärdt sätt öfver sina samtida. Medan dessa genomgående teckna barn såsom vuxna personer, blott i förminskad skala, äro här de Elisa förhånande pojkarne utmärkt återgifna såsom glada, okynniga ungdomar; blott en af dem bär den karrikerade uppnästa profilen, som var tidens gemensamma typ för ondskefullt och simpelt folk. — Björnarne däremot äro klen tecknade.

Odensala.

Kyrkan, som har tre rymliga hvalf, har en mer än vanlig rik utstyrel, i det att både tak- och väggmålningar äro bevarade. De förra hafva aldrig varit öfverkalkade, de senare blefvo för ett par år sedan aftäckta.

Dekorationen i östra och mellersta hvalfven är af Kumla-typen; i det västra däremot uppspira längs med kupornas kanter brungröna parbladiga örter, en anordning, som ofvan omtalades som karakteristisk för Knifsta-målningarne och de med dem sammanhängande. Strängarne

¹ Då B. E. Hildebrand — med rätta — framhåller, huru inkorrekt Mandelgrens kopior i flera fall äro, bör i detta sammanhang anmärkas, att de rödblommiga ansiktena på Lindbergs färgskisser i arkivet alldeles icke öfverensstämma med det verkliga förhållandet.

bära virade band och blad, pilastrarnes kapitäler vinrankor med blad och druffklasor.

Korhvalfet har stjärnform (se planen s. 83). I *a*-fälten åtta änglar, på hvilkas språkband de åtta första raderna af hymnen »Ave maris stella». De större fältens figur-framställningar äro:

1:o) Nådastolen,

2:o) Bersabe och Salomo, tronande bredvid hvarandra.

3:o) Ester och Ahasverus, tronande bredvid hvarandra.

I svicklarne här Abel och Kain; i midten vid nedre kanten två vapensköldar med ärkestiftets hvita kors på mörk botten och Jakob Ulfssons örneföt.

4:o) Kristus till bords hos fariséen; hans fötter smörjas af synderskan. Inskrift: *demissa sunt ei peccata multa quia dilexit*.

5:o) Moses framkallar vatten ur hälleberget. Jämte *Biblia pauperum* har här funnits en annan inskrift som slutat: *... populos meos*.

6:o) Kopparormen. *Biblia pauperum*. Bakgrunden här är strödd med paddor bland de vanliga rosetterna.

Svickelfigurer med två språk ur *Biblia pauperum* hänförande sig till korsfästelsen, hvars motbild kopparormen är.

7:o) Kristi dop, följd af dess motbild:

8:o) och 9:o) Röda hafvet; i ena fältet ses Faraos och hans härs undergång, i det andra Moses och Israeliterna.

10:o) Lazarus' uppväckande. En af bifigurerna håller för näsan.

11:o) Jonas kastas i hafvet. *Biblia pauperum*.

12:o) Josef kastas i brunnen, med inskrift: *Ecce somniator noster venit, venite etc.* (1 Moseb. k. 37: 19 f.). Dessa två äro motbilder till Kristi grafläggning¹, till hvilken också åtminstone ett af svickelfigurernas språk

¹ Beror anbringandet af Lazarus' uppväckande i midtelbilden på ett misstag af målaren?

hänför sig: ego dormio et cor meum vigilat. Cantorum V.»

Mellersta hvalfvet har samma form som det östra: äfven *a*-fälten hafva här historiska bilder, nämligen (med början från östra kupan):

1:o) Simson rifver lejonet. *Biblia pauperum*.

2:o) Simson med portarne.

3:o) och 4:o) Kristi frestelser. Inskrift på den senare: Si dei filius es etc.

5:o) Abner dödas af Joab. Inskrift: [legitur in ii° libro] regum cap iij° quod joab venit ad abner in dolo et transfixit eum gladio ioab signat etc., en förkortning af *Biblia pauperum*s prosatext.

6:o) Jonas utkastas af fisken.

7:o) Ruben sörjer öfver Josef. Oläslig inskrift.

8:o) Spejarne med drufklasen. *Biblia pauperum* och en annan — oläslig — inskrift.

De stora fälten:

1:o), 2:o) och 3:o) Kristi himmelfärd, så anordnad att midtelfältet upptager Kristi bröstbild, omgifven af två änglar, medan apostlarne finnas i sidofälten. Vanlig inskrift.

4:o) Noak och hans söner.

5:o) Mannaplockningen. En af Israeliterna är till häst.

6:o) David tivas. *Biblia pauperum*.

7:o) Daniel drages upp ur kulan, lejonen förtära hans vedersakare.

8:o) Goliat slagen af David. *Biblia pauperum*.

9:o) Elisás förhånande. *Biblia pauperum* jämte tillropet.

10:o) Daniel i kulan emottager föda af Habakuk och änglar.

11:o) Josef hos köpmännen; hans blodiga rock framlämnas till fadern. Inskrift: »Vera (sic!)¹ pessima de-

¹ Vera i stället för Fera antyder, såsom Hildebrand framhåller, att målaren varit af tysk börd.

voravit filium meum. Vide si tunica tui filii sit an non .
(Orden ej fullt lika med Vulgata).

12:o) Josef säljes. *Biblia pauperum*. Köpmännen medföra kameler liksom på bilden i *Biblia pauperum*.

Svickelfigurernas språkband innehålla den vers och ett af de profetspråk, hvilka i *Biblia pauperum* höra till scenen, där Judas mottager pänningarne, och hvars motbild är 12:o). Som svickelfigurer finnas i östra och västra halvkuporna de fyra evangelisterna. På strängarnes korsningspunkter *c* figurer.

Västra halvfvet har hela odelade kupor.

I östra kupan: Kristi förklaring; inskrift: »Dominus faciamus hic tria tabernacula .

I västra kupan: Enhörningen tar sin tillflykt till Maria; den förföljes af ej mindre än sex jägare och två hundar. Öfverst i denna kupa Fenix i lågor. Svicklarne i öster och väster upptagas af de fyra kyrkofäderna.

Norra och södra kuporna innehålla hvardera öfverst två figurer med språkband (otydliga) och därunder tre fält med bilder ur Kristi lif; således i norr:

1:o) Kristus utdrifver en djäfvul ur en gosse; den sistnämde har uppnäsa och gapande mun, en liten djäfvul flyger uppåt, färlädrarne stå vid sidan.

2:o) Kristus botar en blind. Inskrift: Quit vis ut faciam tibi . . . domine ut videam lumen». (Afvikande från Vulgatas text i Lucas 18: 41).

3:o) Kristus sofver i skeppet. Inskrift: Domine, salva nos, perimus. Ihesus . . . et mare obe[diebat?]. (Jfr Matteus 8: 25—26).

I söder:

4:o) Bispisning med bröd och fiskar.

5:o) Petri fiskafänge: Kristus och sju andra personer i ett skepp.

6:o) Liknelsen om vingården. Kristus med fyra lär-

jungar, en man med spade, en med yxa. Inskrift: »Ite in vineam» etc.

I sin helhet göra dessa målningar ett synnerligen fördelaktigt intryck, men granskar man dem närmare, finner man, att om ornamenten stå på samma höjd som de föregående, så äro däremot figurerna rätt ojämma. Bra tecknade äro sålunda Kristus i dopscenen liksom några af de mannaplockande Israeliterna, och förträffliga äro profeterna i svicklarne samt enstaka andra figurer såsom Moses. Men gäller det att återgifva något annat uttryck än den stilla värdighetens, så sviker förmågan. Både Josef och Jonas (i det östra hvalfvets södra kupa) se mycket belåtna ut trots de prekära situationer, hvori de befinna sig, och för att uttrycka ondskan har målaren ej annat medel än att teckna vederbörande i profil med den vanliga karrikerade uppnästa typen. Ansiktena på de öfriga personerna äro visserligen modellerade i grått och hvitt (fläckarna på kinderna och de tjocka munnarne återfinnas äfven här), men detta har här alltid skett på ett schablonmässigt sätt, som Albert här och där kunde öfvervinna.

Hvad bildernas ämnen beträffa, bör det observeras, att de i större proportion, än fallet var i de förut beskrifna kyrkorna, äro hämtade från *Biblia pauperum*.

Väggarnes målningar hafva, som ofvan nämndes, nyligen blifvit aftäckta och restaurerade af artisten Berg. På några ställen kunde den ursprungliga teckningen icke bevaras och där hafva då infogats nya bilder, hvilka i den följande beskrifningen betecknats genom klammer. Ämnena för dessa hafva oftast tagits ur passionshistorien, ett val, hvilket sasom vi få se, icke alltid öfverensstämmer med den öfriga serien. För öfrigt har jag flerstädes måst nöja mig med att i korthet beskrifva bilden utan att kunna angifva dess betydelse.

På korets *östra* vägg finnes öfverst en tillbedjande

ängel i mandorla; därunder äro målade elfva bilder i tre rader. Vi börja uppe till vänster:

1:o) Ute på en äng knäböja bredvid hvarandra en ung man med staf och en kvinna.

2:o) Marias möte med Elisabet; i bakgrunden ett hus.

3:o) Riddare på knä (donatorn?); utplånad inskrift.

4:o) Framför ett bord, hvarpå stake med brinnande ljus och ett fat, knäfaller en figur med stor slef i handen.

5:o) [Kristus och den samaritanska kvinnan].

6:o) På ett rutadt golf sitter en äldre man; bakom två personer, af hvilka en krönt, med kalk i handen¹.

7:o) Drottningen af Saba inför Salomo; dennes tron är prydd med gotiska krabbor, en likhet med *Biblia pauperum* som ej annars finnes, då man förbisåg slika detaljer.

8:o) [Kristus i Getsemane].

9:o) [Kristus bärande sitt kors].

10:o) Återvändandet från Egypten; Josef och Kristus till fots, Maria ridande på åsnan (= *Biblia pauperum*s bild).

11:o) David får befallning att draga till Hebron. Denna bild (med ämne ur II Samuelsb. kap. 2: 1) är i *Biblia pauperum* motbild till föregående; framställningen — David på knä inför en sol — ansluter sig ock till *Biblia pauperum* med undantag af att David här ej är klädd i rustning. Utplånad inskrift.

Korets södra vägg fylles af åtta bilder:

1:o) (Judas underhandlar med prästerna?). En äldre man med staf och väska, vänder sig bort från en annan, hvilken öfver en murad disk räcker honom ett mynt, på hvilket han sneglar; bakom disken ännu två män, af hvilka den ene i biskopsmössa. Bredvid den förstnämde

¹ Denna bild företer någon likhet med en i Kungs Husby, blott delvis synlig.

åter två andra — karrikerade — figurer med stafvar och väskor; nedtill i hörnet här en räf med ett ben i munnen.

2:o) (Rebecka tar afsked af Jakob?). En kvinna tager afsked af en äldre man; en yngre leder en hund.

3:o) Ängelns budskap; två hundar och två getter.

4:o) En kvinna omfannas af en man; bakom ett hus¹.

5:o) Bebådelsen. Maria, i hvit och blå klädning, sitter med hopknäppta händer; bakom ett bord framskjuter en lilja. Ängeln har genom fönstrets utvidgande gatt förlorad.

6:o) Marias införande i templet. Bilden skiljer sig från den liknande i Herkeberga därutinnan, att trappan för upp till öfre våningen af ett hus med öppna hallar, i hvilka man ser läsande barn.

7:o) [Kristus inför Pilatus].

8:o) Maria sitter med Kristus-barnet i knäet; på sidorna en äldre man och en kvinna. Tre små flickor, af hvilka den främsta i handen håller ett äpple, gå fram mot Kristus.

Korets *norra* vägg har följande nio tafvor:

1:o) Kristus på korset; till vänster neddignar Maria, som stödjës af Johannes och den andra Maria; [till höger två knektar].

2:o) Nedtagningen från korset. Maria med lutadt hufvud håller på sitt sköte sonens döda kropp; till vänster två män, den ene på stegen, till höger två kvinnor.

3:o) Grafläggningen. Kristi kropp nedsänkes af två män, den ene i gloria, den andre i spetsig hätta; bakom grafven Maria och två andra kvinnor. Kompositionen

Biblia pauperum.

4:o) I dödsriket. Kristus med korsfaman till vänster;

¹ Annas möte med Joakim framför den gyllne porten? Se Schultz' a. a. s. 45. Skulle möjligen flera af de ofvan beskrifna bilderna kunna förklaras ur Marias föräldrars legend?

till höger fyra nakna figurer stående i ett stort odjurs gap (= *Biblia pauperum*).

5:o) Uppståndelsen. Kristus, som med korsfanan i handen stiger ur den öppna grafven, synes nästan trampa på en af knektarna; de två andra sofva med gapande munnar; graflocket tyckes sväfvä i luften. Denna bild afviker mera från *Biblia pauperum*.

6:o) Kristus och Magdalena; inom samma ram: Kristus och Thomas.

7:o) Kristus med två lärjungar i resdräkt på väg till Emaus; i samma ram: Kristus till bords i Emaus.

8:o) Kristus går genom lyckta dörrar; af lärjunge-skaran hafva blott fem fått plats på bilden; de öfriga antydast af glorian.

9:o) [Gregorii mässa; af den gamla teckningen syntes en kardinalshatt och några ansikten, hvilket gaf anledning till denna troligen riktiga ny-konstruktion].

Af målningarna på *mellersta hvalfvets södra vägg* har man lyckats bevara följande tre (de på den norra voro utplånade):

1:o) Kristus lärande i tämplet. Framför på knä fyra män (med ryggen mot Kristus!); bredvid Josef och Maria. En karrikerad pojke tyckes häna Kristus.

2:o) S:t Olofs härfärd mot trollen.

3:o) En konung (S:t Erik?) krönes af två biskopar; bredvid en munk.

Dessa nu beskrifna väggmålningar göra ej fullt samma intryck som hvalfvens. Karnationen här går i gulbrunt och figureernas ansikten äro mera uttryckslösa, teckningen som vanligt ojämn. Ut i Kristi nedstigande i dödsriket är sålunda hela Kristus-figuren synnerligen misslyckad (vida underlägsen den i dopscenen i hvalfvet), medan de andra fyra äro skapligt nog modellerade, om man frånser de som alltid omöjliga fötterna. Skiljaktigheten torde icke kunna förklaras ensamt därutaf, att väggmålningarna

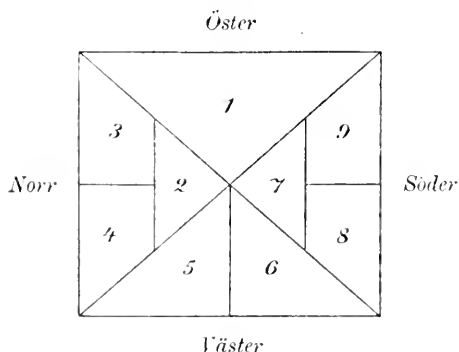
i olikhet mot hvalfvens äro restaurerade, utan det är sannolikt, att olika målare här varit verksamma. I och för sig är det ock troligt, att hela kyrkans dekoration icke verkstälts på en gång.

Täby.

Om hvalfmålningarna i Odensala kyrka säger riksantikvariern Hans Hildebrand¹, att de »förråda ett så nära släkttypke med Täby-målningarna, att man icke kan visa ifrån sig antagandet, att de äro verk af samma hand», ett yttrande, hvare jag ej kan annat än instämma. Angående dekorationen är endast att erinra, att brungröna bladslingor med rosetter finnas äfven på strängarna, och att uti hvalfbågarnas rankornament äfven bilder af människor och djur äro inskjutna på samma sätt som i Kumla.

Kyrkan, hvars målningar icke äro restaurerade, har enkla hvalf. I de flesta fall innehåller dock hvarje kupa mer än en bild, hvarvid da bärder afdela de olika fälten. I sviicklarna profeter med språkband, hvilka dock i korets östra och västra kupor utbytts mot de fyra kyrkofäderna och i fjärde hvalfvet delvis mot andra bilder.

Korhvalfvet visar sålunda (jämför planen!):

¹ I en handskrifven reseberättelse från år 1868 i arkivet.

1:o) Treenigheten med tillbedjande änglar.

2:o) Marias kröning; Kristus och Maria i aureola, omgifna af fyra änglar.

3:o) Marias död; framför bädden sitta tre apostlar, den ene läsande i en bok; de öfriga stå bakom.

4:o) Marias begrafning. — Sveckelfigureernas språk ur *Biblia pauperum* syfta på bebådelsen.

5:o) Simson bär Gazas portar. *Biblia pauperum*.

6:o) Simson söndersliter lejonet. *Biblia pauperum*.

7:o) Himmelsfärden med vanlig inskrift, åtföljd af förebilderna.

8:o) Enoch (med *Biblia pauperum*) och

9:o) Elias.

Andra hvalfvet:

1:o) Kristus och Maria tronande. I svicklarne här och i västra kupan evangelist-symbolerna.

2:o) Goliat slagen af David, som trampar på sin fiendes otympliga lekamen. *Biblia pauperum*, men ej den rätta utan den till Davids firande hörande (nr 28 i st. f. 14).

3:o) Isaks offrande. *Biblia pauperum*.

4:o) Kopparormen¹.

5:o) Bersabe och Salomon.

6:o) Ester och Ahasverus (med galge etc.)

(med } motbilder till Marias kröning i 1:o).

7:o) Jonas kommer upp.

8:o) Josef nedsänkes i brunnen (*Biblia pauperum* under i svickeln).

9:o) Jonas kastas ut. *Biblia pauperum*.

Tredje hvalfvet:

1:o) Kristi förklaring. *Biblia pauperum* jämte två tillhörande profetspråk i svicklarna.

2:o) Spejarne med druffklasen.

² Här och flerstädes förekomma prosainskrifter, dem jag icke vid mitt besök i kyrkan hade tid att tyda och anteckna.

3:o) Dansen kring gyllne kalffen; en verklig ringdans tyckes här, tydligare än i Herkeberga, vara åsyftad.

4:o) Röda hafvet (fig. 54). Prosa-inskrift = den i Herkeberga.

5:o) och 6:o) Daniel i lejonkulan med Habakuk och ängeln. Med orätt *Biblia pauperum*, som vanligt.

7:o) Abraham och Isak på vandring. *Biblia pauperum*.

8:o) Noak och hans söner. *Biblia pauperum*.

9:o) Elisa och gossarne. *Biblia pauperum*.

54. Täby.

Fjärde hvalfet:

1:o) Den egyptiska Marias himmelsfärd.

2:o) Kristus frestas. Vanlig inskrift.

3:o) David firas. *Biblia pauperum*.

4:o) Salomos dom.

5:o) och 6:o) Mikael med gärningarnas väg.

7:o) Abner dödas af Joab. *Biblia pauperum*.

8:o) Vattnet ur hälleberget. *Biblia pauperum*.

9:o) Mannaregnet med profetspråk ur *Biblia pauperum*.

I tre af de åtta svickelfälten här återfinna vi profeter och språkband, hvaremot de öfriga fem upptagas af följande:

1:o) Paulus' omvändelse; en ryttare, hvars häst faller framstupa; i höjden en sol. »Saulé, saule, quit me persequeris».

2:o) Ruben sörjande vid brunnen. *Biblia pauperum*.

3:o a) Abels offer.

b) Job och en djäfvul med gissel.

c) Schackspel mellan mänskan och döden. Inskrift: »Jak [sp]elar tik mat». Afbildning i *Sveriges Medeltid* I: 113.

4:o) Kain.

5:o) Syndafallet i två scener.

Ansiktena äro modellerade i hvitt och grått och äro rätt bra tecknade, ett omdöme, som här lika litet som annars utesluter, att uttrycket stundom kan vara totalt misslyckadt. Det ser ut som om målaren icke fått lära sig, huru smärtan skall återgifvas. Gäller det att uttrycka en själsrörelse, och detta icke kan ske genom att karrikera, så blir resultatet, att det målade anletet uttrycker belåtenhet, äfven om motsatsen afsetts. Så förefalla här Josef, Job och Abner nästan lika glada som David och de ungmör, som gå att fira honom. — De nakna figurerna som Eva och den egyptiska Maria äro, fränsedt händer och fötter, rätt lyckade.

Vänge.

Kyrkan har tre enkla korshvalf med nyrestaureerade målningar, hvilka stå rätt nära de nyss beskrifna i Odensala och Täby; beträffande ornamentiken kan påpekas att liksom i Täby rankverket får träda tillbaka för bladslingorna med deras rosetter.

Korshvalfvet: här som i de andra börjar jag med östra kupan och fortsätter med norra, västra och sist södra.

1:o) Kristus med spira och glob och Maria, tronande bredvid hvarandra; fyra tillbedjande änglar.

2:o a) Marias död; apostlarnes gruppering är här något varierad: vid hufvudet stå två, vid fötterna tre, af hvilka en håller ett brinnande ljus, en aman en korg.

b) Marias begrafning.

3:o a) Simson klippes af Delila; och

b) Simson besegrar lejonet; dessa båda bilder äro åtskilda blott af en rad diminutiva träd.

Uti svicklarne Fenix och pelikanen med sina ungar.

4:o a) Kristi dop. Jämte *Biblia pauperum* äfven följande språk: *ecce nostre salutis originem*».

b) Röda hafvet, motbild till föregående; *Biblia pauperum* i svickeln.

Mellersta hvalfvet:

1:o) Treenigheten med fyra musicerande änglar. Uti svicklarne Kains och Abels offer.

2:o) Himmelfärden med dess förebilder Enoch och Elias, båda med *Biblia pauperum*.

3:o a) Elisa förhånas. *Biblia pauperum*.

b) Noak och hans söner. *Biblia pauperum* i svickeln.

4:o a) Bersabe och Salomo. Inskrift: »Regum ij^o rex salomon iussit [poni] matri sue tronum».

b) Ester och Ahasverus. Den förra med krona på hufvudet knäböjer för den senare, som sitter på sin tron under en arkad, bakom honom en tjänare. Bredvid Haman omfamnande Ester samt galgen, som vanligt. Inskrift: Sig^t q regina hest. venit ad regem assuerum in suum palacium et rex assverus est Xps.

Västra hvalfvet:

1:o) Kristi förklaring.

2:o a) Isaks offrande (äfven Isak bärande vedknippan). *Biblia pauperum* i svickeln.

b) Kopparormen. *Biblia pauperum* i svickeln.

3:o a) Michael med gärningarnas vågskål.

b) Salomos dom. — Öfverst i kupan Mariasymbolen: lejoninnan med två ungar.

4:o a) Mannaregnet.

b) Vattnet ur hälleberget; här som i *Biblia pauperum*s bild tycks floden snarare komma ur jorden än ur klippan. *Biblia pauperum*.

Hvalfvens norra och södra kupor hafva figurer med språkband ej blott i svicklarna utan äfven upptill. Somliga af inskrifterna utgöras såsom antydt af själfva verserna ur *Biblia pauperum*, de andra — jag hann ej kontrollera förhållandet på alla — af därur hämtade profetspråk, skäligen godtyckligt anbragta; sålunda läsas öfver Marias död dels den till pingstundret hörande versen, dels ett till bebådelsen hörande språk ur David. Vid dopet finnes ett, som berör korsfästelsen, vid den senares motbild (vattnet ur hälleberget) åter ett, som hör till pingstundret. Vid mannaregnet hafva verkligen riktigt anbragts två på nattvarden syftande.

Ösmo.

Västra hvalfvet i denna kyrka är, såsom ofvan anmärkts, senare måladt än de andra. Hildebrand räknar det till Kumla-gruppen, och det innehåller också fyra bilder ur *Biblia pauperum*s krets. De två häri befintliga vapnen lämna ingen ledning för en noggrannare tidsbestämning.

Öfverst i de smala fälten åtta tillbedjande änglar, på hvilkas språkband läsas: »Gloria majestatis (i st. f. in excelsis) deo et in terra pax hominibus etc.

Östra och västra kuporna hafva hvardera två, norra och södra hvardera fyra bilder; således:

I öster:

1:o) Elisa förhånas.

2:o) Noak och hans söner.

I norr:

1:o) Abraham och Isak på vandring. Ofvan figur med språkband, hvarpå läses: »Isaie Liii^o sicut ovis ductus est ad occisionem», ett af de till Kristi korsbärande hörande språken, här på sin plats vid förebilden Isak.

2:o) Isaks offerande. Ofvan språk ur *Biblia pauperum* syftande på korsfästelsen, hvartill Isaks offer är motbild.

3:o) Mammaregnet.

4:o) Kopparormen.

I väster:

1:o) Michael med gärningarnes väg.

2:o) Michael stridande med satan.

I söder:

1:o) Jonas utkastas af fisken. *Biblia pauperum*.

2:o) Spejarne med drufklasen. *Biblia pauperum*.

3:o) Vattnet ur hälleberget.

4:o) Röda hafvet.

I denna kupas svicklar två af Alberts fantastiska figurer: en behornad bågskytt och en centaur (Illustrerad *Sveriges Historia* II: 309). På västra väggen finnes Delila afklippande Simsons hår och därunder Jesse rot med Kristus på korset öfverst.

Bälinge.

Enligt Peringskiöld var den äldre delen af kyrkan målad under Jöns Bengtssons, den yngre under Jakob Ulfssons tid. I Antiqvarisk-topografiska arkivet finnas några skisser af målningar, hvilka synas tillhöra den senares tid och Kumla-gruppen; åtminstone ser man de skarpa mörka fläckarna på figurernas kinder, som tillhöra Alberts skola. Bilderna föreställa Kristi himmelfärd och Gregorii mässa.

Danmark.

Efter en brand år 1891 har kyrkan undergått en grundlig renovering. De då aftäckta och restaurerade målningarna göra ett nästan väl nytt intryck. Af de med sådana försedda fyra hvalfven lämna vi tills vidare de två västligaste å sido, då de ingen gemenskap hafva med Kumlatypen¹. Med denna stämmer ej heller dekorationen uti de båda östra. Kanske än mer än i Vänge är det här bladmotivet, som spelar den största rollen, något som ej allestädes är till fördel för den dekorativa effekten. På skiljobågen mellan hvalfven finnas vinstocksslingor med blad och klasar. Strängarna i korhvalfvet äro prydda med ornament af snodda band. Hvad figurerna beträffar, så äro ansiktena här tecknade blott i kontur och skäligen uttryckslösa; typen kan emellertid ej kallas ful.

Om jag trots dessa ganska väsentliga olikheter dock upptager Danmarks målningar under Kumla-gruppen, så beror detta därpå att valet af ämnen ådagalägger samhörigheten. Anordningen af bilderna ansluter sig ännu närmare till *Biblia pauperum*s system än i någon af de förut omtalta kyrkorna.

Samtliga kupor — korhvalfvets östra undantagen — upptagas af tre taflor, en ofvan och två nedan, medan nere i svicklarne på hvardera sidan en bröstbild bär ett språkband. Kupornas spetsar fyllas af bladsslingor.

Korhvalfvets östra kupa är genom strängar delad i tre afdelningar: öfverst i hvar och en af dessa ett par änglar, bärande passionsredskapen. Därunder i midten nådastolen med två änglar, på sidorna de bada motbilderna till korsfästelsen, kopparormen och Isaks offerande (båda med *Biblia pauperum*); som vanligt äro i den sista

¹ Liksom i Odensulas västra hvalf följas här strängarne af de enformiga örterna.

äfvén Isak på vandring och väduren afbildade. Längre ned — i brist på utrymme blott bröstbilder — i midten en bild af nattvarden, där man ser Kristus till bords med tre andra personer; på ena sidan motbilden mannaregnet, på den andra vattnet ur hälleberget, dessa båda med hvardera ett profetspråk ur *Biblia pauperum*, syftande på respektive nattvarden och dopet.

55. Biblia pauperum.

I *norra* kupans spets fågeln Fenix. De stora bilderna äro:

1:o a) Enochs upptagande, *Biblia pauperum*; målaren har här afbildat en grupp af hus och två ur en port kommande grisar, hvilkas betydelse må lämnas därhän.

b) Elias' uppfarande; inskrift: ascendit Elias per turbinem in celum.

2:o) Kristi himmelsfärd; inskriften är fördelad på ett språkband här och ett i svickeln.

3:o) Pingstundret med språk ur *Biblia pauperum*. Svickelns språkband syftar på grafläggningen.

I *västra* kupan:1:o) Simson besegrar lejonet. *Biblia pauperum*.

2:o) En drake, med inskriften Bel, tre krigsknektar, konung med två följeslagare. Att vi i denna tafla hafva en bild ur Daniels historia, visa både drakens namn och Daniels, hvilket finnes i en prosa-inskrift. Troligen afses det tillfälle, da Nebukadnesar och Daniel komma för att se om Bel förtärt det honom lämnade offret. (Berättelsen härom finnes ej upptagen i vår kyrkobibel.) Inskrift: »Deus misit angelum suum et conclusit ora leonum».

3:o) Daniel i lejonkulan besökes af konungen. Ängeln och Habakuk äro här ej medtagna. Inskriften som vanligt *Biblia pauperum*, hvilken upprepas i svickeln.

I *södra* kupan:

1:o a) Jonas kastas ut och b) uppstiger ur fiskens gap. Inskrift jämte *Biblia pauperum* (nr 27 till den förra): »Tulerunt jonam et miserunt in mare».

2:o) Josef sänkes i brunnen; där omkring tolf personer, af hvilka en med staf, väska och korg. Inskrift: legitur quod fratres Josephi miserunt eum in cisternam. I svickeln: »Non interficiamus animam ejus nec effundamus sanguinem». (Vulgata har Genesis 37: 22: interficiatis» och »effundatis».)

3:o a) Josef säljes, pänningarna uppräknas, med *Biblia pauperum* nr 17, och

b) hans blodiga rock visas för föräldrarna: vide si tunica filii tui sit an non; fera pessima devoravit filium meum Joseph».

*Andra hvalfvet.*I *östra* kupan:

1:o) Kristus och Maria med krona, med förebilderna:

2:o) Bersabe och Salomo, och

3:o) Ester på knä för Ahasverus, båda med förklarande inskrifter på prosa.

I *norra* kupan:

1:o) Kristi förklaring (ansluter sig till teckningen i *Biblia pauperum*).

2:o) Gideon. Härmed förenad en annan scen, som visar en skara beväpnade; en af dem ligger på marken, två knäböja bredvid, en fjärde bär en lykta. Troligtvis föreställer äfven detta en bild ur Gideons historia — det heter ju om honom, att han kom till faderns hus om *natten* — hälst båda inskrifterna syfta på honom: »Gideon impetravit signum», och: »maufactum rore vellus remanet arida tellus», den sista en förvrängning af *Biblia pauperum*. Profetspråken i båda svicklarne syfta på bebådelsen, hvars motbild Gideons tecken är.

3:o) Marias dödsbädd. Af apostlarne sitta tre framför bädden, och en står vid dess nedre gafvel bärande korsfana och kalk (?).

I *västra* kupan (= gruppen ur *Biblia pauperum* fig. 55):

1:o) Kristi dop. Kristus-figuren här ej illa tecknad.

2:o) Röda hafvet.

3:o) Spejarne med drufklasen.

Svickelfigurerna i denna och i östra kupan äro kyrkofäderna.

I *södra* kupan:

1:o a) Kristi frestelse. Inskrift: »si filius dei» etc.

b) Syndafallet.

c) Utdrifvandet ur paradiset.

2:o) S:t Olofs härfärd.

3:o) Kung krönes af två biskopar. Jfr Odensala!

Svickelfigurernas språk afse den ena Judas' kyss, den andra Kristus inför Pilatus.

Om väggmålningarna berättar Peringskiöld¹: »På

¹ *Monumenta Uplandica per Thiundiam* p. 271. Peringskiöld anser, att kyrkans östra del, som är senare byggd än den västra, äfven blifvit senare målad. Men därutaf att målningarna i de två västra hvalfven äro taffligare, följer ju ej nödvändigt att de äro äldre!

södra korväggen står gross Christoffer, med en stor på ändan grönskande staf i handen, stigande öfver vattnet med lilla Christoffer på ryggen [!]. På södra pelaren står S. Antonius med biskopsmössa och staf i handen, samt en bok under armen, stötandes med stafven i munnen på en kättare, som för dess fötter är nederlagd¹. På väggen öfver nya predikstolen finnes Antonius återigen, trädandes en kättare under sina fötter, af hvilken tvänne karlar med en vef spinna tarmarna ut; men öfver Antonii hufvud står skrifvet: Ora pro nobis Sancte Antone. På norra pelaren gent emot är Antonius tredje gången afbildad, stående med fötterna vid en gryta, med boken i högra och i vänstra handen hållande vefspolen full med ister eller tarmar. Historien angår icke Antonius de Padua i Portugal, som afsomnade år Christi 1231 utan härmed förstås S. Antonius Magnus Abbas.

Männe ej det dock bör vara frågan om S:t Erasmus, hvars martyrium icke blott bestod uti tarmarnes uttagning utan äfven i kokning i en gryta med beck?

Söderby.

Om målningarna i denna kyrka yttrar riksantikvarien Hans Hildebrand uti sin redan förut citerade resebeskrifning från år 1868, att de äro ganska väl utförda, ehuru icke lika goda som Täbys, att de tillhöra samma grupp som denna kyrkas och härstamma snarare från början än slutet af Jakob Ulfssons tid. Af de teckningar och skisser, som förvaras i Antiqvarisk-topografiska arkivet — fotografier saknas —, kan man ock sluta att den ganska smakfulla ornamentiken erinrat om Täbys. Emellertid

¹ Man skulle väl här närmast gissa på biskop Henrik, trampande på Lalli. Se Nervander, *Den kyrkliga konsten i Finland*, II: s. 40.

heter det i *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift* (Bd I H. 2 s. 70), att dekorationen påminner något om Bro kyrkas målningar.

Kyrkan har fyra hvalf, alla utom det västligaste i stjärnform. De öfversta små fälten upptagas af änglar.

Uti *korhvalfvet* finnas apostlarnes bilder med trosbekännelsen på latin och Fader vår på svenska¹ (fördelad på i svicklarne anbragta profet-bröstbilder?), i västra kupan därtill två taflor med Davids seger öfver Goliat och Simsons öfver lejonet.

Uti *andra* hvalfvet upptagas de norra och södra kuporna af fyra kyrkofäder och fyra Kristi förfäder; i östra kupan finnas dels en riddare på knä för Gud i skyn (Gideon?), dels en man omgifven af djur, för hvilken jämväl Gud uppenbarar sig i skyn (Moses?); i västra kupan Kristus i mandorla med de tio jungfrurna:

Tredje hvalfvet har i norr och söder de fyra evangelisterna, i öster dels Eva och ormen, dels Jonas' uppstigande ur fisken, båda med *Biblia pauperum*, i väster Isak på väg till offret och densamme på bålet.

Det *västligaste* hvalfvet har de utstående, enförmiga blomornamenterna, som äro typiska t. ex. i Bro-målningarna; här äro de dock mindre. I de andra hvalfven saknas de alldeles. (Vi hafva förut mött dem i Odensala och Danmark).

I de åtta kvalfkuporna förekomma, räknadt från öster:

- 1:o) Evas skapelse.
- 2:o) Eva mottager äpplet.
- 3:o) S:ta Gertrud.
- 4:o) S:ta Barbara.
- 5:o) Kristus kröner Maria.

¹ Se ATS II: 398.

- 6:o) Jakobs dröm; därunder Maria med barnet.
 7:o) Lyckans hjul.
 8:o) Krönt kvinna¹.

Kungs Husby.

Dekorationen i denna kyrkas hvalf, hvilken år 1869 restaurerades af Blackstadius, är hufvudsakligen ornamental, och mönstren erinra om den följande Bro-Knifsta-gruppen, men dock förekomma vackra rankor i östra hvalfvet.

Groteska figurer finnas flerstädes, hvilka föra tanken tillbaka till Albert, och i valet af ämnen märkes delvis en anslutning till hans skola. Å andra sidan äro figurerernas ansikten icke modellerade, och sålunda intaga målningarna här en mellanställning mellan de båda grupperna.

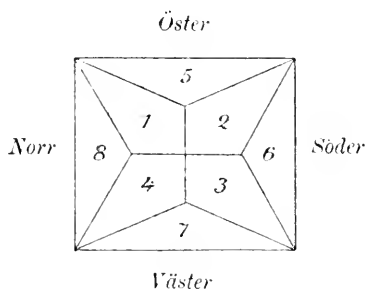
Östra hvalfvet har stjärnform. I de öfversta fälten äro tillbedjande änglar, i de fyra trapezformiga midtfälten evangelist-symbolerna och i de nedersta i norr och söder de fyra kyrkofäderna, här icke sittande på troner utan knäböjande. Under dessa i svicklarne figurer med nu utplånade språkband. På pelarne groteska figurer med oerhördt breda munnar: en på knä med staf, en annan med gryta, den tredje skrattande eller skrikande; den fjärde är dold af predikstolen. (Se bilderna s. 112.)

Mellersta hvalfvet har enklare stjärnform. Endast de båda nedre fälten i norr och söder hafva här bilder, nämligen himmelfärden och pingstundret; i svicklarne profeter med språkband. Öfriga fält hafva blott ornament; små örter äro anbragta på samma sätt som i Knifsta,

¹ Här borde närmast följt att behandla den del af målningarna i Häfverö kyrka, hvilken enligt Hans Hildebrands åsikt (ATS II: 388) utförts af samme person som de i Söderby. Jag föredrager dock att beskrifva hela Häfverö i ett sammanhang.

men däremot har den vertikala eklöfskedjan utbytt mot en enkel korsbård. På pilastrarne här Kains offer, Abels död och Kain liggande framstupa med en hare bredvid sig; kanske döljer predikstolen Abels offer.

Västra hvalfvet har i motsats till de föregående hufvudsakligen figurliga framställningar enligt vidstående plan:

1:o) Simson klippes af Delila, hvilken här är iförd en hög hufvudbonad med slöja och har snörade armar utan puffar.

56. Kungs Husby.

2:o) Jonas kommer upp ur fisken.

3:o) Siren kammar sig (fig. 56).

4:o) Simson bär Gazas portar.

5:o) Ornament som i mellersta hvalfvet.

6:o) Noak och hans söner. *Biblia pauperum*.

7:o a) Kristus frestas att göra bröd af stenar.

b) Liten stadsvy. (Måhända en antydning om Kristi andra frestelse?)

8:o a) Abraham och Isak på väg till bålet. *Biblia pauperum*.

b) Själva offret (fig. 57).

57. Kungs Husby.

Under 6:o) och 8:o) profeter med språkband. På pilastrarne här tre bilder ur räfvens historia: huru han predikar för gässen, huru han biter en gås, och huru han blir hängd. I det fjärde hörnet — det sydvästra — finnes en inbyggd fyrkant, på hvilken jämte två sittande groteska figurer finnas följande tafior:

1:o) Syndafallet.

2:o) Kristi fötter smörjas.

3:o) David varnas af Nathan, motbild till föregående och kopierad efter Biblia pauperum: Nederst en person framstupa, ofvanför på en altan, dit en trappa leder upp, konungen santalande med en annan person.

4:o) Kristus och den samaritanska kvinnan.

5:o) David firas.

Bredvid utgångsdörren en bild af den heliga Katarina. Vapenhusets hvalf har i öster och norr taflor, där martyrer halshuggas; på södra sidan ses en djäfvul hviskande till två sittande kvinnor, medan två andra djäfflar utbreda en fäll; i väster dels en bild af döden, som afsågar lifsträdet (*Sveriges Medeltid* I: 113), dels en af Pauli omvändelse med vanlig inskrift. På östra väggen Job och en kvinna.

Af figurerna förtjäna -- jämte groteskerna -- ett par att framhållas såsom mycket lyckade, nämligen Maria i pingstundret och Isak, där han knäböjer på bålet. Bådas ansikten hafva prägeln af ett mildt svärmeri, och särskildt må framhållas, att den senare har ett verkligt barnsligt front uttryck.

Lagga.

Målningarna här äro delvis ganska skadade, men just därför att de ej undergått någon uppputsning, desto intressantare. Ornamenten på strängarne äro riktigt vackra; jämte virade blad och band förekommer också rankverk, hvilket icke plägar anbringas på detta sätt. För öfrigt finna vi vinstocken och de vanliga slingorna samt de små fran strängarne utväxande enformiga örterna. Liksom Kungs Husby-målningarna stå Laggas på öfvergången till nästa grupp, utan att man dock kan våga påstå, att de senare äro af samma målare som de förra.

Korshvalfret, liksom de andra ett enkelt korshvalf, är det bäst bibehållna. Dess fyra kupor visa:

1:o) Nådstolen med två musicerande änglar.

2:o) Marias dödsbädd; ofvan i sky Gud fader, Kristus och Maria (fig. 58).

3:o) Kristi frestelse.

4:o) Marias begrafning; de båda Judarnes händer tyckas här vara alldeles lösryckta från armarne.

Mellersta hvalfvet:

1:o) S:t Sebastian; nedanför änglar med vapensköldar, på hvilka det kyrkliga korset och Jakob Ulfssons örnefot.

58. Lagga.

2:o) Ofvan ängel med språkband; därunder:

a) Uppför en trappa går en person, medan nedanför stå tre andra med nimber; i ett fönster synas två ansikten.

b) Spår af flera fotsida draperier.

3:o) Ängel med språkband; för öfrigt blott ornament.

4:o) Öfverst ängel med språkband, hvarpa början af hymnen Te deum laudamus (fortsättningen kanske i 2:o) och 3:o).

a) Kristi dop.

b) Kristus lärande i templet. Kristus sitter i bak-

grunden på en upphöjning, nedanför sex skrifflärde, på sidorna Josef och Maria.

I båda dessa hvalfs norra och södra kupor svickelfigurer med språkband. På innersidan af en sträng en inskrift, som tyckes vara affattad på svenska, men som det ej lyckades mig att tyda.

Tredje hvalfvet:

1:o) Marias kröning; i svicklarne Kains och Abels offer.

2:o a) Kristus i örtagården. *Biblia pauperum* nr 20.

b) Judas' kyss, kopierad efter *Biblia pauperum*.

3:o a) Spår af en mängd nimber; man kunde gissa på att nattvarden här framställts, då bredvid finnes dess motbild:

b) Mannaregnet.

c) Josef säljes till Ismaeliterna; bilden, som visar ett barn emellan två grupper af äldre personer, är kopierad efter *Biblia pauperum*, där den utgör motbild till följande:

d) Judas emottager pämingarne.

4:o a) Större grupp af personer, bland hvilka märkas främst tvänne i full rustning med kronor och bredvid dem en i sida kläder: utan tvifvel är äfven denna bild hämtad från *Biblia pauperum* och föreställer Micha, profeterande för Israels och Juda konungar. (I Kon B. 22 kap.). Den är anordnad efter mönstret af *Biblia pauperum*, där den utgör motbild till Kristus i Getsemane: de stafvelser, som ännu kunna urskiljas af inskriften, stämma med *Biblia pauperums* vers: »[M]ich [eam cedunt pro]phe[te qui male] credunt».

b) Himlafärden, i mycket sammanträngd framställning. I samma fält har bredvid funnits en annan bild, hvilken, då man kan urskilja ett kärl och en duk, troligen framställt, huru Kristus efter fottvagningen lämnar lärjungarne i Getsemane, såsom i *Biblia pauperum* nr 19, hvar till da taflan 4:o a) är motbild.

Bilderna i detta tredje hvalf äro af synnerligt intresse, enär man här kan konstatera, att *Biblia pauperum* och dess träsnitt varit ett godt hjälpmedel. Till dess mönster har målaren i Lagga hållit sig vida trognare än Albert och de honom närmast stående. Jag skulle i följd af denna omständighet vara böjd att tro, det kyrkan (eller åtminstone detta hvalf) målats tämligen sent — låtom oss säga i början af 1500-talet —, därest icke den goda ornamentiken talade för, att skolan med detta verk ännu ej inträdt i sin förfallsperiod. — Men äfven i ett annat hänseende är detta hvalf värdt att beakta. Betraktar man målningarna närmare, skall man finna, att under de nu beskrifna bilderna funnits andra, hvilkas spår på många ställen framträda. Sålunda se vi i norra kupan — den, som här ofvan betecknats med 4:o — en liggande man i röd klädnad, hvilken skjuter ned i fotvagningscenen; bakom denna figur kan man urskilja tre andra, af hvilka den mellersta har nimb. Möjligen har det hela varit en framställning af Lazarus' uppväcande. Dessa teckningar äro gjorda i större skala än de senare, visa bredare och gröfre ansikten och förråda en mindre van hand.

Äfven i södra kupan — den andra ofvan — kunna vi skönja några spår, ehuru mera förvirrade. I öfre delen vid ena kanten synes en galge och en diminutiv figur, bredvid hvilken fins en djäfvul och ytterligare en person. På andra sidan framskynta bakom en säng eller ett dukadt bord ett par personer. Dessa teckningar, hvilka — så vidt man därom kan döma — tyckas stå närmare kyrkans senare än de i norra kupan, äro nu delvis öfvermålade med ornament.

Man kunde vara frestad antaga, att vi här hade att göra med rester af en äldre dekoration, men jag tror att förhållandet mera naturligt förklaras på följande sätt. Såsom vi flerstädes (t. ex. i Häfverö) kunna iakttaga har

stundom dekoreringsen af den västra delen af kyrkorna öfverlämnats till mindre försigkomna målare, medan mästaren själf arbetade i koret och angränsande hvalf. Här i Lagga har man emellertid fumit lärlingarnes verk alltför otillfredsställande, och så hafva dessa fått vika för nya bilder af samma hand, som målat kyrkan för öfrigt.

Till det tredje hvalfvet sluter sig ett *fjärde*, smalare och enklare än de förra; i dess kupor finnas följande fyra bilder:

- 1:o) Fågelbo. (Fenix eller pelikanen?)
- 2:o) S:t Kristoffer med Kristusbarnet.
- 3:o) Lejoninna med två ungar, den ofta förut nämnda symbolen för jungfru Maria.
- 4:o) Judas hängande i en galge; bredvid två djäflar.

c) Bro--Knifsta-gruppen.

Den grupp af kyrkomålningar, till hvilken jag nu öfvergår, kännetecknas till skillnad från den föregående af följande egendomligheter, delvis redan ofvan antydda.

Ornamentiken är genomgående magrare. Det vackra fylliga rankverket användes icke, men desto mera breda sig de brungröna slingorna, hvilka, i och för sig tunnare, icke behandlas med den måtta och smak, som präglade Kumla-gruppen. Att själfva deras grundform är mindre elegant, är ofvan uppvisadt. Från en blygsam storlek i Bro och Knifsta spira de små örterna, som alltid äro anbragta längs strängarnes kanter, upp till stora ris, och såsom långa refvor växa de ut öfver hela fälten, så i Enånger och Ytter Lännäs, hvilka torde vara senare målade än de båda nyssnämnda. Stora runda rosetter användas ofta för att fylla bland alla de enformiga slingorna. Kuporna delas ofta vertikalt af den ofvan om-

talta kedjan af i ram omfattade blad, hvilken vi funno använd redan före seklets midt i Östra Ryd.

På strängarne gör man försök med en del nya motiv, men dessa äro föga lyckligt funna, och ådagalägga blott ytterligare målarens brist på smak och stilkänsla.

Figurerna äro vida färre än i Kunla-gruppen och bestå mest af enstaka helgon. De kunna vara ganska väl tecknade — åtminstone är förhållandet så i Knifsta — men en sådan statuarisk helgonbild ställer ej heller så stora fordringar på målarens förmåga som de lifliga scenerna i Alberts verk. Uti tre af de hithörande kyrkorna, Tolfta, Tegelsmora och Film, hvilkas målningar torde förskrifva sig från början af 1500-talet, äro dock figurframställningarna rikare. — *Biblia pauperum* synes icke hafva begagnats af denna skolas målare; så vidt mig bekant förekomma blott i Bro kyrka två därur hämtade verser.

I kronologiskt hänseende torde de hithörande målningarna vara ungefär samtida med de föregående, och på två ställen, i Bro och Frötuna, få vi bestämda data: 1471 och 1503; det är sålunda en betydligt lång tid, som denna skola varit verksam, och det är ej underligt, att den, segt fasthållande vid traditionen, allt mer blotades på all friskhet och småningom får en prägel af förfall.

Man kan tillägga, att medan Albert och hans skola verkade i trakterna kring Mälaren, äro alstren af denna att finna längre norr och öster ut.

Roslags-Bro.

I sin förut ofta citerade resebeskrifning yttrar Hans Hildebrand, att målningarna väl hafva några ämnen gemensamma med Tåbys, men att skaplynnmet är helt olika. »Figurteckningarna äro få och svaga, färgerna enformiga,

ansiktsuttrycket intet. De icke obetydliga hvalfkuporna upptagas till större delen af ornament, hvilka i ledigt behag och lif ingalunda kunna täfla med Täby-målningarna». — Enligt en anteckning af E. Brenner fanns förr öfver kyrkodörren följande inskrift: »Anno domini med lxxi hec pictura fuit incepta post dominicam qvasimodo geniti».

Ornamentens art är redan ofvan angifven, då det gällde hela gruppen. Herskande är det brungröna bladmotivet, som uppbär icke blott större och mindre rosetter utan äfven fåglar och fyrväpplingar. Bland bårderna träffas äfven för oss nya motiv; så det af stiliserade moln bildade bandet.

Kyrkan har tre målade stjärnhvalf; de smala fälten upptagas af ornament och jämte dessa i kornhvalfvet fåglar, i mellersta hvalfvet dels änglar med passionsredskap, dels blomkalkar med figurer, i västra hvalfvet figurer med språkband. De nedre, genom bladkedja afdelade fälten bära:

i *kornhvalfvet*: evangelister och kyrkofäder:

i *mellersta hvalfvet*: de kvinnliga helgonen Barbara, Katarina, Ursula och Maria Magdalena samt Isak på väg till offret och på bålet, dessa båda med *Biblia pauperum*:

i *västra hvalfvet*: helgonen Leonard, Mikael (med våg), Torkill och Botvid samt Abels och Kains offer och den förres död.

På triumfbagens undersida: Gud visar lustgården för Adam och Eva, Evas skapelse, syndafallet och utdrifvandet. Af väggmålningarna synes föga; där skall enligt Peringskiöld hafva funnits vapen tillhörande Jakob Ulfs-son och ätterna Sture, Vasa, Bonde, Oxenstjerna, Grip och Gyllenstjerna. På orgelläktaren finnes S:t Martin, afskärande sin kappa, och S:t Agata undergående martyriet.

Knifsta.

Kyrkans trenne hvalf aftäcktes och målningarna restaurerades år 1892. Figurframställningen intager här än mindre plats än i Bro: teckningen är emellertid förtjänstfull, uttrycket i ansiktena värdigt.

Koret har näthvalf: i åtta af småfälten upptill bröstbilder af änglar, de fyra med evangelisternas namn. I norra och södra kuporna kyrkofäderna och under dem fyra sköldar, en tom, de tre bärande vapen, nämligen Öxenstjernas och Banérs samt ett med två spetsar ofvånfrån. De enklare byggda mellersta och västra hvalfven hafva likaledes i norr och söder figurbilder, nämligen åtta kvinnliga helgon, hvilka, så vidt jag kunnat rätt tyda dem, äro Birgitta, Dorotea, Barbara, Helena, Ursula, Magdalena, Elisabet och Amalberga(?).

På vestra gafvelväggen S:t Sebastians martyrium. Helgonet står naken, bunden vid en kolonn; ansiktet är sorgset, kroppen något satt med breda skuldror och höfter och smalt lif, men i det hela ej så illa tecknad. Två figurer afskjuta pilar.

Äfven vapenhusets hvalf har en dekoration af samma art som de andra, och jämväl här äro ett par figurer anbragta, nämligen å ena sidan en man och en ängel, å den andra en man och en djäfvul. Mera intresse än dessa bilder skulle inskrifterna här erbjuda, om man lyckades tyda dem, då de till större delen synas vara på svenska; orden til gudz tjenst kunna ännu urskiljas liksom ock enstaka andra.

Harbo.

År 1892 blefvo målningarna i ett hvalf i denna kyrka restaurerade, hvarjämte i den öfriga kyrkan nya

målningar utfördes. I det ursprungliga hvalfvet funnos liksom i de nyss beskrifna kyrkorna enstaka helgonbilder i ornament, som synas vara af samma art som dessas.

Almunge, Husby-Långhundra och Sko.

Upptäckta spår af målningar i dessa kyrkor visa, enligt kopior i Antiqvarisk-topografiska arkivet, att de mer eller mindre nära anslutit sig till denna grupp.

Danmark.

De båda västligaste hvalfven här tillhöra, såsom redan ofvan nämts, denna grupp. Bland ornamenten bör, såsom mera egendomligt, framhållas de långs åt strängarne placerade, hvilka erinra om gotiska krabbor¹.

Frötuna.

Rörande de här 1503 utförda målningarna hänvisar jag till denna tidskrift bd II: 386. I vapenhusets hvalf finnas sköldar med Jakob Ulfssons, stiftets, Sten Stures och hans hustrus Ingeborg Totts vapen. På orgelläktarens norra vägg äro under lyckohjulet i medaljonger bilder ur

¹ I sin ofta återopade reseberättelse af 1869 räknar Hans Hildebrand äfven målningarna i Tortuna kyrka i Västmanland till denna grupp. Enligt benäget meddelande från prosten F. A. Johansson därstädes finnes i en af kyrkoherden L. Restadius författad sockenbeskrifning (1844) följande passus: »likväl uppgifves, att Martinus Ragvaldus, pastor i Tortuna på 1470-talet varit den, som låtit måla kyrkan, och det heter, att han gjorde det af tacksamhet för de byar, som efter Furby sockens upplösning och dess kyrkas förläggande, lades till Tortuna. Den för byggnad och aflat nitiske biskopen i Vesterås Lydichinus lärer också hafva understödt detta arbete med indulgentier».

Kristi historia, nämligen, hur han lärer i templet, hudflängningen, korsbärningen och korsfästelsen. — Ornamenten äro af samma art som Bros.

Tolfta.

Målningarna i denna kyrka torde förskrifva sig från början af 1500-talet, dock ej senare än 1514, enär den östra korbärgen på tvenne sköldar bär Jakob Ulfssons vapen och kyrko-korset.

Kyrkan har både på sina tre stjärnhvalf och på väggarna målningar, hvilka nyligen restaurerats, så att det hela gör ett mer än lämpligt nytt intryck. Af inskrifterna har jag blott upptagit några, dem jag hann tyda och anteckna.

Korbärgets öfversta fält upptagas af änglar med passionsverktyg, ofvanför hvilka stora gotiska blommor äro anbragta. Öfriga fält hafva dels uteslutande ornament, dels enstaka figurbilder; i norra och södra kuporna äro de fyra evangelist-symbolerna anbragta, hvar och en omgifven af helgon.

Mellersta hvalvet: Uti sju af de åtta öfversta fälten musicerande änglar. Nederst vid pilastrarna i alla svicklarne stående helgon, i östra och västra kuporna sittande sådana med språkband. I norr och söder däremot finnas följande bilder:

1:o) Kristus (»Eccē homo») mellan två änglar.

2:o) Treenigheten i en egendomlig framställning: Gud fader och den helige ande, båda i skepnad af äldre skäggiga män, sitta på en tron och hålla mellan sig Kristus, som knäfaller på jordgloben¹: bakom tre änglar.

3:o) Maria knäböjande framför fadren och sonen:

¹ Jfr härom Detzel a. a. E: 57 ff. och 95 ff. — I Hjarsås kyrka i norra Skåne är äfven treenigheten framställd såsom tre män, den ene i grått, de båda andra i mörkt hår och skägg.

tre änglar. Inskriften lyder: Mater iuncta(?) dei filio et patri est sociata.

Midt emot i södra kupan ser man:

1:o) Simson sönderslitande lejonet, inskrift: »Samson mille prevaluit nec... leones».

59. Tolfta.

2:o) Himmelsfärden och

3:o) Pingstundret, båda med förklarande inskrifter.

Vestra hvalfvet: Öfverst änglar med språkband. De nedersta fälten innehålla i öster och väster figurer med språkband, i norr:

1:o) Helgon, krönt af änglar, med en längre inskrift,

hvaraf följande ord kunna urskiljas: «Lux orta... succiam exulta... filie chorice inmeta celestibus.»

2:o) Brigitta nedskrifvande en uppenbarelse (fig. 59). Ofvæn i sky Maria med barnet. Inskrift: «Gaude, Birgitta filia, canticum tibi detur glorie». I söder:

1:o) David firas (*Sveriges medeltid* II: 319). Inskrift: «Virtute divina David prostravit Goliath gigantem».

2:o) Helgon på tron: sju svärd utgå från bröstet. Otydliga språkband. Troligen en bild af Mater dolorosa; jämför om en liknande i Lojo kyrka, Nervanders arbete s. 48.

Af *väggarnes* många målningar hafva en del ej kunnat återställas; meningen i somliga är ej klar. Jag uppräknar dem här med summariskt angifvande af platsen.

Korets norra vägg:

1:o) Enhörningen, förföljd af tre hundar, tar sin tillflykt till den inom en inhägnad sittande jungfrun. Ängel blåser i horn. I ett hörn en räf förföljande en hare.

2:o) Samling af hela Jesu släkt («Die heilige Sippe»), öfver tjugo personer, alla med namn: S:t Anna i midten.

3:o) Joakim bortvisas från templet. Inskrift: «Joachim confusus recessit — indignum Joachim te deo... offerit».

4:o) — 6:o) Tre helgon.

7:o) Änglar med monstrans (öfver sakristidörren).

8:o) Maria till sängs med barnet, omgifven af flera personer¹.

Korets östra sida:

Öfverst änglar med de två ofvan nämnda vapensköldarna.

1:o) Ängeln förkunnar Kristi födelse för herdarne.

¹ Att Kristi födelse framställs på detta sätt, är mindre vanligt denna tid. Se Schultz, a. a. s. 58 f. — Anmärkningsvärdt är ock, att oxen och åsnan saknas.

2:o) Två knäböjande personer, den ene med nimb; träd och fåglar.

3:o) Spår af flera nimber.

4:o) En person med nimb framför en byggnad; äfven inom gloria en hand med tre spikar.

Korets södra vägg:

1:o) »Johannes Baptista» barfota på en äng med djur.

2:o—4:o) Helgonen Katarina, Andreas och Leonard.

5:o) En bild utplånad.

Mellersta hvalfvets södra vägg:

1:o) Delila klipper Simson. Inskrift: »Delila decepit Samsonem». (Enda gammaltestamentliga bild.)

2:o) Martyrium, delvis utplånadt; i helgonets fingrar inslar en man spikar.

3:o och 4:o) S:t Ursula och S:t Margareta.

Vestra hvalfvets södra vägg:

1:o) Kristus till bords (i Emaus); bredvid en man och en fågel.

2:o) Kristus i Getsemane.

3:o) Judas förräder Kristus.

4:o) Kristus kindpustas.

På *vestra gäfveln* (jämte flera nästan helt utplånade):

1:o) Kristi intåg.

2:o) Kristus inför Pilatus.

3:o) Räfven i munkkåpa predikande för gässen; i hans kapuschong synas tre gäss.

4:o) Joachim och Anna, från hvilkas bröst utgå stänglar, som uppbära en krona, i hvilken Maria; från henne utgående stängel uppbär på samma sätt Kristus.

Vapenhusets hvalf har blott ornament med fåglar.

Tegelsmora.

Målningarna i denna kyrka, hvilka tyckas hafva stått Tolftas nära, lära nu vara öfververkalkade, men hafva åter-

gifvits af Mandelgren i hans *Monuments*. Jag inskränker mig här till en uppräknig af de framställda ämnena; i samtliga hvalf öfverst änglar.

Korhvalfvet:

- 1:o) Yttersta domen.
- 2:o) De fyra kyrkofäderna.
- 3:o) David slår Goliat och firas vid sin återkomst.
- 4:o) De fyra evangelisterna.

Andra hvalfvet:

- 1:o) Kristus och tio jungfrur.
- 2:o) a) Treenigheten med Maria och två änglar.
- b) Jesse rot.
- 3:o) Kvinnorna vid Kristi graf.
- 4:o) a) Treenigheten.
- b) Helgonkonung krönes. (Jfr Danmark och Oden-sala).

- c) S:t Olofs härfärd.

Tredje hvalfvet:

- 1:o) a) Kristus och Thomas.
- b) Kristus och Magdalena.
- 2:o) a) S:t Anna med familj.
- b) Fottvagningen.
- c) Nattvarden.
- 3:o) a) Himmelsfärden.
- b) Kristus inför Kaifas.
- c) Kristi intåg.
- d) Växlarnes utdrifvande.
- 4:o) a) Birgitta och Katarina af Sverige.
- b) Kristus i Getsemane.
- c) Kristus fängslas.

På *korets väggar* sagos pingstundret, bebådelsen, enhörningen (nästan = Tolfta) och två scener ur en martyrs historia.

Film.

Kyrkans målningar restaurerades år 1895. Angående tiden för deras tillkomst har Hans Hildebrand på grund af frånvaran af ärkebiskopsvapen antagit, att de förskrifva sig från åren 1514—20, något som synes mig hafva goda skäl för sig äfven i deras beskaffenhet; de ansluta sig till de föregående.

Af kyrkans tre hvalf hafva de två östra öfverst änglar, det västra stora gotiska blommor, hvilka äro mindre smakfulla än de till stilen annars lika i Kumlagruppen.

Korhvalfvet är till anordningen af ämnena och äfven deras utförande alldeles öfverensstämmande med motsvarande i Tegelsmora och innehåller sålunda yttersta domen, kyrkofäderna och evangelisterna samt två taflo ur Davids historia.

Mellersta hvalfvet, liksom det förra i stjärnform, har fått sin södra kupa ändrad, då här kyrkan försetts med en tillbyggnad. De nedre fälten upptagas alla af enstaka figurer, nämligen apostlarne med trosbekännelsen och följande helgon: Margareta, Dominicus, Helena, Dionysius, Nicolaus, Leonard och Egidius.

Vestra hvalfvet är deladt i åtta halfkupor, som hvardera innehålla en öfre och en nedre bild. Den öfre serien utgöres af:

1:o) Kristi frambärande i templet.

2:o) Heliga familjen på flykt; en afgud nedstörtar.

3:o) Barnamordet.

4:o) Kristus lärande i templet; Kristus sitter på en liten upphöjning, de skriftlärde på sidorna; genom en dörr i bakgrunden inträda Maria och Josef.

5:o) Kristus frestas att förvandla stenarne; två torn, som sticka upp bredvid, skola väl här som i Kungs Husby antyda den andra frestelsen.

6:o) Kristus och den samaritanska kvinnan, den senare ganska ful, med uppnäsa.

7:o) Magdalena smörjer Kristi fötter; Magdalena är här rent af karrikerad. Vid bordet sitter jämte Kristus endast en person; i stället har en tjänare tillkommit.

8:o) Lazarus' uppväckande; grafven är här icke som annars byggd af sten.

Den andra serien i fältens nedre, smalare ändar har figurer i mindre skala:

7:o) Gud i lustgården, Adam sofvande.

8:o) Evas skapelse.

1:o) Syndafallet.

2:o) Utdrifvandet ur paradiset.

3:o) En martyr nedstötes i en håla, där man ser flera martyrer spetsade; en konung åskådar akten.

4:o) Spinnande kvinna; inskrift »S. Kacacila» (sic!).

5:o) Ett svin, som sitter på en björn, stöter ett spjut i stjärten på en man, hvilken just skall taga en mindre gris i svansen.

6:o) Simson besestrar lejonet.

På en inskjutande vägg här äro fottvagningen och Getsemane framställda, på södra väggens pelare S:t Ursula och ett annat kvinligt helgon (med kyrka) samt vid samma sida vid korfönstret en riddare, hvilken i handen håller en liten fana. Enligt en gammal uppgift skulle här varit målade helgonkonungarne Erik och Olof samt ofvan fönstret Vasa- och Eka-vapnen med inskrifter, som ådagalade att de tillhört Gustaf I:s föräldrar. En inskrift i koret lydde:

Rustice buck,

Est locus illorum,

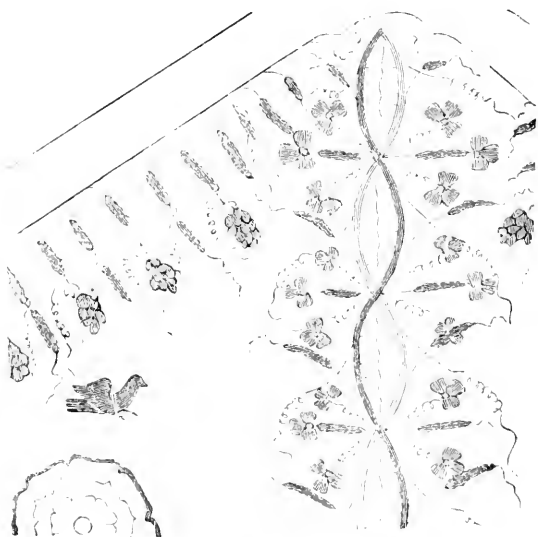
Quis te tulit huc,

| Qui cantant et non aliorum.

Hille.

Af ornamentiken här hafva prof. som upplysa om deras karaktär, meddelats af Hans Hildebrand ATS II: 410. (fig. 60.)

Hvad figurframställningarna beträffar, så finnas här i ett hvalf musicerande änglar (i bröstbilder) i de öfre och de fyra kyrkofäderna i de nedre fälten. I ett andra hvalf finnas fyra änglar med passionsredskap och fyra helgon: Helena, Ursula, Botvid och (kanske) Henrik.

60. Hille.

Enånger.

Kyrkan har tvänne målade stjärnhvalf. I det ena hafva af de åtta öfversta fälten fyra evangelisterna och fyra änglabröstbilder med passionsredskap; sex af de åtta nedersta visa Kristus, Maria och kyrkofäderna. I andra hvalfvet hafva likaledes de nedersta fälten enstaka figurer, nämligen helgonen Botvid, Elisabet, Dorotea, Barbara?, Helena, Maria Magdalena och Henrik (eller Leonard?). Öfriga fält innehålla blott ornament af samma slag som de i Hille.

Ytter-Lännäs.

Ornamenten i denna kyrkas målningar visa tydligen förfallet; de äro af samma slag som de i Edebo (s. 17 fig. 7). I vissa fält äro bland ornamenten infogade dels bröstbilder af änglar, dels enstaka helgonfigurer.

I arkivet finnes äfven kopia af en grupp, S:t Ursulas martyrium; man tycker sig här skönja, att målaren försökt gifva ansiktena på de på skeppet varande jungfrurna ett uttryck af förskräckelse.

d) *Målningar af sent datum.*

De kyrkomålningar, som jag sammanfört i denna afdelning, äro hvarken fullt öfverensstämmande med Kumla eller Bro—Knifsta-gruppen, ej håller äro de sinsemellan ensartade. De första, Edebo-målningarna, sluta sig beträffande figurerna till den förra, beträffande ornamentiken till den senare. Dannemora kyrka och östra hvalfvet i Häfverö åter göra intryck af att sinsemellan hafva beröringspunkter, och alla tre kunna tagas tillhopa sasom representerande förfallets stadium.

Edebo.

Af kyrkans fyra hvalf är koret fortfarande öfverstruket. Då jag personligen icke besökt kyrkan, och då i arkivet väl finnas flera goda fotografier jämte en beskrifning af Hans Hildebrand, men ej någon fullständig plan öfver målningarne, måste jag inskränka mig till några lösryckta notiser. Figurerna förete den anmärkningsvärda likheten med Kumla-gruppens, att ansiktena äro modellerade. Äfven ämnena visa i många fall tillbaka på denna.

Hvad ornamentiken beträffar, så höra Edebomålningarne åter tydligen till Bro-gruppen och stå, som sagdt, däruti Ytter-Lännäs närmast. Målningarne utgöra sålunda så att säga produkten af en korsning af båda skolorna.

En annan märklighet är att här finnes trosbekännelsen på svenska, som vanligt fördelad på apostlarne. (Se denna tidskrift bd II: 380).

I *andra* hvalfvvet finnas bl. a. Kristus i mandorla med de tio jungfrurna samt följande bilder, delvis förstörda genom fönstrens utvidgande: himmelsfärden och pingstundret, båda med *Biblia pauperum*, samt en bit af en båge, bildad af tre rader rosor, med två medaljonger, i hvilka ses framställningar af Kristus bärande korset och himmelsfärden. Troligen har här funnits en dekoration af samma slag, som den, vi skola finna i Dannemora kyrka.

I en kupa i *tredje* hvalfvvet:

1:o) Kristi dop. *Biblia pauperum*.

2:o) Spejarne med drufklasen med *Biblia pauperum*, motbild till föregående. Versen till den andra motbilden, Röda hafvet, läses bredvid på ett språkband.

3:o) Nathan. *Biblia pauperum*, motbild till följande:

4:o) Magdalena smörjer Kristi fötter.

5:o) Kristi intåg.

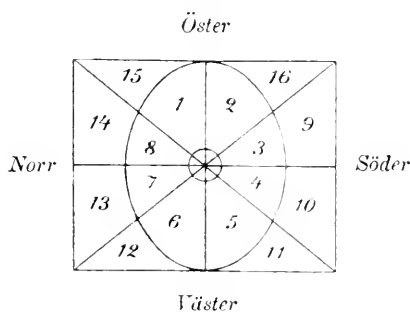
Bland öfriga större bilder märkas en delvis förstörd framställning af Jesse rot med den korsfäste frälsaren öfverst och en bild af kyrkan såsom skepp med Kristus ombord. Af de många enskilda figurerna har Hildebrand nämt helgonen Leonard, Katarina af Sverige, Birgitta, Erasmus och Ursula.

Dannemora.

En rikedom af bilder, större till och med än i Odensala, träder oss här till mötes. Väggarne äro täckta af dem,

och i hvalfven har målaren stundom för att få in allt hvad han åstundade något minskat figurernas storlek. Kvaliteten är icke så god. Ornamentiken ansluter sig till de föregående, men är kanske något bättre. Säkerligen har kyrkan målats först ett stycke in på 1500-talet; dräkterna, i det hela af samma typ som det föregående århundradets, visa dock här och där en nyare prägel. Att då från *Biblia pauperum* hämtade ämnen återgifvas, utförandet ansluter sig till mönstret har Dannemora gemensamt med flera andra kyrkor af sent datum, men ett nytt och för denna egendomligt drag är, att bildernas bakgrund i fråga om arkitektur och accessoarer stundom åtnjuter en betydligt större omsorg.

Körhvalfvets bilder äro: (se planen)

1:o) Nådastolen; tronen har rika skulpturer.

2:o)—5:o) Hvardera en evangelist och en kyrkofader.

6:o) a) Simson besegrar lejonet, vid sidan en kvinna i rik dräkt med kjorteln uppfäst och puffar kring armbagarne.

b) Kristus frestas att göra bröd.

7:o) Syndafallet.

8:o) Adam och Eva utdrifvas. Inskrift: »exite male [facientes?] de regno celorum».

9:o) På ömse sidor om en jätte med klubba två skaror beväpnade med hvar sin kung i teten. Inskrifter: »rex assuerus» och »rex...»

10:o) Goliat ligger slagen — en ytterst otymplig figur. Inskriften har kanske varit på svenska.

11:o) David firas. En af jungfrurna har en dräkt, som ungefär kan sägas vara den bekanta Gretchen-kostymen. Davids skor äro breda och tvära framtill, ett mod, som skall hafva uppkommit omkring år 1477 och före år 1500 icke torde hafva hunnit till Sverige.

12:o) Evas skapelse.

13:o) Marias död.

14:o) Marias begrafning.

15:o) Abels offer; till denna bild ansluta sig öfverst på östra korbäggen Kains offer och Abels död.

16:o) Figur med språkband.

Mellersta hvalfvet (i stjärnform; se planen s. 83) har i sex af de åtta öfversta småfälten änglar med passionsredskap. De nedre fälten innehålla:

1:o), 2:o) och 3:o) Kristus med de visa och ovisa jungfrurna; för de senare upplåter sig ett stort helvetesgap.

4:o) Isaks offer. *Biblia pauperum*.

5:o) Himmelsfärden.

6:o) Pingstundret.

7:o) En gosse med båge och en äldre man (= Esau och Isak?).

8:o) Gratande kvinna (= Rebecka?).

9:o) Jonas uppkastas af fisken. *Biblia pauperum*.

10:o) Eva och ormen.

11:o) och 12:o) Figurer med språkband.

Vestra hvalfvet, som jämväl är stjärnhvalf, har öfverst åtta apostlar med det latinska credo och i de flesta af de öfriga fälten änglar eller figurer med språkband; i fyra fält finnas bibliska scener, nämligen: Abraham och Isak på väg till offret (*Biblia pauperum*), David och Nathan, Kristi förklaring samt Abner och Joab (*Biblia pauperum*).

Hvad väggarne beträffar, så äro korets ägnade åt Maria och Jesu barndom. Den norra visar Maria med

barnet, stående på månens skära, omgifven af strålkran och därutom en femdubbel ram, bildad af tre rader rosetter och två rader band af stiliserade skyar. På denna ram sitta femton medaljonger med scener ur Kristi lidandes historia. Nedtill äro de olika stånden representerade af tillbedjande.

Östra väggen bär, oberäknadt de två ofvan nämnda, åtta bilder:

61. Danneborgha.

1:o) Bebedelsen.

2:o) Mötet med Elisabet.

3:o) Kristi födelse med 4:o) Gideon (inskrift troligen *Biblia pauperum*).

5:o) och 6:o) Tva hvarandra liknande bilder föreställande Kristi frambärande i templet och en af dess förebilder från *Biblia pauperum*.

7:o) Flykten till Egypten med afgudens nedstörtande.

8:o) Gyllne kalffen tillbedjes, motbilden till afguden. Någon dans förekommer här icke, utan *Biblia pauperum*

har tjänat såsom mönster, äfven däri, att Moses i bakgrunden ses mottaga lagens taflor.

Södra väggen har öfverst pelikanen och Fenix, där-
under jämte två figurer med språkband:

1:o) Omskärelsen, en stor scen i en af gotiska arkader
sirad hall (fig. 61.)

2:o) Replik af afgudens nedstörtande; sex tillbedjande
på knä. Maria med barnet. *Biblia pauperum.*

3:o) Birgitta skrifvande.

Vestra väggen mot skeppet har på sidorna fyra
bilder:

1:o) Konungarnes tillbedjan.

2:o) Kristus lärande i templet.

3:o) Konung på tron. Resten af bilden borttagen
genom dörren till predikstolen.

4:o) Maria med barnet på en månskära. En krönt
och en turbanprydd person höja sina händer på ett täm-
ligen onaturligt sätt.

På *mellersta* hvalfvets *norra* vägg är Jesse rot med
i allt 22 bröstbilder målad; på den *östra* finnas bilder
af apostlarne Johannes med kalk och Judas Thaddeus
med såg; på den *södra* följande elfva taflor:

1:o) Kristi dop; den klädnad ängeln håller i bered-
skap, är ej som oftast annars hvit, utan röd.

2:o) Veronikas svetteduk med ett mycket fult Kristus-
ansikte.

3:o) Spejarne med drufklasen, dopets motbild. *Biblia
pauperum.*

4:o) Kristus såsom *Ecce homo*.

5:o) Figur med språkband.

6:o) Ruben sörjande vid den tomma brunnen.

7:o)—11:o) Fem taflor ur Johannes döparens historia¹,

¹ Dannemora kyrkas skyddshelgon voro enligt den år 1461 gjutna
klockans vittnesbörd, Johannes, Sigfrid och Maria Magdalena. *Upp-
lands Fornminnesförenings Tidskrift*, Bd 1, h. V, s. 82.

nämligen hans predikan, gripande, fängelse, halshuggning och sist gästabudet, då hufvudet frambäres.

Vestra hvalfvets väggmålningar äro ägnade åt tilldragelser ur Kristi historia med anslutning till *Biblia pauperum*, hvarur ock flera gammaltestamentliga motbilder äro upptagna, som jag icke påträffat annorstädes. På *södra* väggen finnas sålunda:

1:o) Magdalena smörjer Kristi fötter.

2:o) Lazarus uppväcker; med karakteristisk öfverdrift låter här målaren ej mindre än tre af de närvarande hålla för näsan.

3:o) Kristi intåg.

4:o) Mirjam inför Moses, förebild till 1:o, *Biblia pauperum*.

5:o) Jakob mottager budet om Josefs död. *Biblia pauperum*.

6:o) Judas och öfverstepresten, som sitter på en tron: en jude synes hviska något till den senare; ännu ett par bifigurer. *Biblia pauperum*. Bilden är figurrikare än *Biblia pauperums*.

7:o) Kronan erbjudes åt Absalon. *Biblia pauperum*.

Taflorna 5:o—7:o utgöra en fullständig grupp ur *Biblia pauperum* med fullständiga inskrifter, något, som är nästan enastående.

8:o) (Vid utgångsdörren): Kristus på korset med passionsredskapen och två tillbedjande änglar.

Vestra väggen:

1:o) S:t Olofs härfärd, som till motstycke har:

2:o) Ursula med sina jungfrur på ett skepp.

3:o) Josef säljes till Ismaeliterna. *Biblia pauperum*.

4:o) Framför en pulpet, hvarpå en bok ligger, sitter en man; två andra stå bakom. Hvad bilden åsyftar, förstår jag ej säga; man skulle väntat att finna framställt, huru Judas mottager penningarna, hvarpa de bada omgifvande bilderna 3:o och 5:o hänsyfta. Skulle här möj-

ligen vid restaureringen ett misstag hafva blifvit beganget?

5:o) Josef säljes till Farao; den förre såsom litet barn sträcker armarne mot den senare, alldeles som på teckningen i *Biblia pauperum*.

6:o) Melchisedech, i biskoplig ornat, möter Abraham och hans beväpnade följe med bröd och vin. Förebild till nattvarden, som är afbildad bredvid. (Se nedan!)

Norra väggen:

1:o) (I hörnet bredvid skeppet) Ursula och sju jungfrur, hvilka gå fram emot ett hus till höger; inuti detta ser man en död munk på en bädd, omgifven af Ursula, jungfrur och munkar, som bedja. Inskrift: »xj thusind iomfru ... bid for os».

2:o) En liten diminutiv man med följande gåtfulla inskrift: iak heter skakulokur(?) oc iak är moke dum[mer]».

3:o) Kristus utdrifver växlarne. Templet är en hall med rundbågiga arkader; jämte växlarne flere djur. *Biblia pauperum*.

4:o) Nattvarden. *Biblia pauperum*.

5:o) Kristus tvår lärjungarnes fötter. Inskriften skadad.

6:o) Kristus i Getsemane, tre lärjungar sofvande. Inskriften är en vers ur *Biblia pauperum*: »Sunt sic prostrati Christum captare parati», hvilken emellertid syftar på en annan bild, där man ser tre krigsknektar, som söka Kristus, vid anblicken af honom förfärade ramla baklänges. Likheten mellan taflorna, hvilka båda visa tre på marken liggande figurer, har väl föranledt målarens misstag.

Jämväl *vapenhuset* är rikt måladt, i taket ornament, på väggarne moraliserande bilder:

1:o) En rikt klädd ung man med två öppna penningkistor.

2:o) Helgon med bok, knäböjande.

3:o) Kristus höjer sig ur en graf; omkring honom äro målade pinoredskap och änglar.

4:o) Lyckohjulet.

5:o) Djäfvul hjälper en käring att kärna.

6:o) En krypande kvinna, som i handen bär en skål (med en smörklimp?); på hennes rygg rider en djäfvul, medan en annan med en staf sätter fart i henne.

7:o) Två kvinnor slåss om en kruka.

8:o) Den fromme och den världslige; kvinnor, pänningar och hästar äro de ting, som sysselsätta den senares tankar.

Till öfver ett hundratal uppgår antalet af alla de större och mindre bilder, af hvilka vi nu tagit en öfversikt. Men, som sagdt, kvaliteten är icke så glädjande; om komposition kan man ju sällan eller aldrig tala ens i Kumlagruppen och här än mindre, där målaren anslutit sig till *Biblia pauperum*, på sin höjd tillfogande några nya, betydelselösa bipersoner. Teckningen af figurerna är högst bristfällig, äfven om vi franse de vanliga misstagen, som återkomma så snart det gäller att skildra någon rörelse. Ansiktena äro i regeln uttryckslösa; någon gång kan målaren lyckas med en uppgift såsom Mariafiguren i bilden öfver den egyptiske afgudens fall. Ofta misslyckas han alldeles; vid den afskräckande svetteduks-bilden kommer man att tänka på Alberts vackra tafva i Husby-Sjutolft, och klart framstår då, huru betydligt öfverlägsen denne målare varit sina samtida och efterföljande ämbetsbröder.

Häfverö.

Sommaren 1851 tillbragte Scholander några veckor här i grannskapet och begagnade då tiden till att för K. Vitterhetsakademiens räkning taga en färgskiss af målningarne, tyvärr i väl liten skala, hvilken nu jämte en

kort af honom uppsatt beskrifning förvaras i arkivet. Han yttrar i denna följande:

«Alla målningarne äro gjorda al fresco(?) med i allmänhet ljusa färger, svagt skuggade och uppdragna med starka svarta konturer. I figurernas teckning ser man, att tre personer verkställt arbetet; den skickligaste har målat hela mellanhalvfvet och några fält i det västra, en något mera maniererad artist har utfört det östra och i det västra har den oskickligaste handen arbetat. En sträng stil genomgar allt, och många af de bästa teckningarna äro sköna exempel på den gamla tyska skolans uppfattning och manér, ty dit hörer hela arbetet och utan tvifvel är det utfördt af tyska målare. Säsom monumental dekorerings påminner sammansättningen af både figurer, träd, blommor och ornamenten om de på 1100-talet i Italien verkställda mosaikerna, och tvänne teckningar: Adam och Eva drifvas ur paradiset, samt då de därefter arbeta i marken, återfinnas på norra långskeppsväggen i Basilica di San Pietro i Palermo.

Troligt förefaller att målningarna tillkommit på olika tider, och på grund af deras beskaffenhet skulle jag vara böjd att antaga, att det östra hvalfvets äro yngre, men a andra sidan vill man gärna antaga, att koret dekorerades först, och man har ju icke alltid rätt att städse sluta: ju sämre, desto senare.

Korhvalfvet tillhör utan gensägelse förfallets tid. En högsta grundsats hos målaren tyckes hafva varit att hvar enda liten del af hvalfytan skulle täckas, figurframställningar äro inträngda ända ned i svicklarnes smalaste delar, och bakgrunden i desamma är fylld med träd eller schablonerade stjärnor och rosor. Ornamenten äro också hopade på hvarandra, men öfverlastningen är ingalunda ägnad att ersätta hvad som brister i motivens skönhet och detaljernas anordning, och resultatet af målarens ansträngningar blir följaktligen föga tillfredsställande. Färg-

sinnet synes ej heller hafva varit mycket utbildadt; rödt, grått och mera sparsamt grönt äro här hufvudsakligen använda.

Utom de åtta änglar med musikinstrument, hvilka som vanligt finnas öfverst i smala fält, har hvalfvet tre serier bilder under hvarandra. I öfversta ringen äro i norr och söder evangelisterna (såsom änglar) och kyrkofäderna hopparade såsom i Dannemora, i öster och väster fyra bilder af Adam och Eva anbragta. Andra ringen innehåller ytterligare två om Adam och Eva¹, två om Isaks offer, Goliat slagen af David, Simson och lejonet och slutligen två ur Nya testamentet, huru Magdalena smörjer Kristi fötter och möter honom i örtagården. Den tredje ringens bilder, nederst i svicklarne, synas utgöras af helgon så när som de två vanliga taflorna om Jonas.

Mellersta hvalfvet har betydligt vackrare färgskala: anmärkningsvärdt är, att af de åtta änglarne (med passionsverktyg) i midten de fyra hafva mörkröd bakgrund, mot hvilka deras gröna vingar nog göra god effekt. Detta enda exempel, så vidt mig bekant, på att den ljusa bottnen öfvergifvits, har enstaka motstycken i Danmark och flere i Tyskland; synnerligen vanlig lär den röda bottnen varit i engelska kyrkor.

Hvarje kupa har här fyra bilder, två öfre och två nedre; sålunda få vi:

1 öster:

1:o) Moses med en knäböjande kvinna och en stående man, säkerligen en kopia efter den tafla i *Biblia pauperum* (motbild mot Magdalena), där Aron talar till Moses om sin syster Mirjam.

2:o) David firas.

¹ Utdrifvandet ur paradiset förekommer två gånger, olika framställt, i det att Adam och Eva på den ena bilden äro nakna och på den andra fullt klädda.

3:o) och 4:o) Vapensköldar med kyrkokorset och örneföten, burna, den förre af änglar, den senare af ett par andra figurer.

I norr:

1:o) och 2:o) Johannes och Matteus med sina symboler.

3:o) och 4:o) Enoch och Elias.

I väster:

1:o) Kristus kröner Maria.

2:o) Kristus och en kvinna mötas och fatta hvarandra i händerna. Kanske hafva vi här också en framställning efter *Biblia pauperum*, nämligen antingen den bild från sista taflan, till hvilken texten är hemtad ur Höga visan, och som föreställer, huru Sions dotter finner sin brudgum, eller den liknande, som utgör motbild till Magdalena och Kristus i örtagården. Scholander omtalar såsom här befintliga språk ur Höga visan, men anger icke deras plats. Att både denna och föregående bild ha långa språkband, synes på fotografierna.

3:o) Evas frestelse.

4:o) Abner dödas af Joab; den senares dräkt har här starkt utskurna långa ärmor, alldeles som på bilden i *Biblia pauperum*.

I söder:

1:o) och 2:o) Marcus och Lucas med sina symboler.

3:o) Moses mottager lagens taflor.

4:o) Gyllne kalfven tillbedjes. (Ingen dans!)

Såsom ofvan nämnts antager Hildebrand, att samme man, som dekorerat Söderby kyrka, målat detta och en del af västra hvalfvet. I alla händelser torde den noggranna anslutningen till *Biblia pauperums* teckningar här som annorstädes vittna om målningarnas tillkomst på en sen tid. Beträffande ornamenten må framhållas, att ett af motiven på strängarne återfinnes såväl i Herkeberga som i Vätö och Valö, och att samma schablon, som här

och i västra hvalfvet användts till ram mellan bilderna, små, snedt ställda blad, äfven finnes i Edebo, Tolfta, Enånger och kanske flera kyrkor.

Västra hvalfvet har, liksom i Tolfta, öfverst stora gotiska blommor, här mindre smakfulla än de förut omnämnda af samma eller liknande typ. Bilderna äro här också arrangerade i två ringar under hvarandra; jag afstår från en närmare beskrifning, då deras betydelse är oklar utom i följande fyra: Delila och Simson, Simson med Gazas portar, Kristi förklaring och kanske änglarnes besök hos Abraham. Några af taflorna hafva ytterst klumpiga figurer. Södra väggen bär enligt Scholanders kopia bilder af yttersta domen, mannaregnet, Kristus lärande i templet, den egyptiske afgudens fall, Kristi dop, lyckohjulet samt pelikanen och Fenix.

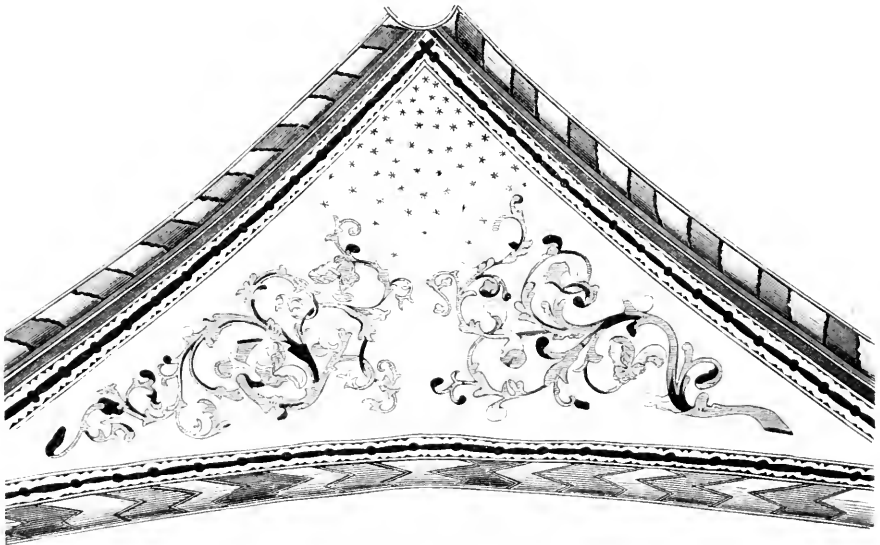
e) *Öfriga kyrkomålningar i Uppland. Finska målningar.*

Till sist sammanför jag här några kyrkor, hvilkas målningar jag icke kan inordna under någon af förut behandlade grupper, antingen af det skäl, att de förete egendomligheter, som icke låta sig förena med dessas karaktär, eller emedan jag saknar tillräckliga uppgifter för deras inordnande. På dessa grunder kan ej heller nu något omdöme fällas om deras ålder; troligen hafva de tillkommit under Jakob Ulfssons tid.

Vester-Åker.

Målningarne här blefvo år 1870 restaurerade af J. Z. Blackstadius med lika mycken skicklighet som omsorg, heter det i beskrifningen uti *Upplands Fornminnesför-*

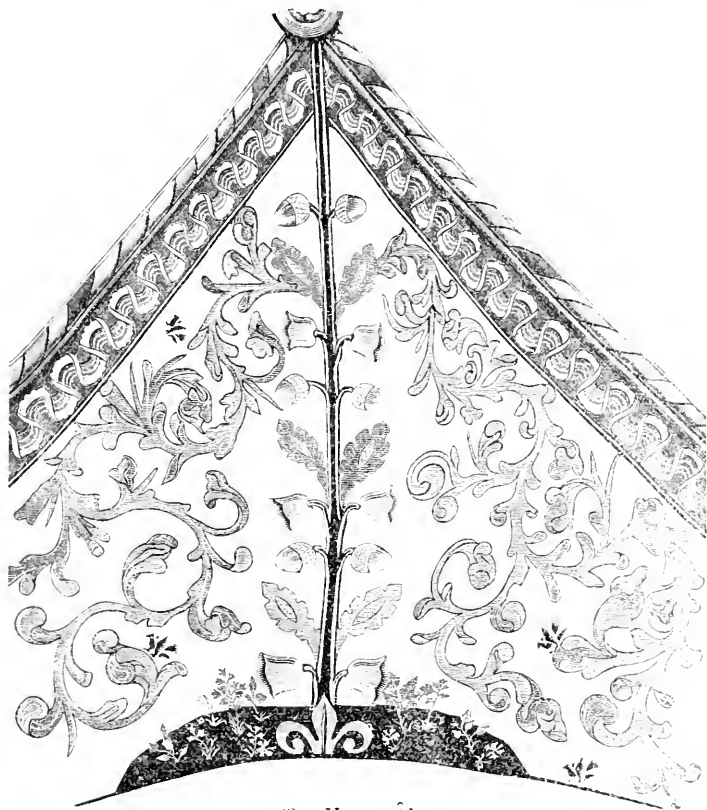
enings Tidskrift (Bd I, h. I, s. 91), men det tillägges, att där målningarna voro förstörda eller något fattades, har det blifvit ditmåladt i samma stil, ett tillägg, som är ägnadt att väcka en viss misstro, hålst exakt uppgift på utfyllningarna saknas. Vidare yttras: »målningarna (d. v. s. väggarnes figurala) blefvo något omflyttade, så att t. ex. en målning som alldeles skyndes af orgelverket, flyttades ned i kyrkan», och: »hvalfkuporna voro mesta-

62. Vester-Åker.

dels prydda med ornamentslingor, dock syntes figurer på några ställen». Förhållandet är nu det, att endast i en hvalfkupa (mellersta hvalfvets västra) två figurer, Adam och Eva äro anbragta, medan dekorationen öfverallt annars utgöres ensamt af ornament, och man frågar sig därför, i huru vidsträckt mån de nuvarande ornamenten fylla platser, som ursprungligen uppptagits af figurer? Eller med andra ord: hvilka ornament äro ursprungliga, hvilka åter tillmålade?

Emellertid få vi anse som säkert, att ornamentens karaktär är oförändrad. Både i form och i färg möta oss nyheter. Den, som efter att hafva sett andra Upplands-kyrkor träder in i Vester-Åker, skall genast förväntas öfver färgskalan: medan öfverallt annorstädes, såsom jag

63. Vester-Åker.

flera gånger framhållit, rödbrunt, grönt och hvitt äro ornamentikens grundfärger, är sammansättningen här rödt, blått och hvitt, och decorationen i dess helhet verkar starkt blått — för öfrigt icke obetingadt lyckligt¹.

¹ Äfven de naturalistiskt tecknade örter, som i flera af bilderna uppspira från marken hafva en onaturlig blågrön färg, och man frestas att misstänka att det bla kanske i alla fall från begynnelsen varit grönt.

Korets kupor hafva öfverst små röda stjärnor och där-
under rankverk i blått, rödt och hvitt (fig. 62); strängarne
bära virade band i samma färger. Triumfbågens undersida
visar det vanliga bladmotivet i blatt och rödt (i stället
för grönt och brunt). De båda andra hvalfvens orna-
ment ses af vidstående afbildning; särskild uppmärksamhet
förtjänar den af motiv från eken bildade stängeln, som

64. Vester-Åker.

afdelar kuporna (fig. 63). Längs åt strängarne i mellersta
hvalfvet löper här en bård af krusade band, ett motiv,
hvilket, som ofvan papekats, bildats af de stiliserade sky-
arne. Liknande äfven i Bro, Edebo och Vätö.

Väggarne bära figurala framställningar, med hvilkas
nuvarande anordning man har att jämföra uppgiften i
Fornminnesföreningens Tidskrift om utseendet vid aftäck-
ningen, hvilken uppgift emellertid tydligen är ofullständig.
Resultatet blir da följande:

Koret. På norra väggen finnes öfverst S:t Göran med draken — prinsessan förekommer icke, — därunder dels bebådelsen, där Maria syns läsande i en bok, med inskrift: »Ave gratia plena, dominus tecum, ecce ancilla domini, fiat...», dels en knäböjande riddersman inför en ängel i skyn, med otydlig inskrift, säkerligen Gideon, bebådelsens förebild. De tre änglar som finnas i nischen

65. Biblia pauperum.

öfver fru Ramborgs berömda häll, synas ock hafva varit ursprungliga. På ömse sidor om triumfbagen star en person, nämligen en ung man med båge och pilars och en gammal med staf och tøm i handen; bredvid den senare på södra väggen har ett djur varit afbildadt, kanske en häst, som mannen kört¹.

¹ Huruvida de båda änglarne på ömse sidor om östra fönstret äro gamla eller moderna, framgår ej af beskrifningen; detsamma är förhållandet med Marias kröning på västra väggen.

Mellersta hvalfvet. Triumfbågen visar Kristus och 10 jungfrur¹. Af väggarnes bilder. Jesse rot med blå och röda blommor. Kristus och Magdalena samt Kristus i örtagården, är väl den sista flyttad från orgelläktaren; huruvida de andra äro ursprungliga, kan jag icke säga.

Västra hvalfvets väggbilder synas vara autentiska; de äro tre på norra sidan: Judas förräderi, Kristus inför Herodes och »Ecce homo»: tre på södra: uppståndelsen, Judas mottager penningarne och Abners död (inom samma ram, med *Biblia pauperum*) samt nattvarden. Dessa bilder ansluta sig nära till teckningarna i *Biblia pauperum*, såsom framgår af de här meddelade båda afbildningarne af Judas' kyss (fig. 64 och 65). Skillnaden emellan dem består ju egentligen blott däri, att här i Vester-Åker målaren ej behöft sammantränga personerna så mycket. Tillika kan denna öfverensstämmelse tjäna som bevis på, att restaurationen, om än därvid friheter förekommit vid utfyllningen af det bortfallna, dock varit ganska noggrann i fråga om dessa bilder. Den lykta, öfversteprästens tjänare hållit i handen, har emellertid försvunnit.

Anordningen af det hela, med enstaka bilder i hvalfven och större scener på väggarne, erinrar om Bro-Knifstagruppen, och så torde äfven vara fallet med figurerna. De äro icke modellerade, och ju lifligare och mera dramatisk scenen är, desto mera förräder sig ock målarens brist på säkerhet i teckningen.

Solna.

Endast det forna vapenhuset har här sina målningar i behåll. Tunnhvalfvet fylles af brunröda slingor, sådana man ser äfven på andra hall i kyrkornas mindre förnämliga delar, t. ex. i dörrehvalfvet i Floda kyrkas

¹ De »flaskor de ovisa skola haft i handen, äro naturligtvis omvända lampor, liksom de visas »kalkar» dylika i upprätt ställning.

västra gafvel. De utgå i Solna från i hörnen placerade figurer.

De bilder som pryda väggarne, påkalla i högre grad vår uppmärksamhet, då de hitintills äro ensamma i sitt slag. De utgöra delar af en »Ars moriendi», framställa kampen mellan de onda och de goda makterna om den döendes själ. På hvar och en af taflorna ses den döende till sängs, medan djäflar fresta honom på olika sätt och änglar och helgon söka trösta och styrka honom. Afbildningar af taflorna finnas hos Mandelgren och i *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift* (Bd I h. IV), där de åtföljas af en utförlig beskrifning. I denna påpekas enligt en fingervisning af Hans Hildebrand, att denna serie af bilder sannolikt står i afhängighets-förhållande till träsnittsboken *Ars moriendi*, af hvilken en upplaga, facsimilerad hos Weigel och Zesterman, *Die Anfänge der Druckerkunst*, tagits till hjälp vid den år 1872 af Blackstadius verkställda restaureringen af bilderna¹. Flere upplagor äro beskrifna såväl hos Weigel som i Dutuits *Musée*: de skilja sig blott i oväsentliga detaljer och det torde vara svårt att afgöra, hvilken som närmast tjänat Solnamålaren till förebild. I alla händelser har denne åtskilligt förenklat bilderna.

Torpa.

Målningarna i denna i Södermanland belägna kyrka äro afbildade i Mandelgrens verk, och att döma efter detta skulle ornamenten erinra om Bro-Knifsta-gruppens, utan att dock alldeles sammanfalla med dem. I två hvalf finnas här åtta bilder ur Kristi lidandes historia² och på

¹ En af bildernas inskrifter har fått den säkerligen oriktiga formen »periturus es» i st. för »perjurus es».

² Ansiktena äro hos Mandelgren afskräckande, men det är icke därföre säkert, att det är fallet äfven i originalen.

triumfbågens undersida fem, fyra från berättelsen om Adam och Eva, en föreställande Gregorii mässa. Denna sista är af intresse, då den afviker från andra, med hvilka vi hittills gjort bekantskap. Kristus-bilden är nämligen omgifven af en mängd hufvud, figurer och redskap, placerade om hvarandra utan sammanhang, hvilka samtliga syfta på tilldragelser af frälsarens lidande; man ser sålunda hufvudet af krigsknekten och hans lans, tuppen, som gol vid Petri förnekelse, lyktan, som öfversteprästens tjänare bar m. m. Nu finnes det ett träsnitt med en framställning, som i hög grad erinrar härom, ehuru alla attributen äro placerade på ett i någon mån afvikande sätt, och det torde således kunna antagas, att målaren i Torpa till mönster för sin bild haft om icke iust detta, så ett annat liknande träsnitt. Det här ifrågasvarande är återgifvet i Weigel och Zestermans nyssnämnda verk och efter detta på flera ställen t. ex. hos Kraus (a. a. II: 1 s. 304), hvilken sätter dess tillkomst till omkring år 1460. Slika träsnitt äro väl att betrakta såsom tillkomna för att utgöra stöd för minnet vid erinringen af de olika momenten i passionshistorien¹.

Vätö.

Om denna kyrkas malningar yttrar Hans Hildebrand², att de synas vara ett alster af en annan skola än den, som frambragt de hittills kända medeltidsmålningarna i mellersta Sveriges kyrkor. I Antikvarisk-topografiska arkivet finnas teckningar af några bland bilderna, nämligen bebådelsen, Marias och Elisabets möte, konungarnes tillbedjan och yttersta domen. Figureerna äro, såsom Hildebrand framhåller, ganska förtjänstfulla.

¹ Jfr ofvan s. 34 noten om Ars memorandi.

² *Manuskrifvet* 1879 s. 47: där ock en reproduktion af en af bilderna. Jfr sammastädes 1885 s. 69.

Öfver Selö.

Målningarna här, af hvilka kopior finnas i arkivet, utgöras af enstaka helgonbilder¹ och ornament, som delvis hafva Bro-gruppens magra karaktär, delvis förete flera därifrån afvikande mönster. Längs med strängarne i ett hvalf finnas gotiska krabbor liksom i ena hvalfvet i Danmarks kyrka².

Till de nu beskrifna målningarna, af hvilka, såsom på sina ställen är nämndt, måhända ett par tillkommit först på Gustaf I:s tid, sluta sig några yngre. Måns Gad målade, sannolikt på 1530-talet, Delsbo, Järfösö, Forssa och kanske Hassela kyrkor i Hälsingland, af hvilka de båda sistnämnda lära vara obetäckta. Ungefär från samma tid stanna målningarna i Hökhufvuds och Valö kyrkor; från den sistnämnda har H. Hildebrand i *Månadsbladet* för 1878 s. 599 ff. meddelat några prof, af hvilka framgår, att ornamentiken är densamma som i de äldre, om än motiven (slingor, rankverk m. m.) här icke äro behandlade med samma smak. Hvad figurframställningarna beträffar, så märker man ett tydligt bemödande, att göra gesterna lifligare och mera talande: otympligheten synes dock vara väl så stor som förut. Dräkterna äro nu genomgående samtidens och skilja sig betydligt från medel-

¹ Af dessa äro tre stycken återgifna i *Sveriges Medeltid* II: 318.

² Jag begagnar tillfället att här omnämna ett par kyrkor, om hvilka jag saknar närmare uppgift.

Elfkarleby kyrkas målningar lära numera vara restaurerade, men inga kopior eller fotografier af dem förekomma i arkivet. De böra emellertid vara tämligen sena, enär kyrkan byggdes först år 1489. Möjligen tillhöra de Tolfta-Edebo-gruppen.

Morkarla kyrka har nyligen 1897 undergått en restauration, då målningar därstädes upptäcktes enligt meddelande af pastorsämbetet. Vid ett besök därstädes fann jag emellertid, att de ånyo öfverkalkats, hvarvid blott några ornament längs med strängarna bibehållits. Enligt uppgift på stället hafva inga kopior tagits.

tiden. Ämmeskretsen är sig lik; det dröjde innan reformationen fullständigt kunde tränga igenom och under tiden fortsatte målarna obekymradt att arbeta efter den gamla traditionen.

Den målarskola, vi nu behandlat, själf en gren på en sydligare stam, har i sin ordning skjutit ett skott; från slutet af medeltiden d. v. s. från tiden efter 1400-talets midt härstamma en hel mängd kyrkomålningar i Finland, hvilka ansluta sig till de samtida i Mälard-landskapen. Uppllysningar om dem har E. Nervander meddelat¹, af hvilka framgår i hufvudsak följande med särskildt afseende på deras sammanhang med de svenska.

Målningarna i Nykyrka äro enligt inskrift utförda år 1470 af Petrus Henriksson; ungefär från samma tid eller något senare äro de i Töfsala, Pargas, Sagu och Kunlinge. Under medeltidens sista årtionde, då Arvid Kurki satt på biskopsstolen, blefvo Raumo, Lojo och Hattula kyrkor dekorerade. På en mängd andra ställen hafva rester af målningar upptäckts, men närmare under rättelse om dem saknas ännu.

Nykyrka- och Töfsala-målningarna hänför Nervander till hvad han kallar Roslags-gruppen, d. v. s. Bro-gruppen, och dit synas äfven Hattula och Lojo höra. Visserligen finnas icke några reproduktioner af ornament, men på några bilder från Lojo och Hattula igenkänner man de för den nämnda skolan karaktäristiska örterna längs med strängarne, och hvad som yttras om ornamentiken stämmer öfverens härmed. Det heter nämligen om Lojo kyrkas dekoration: »Vid sidan af de egentliga bilderna upptages en stor del af hvalf- och väggytorna af växtslingor i brunt och grönt. Dessa slingor avslutas stundom i blad eller rosetter... Öfver hufvud utmärka sig

¹ *Den kyrkliga konsten i Finland under medeltiden 1887—88*, uppsats i *Finskt museum* 1895 samt *Lojo kyrka och dess medeltids-målningar* 1896.

ofvan nämnda växtornamenter genom en enformighet och magerhet, som deras stundom hopade mängd af ris-slingor förgäfves söker dölja. Stundom — såsom på Jesu stamträd — erinrar mästaren sig dock ännu konstens gamla, goda traditioner at detta håll. Slingorna böja sig, om ock enformigt, hvar för sig i ganska lediga våglinier och afslutas med stora icke oäfna blomkalkar. Äfven det i kyrkans symbolik betydelsefulla vinträdet finnes ofta representeradt medels kraftiga rankor, bärande blad, klängen och drufvor, men lifaktighet söker man här förgäfves.»

Valet af ämnen för figurframställningarna visar ock släktskapen med Brogruppen. Kyrkofäderna, evangelisterna med deras symboler, änglarne med passionsredskapen, scenerna ur Kristi lidandes historia, de gammaltestamentliga bilderna af Kain och Abel, ur berättelserna om Moses och Daniel m. m., djäfvulsfigurerna i vapenhuset — allt detta är ännen, som voro omtyckta på ömse sidor om Bottenhafvet. Med tiden fingo liksom inom den svenska Bro-gruppen här i Finland de enstaka helgonbilderna i hvalfven vika för de ur gamla testamentet hämtade typologiska förebilderna¹. Gå vi däremot till ett närmare betraktande af det sätt, hvarpå dessa ämnen behandlats i Lojo kyrka, hvilken är bäst bekant, så synes visserligen flera bilder till hela sin anordning erinra om motsvarande i våra svenska kyrkor — jag påpekar afbildningarne af Judas' kyss och Kristus i dödsriket samt beskrifningen öfver Moses-scenerna —, men på de allra flesta håll förefinnas större eller smärre afvikelser från det svenska schemat. Så t. ex. finnas i framställningen af Enhörningen inga hundar och jungfrun sitter ej inom en inhägnad; detaljerna af Marie kyrko-

¹ *Biblia pauperum* synes icke varit känd: ingen enda inskrift har Nervander omnämt, som häntyder därpå.

gång, af Jesus i templet, af passionsscenerna äro ock delvis olika¹).

Lojo stora kyrka — den har liksom flera finska treskepp och ej mindre än femton hvalf — innehåller en mängd helgonscener, hvilka icke ega motsvarighet ibland våra bilder. De äro utförligt beskrifna af Nervander, och det vore önskligt, äfven från svensk synpunkt, att jämväl öfriga finska kyrkomålningar blefve i större utsträckning bekantgjorda.

Slutord.

Det återstår mig nu blott att med några ord sammanfatta resultaten af mina undersökningar.

Efter mera enstaka ansatser före och vid 1400-talets midt blomstrar kyrkomålningen i Mälardalens län upptroligen redan under slutet af Jöns Bengtssons tid, d. v. s. på 1460-talet, för att under början af Jakob Ulfssons erkebiskopat uppnå sin höjdpunkt. Därunder märka vi tvänne bestämdt skilda skolor. Den ena, Bro-Knifsta-skolan, har samma karaktär, som utmärker de samtida kyrkomålningarna i Tyskland; hvalfkuporna öfverdragas med löfverk, i hvilket anbringas enstaka bilder af heliga personer. (Se citatet ur Otte, anfördt ofvan s. 58). Denna skola delar sig (senare) i tvänne i någon mån olika riktningar, af hvilka den ena betecknas af ornamentikens urartande (Hille, Enånger, Ytter-Lämmäs), den andra af upp-

¹ Att den blå färgen är sällsynt i Lojo kyrka kan jämväl antecknas såsom en skiljaktighet. — Det heter, att den röda färgen undergått förändring, så att kinder och munnar blifvit sotfärgade. Häraf skulle man vara frestad att draga den slutsatsen, att ansiktena varit modellerade i någon mån, men de meddelade afbildningarna tala däremot. Flera målare hafva, såsom redan kyrkans storlek fordrade, arbetat här: de voro af mycket olika förtjänst, men synas, att döma af reproduktionerna, knappast hafva i teckningen stått högre än Bro-gruppens yngre.

tagande af bilder med scener, ej blott enstaka figurer (Tolfta, Tegelsmora, Film).

Den andra skolan, Alberts, skiljer sig från den förra genom smakfullare ornamentik, genom den större roll, som figurframställningen spelar, och genom dennas ämnen, i det att med mönster ifrån *Biblia pauperum* äfven scener ur Gamla testamentet återgifvas. Hvad Alberts egna verk beträffar kunna vi därtill lägga äfven den realistiska tendensen, anbringandet af genre-artade drag ur verkligheten, hvilka icke stå i något sammanhang med det religiösa hufvudmotivet. Därmed sammanhänges ock det sorgfälligare utförandet; figurerna modelleras, ej blott tecknas i kontur.

Skolorna synas hafva varit verksamma bredvid hvarandra, men äfven kommit i beröring, icke blott så att olika hvalf i samma kyrka målats af olika skolor, utan äfven därutinnan att de inverkat på hvarandra, och detta är särskildt fallet under de sista årtiondena, då traditionerna från båda gå ihop, under det att den konstnärliga nivån betydligt sjunker. Detta yttrar sig både i ornamentikens förfall och uti figurframställningarna, där å ena sidan tekniken blir allt sämre, teckningen allt klenare, medan å den andra all uppfinningsförmåga och själfständighet försvinner, så att man nöjer sig med att kopiera *Biblia pauperum* eller andra förebilder. Öfverlastning i afsikt att dölja den inre tomheten är här (liksom beträffande ornamenten) förfallets säkra kämmetecken. Ännu ned mot 1500-talets midt fortgår emellertid maleriet med, som det vill synas, anslutning till de äldre skolorna, men med ackomodation efter de förändrade förhållandena i kostymer m. m.

Jag tviflar icke på, att ett grundligare studium än det jag på grund af yttre förhållanden kunnat ägna saken, skall kunna föra till fastare resultat i fråga om utvecklingens förlopp. Visserligen böra de restaurerade

kyrkorna studeras med försiktighet (jämför hvad som ofvan yttrats om Kungs Husby), men dels torde man numera gå samvetsgrannare till väga därvid, dels gifva ornamenten, deras art och behandling, stödjepunkter, som framför allt torde böra begagnas¹.

Äfven i fråga om målarskolornas ursprung skola säkerligen i framtiden bättre upplysningar stå att vinna, ehuru därför fördras, då literaturen ger blott ringa ledning, resor och studier af själfva de bevarade monumenten i Danmark och Nordtyskland.

Till sist kan man nu fråga: hvad var orsaken till detta uppsving inom den kyrkliga konsten i Sverige vid denna tid? Svaret finnes — tror jag — i en inskrift från Kalmar kyrka, som bevarats af Peringskiöld².

Anno milleno
 e quatuor octuageno
 in quinto christi
 pictura loco datur isti
 discolor, albete,
 subtiliter illita per te,
 ejus in his annis
 es rector, Petre Johannis;
 tunc viget ecclesia
 Jacobo archipraesule dia.
 Pax Suecie vernat,
 dominus quia Steno gubernat...

Och vidare: Gentes scitote,
 vicine sive remote,
 quod claret Suecia
 plebeque militia.

¹ Äfven sammanhanget med altarskåpen bör, såsom ofvan framhållits, utredas. Här må erinras om, att på ett dylikt från Ålands kyrka ännas tre verser ur *Biblia pauperum*, nämligen de till bebådelsen, Kristi födelse och korsfästelsen hörande. Se ATS II: 403 och III: 157.

² ATS II: 389.

Man hänvisar till Jakob Ulfsson, hvars örnefot återfinnes i så många kyrkor, och otvifvelaktigt har han verkat mycket för en rikare utstyrelse af gudshusen¹. Men i denna inskrift spörjes ock en fosterländsk stolthet. Landet njöt ett länge saknad lugn under Sten Stures styrelse, sedan främlingarne förjagats genom segern vid Brunkeberg den 10 oktober 1471. Ingalunda är det en tillfällighet, att målarkonsten, såsom ofvan antydts, just under de båda närmast följande årtiondena når sin blomstring. Tryggadt för en tid mot yttre oro ägnade sig folket nu åt den fredliga kulturen. Det går en värlänska genom landet, en fläkt af den nya tiden, som vaknat därute, och som först senare skulle på allvar bryta in häruppe. Skråna organiseras, förbindelsen med utlandet blir lifligare, grundandet af Uppsala universitet innebär också grundandet af en nationel vetenskap, och intresset för konsten visar sig i beställningar utomlands (S:t Göran och draken, altarskåpen) eller inkallande af utländska konstnärer till höjande af skickligheten. Så spirar den medeltida odlingen än en gång upp i en svensk för-renässans. Men de politiska och religiösa strider, genom hvilka det nya Sverige grundades, togo nationens krafter; den medeltida kyrkans roll som kulturbärare var utspelad, och de vackra löften kunde icke infrias. Blott en episod är den kyrkliga målarkonst, som skildrats i det föregående, men äfven som sådan har den berättigade anspråk på intresse.

¹ Af Fundbo kyrkas räkenskaper framgår, att år 1476 köptes ett gyllenstycke och år 1478 en förgyld kalk, en notis, som här må få plats, då den kan tjäna som ett vittnesbörd om, att man nu ansträngde sig för att pryda kyrkorna efter bästa förmåga.

Bilaga.

Öfversikt af bilderna i Biblia pauperum med tillhörande latinska verser.

I.

1. Ormen frestar Eva*.
Vipera vim perdit: sine vi pariente puella.
2. Bebädelsen*.
Virgo salutatur: inuupta manens gravidatur.
3. Gideon och undret med skinnnet*.
Rore madet vellus: permansit arida tellus.

II.

1. Den brinnande busken*.
Lucet et ignescit: sed non rubus igne calescit.
2. Födelsen*.
Absque dolore parit: virgo maria maris.
3. Aarons blomstrande staf*.
Hic contra morem: producit virgula florem.

III.

1. Abner besöker David i Hebron.
Plebs notat hic gentes: cristo jungi cupientes.
2. De vise männens tillbedjan*.
Christus adoratur: aurum thys mirra locatur.
3. Drottningen af Saba besöker Salomo*.
Hec typate [typice] gentem: notat ad cristum venientem.

IV.

1. Det förstfödda helgas*.
Hic presentatur: partus prior ut redimatur.

2. Frambärandet i templet*.
Virgo libaua [libavit] cristum: symeonis recipit istum.
3. Samuel inviges till tempeltjäusten.
Oblatum cristum: samuel te denotat istum.

V.

1. Rebecka sänder Jakob till Laban.
Linquit tecta patris: Jacob formidine fratris.
2. Flykten till Egypten*.
Herodis diram: cristus puer effugit iram.
3. Micha hjälper David på flykten*.
Per mycol david: saul insidias sibi cavit.

VI.

1. Dyrkan af den gyllene kalffen*.
Per moysem sacrum: teritur vituli simulacrum.
1. Den Heliga familjen i Egypten: afgudabiliden störtar ned*.
Ydola presente: cristo cecidere repente.
3. Dagens nedstörtande framför arken.
Archa repentine: fit Dagon causa ruine.

VII.

1. Saul låter döda prästerna.
Saul propter david: cristos dommi nece stravit.
2. Barnamordet i Betlehem*.
Isti pro cristo: mundo tolluntur ab isto.
3. Athalia låter dräpa Ahasias söner.
Uno sublato: stirps est data regia furto [fáto].

VIII.

1. David återvänder efter Sauls död*.
Ad patriam david: defuncto saul remeavit.
2. Återkomsten från Egypten*.
Ad loca sancta regit [redit]: ihesus egipto qui recedit.
3. Jakob återvänder till sitt land.
Formidat fratrem: jacob ardet visere patrem.

IX.

1. Vandrigen genom Röda hafvet*.
Hostes merguntur: per maris iter gradiuntur.

2. Jesus döpes af Johannes*.
Dum baptisatur: cristus [cristo] baptisma sacrat.
3. Spejarnen med den stora drukkelsen*.
Flumen transitur: et patria mellis aditur.

X.

1. Esau säljer sin förstödslörrätt.
Lentis ob ardorem: proprium male perdit honorem.
2. Jesus frestas i öknen*.
Cristum temptavit: sathanas ut eum superaret.
3. Syndafallet*.
Serpens vicit adam: vetitam sibi sugeret escam.

XI.

1. Elisa uppväcker änkans döda son.
Est vidue natus: per helyam vivificatus.
2. Lazari uppväckande*.
Per te fit criste: redivivus lazarus iste.
3. Änkans son väckt till lif af Elisa.
Per tua dona deus: vitam dedit huic heliseus.

XII.

1. Abraham och de tre änglarna.
Tres contemplatur: abraham solum veneratur.
2. Förklaringen*.
Ecce dei natus: cernunt tres glorificatum.
3. Männen i den brinnande ugnen.
Panditur en isti: gentili gloria cristi.

XIII.

1. Nathan förebrår David*.
Voce Natani tactus: rex pravos corrigit actus.
2. Maria Magdalena vid Jesu fötter*.
Hanc a peccatis: absolvit fons bonitatis.
3. Miriam helas af Moses*.
Hee lepra facta [tacta]: pena fit munda reacta.

XIV.

1. David med Goliaths hufvud*.
Hostem qui stravit: laudatur carnine david.

2. Kristi intågande i Jerusalem*.
Carmen hebreorum: te laudat criste bonorum.
3. Profeternas barn möta Elisa.
Gloria nate dei: tibi convenit hec helisei.

XV.

1. Darius befäller Esra att rena templet.
Templum mundari: jubet hic et festa vocari.
2. Jesus drifver växlarna ur templet*.
Cristus vendentes: templo repellit ementes.
3. Judas Maccabeus gifver befallning om templets renande
Et tua sancta deus: mundare studet machabeus.

XVI.

1. Josefs föregifna död förkunnas för Jakob*.
Turba malignatur: fratrum puer nominatur.
2. Judas underhandlar med presterna*.
In mortem cristi: conspirant insimul isti.
3. Absolom uppretar folket i Hebron emot sin fader.
Nititur in fata: patris proles scelerata.

XVII.

1. Josef säljes till Ismaeliterna*.
Te signat cristum: juvenis venundatus iste.
2. Judas erhåller de tretio silfverpenningarna*.
Qui cristum vendis: judas ad tartara tendis.
3. Josef säljes till Potifar* (?).
Convenit hic cristo: quid quid puero fit in isto.

XVIII.

1. Melchisedek möter Abraham*.
Sacra notant cristi: que melchicedech dedit isti.
2. Nattvarden*.
Rex sedet in cena: turba cinctus duodena.
3. Mannaregnet*.
Se tenet in manibus: se cibatur ipse cibus.

XIX.

1. Micha förutsäger Ahas' död.
Mycheam cedunt: prophete qui male credunt.

2. Jesus lämnande sina lärjungar i Gethsemane*.
Gethsemani transit: ihesus inde suis valedicit.
3. Mannen, som ej trodde Elisa, förtrampas.
Premitur a populo: non credens hie helyseo.

XX.

1. De fem fåvitska junfrurna med sina slocknade lampor*.
Virginibus fatuis: aufertur spes data gnaris.
2. Jesus i örtagården; de, som söka honom, förskräckas*.
Sunt sic prostrati: cristum captare parati.
3. Änglarnas fall.
Serpens antiquus: cecidit de sede repulsus.

XXI.

1. Abner dödas svekfullt af Joab*.
Alloquitur blande: joab hunc perimitque nephande.
2. Judas förräder Jesus med kyssande.
Per pacem criste: trahit huius te proditor iste.
3. Tryphons försåt för Jonathan.
Verba gerens blanda: parat arma tryphonque nephanda.

XXII.

1. Isebel sträfvat efter att döda Elia.
Femina trux istum: dampnat sic impia cristum.
2. Pilatus tvår sina händer.
Est fera plebs ausa: dampnare jhesum sine causa.
3. Daniel anklagas af Babylonierna.
Gens hec crudelis: facit [studet] in mortem danielis.

XXIII.

1. Sem öfverhöljer sin faders nakna kropp*.
Nuda verenda vidit: patris dum cham male ridet.
2. Jesus törnekrönt.
Pro nobis criste: probrum pateris pie triste.
3. Barnen bespotta profeten Elisa*.
Percutit ira dei: derisores helysei.

XXIV.

1. Isak bär veden till offret*.
Ligna ferens criste: te presignat puer iste.

2. Jesus bär sitt kors.
Fert crucis hoc lignum: cristus reputans sibi dignum.
3. Enkan i Zarpath.
Mistica sunt signa: crucis hec vidue duo ligna.

XXV.

1. Abrahams offer*.
Signantem cristum: puerum pater immolat istum.
2. Jesus på korset*.
Eruit a tristi: baratro nos passio cristi.
3. Kopparormen*.
Lesi curantur: serpentem dum speculantur.

XXVI.

1. Evas skapande*.
Femina prima viri: de costa cepit oriri.
2. Korsfästelsen och soldaten med spjutet.
De cristo munda: cum sanguine profluit unda.
3. Moses slår på klippan*.
Est sacramentum: cristi datus petra fluentem.

XXVII.

1. Josef kastas i gropen*.
Hanc in cystemam: detruditur iste veternam.
2. Jesu begrafning*.
Mirra conditur: et ab hiis cristus sepelitur.
3. Jonas kastas i hafvet*.
Jonas glutitur: tamen illesus reperitur.

XXVIII.

1. David afhugger Goliaths hufvud*.
Signans te criste: golyam conterit iste.
2. Jesus nedstiger i dödsriket*.
Fit cristi morte: baratri destructio porte.
3. Simson dödar lejonet*.
Ut vis sampsonis: destruxit ora leonis.

XXIX.

1. Simson bär bort Gazas portar*.
Obsessus turbis: sampson valvas tulit urbis.

2. Uppståndelsen*.

Quem saxum texit: fringens tumulum ihesus exit.

3. Jona uppstiger ur hvalfiskens buk*.

De tumulo criste: surgens te denotat iste.

XXX.

1. Ruben söker förgäfvets sin broder*.

Ruben sublatum: puerum timet esse necatum.

2. De tre kvinnorna och ängelen vid Jesu graf.

Quod vivas criste: certum docet angelus iste.

3. Zions dotter söker sin brudgum.

Hec pia vota gerit: dum sponsum sedula querit.

XXXI.

1. Nebucadnesar befriar Daniel från lejonkulan* (?).

Rex jocundatur: hunc ut vivum speculatur.

2. Jesus uppenbarar sig för Maria Magdalena i örtagården*.

Te monstrans piam: solaris criste mariam.

3. Zions dotter finner sin brudgum.

Sponso quesito: fruitur iam sponsa cupito.

XXXII.

1. Josef uppenbarar sig för sina bröder.

Quos vexit pridem: blanditur fratribus idem.

2. Jesus uppenbarar sig för sina lärjungar*.

Huis ihesus apparet: surgentis gloria claret.

3. Den förlorade sonens hemkomst.

Flens amplexatur: natum pater ac recreatur.

XXXIII.

1. Ängeln uppenbarar sig för Gideon.

Angelus hortatur: ne quid gedeon vereatur.

2. Thomas' klenrogenhet*.

Te pateris criste: palpari se dat (?) ut iste.

3. Jakob strider med ängelen.

Israel est dictus: luctans iacob benedictus.

XXXIV¹.

1. Enoch upptages i himlen*.

Enoch translatus: celestibus est sociatus.

¹ Denna sida är här återgifven fig. 66.

Fig. 66. Sidan XXXIV ur träsnittsupplagan *Biblia pauperum*.

2. Himmelsfärden*.

Sanctus sanctorum: cristus petit astra polorum.

3. Elia i den brinnande vagnen*.

Celitus effectus: helia per aera vectus.

XXXV.

1. Moses emottager lagens tafflor*.

Est lex divina: moysi data virtice syna.

2. Den Helige Andes utgjutelse öfver apostlarna*.

Pectora virorum: replet alnum pneuma virorum.

3. Elias offer förtäres af eld från himlen.

Celica flamma venit: et plebis pectora lenit.

XXXVI.

1. Salomo upphöjer sin moder*.

Ingressam matrem: salomo sibi collocat istam.

2. Jungfruns kröning*.

Assumendo piam: veneraris criste mariam.

3. Esther och Ahasverus*.

Hester ut ingreditur: et assuuerum veneratur.

XXXVII.

1. Salomos dom*.

Dicat nunc juste: dandus matri puer iste.

2. Den yttersta domen*.

Judico dampnandos: reprobos simul atque nephandos.

3. Amalekiten, som slog Saul, dödad på Davids befallning.

Ob dominum cristum: sic david indicat istum.

XXXVIII.

1. Förstörelsen af Korah, Dathan och Abiram.

Hi terre dantur: quia cristo non famulantur.

2. Helvetet.

Sic affliguntur: penis qui prava sequuntur.

3. Svaefvelregnet öfver Sodom och Gomorrah.

Ob crimen vite: trudentur sic sodomite.

XXXIX.

1. Festen för Jobs barn.

Job nati gaudent: quia sic feliciter audent.

2. Jesus bär de saliga i sitt sköte.
O pater in celis: me tecum pascere velis.
3. Jakobs dröm.
Angelus est visus: Jacob in hoc valde gavisus.

XI.

1. Zions dotter krönes af sin brudgum.
Laus anime vere: sponsum bene sensi habere.
2. De rättfärdiges vedergällning.
Tunc gaudent anime: sibi quando bonum datur omne.
3. Johannes och ängelen.
Sponsus amat sponsam: cristus nimis et speciosam.

Ann. De latinska verserna äro här återgifna efter Einsles facsimil-upplaga; inom klammer äro angifna andra (och bättre) läsarter. Med * utmärkta äro de ämnen utmärkta, som påträffats i någon af de i denna afhandling omtalade målningarna.

Tillägg.

S. 5—6. Beträffande den grekiska målarbokens ålder och betydelse har H. Brockhaus i sitt arbete *Die Kunst in den Athosklöstern* (Leipzig 1891) uttalat åsikter, som afvika från de hittills härskande. Den äldsta kända handskriften kan icke föras längre tillbaka i tiden än till omkring 1630, och språkformen tyder på, att verket tillkommit först efter medeltidens slut (under femtonhundratalet). Målarboken kan således icke göra anspråk på någon mycket hög ålder, och enligt Brockhaus får den ej heller betraktas såsom normgivande. I fråga om anordningen af bilderna härskar visserligen stor öfverensstämmelse mellan densamma och målningarna, men i detaljerna hafva konstnärerna frihet. Målarboken var ingen kanon, »utan verkligen blott en handbok, skriven af en privatman, en präst, som tillika var munk och målare, i den välmenta afsikten att tjäna hans fackkamrater, de kyrkliga målarna, såsom rådgifvare». — I en recension af Brockhaus' arbete (i *Berliner Philologische Wochenschrift* 1892) har Dehio betonat, att trots Brockhaus' forskningar den grekiska konstens stereotypa karaktär icke kan förnekas.

S. 19. Den bekante tyske konsthistorikern Lübke talar på ett ställe (*Die Wandgemälde zu Obergrombach* i *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* N. F. VI: 82 1891) om »ett lysande rödt och ett klart grönt, såsom »den gotiska epokens båda hufvudtoner.

S. 60. Den här återgifna bilden från Dingtuna (fig. 25) af Marias död företer flera afvikelser från det vanliga enkla schemat, som däremot återfinnes i Lagga fig. 58 s. 147.

S. 102. Hvad här yttras om, att fasta utgångspunkter saknas för en undersökning af, hvarifrån Alberts konst härstammar, gäller det figurala elementet. Ornamentsmotivens frändskap med utländska har på sina ställen påpekats.

S. 104. Rörande Herkeberga-målningarna bör hänvisas till de s. 40—57 meddelade afbildningarna från denna kyrka.

S. 115. Sedan hela afhandlingen redan förelåg uti korrektur har jag fått tillfälle att taga kännedom om fotografier af Dingtuna-målningarna. Af dessa framgår, att ornamentiken företer slående likheter med den i Ösmo kyrkas mellersta hvalf, som jag omtalat ofvan s. 78, och af hvilken prof meddelats i fig. 28 samt 30—33. Å andra sidan återfinnes i Dingtunas svickelfält det från Kumla-gruppen välbekanta gotiska rankverket. Det förtjänar ock framhållas, att medan Biblia pauperum synes hafva varit alldeles okänd för den eller de äldre målarna i Ösmo, så finnas däremot i Dingtuna vid David och vid Simson vederbörande latinska verser från detta verk, ur hvilket ock sammanställningen af Marias kröning med bilderna af Bersabe och Ester är hämtad. — Det tyckes sålunda som om Dingtuna-målningarna bilda en öfvergång från de äldre i Ösmo till den yngre Kumla-gruppen. Huruvida man här af skall våga draga några slutsatser angående Alberts och hans lärjungars förhållande till deras svenska föregångare — närmast Peter i Ösmo —, därom kunna naturligtvis först jämförande undersökningar af själfva originalen bringa upplysning.

S. 124. Det heter, att i bilden af mannaplockningen »en af Israeliterna är till häst»: detta är ett misstag, men en ryttare förekommer i stället i den på föregående sida omtalade bilden af, huru Moses framkallar vatten ur klippan. — Jämför för öfrigt de från Odensala hämtade fig. 14 och 17 sid. 45 och 47.

Ortregister.¹⁾

<p>Almunge s. 154.
 Alunda s. 71, 73, 82.
 Appuna s. 8.
 Arboga s. 82.
 Bjerresjö s. 7 f., 51.
 Bro s. 20, 142, 150, 151 f., 153,
 155, 178, 186.
 Bälinge s. 136.
 Börstil s. 73, 81.
 Danmark* s. 22, 79, 137—141,
 142, 154, 159, 173, 183.
 Dannemora* s. 37, 163, 164—
 171, 172.
 Delsbo s. 183.
 Dingtuna s. 60, 103, 115 f.
 Ed s. 100.
 Edebo s. 17, 163 f., 175, 178,
 183.
 Elfkarleby s. 183.
 Enhörna s. 18.
 Enånger s. 20, 150, 162, 175, 186.
 Estuna s. 7.
 Fifvelstad s. 8.
 Film* s. 151, 160 f., 187.
 Floda* s. 16, 42, 61—65, 77, 100,
 103, 116—122, 180.
 Forssa s. 183.
 Frötuna s. 151, 154 f.
 Fundbo s. 77—80, 189.
 Ganthem s. 78, 82.</p> | <p>Giresta s. 82.
 Gladsax* s. 8.
 Gökhem s. 8.
 Harbo s. 153 f.
 Hassela s. 183.
 Hemse s. 82.
 Herkeberga s. 15, 40—42, 44, 46,
 50, 53, 56 f., 62, 103, 104—111,
 118, 128, 132, 174.
 Herrestad, Östra* s. 8, 79.
 Hille s. 161 f., 186.
 Hjälmseryd s. 7.
 Hjäsås* s. 8, 155.
 Husby-Långhundra s. 154.
 Husby-Sjutolft* s. 83, 89—104,
 116—118, 121 f., 171.
 Häfverö s. 104, 143, 149, 163,
 171—174.
 Härnevi s. 45 f., 98, 103, 112—
 114, 117.
 Hökhufvud s. 183.
 Järfösö s. 183.
 Kaga s. 7.
 Kalmar s. 100, 188.
 Knifsta* s. 15—18, 20, 122, 143,
 150 f., 153.
 Kumla (Västmanland) s. 10, 13—
 17, 20, 48 f., 51, 60, 63, 83—
 89, 100, 104, 116 f., 130, 163.
 Kumla (på Visingsö) s. 8.</p> |
|---|--|

¹⁾ Med kursiva siffror är angifvet det ställe, där ifrågavarande kyrkomålning speciellt behandlas. — En asterisk * utmärker, att författaren själf besökt kyrkan.

<p>Kungs-Husby* s. 112, 127, 143— 146, 160, 188.</p> <p>Köpinge, Gärds-* s. 8, 19.</p> <p>Lagga* s. 146—150.</p> <p>Lena s. 82.</p> <p>Litslena s. 11.</p> <p>Lännäs, Ytter- s. 150, 163, 164, 186.</p> <p>Morkarla* s. 183.</p> <p>Norrlanda s. 78, 82.</p> <p>Odensala* s. 45, 47, 100, 103, 122—130, 133, 137, 140, 142, 159, 164.</p> <p>Risinge s. 8, 18, 20.</p> <p>Ryd, Östra, s. 71, 73, 151.</p> <p>Råda s. 8, 11, 18, 78, 81.</p> <p>Selö, Öfver- s. 183.</p> <p>Sigtuna* s. 8, 11, 81.</p> <p>Sko s. 154.</p> <p>Skuttunge s. 82.</p> <p>Solna* s. 16, 34, 180 f.</p> <p>Söderby s. 141—143, 174.</p>	<p>Tegelsmora s. 63, 151, 158 f., 160, 187.</p> <p>Tensta* s. 66—70, 71 f., 77.</p> <p>Tolfta* s. 151, 155—158, 159, 175, 183, 187.</p> <p>Torpa s. 34, 181 f.</p> <p>Tortuna s. 116, 154.</p> <p>Täby* s. 16, 44, 103, 130—133, 141, 151 f.</p> <p>Uppsala domkyrka* s. 81, 97.</p> <p>Uppsala, Gamla s. 64, 80—82.</p> <p>Vadsunda s. 82</p> <p>Vaksala s. 82.</p> <p>Valö s. 104, 174, 183.</p> <p>Vendel s. 82.</p> <p>Vrigstad s. 7</p> <p>Vänge* s. 16, 103, 133—135.</p> <p>Vätö s. 104, 174, 178, 182.</p> <p>Åker, Vester-* s. 20, 175—180.</p> <p>Örberga s. 8.</p> <p>Ösmo s. 62—64, 71—77, 82, 135 f.</p>
--	---

Rättelser:

- S. 34 rad. 5 uppiifrån står: Tolfta läs: Torpa.
- » 105 » 5 nedifrån läs: *Biblia pauperum* förebild till följande, med
prosainskrift:
- » 108 I planen har bokstafven *e* vid strangarnes fyra skärningspunkter
uteglömts.

De nordiska guldrakteaterna.

Några bidrag till kännedomen om brakteaternas utbredning och kulturhistoriska betydelse.

En arkeologisk studie

af

Bernhard Salin.

Den ursprungliga afsigten med denna uppsats var endast att gifva en förteckning och beskrifning på de guldrakteater, som blifvit funna i svensk jord efter det år, då Montelii arbete *Från jernaldern* utkom, d. v. s. 1869. Den skulle således endast utgöra en materialsamling, en sorts fortsättning på Montelii nyssnämnda arbete, hvad beträffar guldrakteaterna, funna inom Sverige, så att alla svenska guldrakteater härigenom skulle blifva lätt tillgängliga för forskningen.

Denna fyndförteckning meddelas också här nedan, upptagande ej blott alla de guldrakteater, som efter senare hälften af år 1869 kommit in till Statens Historiska Museum¹, utan äfven sådana som finnas i andra museer eller

¹ Följande brakteater hafva visserligen kommit till museet efter år 1869, men emedan de alla voro kända före år 1869 och äro upptagna i Montelii arbete, äro de ej införda i denna förteckning. De ifrågasvarande brakteaterna äro: två, som förut tillhört J. Sjökröna, den ena troligen funnen i *Skåne*, afbildad i *Atlas f. Nordisk Oldkyndighet* fig. 107; den andra funnen vid *Värby* i *Skåne*, afbildad i nyssnämnda arbete fig. 153, båda bära nu inventarienumret 7050 a; två, som förut tillhört doktor Wittlocks samling, den ena funnen i *Långaryd* socken *Småland*, afbildad hos Montelius, *Från jernaldern* pl. I fig. 19; den andra en hjulformig hängprydnad, funnen i *Drefs* socken, *Småland*, afbildad i samma arbete pl. I fig. 17. De bära inom museet inventarienumren 9041: 28 och 9041: 27.

enskilda samlingar och hitintills ej blifvit offentliggjorda. Jag begagnar här tillfället att få frambära min djupa tacksamhet till föreståndarne för museerna i Lund, Göteborg och Skara, herrar S. Söderberg, C. Lagerberg och K. Torin, genom hvilkas välvilliga tillmötesgående det blifvit mig möjligt ej blott att meddela uppgift om fynden, utan äfven att låta afbilda de i deras respektive samlingar befintliga brakteaterna. I en likartad tacksamhetsskuld står jag äfven till brukspatron A. B. Wallis å Dybeck och mr James Curle jun. i Skotland, hvilka båda beredvilligt meddelat mig upplysningar om i deras samlingar befintliga brakteater.

Men medan jag arbetade på denna fyndförteckning, vaknade lusten hos mig att söka bearbeta det material, som var mig tillgängligt genom samlingarna i Statens Historiska Museum och genom literaturen. Jag tyckte mig nemligen skönja ett och annat förhållande, som jag gerna ville taga närmare reda på. Under det jag var sysselsatt med dessa studier, utkom professor Japetus Steenstrups afhandling *Yak-Lungta-Brakteaterne* etc., men jag hade redan vid denna tidpunkt hunnit bilda mig mitt omdöme om brakteaternas ursprung, så att hans afhandling ingalunda har framkallat denna uppsats, om jag också i den sökt häfda åsigtter, hvilka stå i starkaste opposition mot dem, som professor Steenstrup sökt göra gällande. I hufvudsak är denna uppsats således alldeles oberörd af professor Steenstrups arbete, men vid utarbetandet af en eller annan detalj har jag ej kunnat underlåta att direkt vända mig emot hans framställning. Jag har velat framhålla detta för att förebygga den missuppfattningen, att denna uppsats vore skrifven emot professor Steenstrups afhandling. Hade detta varit afsigten, skulle den naturligtvis fått en helt annan form.

Det material, jag haft till mitt förfogande, har hvad Danmark beträffar varit något ofullständigt, emedan de

senare årtiondenas danska brakteatfynd ej blifvit offentliggjorda, försåvidt ej runinskrifter förekommit på brakteaterna, då de finnas afbildade hos Stephens i hans *Old-northern runic monuments*. Jag har ej heller haft tillfälle att besöka det danska Nationalmuseet för att der studera brakteaterna. De viktigaste af de nyare danska fynden känner jag likväl till, derigenom att riksantikvarien H. Hildebrand låtit mig taga del af de anteckningar, han gjort öfver de senaste danska fynden, och derigenom att professor Montelius ställt till mitt förfogande fotografier af en del danska brakteater. För denna deras stora vänlighet ber jag att härmed offentliggen få bringa dem min varma tacksägelse.

Med afseende på fyndförteckningen vill jag endast tillägga, att i densamma meddelas afbildningar af alla de deri upptagna brakteaterna, såvida icke brakteaten är präglad med samma stamp som en förut offentliggjord; ej heller äro alla brakteater af samma typ som figg. 2, 4 och 13 å pl. II i *Från jernaldern* afbildade här, emedan de äro temligen enahanda.

Alla afbildningarna äro utförda i samma storlek som originalen och äro med undantag af ett par tecknade på trä af Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens tecknare herr O. Sörling och till största delen skurna af herrar E. Hansen och W. Meijer.

I.

Fyndförteckning.

Uppland.

1. Vid *Söderby* i *Danmarks* socken anträffades vid nyodling något söder om byn på ungefär 0,44 meters djup i lerjorden 9 guldbrakeater, af hvilka åtta voro hela och

en skadad. Fem af dem äro präglade med samma stamp och af en förut ej känd typ, afbildad fig. 1. Riksantikvarien H. Hildebrand, som närmare beskrifvit fyndet i *Månadsbladet* 1877 s. 393, anser att bilderna i fälten mellan korsarmarna äro djurhufvuden. De öfriga brakteaterna, deribland den skadade, äro också präglade med en stamp. Man ser å dessa en springande man med bakåt böjdt hufvud, se fig. 2; framför honom ett djur och ofvan hans uppåtvända ansigte tvenne foglar.

1. Uppland.

2. Uppland.

Jämte brakteaterna fann man äfven en knapp af en spirallagd guldten, afbildad fig. 3.

Dessutom funnos på samma gång en spirallagd guldten, en ringformigt hopböjd guldten, en tvärstreckad guldtråd, och en mörk metallbit. Hvar brakteat väger omkring 6 gr.

3. Knapp af guld. Uppland.

Fyndet förvaras i Statens Historiska Museum, der det bär inventarienumret 5802.

Utom det här beskrifna fyndet känner man från Uppland ett enda brakteatfynd och detta med blott en brakteat, hvarför totalsumman af funna brakteater för denna provins blir tio, fördelade på två fynd.

Vermland.

2. I Karlstads Museum finnes sedan flera år en med ögla försedd guldbrakteat, afbildad i fig. 4. Vi se här bilden af ett fyrfota djur, visserligen i en så upplöst form, att det ovana ögat kan hafva svårt att finna sambandet mellan de olika delarna, men en jämförelse med fig. 187

4. Vermland.

i *Atlas f. Nordisk Oldkyndighet* är i detta fall mycket upplysande, fastän bilden der är vänd åt motsatt håll.

Från Vermland är förut ett fynd känt, innehållande två brakteater, hvarför slutsumman för hela provinsen blir tre brakteater fördelade på två fynd.

Bohrlän.

3. Vid Örod i *Ödsmåls* socken hittades trenne med öglor försedda guldbrakteater, präglade med samma stamp. Bilden (se fig. 5) framställer ett tillbakaseende fyrfota djur med krökt näbb, ett nästan halfcirkelformigt hufvud och mycket förkrympt kropp samt ännu mer förkrympta extremiteter. En af brakteaterna förvaras i Statens Historiska Museum under inventarienumret 7528 och väger 2.225 gr.

de båda andra finnas i Göteborgs Museum (Inv. 1947, 1948) och väga respektive 2,26 och 2,35 gr.

4. Från *Tegneby* socken har Göteborgs Museum förvärfvat en med ögla försedd guldbrakteat, afbildad fig. 6. Präglingen visar ett fyrfota djur och liknar mycket den nyss omtalade vermländska brakteaten. I Göteborgs Museum bär den inventarienumret 1975 och väger 2,19 gr.

5. Bohuslän.

5. Antagligen i *Hede* socken är den brakteat funnen, som är afbildad i fig. 7. Den präglade bilden framställer ett människohufvud öfver ett behornadt djur. Framför ansigtet en fogel. Väger 2,91 gr.

6. Bohuslän.

7. Bohuslän.

8. Bohuslän.

Denna brakteat kom med handlanden C. F. Lundbergs samling till Statens Historiska Museum, der den bär inventarienumret 9000: 21.

6. I närheten af *Fjellbacka* är den i fig. 8 afbildade brakteaten funnen. Man ser å denna ett människohufvud öfver ett behornadt djur. På båda sidor om hufvudet och under djuret en fogel. Väger 2,75 gr.

Statens Historiska Museum har förvärfvat denna samtidigt med den föregående. Inv. 9000: 69.

Utom dessa fyra fynd med sex brakteater känner man från Bohuslän fem andra med sammanlagdt åtta brakteater, så att totalsumman blir fjorton stycken fördelade på nio fynd.

Dalsland.

7. Utan angifvande af andra fyndomständigheter än att den vore funnen i Dalsland har den nu affidne norske arkeologen A. Lorange till Statens Historiska Museum såsom gåfva öfverlemnadt en med ögla försedd guldbrakteat, afbildad i fig. 9. Såsom bilden visar är den prydd med en framställning liknande den här ofvan under nr 3 och 4 beskrifna, fastän annorlunda behandlad. Väger 1,81 gr.

Inventarienumret å denna brakteat är 5172.

9. Dalsland.

10. Dalsland.

8. Vid *Lunnane* i *Töftedals* socken hittades i en tuffvig ljungbacke vid »spadvändning», ungefär 18 cm djupt under jordytan, en med ögla försedd guldbrakteat, präglad med samma stamp som *Från järnåldern* pl. I, fig. 22. Präglingen visar ett menskligt hufvud öfver ett behornadt fyrfota djur. Öfver djurets hufvud en fogel, som vänder näbben inåt brakteaten. Väger 6,315 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 5111.

9. Vid *Hult* i *Animskogs* socken anträffades på ett berg vid borttagande af ett röse en skatt af guld- och silfverföremål. Fyndet är närmare beskrifvet i *Månadsbladet* 1892 sid. 90 och består af två guldbrakteater, präglade med samma stamp, framställande ett menniskohufvud

öfver ett fyrfota djur, samt knappar och andra delar af bälteknäppen af silver.

Båda brakteaterna äro försedda med ögla. Den ena af dem, afbildad i fig. 10, är försedd med en omfattning, den andra saknar en del af denna, så att den å brakteaterna nästan alltid förekommande tvärstreckade omfattningstråden här intager samma plats som den mellersta af kretsarna å den afbildade brakteaten. Den större väger 3,49 gr, den mindre 2,105 gr.

Fyndet förvaras i Statens Historiska Museum. Inv. 7378.

Endast dessa tre fynd med sammanlagdt fyra brakteater äro kända från Dalsland.

11. Vestergötland.

12. Vestergötland.

Vestergötland.

10. I *Vestergötland* är den brakteat funnen, som är afbildad i fig. 11. Den framställer ett människohufvud öfver ett behornadt fyrfotadjur. Häröfver ett annat fyrfotadjur. Bakom hufvudet ett hakkors. Man känner ej närmare till fyndplatsen eller andra fyndomständigheter. Väger 4.5 gr.

Förvaras i Statens Historiska Museum. Inv. 8378.

11. I *Vinköls* socken är den brakteat funnen, som är afbildad fig. 12. Den är af ganska stort intresse, emedan man å djurets hals ser en arm. (Se vidare härom i

det följande.) För öfrigt är det den vanliga framställningen ett människohufvud öfver ett djur. Framför ansigtet ett hakkors och i inskriftens ställe(?) punkter.

Förvaras i Skara Museum.

12. Vid *Djurgårdsäng* i *Skara landsförsamling* anträffades en större skatt af guld- och silfverföremål. För fyndet är utförligare redogjort i *Månadsbladet* 1892, sid. 10. Det bestod af *a)* guldbrakteat, afbildad fig. 13, med ögla, präglingen framställande en mycket stiliserad djurbild, *b)* guldbrakteat, afbildad fig. 14, med ögla, samma framställning som föregående, fastän bilden är omvänd och något mindre, *c)* knapp af guld, *d)* spiralarmring af guld, *e)* 8 stycken större och mindre tenar af guld, *f)* två

13. Vestergötland.

14. Vestergötland.

15. Vestergötland.

knippor guldtråd, *g)* gjuten tacka af blekt guld, *h)* ornerad förgylt silfverplatta med niello-inläggningar, *i)* bältehäfte af förgylt silfver, *k)* och *l)* fragment af två silfverbrakteater, *m)* fragment af silfverplåt, *n)* silfverring, *o)* hyskor och hakar af silfvertråd, *p)* rektangulärt silfverbeslag, *q)* silfverten, *r)* ett större antal ringar af silfvertråd, *s)*, *t)* och *u)* silfverbleck, *v)* och *w)* två knippor silfvertråd, *x)* remсор af silfverbleck, *y)* smal silfvertacka, gjuten, *z)* 9 gjutna silfvertackor, *ä)* några bitar tunn bronsbleck. *ö)* en half grof bronsring, *ö)* halfsferisk gulgrön glasklump. Brakteaten *a)* väger 3,68 gr, och *b)* 2,3 gr.

Fyndet förvaras i Statens Historiska Museum. Inv. 6563.

13. I *Flistads* socken är ett brakteatfynd anträffadt, som bestod af fem brakteater, af hvilka fyra äro präglande med en och samma stamp. En af dem afbildad fig. 15. I midten äro dessa fyra prydda med upphöjda punkter. Kring randen äro tvänne ytterst förkrympta djurbilder. De fyra brakteaterna väga respektive 2,29 gr, 1,44 gr, 1,76 gr och 1,55 gr. Den femte brakteaten, afbildad i fig. 16, visar en mycket degenererad framställning af ett fyrfotadjur i ungefär samma ställning, som å Djurgårdsängsbrakteaten. Den väger 2,57 gr.

16. Vestergötland.

17. Vestergötland.

18. Vestergötland.

Fyndet förvaras i Göteborgs Museum. Inv. 2009—2013.

14. Vid *Tegalund* i *Foghlums* socken är en guldbrakteat funnen, som här afbildas i fig. 17. Präglingen framställer en mycket »upplöst» djurbild af en ej så ofta förekommande typ. Brakteaten väger 3,04 gr.

Förvaras i Statens Historiska Museum. Inv. 4970.

19. Vestergötland.

15. I *Vättlösa* socken anträffades uti en skogsmark ett fynd af guldbrakteater och glasperlor. Fyndet är närmare beskrifvet i *Månadsbladet* 1892, sid. 38. Det består

af *a*) brakteat af blekt guld, afbildad fig. 18. Präglingen framställer en djurbild i ungefär samma ställning som å Djurgårdsängs brakteaterna; *b*) brakteat präglad med samma stamp som föregående, *c*) brakteat, afbildad i fig. 19, framställande ett fyrfota djur med näbb och öron, *d*) brakteat, afbildad i fig. 20, framställande ett fyrfota djur med hufvudet vridet bakåt, *e*) 14 glas- och mosaikperlor. Brakteaten *a*) väger 3,4 gr, *b*) 2,2 gr, *c*) 2,22 gr och *d*) 2,11 gr.

20. Vestergötland.

Fyndet förvaras i Statens Historiska Museum. Inv. 9043.

Förutom de fjorton här omtalade brakteaterna, fördelade på sex fynd, äro från Vestergötland förut elfva brakteater kända, fördelade på nio fynd, så att totalsumman för denna provins blir tjugofem stycken på femton fynd.

Småland.

16. I *Småland* är med all säkerhet den guldbrakeat funnen, som här är afbildad i fig. 21. Såsom å afbildningen synes framställes å denna ett människohufvud öfver

21. Småland.

ett behornadt djur. En inskrift i runliknande tecken omgifver denna framställning. Väger 4,97 gr.

Brakteaten förvaras i Statens Historiska Museum. Inv. 8430.

17. Vid *Espelund* i *Ryssby* socken påträffades under arbete med potatissättning en guldbrakteat, här afbildad i fig. 22, framställande ett människohufvud öfver ett behornadt djur. Väger 5,88 gr.

Brakteaten finnes nu i Statens Historiska Museum. Inv. 4327.

22. Småland.

Utom dessa båda fynd äro ytterligare två fynd kända, hvardera med en brakteat, så att man från Småland känner sammanlagdt fyra brakteater.

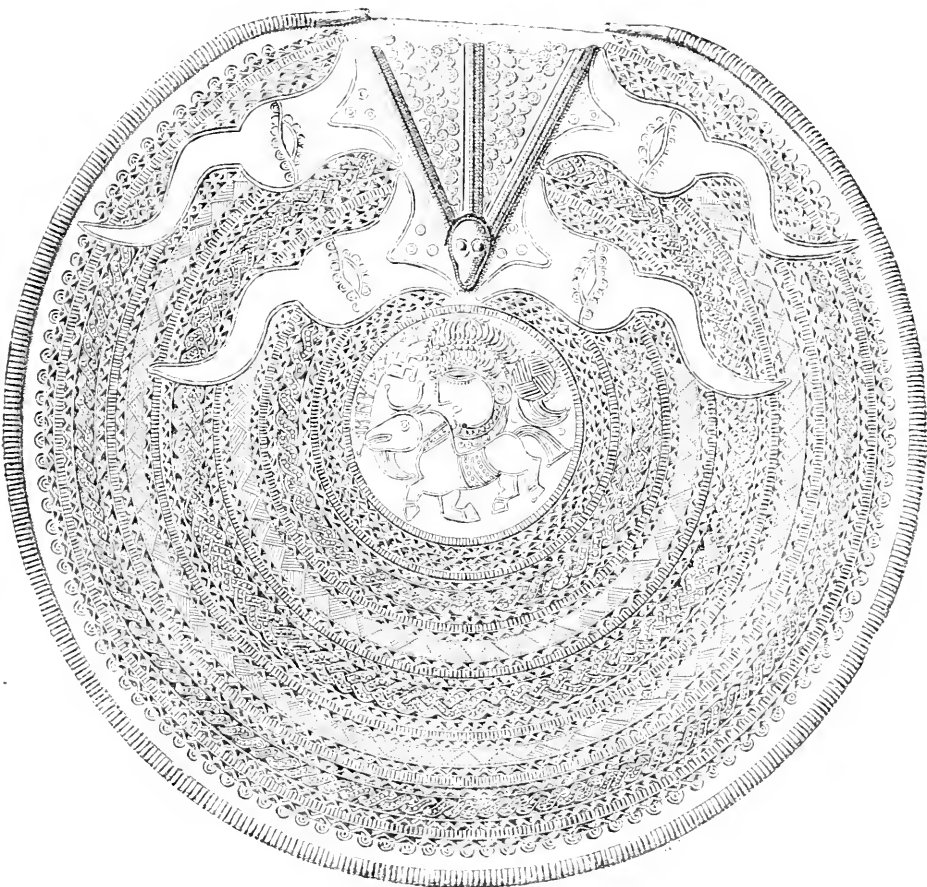
Skåne.

18. Vid *Åsums by*, *Åsums* socken anträffades under plöjning år 1882 en synnerligen praktfull guldbrakteat, den största som man hitintills känner, afbildad i fig. 23. Den präglade bilden visar ett människohufvud öfver ett behornadt fyrfota djur med skägg. Framför hufvudet ett hakkors samt runinskrift. Väger 100,252 gr.

Brakteaten är utförligare beskrifven i *Manadsbladet* 1882, sid. 176, och förvaras i Statens Historiska Museum. Inv. 7128.

19. Vid *Nr 4*, *Skättekörr*, *Brumby* socken, hittades under plöjningsarbete å en sidländ åker, ungefär 1 kilometer från Öresund, en brakteat af en ej ofta förekom-

mande typ, afbildad fig. 24. Den präglade bilden är ganska svår att tyda, men man ser bröstbilden af en man, som upplyfter ena handen och sticker tummen i munnen. På ömse sidor om honom förkrympta djurbilder. Man-

23. Skåne.

nens hår afslutas bakåt af ett djurhufvud, hvilket ju ofta förekommer å brakteaterna. Under öglan små guldkorn fastlödda, så att de utfylla en triangulär yta. Omfattningsranden är också ganska egendomlig, emedan den är bildad af ett fjällliknande ornament. Väger 4.63 gr.

Brakteaten förvaras i Statens Historiska Museum. Inv. 7752.

Man har förut på samma åker funnit ett med ögla försedt guldmynt, en solidus präglad för Theodosius II. (St. Hist. Mus. Inv. 3678.)

24. Skåne.

20. På ön *Hven* har man, äfvenledes vid plöjning, funnit en guldbrakteat, afbildad fig. 25. Den präglade bilden visar ett behornadt fyrfota djur försedt med skägg. På djurets rygg hvilar ett människohufvud. Framför detta

25. Hven.

26. Skåne.

och ofvan djurets horn ett hakkors. Bakom hufvudet två koncentriska kretsar. Öglan å brakteaten är bortbruten. Vigt 2,65 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 7257.

21. På *Dybecks* egor i *Östra Femmenhögs* socken är brakteaten, afbildad i fig. 26, hittad. Den präglade bilden eger ganska stor likhet med närmast föregående och framställer ett människohufvud öfver ett behornadt fyrfota djur med skägg. Öfver djurets hufvud ett kors och under djuret två koncentriska kretsar.

Eges af brukspatron A. B. Wallis och förvaras bland hans samlingar å Dybeck.

22. I *Förslöfs* socken äro trenne brakteater funna. Den största af dessa, afbildad fig. 27, visar oss ett mycket sent utvecklingsstadium af brakteatgruppen ett människohufvud öfver ett djur. Af människohufvudet finnes ej mycket kvar, och djuret är på ett egendomligt sätt stileradt. Af förut kända brakteater kommer denna närmast fig. 154 i *Atlas f. Nordisk Oldkyndighet*.

Af dessa brakteater tillhör en Statens Historiska Museum. Inv. 9363. Väger 4.67 gr. De två andra till-

27. Skåne.

28. Skåne.

höra den rikhaltiga fornsakssamling, som är anlagd af mr James Curle jun. å Priorwood, Melrose, Skotland.

23. Vid *Allarp* i *Asks* socken är brakteaten funnen, som är afbildad i fig. 28. Den eger den vanliga framställningen af ett människohufvud öfver ett behornadt djur.

Förvaras i Lunds Historiska Museum.

Utom dessa sex fynd med sammanlagdt åtta brakteater känner man tjugofem fynd med tillhoppa trettiosex brakteater, så att totalsumman för Skåne blir trettioen fynd med fyrtiofyra brakteater.

Öland.

24. På *Öland*, utan att man närmare känner fyndplatsen eller fyndomständigheterna, är brakteaten, afbildad i fig. 29, anträffad. Den framställer ett människohufvud öfver ett

behornadt djur. Framför djuret hakkorset. Öfver djurets hufvud ett ornament. Väger 2,61 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 4562.

29. Öland.

25. Å en till Nr 5 Dödevi i Högby socken hörande åker fanns under plöjning den i fig. 30 afbildade symnerligen praktfulla brakteaten. Präglingen visar oss åter ett

30. Öland.

menniskohufvud öfver ett behornadt djur med skägg. Bakom hufvudet ett hakkors och framför detsamma ett tecken, som man är frestad att anse såsom en symbol af solen. Den vackra och väl arbetade omfattningen, den

rikt utsirade öglan och det triangulära fältet med de tre hufvudena, allt detta låter denna brakteat på ett fullt värdigt sätt sluta sig till de bästa brakteatarbeten, som Norden har att uppvisa. Väger 32,785 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 5714.

Utom dessa äro i sex olika fynd sex brakteater anträffade på Öland. Totalsumman blir således åtta fynd och åtta brakteater.

Gotland.

26. På *Gotland* lär den brakteat vara funnen, som från kassör Oldenburgs samling blifvit köpt till museet. Den är präglad med alldeles samma stamp som den i fig. 10 här

31. Gotland.

32. Gotland.

ofvan afbildade, men randen är något annorlunda, emedan den består af en krets upphöjda punkter mellan tvenne upphöjda linier, och utaför dessa är den tvärstreckade omfattningstråden. Väger 1,99 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 6624.

27. I den s. k. *Hobergså kern*, hörande till *Djupbrunn*s i *Hogräns* socken, anträffades under några stenar ej långt under jordytan en liten bronsdosa, afbildad i *Svenska Fornsäker*, fig. 476. I denna lågo en mycket liten fingerring af guld, en spiralring af silfver (jämför *Svenska Fornsäker*, fig. 456) samt två guldbrakteater.

Båda brakteaterna äro präglade med den bekanta framställningen af ett människohufvud öfver ett djur. Båda äro försedda med runinskrifter. Den ena, afbildad fig. 31.

hör till en ganska utbredd typ. Den andra, afbildad fig. 32. är något degenererad¹. Under djuret synes ett hakors och ofvan hufvudet två koncentriska kretsar. Den förra väger 5,905 gr och den senare 4,695 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 4877.

28. I en åker under *Almungs* i *Hafslhems* socken fanns en guldbrakteat, äfven den hörande till samma grupp som de båda föregående. Framställningen är ett menniskohufvud öfver ett djur. Afbildad i fig. 33. Väger 5,595 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 4945.

29. I en åker under *Gärvalds* i *Hejde* socken anträffades en brakteat, afbildad i fig. 34. Präglingen visar

33. Gotland.

34. Gotland.

35. Gotland.

oss en ganska degenererad bild af ett menniskohufvud öfver ett djur och framför hufvudet en fogel. Den har tydligen blifvit präglad två gånger, hvarigenom synnerligen den bakre delen af bilden blifvit skadad, hvarför man sökt upphjelpa detta genom att rista in några linier. Väger 6,185 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 5272.

30. I trädgården hörande till *Tune* hemman i *Viklau* socken anträffades en guldbrakteat, afbildad i fig. 35. Ehuru det ej måhända synes vid första påseende, är likväl med all sannolikhet denna brakteat präglad med samma stamp som föregående. Alla mätten äro de samma och

¹ Båda äro äfven afbildade hos Stephens; *Old-northern runic monuments* III, s. 256, nr 87 och 88.

likaså de flesta detaljer. Det olika intryck de göra torde bero derpå, att den ena är felpräglad. Väger 3,94 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 7272: 1.

31. Vid *Öster-Ryftes* i *Fole* socken anträffades guld-, silfver- och bronsföremål i en åker hörande till hemmanet. Fyndet låg under en sten. Det finnes närmare beskrifvet i *Månadsbladet* 1890, s. 128, der de viktigare föremålen äfven äro afbildade, och bestod af: *a)* guldbrakteat med ögla, här afbildad fig. 36, *b)* fingerring af guld, *c)* 17 romerska denarer, *d)* två halsringar af brons med silfverbeslag, *e)* två något mindre ringar af brons, *f)* knäppe af brons, *g)* remskoning af brons, *h)* perla af

36. Gotland.

37. Gotland.

spirallagdt bronsband, *i)* bernstensperla, rund, plattad, *k)* två perlor af korallstycken. Brakteaten har den vanliga framställningen af ett fyrfota djur och der öfver ett människohufvud samt en kort runinskrift. Väger 5,05 gr.

Fyndet bär i Statens Historiska Museum inventarie-numret 8793.

32. Vid *Kejlungs* i *Lärbro* socken anträffades i en åker den ganska egendomliga brakteat, som här är afbildad i fig. 37. Präglungen återger ett människohufvud. Öfver detta synes en fögel, delvis dold af de sma guld-kornen under ögla. Strax ofvanför pannan tre stycken punkter, bildade af koncentriska kretsar (jämför fig. 50 här nedan). Framför ansigtet några oförklarliga tecken¹.

¹ Tänker man på antika medaljer, liknande dem som äro afbildade i *Atlas for nordisk Oldkyndighed* figg. 2 o. 3, såsom förebilder, kunde

Bakom hufvudet synes någonting, som med största sannolikhet torde leda sitt ursprung från den uppvikning af håret, som är ganska allmän äfven på brakteater framställande endast ett hufvud. Väger 5,3 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 5571.

33. Med uppgift att vara funnen i *Hablingbo* socken inkom till museet tillsammans med en del andra föremål från en uppköpare den lilla brakteat, som är afbildad i fig. 38. Vi se här tydligen en efterbildning efter ett kejsarhufvud från ett romerskt eller byzantinskt mynt eller medalj. Hufvudet har varit prydt med diadem eller lagerkrans. Framför näsan och pannan vid kanten af brakteaten synas några spår efter bokstafsliknande tecken.

38. Gotland.

39. Gotland.

Bilden gör alltigenom samma intryck som ett af de äldre brakteathufvudena. Väger 0,55 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 8603: 6.

En egendomlig omständighet förtjenar här att omtalas. I en graf, vid *Havor* i *Hablingbo*, som undersöktes af intendenten G. Gustafson, hittade han ett guldmynt, afbildadt fig. 39, försedt med ögla. Vid närmare granskning befinnes den ena sidan af detta mynt vara präglad med samma stamp som nyssnämnda brakteat från *Hablingbo*. Den andra sidan af myntet framställer en ganska rått utförd bild. Här inträffar således det egendommiga, att vi ifrån samma socken, möjligen från samma graffält,

man möjligen antaga, att det vore kejsarens arm och en Victoriabild, som asyftades med det underliga tecknet framför brakteatbildens ansigte, men då mig veterligen inga mellanformer kunna påvisas, vill jag ej framställa denna förklaring annat än som en gissning.

hafva en brakteat och ett guldmynnt präglade med samma stamp eller åtminstone alldeles lika stampar.

34. På gårdstomten vid *Lauks* i *Lokrume* socken hittades en sönderbruten brakteat, närmast lik fig. 13, pl. II i Montelius, *Från jernaldern*. Väger 10,575 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 8403 A.

35. I en åker hörande till *Lauks* i *Lokrume* socken hittades en guldbrakteat, närmast lik fig. 64 i *Månadsbladet* för 1879. Väger 11,65 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 8403 B.

40. Gotland.

41. Gotland.

36. I en åker öster om *Alfra* kyrka hittades en liten hängprydnad af guld, som i följd af sin form och ornering upptages här. Den är afbildad i fig. 40. Alla ornamenten äro instämplade. Väger 4,17 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 7761.

37. I en åker, kallad *Holmåker* under *Stenstugu* i *Stångå* socken, är en brakteat hittad, närmast lik fig. 13, pl. II i Montelius, *Från jernaldern*. Väger 19,405 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 4217.

38. Vid *Botvatte* i *Ala* socken fanns under harfning i en åker ett brakteatliknande hängsmycke, afbildadt i fig. 41. Det består af en rund guldblåt försedd med ögla

och omgifven af en tvärstreckad guldtråd. På den runda plåten äro sirater utförda i filigranteknik. Väger 14,24 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 4530.

39. I en åker nära *Väte* kyrka är en rund guldplåt funnen, prydd med instämplade, med spetsarna mot hvarandra ställda trianglar. Dessa äro ordnade omkring en uppdrifven punkt midt i plåten. Utomkring dessa i fyra kretsar trianglar med tre punkter i hvar. Ett hål i plåtens kant. Väger 12,63 gr.

Statens Historiska Museum. Inv. 4983.

42.

43.

40. I en åker vid *Rovide* i *Frøjels* socken en half och en fjerdedels brakteat af ungefär samma typ som den här i fig. 42 afbildade samt en bit af en ögla till en guldbrakteat.

Statens Historiska Museum. Inv. 8205.

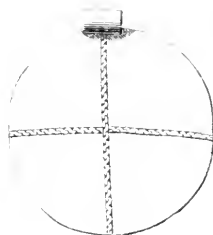
41. Vid *Stora Tollby* i *Fole* socken fanns vid dikesgräfning å egan *Högården* fem guldbrakteater och något senare inkom derifrån till museet äfven en sjetta. Två af dessa, de väga 11,91 och 12,56 gr, äro mycket lika den här ofvan såsom fig. 42 afbildade, den tredje, väger 20,06 gr, är lik fig. 13 å pl. II i Montelius, *Från jernaldern*. Två äro runda guldplåtar med instämplade ornament och fili-

gransirater; den ena är afbildad i fig. 43, väger 16,21 gr., den andra, å hvilken filigransiraterna vid öglan hopsmält vid pålödningen, i fig. 44, väger 16,155 gr. Återstår slutligen en liten rund guldplåt försedd med ögla, väger 3,655 gr afbildad i fig. 45, som visar att den endast är prydd af två korsställda ornamentslinier.

Statens Historiska Museum. Inv. 6130 och 6142.

44. Gotland.

45. Gotland.

42. Vid *Sojvide* i *Sjonhems* socken hittades ett brak-teatliknande hängsmycke, här afbildadt i fig. 46. Det liknar vid hastigt påseende ett sexekrigt hjul, men fram-

46.

hållas bör att det är ovalt samt att »hjulringen» ej är lika tjock öfverallt, utan regelbundet afsmalnar mot den punkt, som ligger midt emot öglan. Den smalaste delen är markerad med två fastlödda små gulddroppar.

Tillsammans med detta hängsmycke uppgifvas vara funna fem perlor af guldbleck med filigransirater, en slät guldring af fyrkantig ten, en oval skifva af ben samt ett litet lerkärl. Enligt hittarens utsago ett graffynd.

Statens Historiska Museum. Inv. 6071.

Utom de här ofvan uppräknade brakteatfynden äro förut femtiotvå brakteater kända fördelade på trettio fynd, så att hela summan för Gotland blir sjutiofem brakteater fördelade på fyrtiosju fynd.

II.

Brakteatgrupperna och deras utbredning.

De nordiska guldbrakeaternas äga onekligen mycket, som kan locka forskarens håg. Bilderna å dem äro för det mesta ytterst egendomliga och gåtfulla, ofta nog omgifna af heliga tecken, som fantasien är böjd för att sätta i den intimaste förbindelse med bildframställningarna. Runinskrifterna, som äro anbragta på brakteaterna, förhöja intrycket af det hemlighetsfulla, som hvilar öfver dem, och man vill gerna tro, att runornas tolkning skulle gifva oss en antydning om bildernas och tecknens inneboende betydelse, så att man på denna väg skulle kunna tränga in i dessa aflägsna tiders religiösa tänkesätt och föreställningar.

Redan tidigt hafva brakteaterna också ådragit sig forskarnes uppmärksamhet, och många olika tolkningsförsök hafva blifvit framställda, och då jag nu vågar framkomma med ytterligare ett försök, sker det ingalunda i den öfvertygelsen, att härmed fragan om brakteaterna skulle vara slutbehandlad. Tvärtom är det mitt hopp, att man i framtiden skall lyckas komma mycket längre, än jag nu hunnit, men jag hoppas på samma gång, att andra då skola kunna bygga vidare på den grund jag lagt, att de, begagnande mina små resultat som fingervisningar, skola kunna leta sig fram till den fulla sanningen.

En och annan kan möjligen stöta sig på, att jag i det följande ej sysselsatt mig med tolkningsförsök af runinskrifterna, men dels ligger det sprakliga utom mitt område, dels hafva de flesta af brakteaternas inskrifter blifvit underkastade en grundlig granskning från det mest kompetenta håll¹, och de resultat, professor Bugge kommit till, rättfärdiga fullkomligt mitt handlingssätt. Hans undersökningar gifva nemligen vid handen, att de flesta brakteatinskrifterna äro, åtminstone på vetenskapens nuvarande ståndpunkt, meningslösa sammanställningar af runor eller runliknande tecken. I de få fall der han lyckats finna en begriplig sammanställning af runor, der finnes intet inre samband mellan inskriften och bilden, åtminstone har man hitintills ej lyckats påvisa något dylikt. Här tränger sig den frågan fram, om man öfver hufvud taget någonsin kan hoppas att en gång kunna uppvisa ett sådant samband? Jag tror det ej. Der runinskrifter och bilder förekomma tillsammans, och man känner såväl de förres som de senares betydelse, der kan man konstatera, att de ej stå i det allra minsta samband med hvarandra. Jag hänvisar till Sigurdsristningarna och andra bilder å runstenar. Det förefaller mig nästan som om sammanställandet af bild och ord, för att ömsesidigt förklara hvarandra, skulle höra till ett långt senare, mera utveckladt kulturstadium än det som brakteaterna representera.

I ett annat sammanhang torde jag få återkomma till runinskrifterna å brakteaterna.

Då runinskrifterna således ej gifva oss några direkta upplysningar, kunna bilderna måhända göra det. Den om Nordens arkeologi så förtjente Worsaae har gjort ett försök i denna riktning², men han betonar uttryckligen, att

¹ Sophus Bugge, *Bemærkninger om Runeindskrifter på Guldbraecteater, i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1871.

² J. J. A. Worsaae, *Om Forestillingerne paa Guldbraecteaterne, i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed*. 1870.

det endast är ett försök, och att det såsom sådant måste bedömas. Enligt min öfvertygelse har hans försök ej utfallit lyckligt.

Han sökte den förklarande texten till brakteatbilderna inom de nordiska guda- och hjältesagorna, men då dessa nedskrefvos på Island först en sju eller åtta århundraden efter den tid, då brakteaterna förfärdigades, synes mig redan detta betydliga tidsafstånd göra det betänkligt att söka framvisa ett samband mellan brakteatbilderna och sagornas gudagestalter och hjältar.

Den muntliga traditionen kan visserligen vara seg och fortlefva länge nog, i allt väsentligt alldeles oförändrad; symnerligast gäller detta å mera afskilda öar. Från Färöarna har man ju slående exempel på detta. Island, der de nordiska guda- och hjältesagorna först upptecknades, kan ju såsom en ö anses hafva hatt goda förutsättningar för att bevara traditionen ren och oförfalskad, men ihagkommas bör dervidlag, att Island befolkades först flera hundra år efter brakteattiden, så att äfven om man antager, att dessa gudasägnar och hjältesånger voro kända af brakteattidens nordbor, hade traditionen kunnat hinna undergå många förändringar, innan den kom till Island.

Det gifves visserligen här i Skandinavien exempel på att sakliga förhållanden på ett fullt korrekt sätt blifvit berättade generation från generation i mer än 800 år, men traditionen har då rört lokala företeelser, d. v. s. den har knutit sig till något föremål, exempelvis en grafkulle, som det ena slägtledet efter det andra skådat och förklarar för de efterkommande. Af de oändligt många lokala traditionerna är det likväl blott ett ytterst ringa fåtal, som på sin vandring genom tiden bevisligen bibehållit sig oförändrade, de allra flesta ha i ganska hög grad vexlat såväl till innehåll som form, och likväl äro dessa traditioner ganska enkla och utan omvexlande scenerier.

De nordiska guda- och hjältesagorna äro deremot

ytterst figurrika och de med dramatiskt lif framställda scenerna aflösa hvarandra i rask följd, hvilket förhållande naturligtvis i hög grad förminskar sannolikheten af, att de någon längre tid kunnat bibehålla sig oförändrade.

Men äfven om vi antaga att de nordiska guda- och hjältesagor, vi nu känna till, äro alldeles de samma som sjöngos och berättades af brakteat-tidens nordbor, hur skall man kunna identifiera brakteatbilderna med guda- och hjältesagornas scener? Dertill fordras antingen att en mängd detaljer skola vara återgifna såsom t. ex. å Sigurdsristningen, der man ser hammare, tång, städ och en blåsbälg, allt för att antyda smedens verkstad, eller också måste det vara en serie af bilder, genom hvilkas sammanställande man kan följa tilldragelserna i en eller annan berättelse. Brakteatbilderna ega emellertid hvarken tillräckligt många biföremål, för att man på denna väg skulle kunna bestämma dem, ej heller kunna de, så vidt det varit mig möjligt att utröna förhållandet, uppordnas till någon bildserie, der man kan återfinna berättelsens gång i någon af våra guda- eller hjältesånger. Den väg, Worsaae slagit in på, synes mig därför ej leda fram till någon verklig kunskap om brakteaterna.

Ett annat uppslag har en annan dansk forskare gifvit. Han har gått utanför Norden, ja, utanför Europa, långt bort till Hög-Asiens bergstrakter, för att finna en lösning af det gåtfulla i brakteaternas uppträdande och framställningar. Det är professor Japetus Steenstrup, som med tillhjälp af en mycket lärd apparat i ett nyligen utkommet arbete¹ vill göra troligt brakteaternas asiatiska

¹ *Yak-Lungta-Brakteaterne. Archaeologernes nordiske Gruppe af Guldbrakeater» fra den ældre Jernalder, betragtede som særegne Minder om en Kultur-Forbindelse imellem Høj-Asiens og det Skandinaviske Nordens Folkeførd i tidlige Aarhundreder af vor Tidsregning, nærmest i Folkevandringstiden. Ur det danske Videnskab-Selskabets Skrifter 6. hist. o. ph. 1, 2. 1893.*

ursprung. Han utgår från det antagandet, att djurbilderna å brakteaterna äro utförda med en sådan naturtrohet, att man helt tryggt kan bestämma de afbildade djurens plats i det zoologiska systemet, och han finner då, att yak-oxen är det enda djur i världen, som har samma kännetecken, nemligen oxhorn och hästsvans, som ett å brakteaterna mycket ofta förekommande djur; men nu lefver yaken endast i Hög-Asiens bergstrakter, och därför leda brakteaterna också sitt ursprung härifrån.

Sedan han väl kommit in på denna tankegång¹, finner han åtskilliga andra detaljer, speciellt med afseende på klädedrägten, som ytterligare synas honom bestyrka den första iakttagelsen. Med få ord, allt synes honom samstämmande hänvisa mot Hög-Asiens aflägsna trakter, om hvilkas närvarande förhållanden vi ega så ringa kunskap, och om hvilkas tidigare öden vi veta än mindre.

Det är ingalunda min afsigt att ingå i någon detaljerad kritik af hans undersökningar, men jag kan ej underlåta att framkasta det spörsmålet, huruvida man kan anse brakteaternas djurbilder vara så direkta afbildningar efter naturen, att någon sorts zoologisk bestämning är möjlig. Naturfolken kunna visserligen äfven i ganska rätt utförda teckningar återgifva de mest betecknande dragen hos de djur, de vilja afbilda, men allt synes mig tala för, att vi å brakteaterna alldeles ej ha att göra med direkta afbildningar efter naturen, utan med kopior i fjerde eller femte hand, och dermed upphör också enligt min öfvertygelse hvarje möjlighet af en fullt exakt zoologisk bestämning. Befinnes denna min åsigt vara riktig, då svigtar också i sina grundvalar »den bro» Steenstrups sökt slå mellan Hög-Asien och Norden..

Då nu runinskrifterna ha visat sig ej kunna sprida

¹ Sammanställandet af yak-oxen och brakteaternas behornade djurbilder gjordes först af Holmboe, men tyckes Steenstrups utan inverkan från den förre ha bildat sig sin åsigt på egen hand.

något ljus öfver brakteaterna, och försöket att med tillhjälp af de nordiska guda- och hjältesagorna få någon förklaring öfver bilderna ej heller slagit väl ut, och vidare införandet af zoologien i brakteatstudiet ej kan sägas hafva fört till några lyckliga resultat, måste man naturligtvis söka upp andra vägar, för att pröfva om någon af dem kan föra till målet. Närmast till hands synes det mig ligga att jämföra brakteaterna sinsemellan och sammanställa de härigenom vunna resultaten med fyndförhållandena och se till, om man ej på denna väg skulle kunna leta sig till ett och annat, som kunde vara af intresse för frågan om brakteaternas ursprung och betydelse.

Det är denna väg jag valt, och vi skola nu omedelbart öfvergå till den första uppgiften, att jämföra brakteaterna sinsemellan.

* * *

Först torde det likväl vara skäl att söka taga reda på det tekniska förfaringsättet vid brakteaternas förfärdigande. Det är endast på de uti Statens Historiska Museum befintliga brakteaterna, som jag kunnat göra mina iakttagelser, men jag tror dock, att i hufvudsak äro de resultat, jag kommit till, giltiga för hela Norden.

Den egentliga bildframställningen å brakteaterna, centralframställningen, är åstadkommen på två olika sätt, dels genom prägling med stamp, dels genom pressning. Å brakteater tillverkade på det förra sättet är baksidan slät, och man ser här intet spår af framsidans bild; å dem som äro gjorda på det senare sättet är baksidan ej slät, utan der förekomma fördjupningar, hvilka å framsidan motsvaras af upphöjningar.

Vid en närmare granskning af de två olika slagen af brakteater, synes mig som om de förra ej skulle ega samma höga relief som de senare, och de å båda slagen förekommande upphöjda linierna äro ej heller likartade.

På de förra äro de mera flata och något ojämna och osäkra, under det att de å de senare äro högre samt jämna och fasta.

Alla dessa omständigheter synas mig häntyda på att stampen och pressformen äro gjorda af olika material, den förra af ett hårdare, någon slags metall, den senare af ett mjukare, möjligen något fastare träslag. Formgifningen (jag syftar här på de för träsnideriet betecknande plana, mot hvarandra vinkelställda ytorna) å en del pressade brakteater, t. ex. A 107, A 108 och M III 15 och 16¹, talar äfven för att pressformen är tillverkad af trä.

En iakttagelse har jag äfven gjort, hvilkens rätta betydelse jag ej har funnit. På baksidan af de pressade och äfven å en del af de präglade brakteaterna ser man på en yta, motsvarande pressformens eller stampens storlek, aftryck såsom af tyg eller af ändskurna träfibrer. I fördjupningarne å de pressade brakteaterna saknas dessa aftryck, hvilket med all sannolikhet beror derpå, att man efter en första pressning sedermera för hand drifvit ut de å framsidan mest upphöjda delarne, då naturligtvis dessa aftryck utplånas.

Men hvarifrån härleda sig dessa egendomliga aftryck af tyg eller träfibrer?

För att kunna utröna detta vore det nödvändigt att företaga en serie tekniska experiment, men för närvarande är jag ej i tillfälle att låta utföra några dylika.

Två alternativ kan jag emellertid redan nu uppställa. Undersökningen af brakteaterna synas mig gifva vid handen att sjelfva guldplåtarne, brakteatplansarna, om detta uttryck må tillåtas mig, ej äro hamrade utan gjutna. Å en hel del gjutna föremål finna vi å baksidan aftryck af

¹ För korthetens skull betecknas i det följande en figur i *Atlas for Nordisk Oldkyndighed* med A och figursiffran omedelbart efter såsom här ofvan. Figurer i Montelii arbete *Från Jernåldern* betecknas med M, så romerska siffror för plansnummern och arabiska för figurnummern.

tyg på ett sådant sätt, att härigenom blir tydligt, det tyget användts vid gjutformens tillverkning. Hade nu gjutformen, i hvilken brakteatplansen göts, blifvit tillverkad med tillhjälp af tyg, skulle vi, i analogi med nyss omtalade föremål, finna aftryck af detta tyg å brakteatens frånsida, hvilket aftryck sedermera utplånats öfver allt der brakteaten blifvit utsatt för ett starkare tryck, hvilket den i regel blifvit rundt om centralbilden, der ornament äro inpunsade i kretsar.

Om än denna förklaring synes tillfyllestgörande för en del brakteater, är den det ej med afseende på alla, ty det kan förekomma randytor, hvilka ej blifvit utsatta för något tryck och likväl äro alldeles jämna, under det att samtidigt den cirkelrunda ytan, som motsvarar stampen eller pressformen, har dessa intryck af tyg eller träfibrer. Här kommer man ovilkorligen att tänka på, att man vid präglingen haft ett mjukare underlag, såsom af löst trä eller tyg¹, och vid pressningen likaledes betjenat sig af något sådant. Att guld äfven vid ganska svagt slag tager intryck af tyg, framgår af försök, som myntdirektör Brusewitz haft godheten på min begäran utföra.

Ornamenten rundt om centralbilden äro alla utan undantag inslagna medelst större och mindre stämplor.

Men jag vill ej längre uppehålla mig vid dessa tekniska spörsmål, på hvilka jag endast velat fästa uppmärksamheten.

* * *

Vi skola nu öfvergå till studiet af brakteatbilderna, för att på grund af dessas inbördes likheter och olikheter fördela dem på vissa bestämda hufvudgrupper, jag skulle i analogi med den inom andra vetenskapsgränar häfd-

¹ Vid präglingen eller pressningen af de medeltida brakteaterna antager Hildebrand, att man äfven betjenat sig af ett mjukt underlag. Se här om hans afhandling i denna tidskrift IX: 4.

vunna terminologien vilja säga familjer, för att derefter åtminstone inom några af dessa få flera från hvarandra alldeles bestämdt skilda smärre grupper eller släkten.

Genomgår man det tillgängliga materialet, finner man ganska lätt, att brakteatbilderna på ett helt naturligt sätt sammansluta sig till vissa grupper. Gränserna mellan de olika grupperna kunna visserligen bestännas något olika, men i det stora, hufvudsakliga gifver sig grupperingen alldeles af sig sjelf. I det följande har jag följt samma ordning som Montelius i sitt arbete *Från Jernåldern*, men har jag begränsat grupperna eller familjerna något annorlunda.

Den *första* hufvudgruppen, närmast motsvarande Montelii typ A och delvis B, omfattar sådana brakteater som äro prydda af en bröstbild, den *andra* närmast motsvarande en del af Montelii typ B omfattar sådana, der en eller flera menskliga gestalter äro återgifna; den *tredje*, Montelii typ C, bildas af dem, som ega den bekanta framställningen af ett människohufvud öfver ett fyrfota djur; den *fjerde*, Montelii typ D och F, består af sådana brakteater der endast en eller flera djurgestalter äro afbildade; den *femte* och sista, Montelii typ E, innesluter brakteater af en typ, som endast förekommer på Gotland. De äro senare än de, som höra till de föregående grupperna.

Att brakteaterna hörande till den första af dessa hufvudgrupper leda sitt ursprung från romerska eller byzantinska medaljer eller mynt, äro efterbildningar af kejsarporträtten å dessas åtsida, har många gånger blifvit inom literaturen påvisadt och torde numera vara allmänt erkänt. Men fastän detta sakförhållande är känt, måste jag likväl något uppehålla mig vid detta ämne.

Den egentliga brakteatbilden utbildades naturligtvis ej på en gång, den är ej nagon direkt kopia efter romerska eller byzantinska arbeten; först smänningom framträda de för brakteaterna karaktäristiska egenskaperna.

Framställningarna å de byzantinska eller romerska förebilderna till brakteaterna voro utförda i relief, men reliefen är en konstart, som fordrar det mest uppöfvade och känsliga formsinne, och naturligtvis kan man ej förut-sätta, att brakteattidens nordbor skulle vara i besittning af detta. Gifvetvis är det modelleringen, som för dem skulle bli svårast att efterbilda. En närmare undersökning af efterbildningarna bekräftar äfven detta.

Å de äldsta imitationerna, som blifvit funna i Norden, hvilka alla äro tvåsidiga, antingen höjer sig reliefen, om man kan använda detta uttryck om det som här är

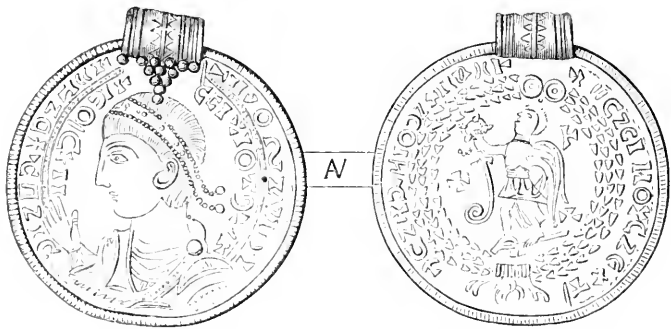
47. Tunalund, Uppland.

i fråga, plump och rätt, och modellering saknas så godt som helt och hållet, eller också börjar konturteckningen träda fram vid sidan af reliefen. På de tvåsidiga imitationerna himrer ej konturteckningen att bli fullt utbildad. Med konturteckning förstår jag här, att en eller flera upphöjda linier följa bildernas konturer.

De finare nyanserna i reliefens nu omtalade förfall måste man studera å originalen, å afbildningar utförda i träsnitt äro de nästan omöjliga att återgifva. Ett par figurer vill jag dock framlägga, för att tydliggöra de ofvannämnda tvenne riktningarna. Fig. 47 visar oss en dubbelsidig

efterbildning¹, der man gjort reliefen hög och plump, medan fig. 48 återger en², på hvilken man här och der med en upphöjd konturlinea sökt hjälpa upp reliefen. Här är dock denna metod i sin linda. Den förra riktningen försvann snart, men desto större anklang vann den senare.

Fullt utbildad möta vi den först hos de egentliga brakteaterna, de ensidiga; men äfven här inträffar det, att vi ej påträffa den fullt genomförd öfverallt, ja, hos några saknas den till och med helt och hållet, såsom t. ex. hos originalet till fig. 49 (se ofvan fynd 32).

48. Lilla Jored, Bohuslän.

Angående denna »metods» utbredning och tillämpning kan anmärkas, att å de brakteater som vi af andra skäl äro böjda att anse såsom äldre, finna vi äfven i allmänhet mindre användning af konturlinien. På originalet

¹ Funnen vid *Tunalund*, *Hjelsta sn*, *Uppland*. St. H. M. Inv. 420. Den är förut afbildad i *Iduna*, häft. 7, fig. 1 samt A 17, men emedan dessa teckningar ej äro fullt exakta, meddelas här en ny, der man bättre i detalj kan iakttaga den egendomliga förvandling det klassiska originalets mantel har undergått, i det att den blifvit återgifven som en fogel.

² Funnen vid *Lilla Jored*, *Qville sn*, *Bohuslän*. St. H. M. Inv. 421. På samma gång fanns en brakteat = A 108 (*Från jernåldern*, fynd 304).

till A 6 till exempel, som väl torde få räknas till de äldre, emedan vi å den finna delvis fullt tydbara latinska bokstäfver, äro ansigtena utan konturlinier. Detsamma är äfven förhållandet med originalet till A 11, om än reliefen här är sämre utförd, specielt näsan. Håret och dräkten äro å båda utförda med konturlinier, men bilderna stå ännu så nära de antika originalen, att diademmet i håret och mantelknappen äro på ett fullt begripligt sätt återgifna.

Men det var ej blott genom det förändrade sätt, på hvilket bilderna utfördes, som man aflägsnade sig från de antika originalen, äfven andra drag finnas, som visa att

49. Kejlungs, Gotland.

man så småningom började lösgöra sig från förebilderna och till och med inlägga nya detaljer. Så finna vi, att å den nyss omtalade brakteaten A 11 äro runor eller runliknande tecken anbragta i stället för den latinska omskriften, och å brakteaten A 6 se vi strax under öglan ett triskele, ett tecken som man, så vidt jag kunnat finna, förgäfvets söker på mynt och medaljer från denna tid, präglade inom det egentliga romerska rikets gränser. Å mynt präglade i provinserna under 3:dje och 4:de århundradena e. K. uppträder deremot hakkorset någon enstaka gång.

Brakteaten afbildad hos Stephens såsom nr 90, äfvenledes en efterbildning af en åtsida, har ett hakkors framför

hakan å bröstbilden. Omskriften synes vara ett mellan-stadium mellan A 6 och A 11, det är hvarken runor eller bokstäfver vare sig latinska eller grekiska.

Flera liknande exempel skulle kunna anföras, men vi vilja nu öfvergå till en annan ganska säregen detalj, helt och hållet afvikande från de klassiska originalen.

För att rätt förstå innebörden af denna, är det likväl nödvändigt, att vi först taga kännedom om en brakteat, som visserligen saknar den ifrågavarande detaljen, men likväl är af vigt för bedömandet af denna fråga. Den brakteat jag hänsyftar på är funnen vid *Darum* i *Ribe*

50. Darum, Ribe Amt.

51. Skonager, Ribe Amt.

Amt, tillsammans med flera stycken andra af olika typer, och är afbildad här i fig. 50¹. Vi se på denna diademet, manteln och mantelknappen, allt återgifvet på ett sätt som fullkomligt visar, att konstnären, om detta uttryck får begagnas, arbetat efter ett antikt mönster eller åtminstone efter en 3:dje eller 4:de hands kopia af något dylikt.

En annan brakteat, äfven den funnen i *Ribe* Amt, vid *Skonager*, och afbildad i fig. 51², är synnerligen lik

¹ Denna figur är tecknad af professor Magnus Petersen i Köpenhamn.

² Figuren är tecknad efter Stephens, *Old-northern runic monuments*, III, s. 248, der den återfinnes under nr 79.

Darums-brakteaten, men här förekommer den egendomliga detaljen jag ofvan hänsyftade på, nemligen ett fogelhufvud såsom avslutande håret. Jämföra vi de båda afbildningarna, finna vi, att runorna synas vara alldeles desamma. Ansigtets läggning, speciellt det sätt hvarpå näsan är behandlad, klädedrägten, de fyra ringarna ofvanför hufvudet, allt antyder, att dessa båda brakteater stå hvarandra synnerligen nära, ja, man skulle nästan vara frestad att tro, det förändringarna, vidtagna på den ena, uteslutande tillkommit för att bereda plats åt det håret avslutande fogelhufvudet.

De klassiska förebilderna ega ingenting, som direkt kunnat gifva upphof till denna egendomliga prydnad. Det måste således vara något nytt som blifvit inskjutet.

Redan på förhand kan man säga, att om tillverkaren af denna brakteat afvikit från den förebild han kopierat och infört något nytt element i framställningen, detta nya högst sannolikt måste vara antingen något främmande, som i hög grad slagit an på honom eller också något som så ofta förekom inom den inhemska konsten, att dess användande föreföll honom helt enkelt och naturligt. En närmare undersökning gifver vid handen, att det senare torde vara förhållandet här.

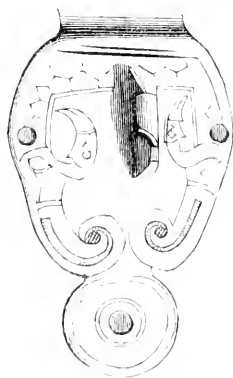
Att »afsluta» med ett djurhufvud är något, som den nordiska konstnären synnerligen älskade. Otaliga exempel på detta skulle kunna framletas ej minst från ungefär den tid, då brakteaterna förfärdigades. Jag vill blott erinra om de fibula-typer, som oftare än några andra äro funna tillsammans med brakteater, jag menar sådana som figg. 24—29 i Montelii *Öfversigt öfver den nordiska forntidens perioder*¹. A dessa förekomma ofta djurhufvud såsom avslutande. Äfven under de närmast följande århundradena älskade man i lika hög grad denna ut-

¹ *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*, VIII, s. 127.

smyckning, hvarför det är tydligt, att det ej är någon tillfällig nyck eller något snart öfvergående inflytande från främmande håll, som på detta sätt tog sig uttryck, utan en i nordbons konstsinne djupt rotad egendomlighet, som snart sagdt kräfde denna afslutning. Den tillämpades också utan alla hänsyn.

Ett ganska intressant exempel på detta lemnar oss ett spänne, möjligen funnet på Gotland¹, åtminstone af den derstädes herrskande typen.

På baksidan af detta, fig. 52, äro fogelhufvuden inristade. Dessa fogelhufvud omfattas bakåt af ett vinkel-

52. Baksidan af ett spänne.

böjdt band, en detalj, som ofta förekommer å dylika hufvud från denna tid. Det torde hafva uppstått genom en missuppfattning af det å sen-romerska framställningar af örn- och grifelhufvud synnerligen starkt framspringande pambenet².

¹ St. H. M. Inv. 4442.

² Pambenet är mahända ej rätta ordet. Jag åsyftar den starka utsvällning, som romarne läto skjuta fram öfver ögat för att gifva vildhet och kraft åt blicken. ögonbryn skulle man möjligen kunna kalla den. På flera romerska bronser har jag sett denna detalj öfverhöfvan starkt betonad och likaledes äfven å reliefframställningar. Ett

Detta band, som således är blott en detalj af fogelhufvudet, afslutas äfven det med ett fullständigt fogelhufvud. Ingenting kan väl bättre än detta visa, att man anbragte detta sitt älsklingsmotiv hvarhelst man kunde, och det utan att man tog den allra minsta hänsyn till det organiska. Det är därför ingenting förvånansvärdt att å brakteatbilderna finna fogelhufvud såsom avslutningsmotiv. Deras förekomst å dessa är således så långt ifrån att hänvisa mot Hög-Asien, såsom professor Steenstrup vill göra troligt, att de fastmer sammanknyta brakteaterna med den inhemska nordiska konstindustrien.

Af de olika sätt, på hvilka fogelhufvuden äro anbragta på de olika bilderna, nemligen än omfattande både öfre och nedre delen af håret, t. ex. A 84 och A 85, och än blott den nedre, t. ex. A 77, framgår det dessutom otvetydigt, synes mig, att bilderna ej äro utförda med sådan noggrannhet att några etnografiska bestämningar kunna göras med stöd af dessa framställningar.

Men vi återvända till de båda brakteaterna, afbildade figg. 50 och 51. De gifva oss ett exempel på, huru man omgestaltade efterbildningen, aflägsnande sig från originalet för att låta inhemska drag i stället spela in. Nära beslägtad med dessa är Broholms-brakteaten A 11. Vi återfinna der ringarna ofvan hufvudet, diademet eller lagerkransen, de från denna utgående banden samt slutligen uppfattningen af manteln och axelknappen.

De brakteater vi hitintills granskat hafva alla framställt bröstbilder och varit efterbildningar af åtsidebilder, och höra således till den första af de stora hufvudgrupperna. Men då det skulle blifva alltför vidlyftigt och tröttande att beskrifva hvarje hithörande brakteat för att i detalj påvisa, huru man mer och mer aflägsnade sig från originalen,

mycket intressant exempel härpå, nästan en öfvergångsform till det här i Norden förekommande bandet, har jag antecknat från korsgången till San Lorenzo fuori le mura i Rom.

får jag hänvisa till efterföljande tabell I, hvars uppställning är lätt att förstå. Jag har i denna tabell liksom i alla de följande ordnat brakteaterna geografiskt efter fyndorten. Bäst hade onekligen varit om de kunnat ordnas typologiskt, men emedan en form har kunnat gifva upphof till tvenne olika former, hvilka åter hvar för sig kunnat föranleda nya formers bildande, hvarigenom således parallelutvecklingar uppstått, var det naturligtvis omöjligt, att i en enda fortlöpande serie kunna uppordna alla de brakteater, som tabellerna skulle upptaga. Genom den geografiska uppställningen vinner man att mycket lätt kunna se de olika gruppernas och afdelningarnas utbredningsområden, hvilket för den kommande framställningen är af vigt.

Formgifningen står inom hela den grupp, hvad ansigtet beträffar, ännu i det väsentliga kvar på reliefens ståndpunkt. Näsan är likväl å många bilder återgifven på ett sätt, som alldeles ej motsvarar reliefens fordringar. De ofvan omtalade konturlinierna förekomma likväl på några få hithörande brakteatbilder. Så återfinna vi dem å den här fig. 51 afbildade brakteaten samt likaledes på den som Stephens återgifvit under nr 91 samt slutligen på A 33, hvilken senare jag endast med tvekan fört till denna grupp. Hvad de båda föregående beträffar, är det egendomligt, att dessa båda äro de enda af denna grupp, som hafva fogellufvud till afslutning af håret. Efter teckningen att döma ha de två i Norge funna brakteaterna af denna grupp äfvenledes konturlinier. De finnas afbildade A 131 och MI 7 samt äro sasom synes båda två mycket degenererade.

Af det ofvan sagda framgår det, att denna grupp måste i det hela anses stå de klassiska förebilderna ganska nära, således vara bland de äldre grupperna. Å andra sidan når ju en del af dem längre fram i tiden, såsom vi äfven skola se i det följande.

Se vi på dessa brakteaters utbredning, finna vi, att de uppsvenska landskapen helt och hållet sakna dem, medan Vestergötland, Skåne och Blekinge hafva hvar sitt exemplar samt Gotland ett par. Såsom ofvan är sagdt har Norge, så vidt jag vet, blott två dylika brakteater. Den stora hufvudmassan har kommit i dagen inom Danmark och der företrädesvis å fastlandet. Att denna brakteaternas geografiska utbredning torde vara mer än en tillfällighet, hoppas jag skall framgå af framställningen i det följande.

De brakteater vi hitintills sysselsatt oss med hafva, såsom här ofvan redan är framhållet, alla varit efterbildningar af åtsidan å öst- eller vestromerska mynt eller medaljer. Men efterbildade man åtsidan, är det också

53. Hannover.

högst troligt att frånsidans bilder skulle tilldraga sig uppmärksamhet och äfven gifva upphof till efterhärmningsförsök. Detta har också inträffat, och har jag sammanfört alla sådana brakteater till en grupp med flera smärre underafdelningar. Främst bland dessa har jag ställt några få brakteater, hvilkas bilder man alldeles omedelbart kan igenkänna såsom frånsidsbilder, t. ex. A 69 (se tab. II), ett förhållande som inom literaturen redan blifvit framhållet¹.

En annan underafdelning bildas af sådana brakteater som den här i fig. 53 afbildade², och förefälla mig äfven

¹ Senast af S. Söderberg. *Om djurornamentiken under folkvandringstiden*, i denna tidskrift, del XI: 3 sid. 12 not 3.

² Bilden är tecknad efter Stephens nr 8.

dessas med ganska stor sannolikhet stå i samband med fränsidsbilder, ehuru jag för närvarande ej kan uppvisa några öfvergångsformer. Dessa brakteater framställa nemligen nakna gestalter, med all sannolikhet manliga, och då man torde kunna säga, att här i Europa den nakna gestalten i allmänhet ej afbildas af folk på ett lägre konststadium¹, om ej genom främmande påverkan, tror jag att man i denna omständighet kan finna ett stöd för antagandet att här föreligger efterbildning af någon från antiken lånad framställning, och då är intet närmare till hands än en fränsidsbild.

Att döma efter de galvanoplastiska kopiorna af till denna afdelning hörande brakteater, som jag haft tillfälle att se, är reliefen temligen låg och utan konturlinier, hvilket tyder på, att de stå de antika förebilderna ganska nära, på grund hvaraf jag skulle vilja hänföra dem till de äldre bland brakteaterna.

Se vi på tabellen III, der alla de till denna afdelning hörande brakteater, som jag för närvarande känner, äro sammanförda, finna vi, att de ega en geografisk utbredning, som ligger så sydligt, att denna afdelning måste betraktas som den sydligaste.

Af de å tabellen omnämnda brakteaterna synas, efter afbildningar att döma, de båda å Fyn femna, A 218 (St 51)² och St 52 vara präglade med samma stamp, hvaremot den

¹ Afbildas verkligen den nakna gestalten af något folk på ett lägre kulturstadium, sker det vanligen just för att framhålla det, som dessa brakteatbilder tyckas vilja dölja. Sådana bilder förekomma också här i Sverige på våra hållristningar. För min del är jag böjd att anse dem för kultbilder. Naturligtvis talar jag här endast om sådana folk, som lefva i tempererat klimat, der hela gestalten i regel betäckes af kläder.

² Brakteatafbildningarna i Stephens *Old northern runic monuments* betecknas i det följande med St och siffror efteråt för att angifva nummern.

här i fig. 53 afbildade brakteaten från Hannover och Darums-brakteaten, ehuru hvarandra mycket lika, äro förfärdigade med olika stampar. Det förekommer således 6 olika stampar af denna brakteat. Granska vi detaljbehandlingen, framträder såsom något egendomligt för dem alla ögats cirkelrunda form, hvilken ytterst sällan förekommer inom andra brakteatgrupper.

Vi skola nu öfvergå till en annan liten underafdelning af brakteater (se tabell IV), som onekligen äro nära beslägtade med de närmast föregående, och därför äfven de måhända härledande sig från någon främsidsbild. De variera sinsemellan ganska mycket, men hufvudfigurens

54. Skåne.

55. Skåne.

ställning är likväl gemensam för dem alla och särdeles karaktäristisk. Man skulle likväl, om man så ville, kunna skilja på tvenne olika typer inom denna afdelning.

Den ena typen representeras af sådana som den här i fig. 54 afbildade, som A 85 och A 88 samt Slettnerfyndets tvenne lindhörande brakteater¹. Å dessa är figurens högra hand sträckt upp emot hakan, under det att den venstra, böjd i nästan rät vinkel, föres bakåt med underarmen vänd nedåt.

Den andra typen känner jag äfven blott i några få

¹ *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania* 1854, sid. 109, figg. 10 och 11.

exemplar, nemligen den här i fig. 55 afbildade och i Skåne funna Hannover-brakteaten¹, samt den här ofvan omtalade Söderby-brakteaten afbildad i fig. 56. Det karakteristiska för dessa är, att figurens högra arm ej föres så högt mot hakan, och att den venstra underarmen vändes uppåt. Olika djur äro afbildade i mer eller mindre nära samband med den menskliga gestalten. En brakteat, afbildad M I fig. 5, hörande till denna grupp visar en så förkrympt bild, att man ej kan se, till hvilkendera underafdelningen den bör hänföras.

56. Söderby, Uppland.

Af tabell IV framgår att, ehuru få till antalet, äro dessa brakteater likväl funna på vidt skilda ställen. Onekligen ligger det något egendomligt i att de, fastän de sannolikt ej någonsin varit allmänna, likväl kunnat få en så vidsträckt geografisk utbredning, och man kan ej förklara förhållandet genom att antaga, det de från en gemensam tillverkningsort blifvit förda vidt omkring genom handel eller dylikt, ty mot en sådan förmodan tala de olika sätt, på hvilka bilderna äro framställda. Den sydligaste, hamnoveranska, synes mig, efter en teckning att döma, sakna konturlinier och är förmodligen präglad, de

² *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen*, årgången 1860, pl. I. fig. 4.

i Danmark funna hafva konturlinier, de båda Slettner-brakteaterna hafva rönt starkt inflytande från träsnideritekniken (se sid. 30) och å Söderby-brakteaterna, som äro pressade, hafva vi å alla ställen, der sådant är möjligt, de mot hvarandra vinkelställda plana ytorna, d. v. s. den form af reliefen, som mest aflägsnar sig från de antika förebilderna. Detta förhållande är af ganska stort intresse, och torde jag här nedan få återkomma till detsamma.

De här ofvan omtalade brakteatgrupperna äro alla representerade af ett jämförelsevis litet antal brakteater i förhållande till den grupp, som vi nu skola sysselsätta oss med. Det kännetecknande för hithörande brakteater är, att bildframställningen återger ett människohufvud öfver ett fyrfota djur.

För att vinna större öfverskådlighet har jag sökt fördela denna grups brakteater på flera underafdelningar, beroende på deras större eller mindre inbördes likhet. Härigenom blir det lättare att äfven inom denna grupp följa med utvecklingens gång, som erbjuder ganska mycket af intresse, ej minst för rätta bedömandet af brakteaternas kulturhistoriska betydelse.

Vid brakteaternas sammanförande till underafdelningar har jag uteslutande fäst mig vid hufvudframställningen, d. v. s. vid fyrfotadjuret och vid det öfver detta anbragta människohufvudet, och har jag alldeles bortsett från runor, heliga tecken och andra framställningar, som å dylika brakteater understundom kunna förekomma.

Först sedan jag utfört detta typologiska arbete och häröfver uppsatt tabeller, införde jag på dessa hvarje brakteats fyndort. Således har jag ej kunnat påverkas af fyndorterna vid fördelandet af brakteaterna på de olika underafdelningarna.

Det förhållandet, att jag för en del brakteater endast egt tillgång till teckningar, har vid behandlingen af denna grupp förorsakat större svarigheter än vid föregående.

emedan jag här varit nödsakad att mer ingå i detaljer. I så vidsträckt mån som möjligt har jag genom användande af tillgängliga galvanoplastiska afgjutningar och stanniolftryck sökt reducera denna brist till det minsta möjliga.

Att inom dessa underafdelningar redogöra för hvarje brakteat skulle blifva alltför vidlyftigt och alltför trötande. Jag inskränker mig därför till att i allmänhet anföra det karaktäristiska för hvarje underafdelning, framdragande ett eller annat exempel, samt att i de fall, der något tvifvel kan uppstå, framställa de skäl, som föranledt mig att föra brakteaten till en viss underafdelning.

57. Danmark¹.

58. Skåne.

Betecknande för de brakteater, som jag fört till den första underafdelningen, tabell V, är, hvad djurbilden beträffar, att det venstra bakbenet lyftes så långt uppåt, att en stor del af det ligger högre än djurets rygg. Frambenen äro på ett våldsamt sätt kastade det ena framåt, det andra bakåt, liksom för att beteckna ett särdeles starkt språng. Vi kunna se detta å brakteaten, afbildad fig. 57, som för öfrigt visar oss många karaktäristiska detaljer.

Ett för denna underafdelning utmärkande drag återfinner man likväl ej fullt utbildadt å denna figur. Å de allra flesta äro nemligen laren och den öfre delen af

¹ Bilden är tecknad efter D. 101.

frambenen på djurbilderna päronformigt utbredda under det att det öfriga af benen hos de allra flesta är nästan trådsmalt, hvilket exempelvis fig. 58 visar oss.

Denna formgifning kan sägas vara egendomlig för den nordiska konsten under denna tid. Se t. ex. djurbilderna å de stora silfverfibulorna, hvilka ofta finnas tillsammans med brakteater¹, samt på en del andra samtida föremål². Utom Norden torde en dylik formgifning vid denna tid vara temligen sällsynt, och der den förekommer är dess förhållande till Norden ej fullt utredt.

Äfven formen på djurets öga är af intresse och erbjuder stor likhet med den å djurbilderna på de ofvan omtalade fibulorna. Vidare är att beakta att djurets mun så godt som alltid afbildas öppen.

Vända vi oss från djuret till det menckliga hufvudet å dessa brakteatbilder finna vi, att det är lyft upp från djurets rygg. Det hvilar på något, som säkerligen måste anses vara afbildning af bålen på en menniska. Denna uppfattning styrkes än mera deraf, att på flera hithörande brakteater, se t. ex. fig. 57, ses en arm utgå härifrån och sträcka sig ner på djurets hals. På några af brakteaterna ser man äfven nedanför djurets kropp ett menniskoben, se fig. 57. Det synes mig på grund af allt detta ej lida något tvifvel, att man här velat återgifva bilden af en ryttare.

Af öfriga detaljer vill jag endast fästa uppmärksamhet på några få. Af intresse är att rygglinien å ryttaren är något böjd, ett litet obetydligt drag, som likväl går igen på nästan alla hithörande brakteater. Å några af dem finner man ännu på ryttarens hufvud hårets tudelning genom diademmet. Hvad ansigtet beträffar är på flera af brakteaterna profilen tecknad på ett sådant sätt, att näsan och hakan skjuta langt fram och böja sig mot hvarandra.

¹ Se figg. 11 och 12 i S. Söderbergs afhandling, *Om djurornamentiken under folkvandringstiden* i denna tidskrift, del XI: 3.

² Exempelvis svärdskildebeslaget afbildadt *Svenska fornsaker* fig. 419.

alldeles såsom det ofta förekommer på mycket gamla personer.

Af de brakteater jag hänfört till denna underafdelning kunna några vid ett hastigt påseende tyckas ej höra hit. Jag vill därför utförligare omnämna, på hvilka grunder jag sammanfört dem på det sätt, som tabell V visar.

Det karaktäristiska för hithörande brakteater var ju att djurets framben fördes det ena framåt och det andra bakåt. Å brakteaten, som är afbildad A 252, äro båda frambenen förda framåt, men då ryttaren har såväl arm som ben, och djurets hufvud är behandladt såsom inom denna afdelning är vanligt, har jag ej tvekat ett ögonblick att föra denna brakteat hit.

59. Vinköls sn, Vestergötland.

Brakteaten A 114 har jag räknat till denna afdelning på grund af ställningen å djurets ben samt formgifningen å dessa och djurets hufvud, hvilket tydligen uppstått genom en ytterligare stilisering af sådana hufvud som å A 100 och A 101. Formgifningen på människohufvudet erinrar äfven om den för många inom denna afdelning karaktäristiska »gubbprofilen», t. ex. fig. 58 och A 100.

På brakteatbilden St 80 har djurets ben en något annan ställning än den inom denna afdelning vanliga, men en mängd andra för denna afdelning karaktäristiska detaljer återfinnas och göra det otvifvelaktigt, att denna brakteat bör räknas hit.

Det är hufvudsakligen ställningen på djurets ben samt formgifningen å dessa och djurets hufvud, som föranledt mig att föra hit brakteaten afbildad St 68.

Brakteaten afbildad fig. 59 har jag fört till denna afdelning, dels på grund deraf att å djurets hals ryttarens arm ännu är synlig, dels ock därför att åtskilligt i djurets formgifning erinrar om det för denna afdelning karaktäristiska, t. ex. hufvudet och de trådsmala benen och fötterna.

Se vi på denna afdelnings geografiska utbredning, finna vi redan vid en hastig blick på tabell V, att de flesta brakteaterna äro funna i Danmark. Endast tre äro funna utom detta land, af hvilka två i Skåne och en i Vestergötland. Taga vi närmare kännedom om dessa tre och jämföra dem med de öfriga, framgår på ett ojäfaktigt sätt, att dessa tre svenska brakteater äro försämrade upp-

60. Danmark.

lagor af de danska. Med allra största skäl kunna vi därför beteckna denna afdelning såsom dansk.

Nära beslägtad med denna afdelning är en annan, till hvilken brakteater af utseende som fig. 60 blifvit förda. Såsom å afbildningen synes äro djurets ben återgifna nästan i alldeles samma ställning som å den föregående afdelnings, dock är böjningen på det venstra frambenet en annan. Formgifningen är också något olik, emedan den päronlika utsvällningen å benens fäste vid bålen ej förekommer, lika litet som de trådsmala benen. Djurets hufvud är äfven mycket likt det å föregående grupp, men läpparna äro här aldrig åtskilda, ehuru tungan alltid hänger ut ur munnen.

Af ryttaren återfinna vi endast hufvudet och bålen, den senare betecknad — afbildad kan man ej säga — genom några räta linier, som lindrigt luta mot hvarandra på så sätt. att de strax under hufvudet äro hvarandra närmast. Mellan dem äro upphöjda punkter.

Ryttarens hufvud är äfven olik det inom den föregående afdelningen vanligen förekommande. Der rådde en ganska stor olikhet, specielt med afseende på hårets behandling. Ej så här. Diademmet är alldeles försvunnet likasom hårflätan. Håret är i stället å de allra flesta omgifvet af en rad af små upphöjda punkter och, ehuru ej flätadt, likväl lagdt uppåt hufvudet i en bukt.

Det förtjenar framhållas, att inom denna afdelning

61. Djupbrunns, Gotland. 62. Öster-Ryftes, Gotland. 63. Almungs, Gotland.

finnas tvenne olika typer, som båda äro ganska talrikt representerade. Fig. 60 visar oss utseendet af den ena och figg. 61—63 af den andra. Det är hufvudsakligen djarets utseende, som skiljer dessa båda typer från hvarandra, specielt är det bakåt upplyftade bakbenet af olika form, liksom bakre delen af hufvudet med ögat. Vidare äro ryggens och halsens linier stälda i vinkel mot hvarandra hos den förra typen, under det att de hos den senare öfvergå i hvarandra under en mjuk böjning.

Emedan dessa båda brakteat-typer äro så synnerligen nära beslägtade med hvarandra, och emedan öfvergångsformer eller rättare blandningsformer förekomma, har jag sammanfört dem till en afdelning.

Denna är en bland de största af alla afdelningarna, och är det dervid märkligt, att olikheterna mellan brak-teatbilderna inom denna äro långt mindre än inom någon annan.

Se vi på den geografiska utbredningen, framgår af fynduppgifterna å tabellerna VI och VII, att det stora flertalet är funnet på Fyn och Seland samt på Gotland, hvarför man skulle kunna benämna denna afdelning den danskt-gotländska. Fästa vi oss särskildt vid typerna, så tyckes den förra (se fig. 60) vara öfvervägande på de danska öarne, under det att den senare (se figg. 61—63) otvifvelaktigt hör hemma på Gotland¹.

Nära beslägtade med den senare typen äro trene brakteater, troligen präglade med samma stamp. alla funna i Sverige (Skåne, Blekinge och en utan närmare angifven fyndort). De äro afbildade A 92, A 223 och MI 14.

Vi vända oss nu till en annan afdelning, äfven den nära beslägtad med de båda föregående afdelningarna. De hithörande brakteaterna äro i allmänhet synnerligen stora och praktfulla med rikt ornerade och synnerligen väl arbetade ramverk. Den största af alla brakteater, Åsums-brakteaten, hör hit och är här ofvan afbildad i fig. 23.

Ganska karaktäristisk för denna afdelning är brakteaten afbildad fig. 64, om också ett och annat betecknande drag saknas. Det mest egendomliga för denna afdelning torde vara, att djuret är försedt med bockskägg, ty såsom sådant har man betecknat, och det ej utan skäl synes mig, det skäggartade bilanget å djurets underläpp. För öfrigt har man hvad djuret beträffar att lägga märke till frambenens ställning, hvilka äro liksom hopvuxna till knäna, hvarefter de böja sig utåt från hvarandra. Endast å fyra brakteater är detta ej fallet, nemligen den stora

¹ Se om denna typ *Månadsbladet* 1890 s. 128. der riksantikvarien H. Hildebrand utredt frågan om dess hemort och utbredning.

Bornholms-brakteaten A 146, Åsums-brakteaten fig. 23, samt A 144 och A 145, hvilka båda sistnämnda, den förra funnen i Skåne, den senare på Öland, äro präglade med samma stamp.

Att lägga märke till är dessutom, att det högra bakbenet står framför det venstra. På de allra flesta hithörande brakteater är djuret försedt med både öron och

64. Dödevi, Öland.

horn. Till slut bör anmärkas, att ögat å dessa djurbilder i regel är återgifvet cirkelrundt och således i detta hänseende alldeles bestämdt skiljer sig från den inom de föregående afdelningarna vanligast förekommande formen.

Vi öfvergå nu till menniskohufvudet å dessa brakteater. I fig. 64 hvilat hufvudet direkt på djurets rygg och munnen och hakan stöta omedelbart intill djurets hals. Detta är ej förhållandet på flertalet af framställningar inom denna afdelning. De flesta ega nemligen

qvar en obetydlig rest af bålen, hvarigenom hufvudet blir något litet lyft upp öfver djurets rygg. Ej heller denna detalj synes å fig. 64. De bilder, der hufvudet är något upplyft, visa äfven en egendomlighet i det afseendet, att människohufvudets mun är öppen och djurets öra instucket i denna.

Hvad håret beträffar är det å flera af bilderna tudeladt genom diademmet, hos en del har den undre delen af håret blifvit ersatt af en rad jämförelsevis stora koncentriska kretsar. Å de bilder, som ha de koncentriska kretsarna, är den öfre hårhalfvan uppdelad i trianglar, hvilka äro fyllda med streck på sådant sätt, att strecken i en triangel bilda vinkel mot dem i de närmaste trianglarna. De bäst utförda brakteaterna af denna typ äro funna vid Vä i Skåne, A 136 och A 142. Det är förmodligen en tillfällighet, att A 128 ej har de koncentriska kretsarna.

Redan i det föregående hafva vi sett, huru å brakteatbilderna en eller annan lem helt och hållet kan utlemnas; så miste ryttaren såväl arm som ben. Detta egendomliga förhållande kan endast bero derpå, att de nordiska konstnärerna saknade all blick för det organiska hos mennisko- och djurgestalter. Ju mer man blir förtrogen med denna tids konstverksamhet, desto tydligare framträder denna egenskap. Det kan därför knappt väcka förvåning, om en eller annan detalj utelemnas äfven å brakteatframställningarnas djurbilder. Ett dylikt utelemnande förändrar naturligtvis ej det typiska hos brakteaten, utan kan t. ex. djurbilden på två närbeslägtade, till samma grupp eller afdelning hörande brakteater, hafva antingen två, tre eller fyra ben. Detta är från den nordiska konstnärrens synpunkt sedt säkerligen ganska likgiltigt. Jag anför detta på denna plats för att förklara, hvarför jag fört brakteaten, afbildad A 140, till denna afdelning, ehuru djurbilden endast har tvenne ben.

Brakteater hörande till denna afdelning förekomma, såsom af tabell VIII synes, hufvudsakligen i Sverige, och der företrädesvis i Skåne och på Öland, och torde, ehuru den sistnämnda ön har fem fynd af dylika brakteater, Skåne likväl kunna anses som den egentliga stamhärden. Men då antalet kända fynd är så ringa, kunna några säkra slutsatser ej dragas i detta hänseende, dock kan med bestämdhet sägas, att denna afdelning egentligen tillhör södra Sverige och äfven Danmark, samt att de norska exemplaren visa mycket försämrade former, hvilket förhållande äfven ger en antydning om, att de blifvit tillverkade långt borta från denna typs egentliga hemvist. Förslagsvis skulle jag vilja kalla denna afdelning för den sydsvenska.

65. Hede sn, Bohuslän.

Om brakteaterna i nyss omtalade afdelning i allmänhet voro stora och praktfulla, äro i motsats härtill brakteaterna i den afdelning, vi nu skola sysselsätta oss med, nästan alla jämförelsevis små.

Egendomligt för djurbilden å dessa är att venster framben står framför höger framben och venster bakben framför höger bakben, såsom vi se å brakteaten afbildad fig. 65. Djuret går således i passgång, ett förhållande, som utom denna afdelning endast förekommer någon enstaka gång å brakteatbilderna, men att venstersidans ben står framför högersidans, ser man aldrig, så vidt jag kunnat finna, å andra än lithörande brakteater. Djuret är i regel försedt med horn och ofta äfven med öron. Det saknar alltid

hals- och bukjordar, hvilka i allmänhet förekomma å de föregående gruppernas djurbilder.

Hvad människohufvudet beträffar, hvilat det alldeles direkt på djurets rygg. Håret är ej tudeladt. Såsom å de flesta brakteatbilderna är håret omböjdt en gång bak i nacken.

Se vi på denna grupps geografiska utbredning, finna vi af tabell IX, att alla brakteaterna äro funna i Sverige och Norge, blott med undantag af en enda, som är från Danmark. Den är nemligen funnen i närheten af Hjörning, på den nordligaste delen af Jutska halfön, d. v. s. en plats der en inverkan sjöledes från Norge

66. Allarp, Skåne.

67. Gärvalds, Gotland.

68. Tune, Gotland.

eller mellersta Sverige mycket lätt låter tänka sig. Ett något degenereradt exemplar är dessutom funnet på Bornholm.

Granska vi förhållandena närmare, finna vi, att de mest karaktäristiska och bäst utförda af dessa brakteater äro funna i Smaalenenes amt, i Vermland, Dalsland och Västergötland samt en i Norge utan närmare angifven fyndort, således, möjligen med främräknande af den sistnämnda, från ett jämförelsevis litet och sammanhängande område. Denna afdelning skulle måhända med fördel kunna benämnas den svensk-norska.

Så godt som rundt om detta område har man anträffat brakteater hörande till denna afdelning: i Listers

og Mandals Amt, i Nordre Trondhjems Amt, i Södermanland, Östergötland, Småland och Skåne och på Gotland, och samtliga de här funna brakteaterna äro mer eller mindre degenererade. Se t. ex. fig. 66, som återger en brakteat funnen i Skåne, vidare figg. 67 och 68, som afbildade brakteater funna på Gotland. Man har här ett godt tillfälle, att studera den gradvis framskridande förslappningen i formerna och missuppfattningen af detaljerna.

Äfven så långt i söder som nere i Schleswig har man funnit en hithörande brakteat, afbildad i fig. 69¹.

69. Schleswig.

70. Hult, Dalsland.

Äfven här kunna vi iakttaga en förslappad formgifning, hvarjämte bilden visar den högra sidan, medan alla de andra vända den venstra till. Bifigurerna äro till största delen främmande för denna afdelnings öfriga brakteater.

Vi skola nu vända vår uppmärksamhet till den sista bland de större afdelningar jag här sökt påvisa. I fig. 70 se vi en brakteat afbildad, som ger oss ett godt begrepp om det typiska hos denna afdelning. Djuret tyckes trafva; höger fram- och bakben vidröra nästan hvarandra, under det att venster framben lyftes framåt och venster bakfot befinner sig bakom den högra. Tungan hänger

¹ Denna brakteat finnes i enskild ego i Kiel och har hr custos W. Splieth på anmodan af dr E. Ekhoff haft godheten tillsända mig ett stanniolastryck af densamma, efter hvilket teckningen är gjord.

fram ur djurets mun. Hornen saknas. Båda öronen äro deremot nästan alltid till finnandes. Menniskohufvudet hvilar direkt på djurets rygg och är äfven i öfrigt af alldeles samma karaktär som å brakteaterna hörande till närmast föregående afdelning. Dessa båda afdelningar äro i mångt och mycket närbeslägtade med hvarandra. I allmänhet äro till dem hörande brakteater jämförelsevis små.

Undersöka vi den geografiska utbredningen af brakteater liknande fig. 70, se tabell X, finna vi, att de allra flesta äro funna i Norge, hvarför vi kunna kalla denna afdelning för den norska. Af de i Sverige anträffade har jag endast med stor tvekan fört hit den från Småland och den från Skåne, ty de afvika i mångt och mycket från det för denna afdelning karaktäristiska. Möjligt är att de ej alls höra hit, ehuru en och annan detalj synes tala därför. Af dem från Bohuslän är en ganska väl utförd, under det den andra är nästan till oigenkännelighet degenererad. De i Dalsland funna äro mycket väl arbetade, men leda sitt ursprung från samma stamp eller form som en af brakteaterna i Maldefyndet, Stavangers Amt (afbildad M III 5) och som den hithörande, troligen på Gotland funna brakteaten, härofvan beskrifven under fynd nr 26. Enär dessa brakteaters egentliga hemort tyckes vara Norge, ligger det nära till hands, att den ifrågavarande brakteaten, om den nu verkligen är funnen på Gotland, iföljd af öns förmodligen redan under brakteattiden vidsträckta handelsförbindelser, från sitt egentliga hemland förrrat sig dit.

Innan vi lemna den stora gruppen af brakteater framställande ett människohufvud öfver ett fyrfota djur, återstår det ännu att omtala några smärre afdelningar och enstaka brakteater, hvilka vid en närmare granskning visa sig stå i ganska nära samband med den ena eller andra af de här öfvan omtalade afdelningarna.

Först ha vi då att nämna några brakteater, som leda sitt ursprung från den sydsvenska afdelningen. I figg. 71 och 72 äro tvenne af dessa brakteater afbildade, och vi kunna å dem se de karaktäristiska egenskaperna.

Hvad djuret beträffar, är benens *ställning* alldeles den samma som var utmärkande för en del brakteater hörande till den nyssnämnda afdelningen. se fig. 64, men *formgifningen* är en helt annan. Den påminner mycket om den danska afdelningens, se fig. 58, med de päronlika utsvällningarna och trådsnala nedre delarna af benen och fötterna. Djuret är liksom å den sydsvenska afdelningens brakteater försedt med horn och skägg.

71. Hven.

72. Dybeck, Skåne.

Menniskohuvudet är i betydlig mån försämradt, dock finnes örat qvar på de flesta bilderna. Hårets behandling påminner i hög grad om Vä-typen (se A 136) med dess markerade perlråd endast närmast ansigtet.

Till denna afdelning måste äfven brakteaterna, afbildade A 236, hänföras, fast de visa oss en ännu längre gången stilisering med i reliefen starkt framträdande drag af träsnideritekniken, men sambandet med sådana brakteater som figg. 71 och 72 är dock alldeles påtagligt. Hårets behandling, djurets horn och skägg, allt häntyder härpå. Att djuret endast har två ben betyder deremot mindre, ty, som redan ofvan är sagdt, en eller annan lem utelemnade den nordiske konstnären utan den allra minsta betänklighet.

Hvad den geografiska utbredningen beträffar, finna vi af tabell XI, att Skåne för närvarande har att uppvisa de flesta, och i öfrigt äro de danska öarna företrädda. De bäst utförda exemplaren äro funna i Skåne och på Fyn, under det att exemplaren från Vestergötland och Norge afvika temligen mycket från de öfriga inom denna afdelning. De höra dock alldeles obestriddigen hit.

En annan liten afdelning af brakteater bör äfven omnämnas i detta sammanhang. Fig. 73 afbildar en af dessa, som framhåller nästan allt det typiska. Den är funnen i Skåne. Det är svårt att säga, till hvilken af de ofvan omtalade afdelningarna dessa brakteater närmast

73. Skåne.

74. Danmark.

sluta sig, ty bilderna äro så till ytterlighet stiliserade, dock synes mig som om de skulle leda sitt ursprung från den danska afdelningens, om också ej detta framträder tydligt vid första ögonkast.

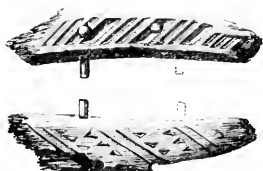
Flera mellanformer torde nog hafva funnits. Jag är här i tillfälle att meddela en i fig. 74¹, som afbildar en brakteat, troligen funnen i Danmark. Jämföra vi denna med brakteaterna inom den danska afdelningen, framgår deraf, att frambenens ställning är den samma: höger framfot föres bakåt och venster föres framåt. Buk- och halsgjordarna äro vinkelställda mot hvarandra, djurhufvu-

¹ Afbildningen är tecknad efter fig. 109 i *Atlas for Nordisk Oldkyndighed*.

dets form är den samma med de åtskilda läpparna. Ögat är återgifvet på ett likartadt sätt. Den »gubblika profilen» på människohufvudet är äfvenledes gemensam. Af ryttarens bål finnes deremot endast rygglinien kvar. Mycket hänvisar således mot den danska afdelningen.

Jämföra vi den åter med brakteaterna hörande till denna afdelning (se fig. 73), finna vi, att ställningen på djurets ben samt det sätt hvarpå djurkroppen är modellerad, i flata vinkelställda ytor, sammanstående peka hän mot den afdelning, vi nu sysselsätta oss med.

Karaktäristiskt för dessa brakteater är nemligen, att bilderna alltigenom äro modellerade med dessa jämna mot hvarandra vinkelställda ytor. Man får ovilkorligen intryck

75. Vallstenarum, Gotland.

af att dessa uppkommit derigenom, att pressformen varit skuren i trä, ty just dessa mot hvarandra vinkelställda ytor äro synnerligen betecknande för en viss art af träsnideri, som än i dag är i bruk hos vår allmoge och som, efter hvad flera fynd utvisa, äfven var omtyckt af våra hedniska förfäder. Fig. 75 visar oss ett prof taget från det stora Vallstenarumsfyndet¹, hvilket är ungefär samtidigt med dessa brakteater, eller möjligen något yngre.

Än vidare ber jag att få påpeka det den å brakteaten fig. 74 kvarstående rygglinien äfven återfinnes på de allra flesta af till denna afdelning hörande brakteater, churu den saknas å brakteaten fig. 73. Till slut vill jag endast fästa uppmärksamhet på, att djurhufvudet å fig. 73

¹ Närmare beskrifvet i *Teckningar ur Statens Historiska Museum*.

är alldeles likt det, som förekommer i den danska afdelningens brakteat, som är afbildad fig. 58.

Af största intresse är å de hithörande brakteaterna behandlingen af människohuvudet. Det finnes väl knappt någon detalj å detta, som kan leda tanken tillbaka på kejsarhuvudena å de antika mynten och medaljerna. Äfven med människohuvudena å de här ofvan behandlade brakteatgrupperna har det mycket litet gemensamt. Hårets omböjning i nacken är väl det enda drag, som erinrar om dessa.

76. Vendel, Uppland.

Deremot är fogelhuvudet framtill, som nästan böjer sig ned öfver ansigtet, något helt nytt och något, som helt säkert ej kommit dit af en slump. Vid en närmare undersökning af ansigtet finna vi, att näsan är danad på så sätt, att den äfven inåt ansigtet begränsas af en linea. Likaså begränsas kindbenet upp emot ögat af en särskild linea.

Dessa egendomligheter skulle möjligen kunna tänkas vara uppkomna genom den teknik och det material, som användts vid utarbetandet af pressformen, men de hafva

också kunnat uppstå iföljd deraf, att brakteatkonstnären velat på detta sätt afbilda något annat än blott ett ansigte, och hvad detta i så fall skulle vara, finna vi ganska lätt genom jämförelse med några andra bilder från ungefär samma tid som dessa brakteater. Jag syftar på några framställningar, som förekomma å ett par af Vendelhjälmarne. Fig. 76 återgifver den ena. Vi se å denna, att hjälmen framtill prydes af ett fogelhufvud, som skjuter fram öfver det öfriga. Vidare finna vi de delar, som voro afsedda att skydda näsan och kinden, tydligt markerade. Alldeles samma detaljer kunna vi iakttaga på den andra bilden, af hvilken hjälmpartiet är återgifvet i fig. 77.

77. Vendel, Uppland.

Se vi med dessa bilder i friskt minne på brakteaten fig. 73, ligger det onekligen nära till hands att antaga det brakteatkonstnären, utan att helt och hållet lösgöra sig från brakteattypen, velat framställa ett hufvud iklädt en nordisk hjälm, sådan som konstnären och hans samtida helt säkert dagligdags hade tillfälle att se i sin omgivning.

Medan djurbilden å brakteaten blir stiliserad snart sagdt till oigenkännelighet, söker man måhända göra människohufvudet begripligt genom att ikläda det en nordisk hjälm. Man aflägsnar sig allt mer från de antika originalen och låter inhemska former spela in.

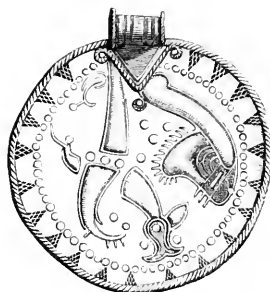
Angående dessa brakteaters geografiska utbredning framgår af tabell XII, att en blifvit funnen i Danmark,

en mycket degenererad i Hannover, afbildad fig. 78¹, samt de öfriga i Sverige och Norge.

Nära beslägtad med denna afdelning är onekligen brakteaten afbildad A 106.

Egendomligt är för öfrigt att denna detalj, fogelhufvudet som sticker fram, uppenbarar sig ej blott inom denna afdelning, utan äfven inom flera andra, men alltid å degenererade exemplar, se t. ex. A 103, A 230, A 231 och M II 23.

Vi öfvergå nu till en annan afdelning, hvaraf jag för närvarande känner fyra brakteater, alla funna inom

78. Landegge, Hannover.

Danmark. Bildframställningarna äro olika på dem alla fyra, men en viss likhet i forngifningen gör det otvifvelaktigt, att de höra mycket nära tillsammans och stå i samband med den danska afdelningen. Djurets ställning och karaktären af djurbilden i dess helhet sätter detta utom allt tvifvel, men det öfver djuret sväfvande menniskohufvudet är behandladt på ett afvikande sätt. A tre af dem, nämligen A 78, A 79 och A 227, se vi ett skäggbeprydt manshufvud, på den fjerde, A 77, saknar hufvudet skägg. På alla är håret tudeladt (ett minne af

¹ Figuren tecknad efter en afbildning i *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen*, årgång 1860.

diademmet) och avslutas bakåt af ett fogelhufvud. Örat är särskildt markeradt på de tre förstnämnda.

Medan man å de större grupperna kunde se, att den ena brakteaten blifvit kopierad efter den andra, kan man ej säga detsamma om dessa, men det är tydligt, att de alla uppstått inom samma formgifningsföretag, om detta uttryck må tillåtas mig, och dertill just i den, inom hvilken den danska gruppen utbildade sig. Fyndorterna bekräfta äfven denna iakttagelse. De äro sammanförda å tabell XIII.

Samma förhållande eger rum med en annan liten afdelning, om hvilken fig. 79 ger oss ett begrepp. Vi se här, om än ej i så hög grad, former som erinra om den

79. Öland.

sydsvenska afdelningen, framför allt hårets behandling och den öppna munnen. Djuret saknar visserligen skägg, men benens ställning erinrar om en del djurbilders i denna afdelning. Några direkta kopior af någon af den sydsvenska afdelningens brakteater äro de likväl ej, men det är så många detaljer som påminna om dessa, att man endast kan förklara detta förhållande derigenom, att de hafva uppstått under påverkan af samma formgifning. Äfven här bekräfta fyndorterna denna iakttagelses riktighet. Se tabell XIV. Sinsemellan äro de tre brakteaterna hvarandra mycket närstående, isynnerhet A 118 och A 234¹.

¹ Å teckningarna i *Atlas for Nordisk Oldkyndighed* kan man ej se att munnarna äro öppna, men å de stanniolastryck, som docenten S. Söderberg varit nog vänlig att sända mig af dessa brakteater, kan man tydligen iakttaga detta.

Aterstår att nämna några ord om en liten afdelning, sammanförd på tabell XV. A 232 visar oss en hithörande brakteat. Den synes mig snarare stå i samband med de danska och sydsvenska afdelningarna än med svensk-norska och norska, men jag har inga mellanformer som tillåta mig att närmare bestämma dess plats. Endast för fullständighetens skull har jag här omnämnt den.

Härmed hafva vi gått igenom de olika underafdelningarna inom den största af brakteatgrupperna, men naturligtvis kunna ej alla de brakteater, som framställa ett människohufvud öfver ett fyrfota djur, inordnas inom dessa afdelningar. Det finnes nemligen flera brakteatbilder,

80. Danmark.

som synas hafva uppstått genom en sammanblandning på sådant sätt, att några detaljer erinra om det karaktäristiska för en afdelning, under det andra hänvisa mot en annan, se t. ex. MI 24. En och annan brakteat skulle möjligen kunna anses som en prototyp, men flertalet torde vara samtidiga med de öfriga inom denna grupp.

Emedan det skulle blifva allt för vidlyftigt att redogöra för hvar och en särskildt af dessa brakteater, måste jag här inskränka mig till att anföra ett par exempel, som kunna tydliggöra innebörden af det ofvan sagda.

I fig. 80 är en i Danmark funnen brakteat afbildad. Ställningen af djurets ben hänvisar mot den sydsvenska gruppen, tabell VIII, under det att djurbilden för öfrigt

är behandlad helt och hållet annorlunda. Sättet att återgifva håret å människohuvudet är också helt olika mot det inom denna afdelning vanliga.

Brakteaten afbildad A 96 visar oss en framställning, der människohuvudet alldeles liknar det, som är karaktäristiskt för afdelningen upptagen å tabell XI, se figg. 71 och 72, hvilket också är fallet med den bakre delen af djurbilden, under det att det öfriga helt och hållet synes vara taget efter den svensk-norska afdelningen, tabell IX, se fig. 65.

Andra brakteater, såsom A 82, stå mer isolerade, ehuru äfven å dessa en mängd detaljer äro öfverensstämmande än med de för den ena, än med de för den andra afdelningen karaktäristiska formerna.

Innan vi lemna den stora gruppen af brakteater framställande ett människohuvud öfver ett fyrfota djur, vill jag endast säga några ord om det tekniska utförandet af dessa. Den danska afdelningens brakteater äro alla pressade, d. v. s. upphöjningar å den ena sidan motsvaras af fördjupningar å den andra, men reliefen är i det hela taget låg, endast på de mer degenererade exemplaren återfinner man en början till träsnideri-tekniken. Denna senare gör sig synnerligen starkt gällande inom den afdelning, se tabell XII och fig. 73, som leder sitt ursprung från den danska afdelningen.

Den dansk-gotländska afdelningens brakteater äro dels pressade, dels präglade, i det att de å tabell VI upptagna i allmänhet äro pressade, under det att flera af de å tabell VII upptagna äro präglade. Reliefen är i allmänhet ej så hög.

Till den sydsvenska afdelningen höra de största och praktfullaste brakteaterna. Med afscende på reliefen är den å de större brakteaterna låg, och förefalla dessa att vara präglade, d. v. s. man ser å frånsidan intet spår af atsidans bild. Äfven å en del af de mer degenererade

brakteaterna eger samma förhållande rum, under det man å andra, såsom t. ex. A 127, kan på frånsidan se fördjupningar motsvarande åtsidans upphöjda partier. Men gå vi till de från den sydsvenska afdelningen härstammande brakteaterna, jag syftar på de i tabell XI upptagna, se figg. 71 och 72, så äro de samtliga pressade, med högre relief, och å flera af dem ser man träsnideriets former göra sig gällande.

Den svensk-norska och den norska afdelningens brak-teater torde i allmänhet vara pressade, ofta med ganska hög relief.

Naturligt är att guldplåtens tjocklek och guldets finhet måste inverka på den ena eller den andra metodens användning. Är guldplåten stor, måste den också hafva en viss tjocklek för att vinna nödig stadga, och därför äro alla de större brakteaterna präglade, t. ex. A 128, A 129, A 136, A 142, A 144 och A 223 m. fl.

Å de flesta brak-teater hörande till denna stora grupp, menniskohufvud öfver ett fyrfotadjur, följes bildens kontur af en upphöjd linea.

Vi skola nu öfvergå till behandling af de brak-teater, hvilkas bilder endast framställa en eller två djurgestalter. Utom djurgestalterna förekomma å dessa brak-teater endast upphöjda punkter. Det är endast några få brak-teater af denna grupp, som ega runinskrift eller symboliska tecken och dessa brak-teater äro äfven med afseende på djurbilderna af en så afvikande typ, att de egentligen ej kunna sägas vara beslägtade med någon af de här nedan omnämnda afdelningarna¹.

I stort sedt ligger det tvenne olika motiv till grund för dessa djurframställningar, nemligen antingen ett fyr-

¹ De här åsyftade brak-teaterna äro: St. 9, funnen i Hannover, med runor, St. 49 (A 153) och 49 b, funna i Skåne och Halland, med runor, samt St. 50 (A 162), funnen i Danmark, med såväl runor som hakkors.

fotadjur med hufvudet vändt framåt eller också ett fyrfotadjur, som vrider hufvudet bakåt. Samtliga djurbilderna äro återgifna i profil. Huru bizarra dessa framställningar än understundom kunna förefalla, är det likväl alltid möjligt att återföra dem till det ena eller det andra af de nyssnämnda motiven.

På grund af dessa olika motiv har jag delat denna grupp i tvenne underafdelningar och inom dessa ordnat brakteaterna efter typer.

Såsom en lämplig öfvergångsform mellan den föregående gruppen, människohufvud öfver ett fyrfota djur, och den nu ifrågavarande gruppen skulle den i fig. 81

81. Förslöf, Skåne.

afbildade, i Skåne funna, brakteaten kunna anföras. Vi se nemligen här ett fyrfota djur, öfver hvars rygg några bagformigt böjda linier äro anbragta, och då dessa helt säkert ej äro tillkomna af en slump, synes mig en antaglig förklaring vara den, att de äro reminiscenser af människohufvudet öfver fyrfotadjurets rygg. Jämför man fig. 81 med A 154, så finner man, att de båda djurbilderna äro mycket närbeslägtade, fastän å A 154 hvarje spår af människohufvudet försvunnit.

Om också de nu omnämnda brakteaterna möjligen kunna härledas från den närmast föregående gruppens bilder, kan man likväl ej göra det med det stora flertalet af brakteater med endast djurbilder. Tvärtom, det är

alldeles tydligt, att de ej ha annat samband med hvarandra, än att de äro utförda i samma teknik och samma material, samt att de blifvit tillverkade ungefär vid samma tid. Härigenom ha de fått vissa allmänna drag gemensamma, som för öfrigt anträffas öfver allt inom den germanska konstverksamheten under denna tid, vare sig arbetena äro utförda i filigran eller gjutna och ciselerade.

Vi skola nu först vända oss till den underafdelning, som bildas af brakteater med sådana djurbilder, hvilka vända hufvudet framåt. Denna afdelning är ej särdeles talrikt företrädd.

82. Opstads Udmark, Stavanger Amt.

Till en början skola vi rigta vår uppmärksamhet på några brakteater, som framställa en ganska egendomlig och förvrängd bild af ett djur. Fig. 82¹ visar oss alla de karaktäristiska egenskaperna. Såsom synes af figuren står djuret med något nedböjdt hufvud. Läpparna eller käkarna äro godtyckligt förlängda. I allmänhet är öfverläppen vinkelböjd, se A 169, och underläppen till den grad utdragen, att den omfattar frambenet, som är böjdt. Den nedra delen af bakbenet är utdragen så, att den först når fram till djurets buk och derefter skjuter fram ofvan

¹ Figuren tecknad efter A 242 b.

djurets rygg. Först här återfinner man bakfoten. En onekligen ganska otymplig framställning, hvilken saknar det stilistiska behag, som man ej kan frånkänna en del af de till denna grupp hörande brakteater.

Denna typs geografiska utbredning framgår af tabell XVI, och då alla de brakteater, hvilkas fyndort man känner, äro funna i Norge, är det i högsta grad sannolikt, att de tre brakteater, hvilkas fyndort man ej känner, men som alla kommit från det danska kongl. Myntkabinetet till det danska Nationalmuseet, äfven leda sitt ursprung från Norge. Ganska säkert kan man beteckna Norge som dessa brakteaters hemland.

En helt annan formgifning framvisa sådana brakteater som A 170, funnen vid Skovsborg, Aarhus Amt, Jylland, och M II 14, funnen vid Ulfstorp, Lefvene socken, Vestergötland, hvilka sinsemellan äro mycket närbeslägtade. Vi se här ett fyrfotadjur framställt i starkt språng, det ena bakbenet kastadt upp bakåt, så att foten når fram till hufvudet. Det andra bakbenet med dess fot föres starkt framåt, liksom frambenet. Benens fäste vid bålen äro betecknade med en ögla. Denna har måhända uppkommit genom den upphöjda linea, hvilken följde konturerna af de päronlika utsvällningarna å de af denna tidens djurgestalter, som ej voro i så hög grad stilsierade. Kroppen är S-formigt böjd och halsen likaså. Djurhufvudet är af samma art som det här ofvan å sid. 38 omtalade, se der fig. 52.

Möjligen skulle den ofvan omtalade brakteaten St. 50 (A 162) kunna föras hit, ty djurets ställning är densamma, fastän ett frambenet och ett bakben krumpit ihop till ett par taggliska utväxter. Medan hos A 170 och M II 14 alla djurets lemmar äro lika smala, äro halsen och bålen å A 162 mycket breda i jämförelse med benen.

Nära beslägtade med dessa äro måhända i följd af djurets ställning, hur olik formgifningen än är, några

brakteater, om hvilkas utseende figg. 83 och 84 gifva oss ett begrepp. Med högburet hufvud och utsträckt tunga synes djuret vilja ila fram, men undersöker man förhållandet närmare, finner man, att detta djur nog ej har så lätt för att springa, ty bakbenet ligger upp efter ryggen och frambenet synes vara vändt bakfram, och alla lemmarna ha lossnat från bålen. Karaktäristiskt är att såväl de ofvan omtalade öglorna för att beteckna benens fäste vid bålen som ock det päroulikt utsvälda läret och öfverdelen af frambenet förekomma. Således samma kroppsdelen två gånger, men olika stiliserad, ett förhållande som synes mig vittna om, att man är inne på förfallets tid.

83. Tegneby, Bohuslän.

84. Vermland.

De hithörande brakteaterna visa ganska olika utvecklingsstadier. Medan A 241 c ej tyckes ega det lif som de öfriga, har å andra sidan M III 2, funnen i Norge, blifvit till ytterlig grad degenererad och hvad formen å djurets hufvud beträffar blifvit påverkad af den norska typen. se A 169. Se vi på den geografiska utbredningen, jämför tabell XVII. finna vi, att de förekomma i det sydliga Norge samt Vermland och Bohuslän, således ett ganska begränsadt område.

Af större intresse äro måhända brakteaterna med bilden af det tillbakaseende djuret. Hos dessa har hvarje spår af realism helt och hållet försvunnit och i stället uppenbarar sig en fullt konsekvent genomförd omdaning af djurgestalten, en stilisering som ej är utan sin elegans

och vittnar godt om en synnerligen utvecklade, om ock något ensidig smak. Äfven här kunna vi åtskilja flera typer. Egendomligast med afseende på formgifningen är en grupp, hvars bilder man ännu för ej så länge sedan betecknade såsom återgifvande sönderstyckade ormar och drakar. Figg. 85, 86 och 87 ge oss ett godt begrepp om det karaktäristiska hos dessa bilder.

Vi skola för ett ögonblick uppehålla oss vid fig. 85 och förklara bilden. Strax under guldkornen, som sitta vid brakteatens ögla, se vi den näbbliknande munnen. Följa vi med blicken denna nedåt, möta vi snart ögat med dess omfattning, som bildar den bakre delen af huf-

85 och 86. Djurgårdsäng, Vestergötland.

87. Vätzlösa, Vestergötland.

vudet. Från detta utgår halsen, som stannar vid en ögla. Denna betecknar frambenets fäste vid bålen, hvilken senare börjar på andra sidan om öglan och sträcker sig, S-formigt böjd, till en annan ögla, som betecknar bakbenets fäste vid bålen. Från de båda öglorna utgå benen. Frambenet böjer sig i vinkel på två ställen, hvarefter det först går under halsen, så öfver och så under bålen, tills slutligen foten synes, som sträcker sig öfver halsen. Bakbenet, vinkelböjdt en gång, föres en gång under och en gång öfver bålen. Mellan fram- och bakbenet synes någonting, hvilket med all sannolikhet bör tolkas som ett fyrfota djur.

Det måste ligga en ganska lång utveckling bakom

en sådan bild som denna, ty ingen kan falla på den ideen, att efter naturen afbilda ett djur på detta sätt, utan en dylik framställning måste hafva uppstått genom en ständigt fortgående stilisering utan samband med naturen. Har då denna utveckling försiggått på brakteaterna, så att man å dessa bilder kan spåra de olika utvecklingsstadierna? Jag tror, att man utan tvekan kan besvara denna fråga med nej.

Väl kan man å brakteaternas bilder spåra förfallet, men ej i nämnvärd grad åtminstone utvecklingen uppåt. En sådan brakteat som A 171, ehuru väl utförd, kan ingalunda anses som en prototyp, tvärtom, af extremiteterna finnas endast öglorna och fötterna, sjelfva benen saknas, och då nu fötterna intaga just den plats, som de hafva på de fullständiga bilderna, synes mig detta förhållande onekligen tala för en degenerering.

Lika litet kan brakteaten A 172 hafva gifvit upphof till den här ifrågavarande typen, ty äfven denna visar en degenerering. Öglorna förefinnas väl, men frambenet saknas helt och hållet, hvaremot ett fullständigt bakben med päronformigt utsväldt lår finnes, lagdt intill den bakre öglan, således samma kroppsdel två gånger fastän olika stiliserad, ett förhållande som utvisar, att man ej riktigt förstod, hvad man gjorde. Möjligen skulle en sådan brakteat som den här ofvan fig. 20 afbildade kunna anses som prototyp, men några öfvergångsformer finnas ej, och jag håller det för öfrigt ej för sannolikt.

De här ifrågavarande så egendomligt stiliserade djurbilderna hafva säkerligen på annat håll blifvit utbildade, och fullt färdiga blifvit öfverflyttade på och lämpade för de cirkelrunda brakteat-tyterna.

Men vi återvända till den nyss omtalade typen af brakteater, se figg. 85 - 87, med det tillbakaseende djuret. I det hela är detaljbildningen densamma å dem alla, dock förekommer å ett par, att ögats omfattning är vinkelböjd.

hvilket ger hufvudet en helt annan karaktär. Å brakteaten, afbildad fig. 87, har ögats omfattning blifvit förlängd och kroppens läge något förändradt. De öfriga lithörande brakteaterna äro märkvärdigt öfverensstämmande, och de förekommande olikheterna bero säkerligen endast på bristande förmåga vid utförandet, såsom t. ex. å brakteaten, afbildad fig. 88. Det lilla djuret saknas å några.

Se vi på den geografiska utbredningen, se tabell XVIII, finna vi, att dessa brakteater förekomma inom ett ganska vidsträckt område, nemligen Vestergötland, Östergötland, Bohuslän, Skåne, Seland, Fyen, Jylland. Norge och England.

88. Flistad, Vestergötland.

Af dem jag nu känner komma ungefär lika många på Jylland och Vestergötland som på det öfriga Norden, och sammanställer man härmed beskaffenheten af bildernas utförande, framgår det otvetydigt, att dessa trakter, Jylland och Vestergötland, äro att anse som hufvudorter. Ju mera man aflägsnar sig från dessa, desto större tendens synas bilderna hafva att blifva försämrade eller förändrade.

Så finna vi, att af de i Skåne funna äro två degenererade (A 175 och A 183) och en ganska god, om nemligen den teckning, man eger af den vid Raflunda funna kan anses vara fullt tillförlitlig¹. Man vet ej hvarest

¹ Teckningen, utförd af Hilfeling, förvaras i antiqvarisk-topografiska arkivet.

brakteaten för närvarande finnes. Den på Seland funna. A 171, är här ofvan redan omtalad. Den på Fyen funna brakteaten hör äfven till de degenererade. Benen äro förkrympta och i stället för bakbenets ögla förekomma koncentriska kretsar. Äfven den främre delen af hufvudet har en afvikande form.

En hithörande i England funnen brakteat är äfvenledes, åtminstone efter teckningen att döma, mycket degenererad. Huruvida den är tillverkad i England eller här i Norden, är ännu ej möjligt att afgöra, men säkert är, att den är en direkt ättling af de i Norden inhemska.

Mycket närbeslägtad med denna typ, snart sagdt endast en afart af denna, är den om hvilkens utseende

89. Nørre Hvam, Ringkjöbing Amt.

fig. 89¹ gifver oss ett begrepp. Säsom lätt å afbildningen synes är det endast hufvudets form, som är afvikande. Egendomlig är utkrusningen af bakre delen af hufvudets ytterlinea, helt säkert ej en tillfällighet eller godtycklighet af tillverkaren, utan har nog denna detalj sin särskilda historia, ehuru vi ännu ej ega tillräckligt material för att kunna tillfredsställande förklara dess uppkomst.

Säsom af tabell XIX framgår, förekommer denna brakteat, i rätt goda exemplar, såväl i Skåne som Danmark, England och Tyskland.

¹ Figuren tecknad efter A 190.

Äfvenledes nära beslägtad med den talrikare föregående typen är en annan, hvars kännetecken fig. 90¹ låter oss få kännedom om. Vi se, att djurets ställning här är densamma som i de båda föregående, men att djurhufvudets käkar eller läppar äro mycket förlängda och anordnade så, att de bilda en slags ögla. På A 193, A 194 och en af de engelska griper frambenet ej heller om bälén. Äfven denna typs geografiska utbredning är mycket vidsträckt. Vi finna exemplar af den såväl i Sverige som i Danmark och England. Se tabell XX.

I stilistiskt afseende mindre konsekvent genomförd är behandlingen af djurbilderna i en annan liten grupp.

90. Snorup, Ribe Amt.

91. Inderöen, N. Trondhjems Amt.

Äfven här är det fråga om det tillbakaseende djuret. Fig. 91² kan gifva oss ett begrepp om hithörande brakteaters utseende. Vi se att djurhufvudets form är en helt annan än å de föregående typerna. Läpparna äro långt utdragna och divergera. Underläppen korsar vanligen kroppen. Örat förlänges också, när det förekommer. Benens ställning är alltid ungefär som å den här afbildade brakteaten. Denna typ synes hufvudsakligen vara hemma i Norge, men den förekommer äfven i Danmark, såsom af tabell XXI framgår.

I sammanhang med denna typ böra måhända ett par brakteater nämnas, der tvänne djurgestalter äro återgifna,

¹ Figuren tecknad efter A 193.

² Figuren tecknad efter A 185.

flätade om hvarandra. Den ena är från det bekanta Slettnerfyndet och finnes afbildad hos Rygh, *Norske Oldsager* fig. 291, den andra är också funnen i Norge och afbildad A 242 c.

Med afseende på det tekniska utförandet vill jag erinra om, att alla till denna grupp hörande brakteater äro pressade.

I det föregående hafva vi uteslutande sysselsatt oss med bildframställningarna å brakteaterna, men nu skola vi något litet uppehålla oss vid utsmyckningen af den smalare eller bredare rand, som omgifver den präglade eller pressade brakteatbild.

Ej sällan kan denna rand alldeles saknas. På de flesta brakteater torde den dock förekomma, fastän ofta ganska smal. Den prydes understundom af en del ganska vanligt förekommande instämplade ornament, såsom halfeirklar eller cirklar med en midtpunkt eller koncentrisk halfcirklar eller cirklar, trianglar med punkter i o. s. v., eller ock af uppdrifna punkter. Af större intresse blir denna del af brakteaternas utsmyckning först, när randen blir bredare. Vi finna å dessa bredare randomfattningar en hel del ornament instämplade medelst punsar. Att utreda dessa ornamentals utvecklingshistoria skulle föra oss allt för vida. Anmärkas bör, att med förfallet af den präglade eller pressade bildframställningen följer också försämrandet af randutsmyckningen. Jämför t. ex. fig. 23 här ofvan med A 228.

En enda detalj af randutsmyckningen måste jag dock nämna några ord om. Å brakteaten afbildad A 129 finna vi, att den innersta af de ornamentala kretsarna består af memiskohufvuden afbildade i profil och utanför denna krets äro djurgestalter.

Att på detta vis använda memiskohufvudet som ett dekorativt element, har brakteatkonstnären säkerligen ej fallit på af sig sjelf, och se vi oss omkring, finna vi äfven, att dylika anordningar från annat håll troligen voro honom

bekanta. I Thorsbjergs mosse är bland annat ett bronsband funnet, orneradt med en rad menniskohufvud i profil. Detta bronsband är säkerligen ett romerskt-barbariskt arbete, om detta uttryck må tillåtas mig, d. v. s. det är på germansk botten utfördt under romerskt inflytande, och visar, att menniskohufvudet under romerskt inflytande blef af Germaner behandladt som ett ornamentalt motiv.

Ännu tydligare framträder detta om vi se på A 144, eller fig. 64 här ofvan. Under den ögla eller cylinder, medelst hvilken brakteaten bars, förekommer ofta ett triangulärt fält, som utsmyckades på olika sätt. Å dessa nu nämnda brakteater är detta fält prydt med menniskohufvud afbildade *en face*, ett förhållande som är desto märkligare, när man betänker, att endast på en, möjligen på två af alla nu kända brakteater ett ansigte finnes återgifvet *en face*, annars alltid i profil. Se vi på de i de triangulära fälten anbringade hufvudernas detaljbehandling, finna vi, att de äro hvarandra mycket lika. Det jag här särskildt vill framhåfva är, att hufvudet är återgifvet som om det vore betäckt med en randig mössa, figurligt taladt. Håret är nemligen betecknad med parallela, upprättstående streck och begränsadt vid pannan af ett horizontalt streck. Alldeles samma anordning finna vi på ornamentalt använda och *en face* afbildade hufvud å romerskt-barbariska konstalster under den närmast föregående tiden. Se t. ex. fig. 2 å sid. 110 i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed* för år 1881.

Denna detalj synes sammanknyta brakteaternas närmare med den romerskt-barbariska konstindustrien.

På några norska brakteater förekommer det, att på randen äro djurbilder anbragta. Å tabell XXII har jag sammanfört de exemplar jag känner. Endast en enda dylik brakteat, och den mycket degenererad, är funnen i Sverige, nemligen i Västergötland, afbildad fig. 15.

Vi skola nu se till, om några slutsatser kunna dragas på grund af den föregående undersökningen. Till en början kan anmärkas, att den sydligare delen af brakteatområdet visar en större mångsidighet än den norra, ett förhållande som blir än tydligare, om man äfven tager med i betraktande sådana brakteater, som ej kunnat inordnas inom några af de här ofvan anförda grupperna. Det tyckes som om man här skulle ha försökt sig på en hel del olika bildframställningar, isynnerhet figurframställningar, under det man längre mot norr nöjde sig med enklare och färre motiv. Redan i detta förhållande synes mig ligga en antydning om, hvarest man har att söka de äldsta brakteaterna.

Än tydligare framträder detta, om vi söka utreda, hvad den största af de ofvan omtalade brakteatgrupperna kan lemna oss för upplysningar med afseende på denna fråga. Just emedan denna grupp är känd från hela brakteatområdet, lämpar den sig bäst för en dylik undersökning. Se vi på bildframställningen, finna vi då, att å en del af den danska afdelningens brakteater är människohufvudet ofvan djuret försedt ej blott med bål, utan äfven med armar och ben, d. v. s. en ryttare är å dessa brakteater afbildad. Å den dansk-svenska afdelningens brakteater äro armar och ben försvunna, och bålen på ett otympligare sätt återgifven. Inom den sydsvenska afdelningen finnes understundom något, ibland intet qvar af bålen, och ingendera af den svensk-norska och den norska afdelningen har något spår öfrigt af ryttarens kropp. Detta visar ju en bestämd degenerering af bilden ju längre mot norr man kommer.

Ingå vi mer i detaljundersökning, blir resultatet i hufvudsak detsamma. Att människohufvudet å dessa brakteater är en efterbildning af någon antik kejsarbild torde vara obestriddigt och lika så att den tudelning af håret, som förekommer å några af dessa brakteatbilder, är ett

minne af den antika kejsarbildens diadem eller lagerkrans. Denna tudelning af håret förekommer på några brakteater hörande till den danska och den sydsvenska afdelningen, men ej inom de öfriga afdelningarna. Örat förekommer å menniskohufvudet i regel hos den danska afdelningen och den danska typen af den dansk-svenska afdelningen, hos de bättre utförda af den sydsvenska och svensk-norska afdelningen och saknas hos den norska. Således i smått som stort se vi, att de sydligare funna brakteaterna visa sig stå närmare den förmodade antika förebilden, d. v. s. vara de äldre inom denna grupp.

Om vi för ett ögonblick uppehålla oss vid det tekniska utförandet af brakteaterna, så är det starkt i ögonen fallande, att alla å tabell XII och några af de å tabell XI upptagna brakteaterna ha de för träsnideriet karaktäristiska flata, vinkelställda ytorna. Då dessa brakteater äro härledda, de förra från den danska afdelningen och de senare från de sydsvenska, är det ju tydligt, att de måste vara yngre än de danska och sydsvenska afdelningarna, och att den teknik de äro arbetade i först senare vunnit inträde på detta område. Detta är desto sannolikare, som man redan inom den danska afdelningen å några af de degenererade exemplaren kan iakttaga de första spåren af träsnideritekniken.

Tager man derjämte i betraktande, att denna träsnideriteknik äfven förekommer i samma trakter som den andra, är det ju ganska säkert, att den vittnar om en senare tid, hvarför vi i denna tekniks uppträdande kunna få en god hjälp vid bedömandet af en brakteats ålder.

Af intresse för denna fråga äro äfven brakteaterna i tabell IV, funna öfver hela brakteatområdet. De bättre utförda äro de sydligare och de mer degenererade till en del anträffade nordligare, och dessa senare utförda i träsnideriteknik. Således äfven här ett förhållande alldeles öfverensstämmande med det nyss anförda.

Men äro nu de med träsnideritekniken yngst och de öfriga med lägre relief pressade brakteaterna äldre, så skulle man kunna blifva frestad att säga, att de som äro präglade, d. v. s. hafva slät baksida, äro de äldsta, ty dessa stå i tekniskt afseende de antika originalen närmast. En sådan slutsats vågar man likväl ej draga, ty samma stamp som användes tillprägling kunde också användas till pressning, och huru vida det ena eller andra förfaringssättet användes berodde väl mest på guldplåtens tjocklek. Af de svenska brakteaterna äro såsom ofvan redan är påvisadt, flera präglade än af de danska.

Men kan man icke urskilja fler än dessa båda stadier i tekniken? Redan förut är det påpekadt (sid. 33), att konturlineans införande måste anses såsom en följd af förfall, och såsom ytterligare stöd för detta påstående kan anföras, att konturlinean uppträder å många af de barbariska efterbildningarna af byzantinska mynt.

Å brakteaterna uppträder, såsom redan ofvan är nämnt, konturlinean aldrig inom den första hufvudgruppen, med undantag af de norska exemplaren och St 91 samt af brakteaten fig. 51 i det föregående. Att märka är, att såväl St 91 som fig. 51 hafva fogelhufvuden såsom afslutning af håret, således ett drag, som betydligt aflägsnar dem från de antika förebilderna. Brakteaten A 33, hvilken, såsom ofvan är sagdt, jag endast med tvekan fört till denna grupp, har äfven konturlinea. Så vidt jag kunnat finna, uppträder denna ej heller å brakteater upptagna å tabell II och III, deremot å alla öfriga brakteater med figurfrånställningar. Det synes således som om brakteaterna å tabell I och de bättre exemplaren å tabell II och III skulle stå de antika originalen närmare än de öfriga, men häraf följer ej att de med nödvändighet alla måste vara äldre. En sådan brakteat som A 150, hörande till tabell I, måste i följd af sin formgifning, jag tänker speciellt på knuten i nacken, hafva

uppstått ungefär samtidigt med brakteaterna, som framställa ett människohufvud öfver ett fyrfota djur. Den är också funnen tillsammans med A 97, som hör till den svensk-norska afdelningen, men den förra, A 150, har ej konturlinea, medan A 97 deremot har denna.

Brakteater hörande till tabell I och utan konturlinier förekomma i såväl Broholms- som Darums-fynden tillsammans med brakteater med konturlinier. I Skonager-fyndet eger samma förhållande rum, men der har, såsom nyss omtalades, äfven en brakteat hörande till tabell I konturlinea, afbildad i fig. 51, men det oaktadt måste vi i stort sedt säga, att brakteaterna utan konturlinea äro något äldre, speciellt A 6, som ännu har läsliga latinska bokstäfver. Enstaka brakteater torde ju lätt kunnat blifva bevarade en längre tid och på detta vis kommit in i yngre fynd. Vi måste äfven framhålla, att de båda arterna af framställning längre eller kortare tid existerat samtidigt.

Se vi på den stora gruppen af brakteater med människohufvudet öfver djuret, för att utröna hur det förhåller sig med konturlinean der, finna vi, att på de bättre utförda exemplaren af den sydsvenska och den dansksvenska afdelningen konturlinean å människohufvudet ej är konsekvent genomförd, ja till och med helt och hållet saknas å några, under det att djurbilderna utan undantag hafva konturlinier.

Det förra förhållandet knyter än ytterligare, hvad hufvudet beträffar, hela denna grupp fastare tillsammans med de antika förebilderna, och ligger det då nära till hands att antaga, att de brakteater äro äldre, som mest likna sina förebilder. På detta vis blifva de bättre utförda exemplaren af den sydsvenska afdelningen äldre än den danska afdelningen, under det vi nyss här ofvan funno, att den danska afdelningen, hvad människofiguren beträffar, var ursprungligare än den sydsvenska.

Denna motsägelse är likväl endast skenbar. Se vi

nemligen närmare på den danska afdelningens brakteater, finna vi, att dessa genomgående äro behandlade med större stilkänsla än de åsyftade sydsvenska brakteaterna, ja att t. ex. A 100, ännu med ryttarens bål och arm fullständig, i stilistiskt afseende står på samma punkt som den sydsvenska afdelningens ättlingar, t. ex. figg. 71 och 72, hvilket för mig betyder, att de äro ungefär samtida. Men kunna brakteaterna figg. 71 och 72 härledas från en sådan som t. ex. Vä-brakteaten, A 136, är det också högst troligt, att A 100 leder sitt ursprung från någonting motsvarande. Ännu har någon sådan brakteat ej blifvit funnen, men det skulle ej förvåna mig, om den en vacker dag påträffades. Således har, enligt min öfvertygelse, den danska afdelningen bevarat typologiskt äldre drag än den sydsvenska, under det att några exemplar af den sydsvenska afdelningen äro äldre än de till oss bevarade exemplaren af den danska, hvilket blir än troligare, om man med detta sätter i samband hvad ofvan blifvit sagdt om ramverken (se sid. 77).

Det sades nyss, att djurbilderna, i motsats till människohufvudena, alltid å brakteaterna inom denna stora grupp voro försedda med konturlinier, ett förhållande, som ej bör lemnas opåaktadt, ty då vi nu i allmänhet finna konturlinier på djurbilder utförda under denna tid, se t. ex. denna tidskrift XI: 3 fig. 11, ligger det antagandet nära till hands, att djurbilden ej är lånad från någon antik framställning på samma sätt som människohufvudet, ty då skulle otvifvelaktigt konturlinierna, i likhet med förhållandet å människohufvudet, hafva saknats å de äldre och först förekommit å de yngre.

Men har djurbilden ej samma ursprung som människohufvudet, blir det ock af stor vigt, att djurbilderna å den sydsvenska och den danska afdelningens brakteater, de mest ursprungliga, äro hvarandra så olika. Man kan då ej förklara olikheternas uppkomst genom

missuppfattning af någon detalj, utan olikheten måste vara afsigtlig, det måste ligga någon tanke dold under detta.

Att djurbilderna i öfrigt äro så olika *stiliserade* är af mindre vigt för denna fråga. De sydsvenska brak-teaternas ättlingar, sammanförda på tabell XI, visa nemligen en stilisering, som alldeles öfverensstämmer med de i detta afseende mer avancerade inom den danska afdelningen, jämför äfven här figg. 71 och 72 med A 100. Desto egendomligare är det då, att de förra bibehålla boeckskägget — endast ett par i Norge ha förlorat det — och ej med den öfriga förvandlingen mista detta.

Detta förhållande styrker mig i min förmodan, att olikheten mellan djurbilderna är afsigtlig och af vigt för uppfattningen af brak-teaternas betydelse, och det styrker mig desto mer, som åtminstone en del af dessa brak-teater måste vara samtida och dessutom till en stor del förefinnas på samma område, utan att någon förblandning der egt rum.

Ehuru vi ännu ej behandlat de symboliska tecken och bifigurer, som förekomma på brak-teaterna, måste jag likväl i detta samband anföra, att å alla de bättre utförda brak-teaterna, hörande till den danska afdelningen, i det hela å 15 stycken af 19, förekommer en fogel, någon gång två, under det att å de sydsvenska, tabell VIII och XI, fogeln aldrig förekommer, således äfven i detta afseende ingen förvexling.

Endast två brak-teater visa visserligen ej en fogel, men ett fyrfotadjur å den plats der fogeln brukar uppträda, på samma gång som det större djuret har boeckskägg, men de äro båda funna utanför de här behandlade brak-teaternas egentliga hemvist, den ena med ett fyrfotadjur på hvardera sidan om hufvudet funnen i Norge, A 143, den andra, en sammansmältning af flera olika typer, i Vestergötland, afbildad M I 24. En tredje brak-teat, som

visserligen är funnen på Öland, afbildad M II 11, visar en obestänbar bild å fogelns plats, men synes mig likväl ej kunna upphäfvä giltigheten af hvad jag ofvan sagt.

Det torde vara skäl att nu behandla de bifigurer och symboliska tecken, som uppträda å brakteaterna, för att sedan, när vi så mångsidigt som möjligt granskat vårt material, komma till de slutliga resultaten af dessa undersökningar.

Någon gång uppträder den menckliga gestalten eller också endast menniskohufvudet som en bifranställning, se sådana bilder som A 76—79, oftast förekomma dock djurgestalter, vare sig fyrfotingar eller foglar. På några brakteater af dem, som äro sammanförda på tabell IV, ser man såväl fyrfotingar som foglar. Andra åter hafva fyrfotadjur, der man nästan hade väntat sig att finna en fogel. En brakteat A 93 visar något, som ser ut att vara en förkrympt fogelbild med långa öron. Det är hufvudsakligen den danska och den svensk-norska afdelningens brakteater, som äro prydda med fogelbilder. Inom den danska afdelningen är det endast 4 degenererade exemplar som sakna den, och inom den svensk-norska afdelningen ega alla kända exemplar denna fogelbild.

Af erkänt symboliska tecken förekommer hakkorset i flera former samt triskelet med både raka och rundböjda armar. En rund skifva eller koncentrisk kretsar med punkter omkring samt punkter ordnade tre och tre eller fyra och fyra, m. fl. andra tecken möta oss mer eller mindre ofta, och kunna de möjligen hafva någon symbolisk betydelse.

Hakkorset, detta hemlighetsfulla och mystiska tecken, tilldrager sig naturligtvis först vår uppmärksamhet, ej blott på grund af dessa dess egenskaper, utan äfven därför att det af de ofvannämnda tecknen är det, som oftast uppträder å brakteaterna.

Se vi då igenom de uppställda tabellerna, finna vi,

att medan inom Danmark hakkorset förekommer på inemot 30 olika brakteater, så har Sverige blott att uppvisa 15 och Norge 2, ett förhållande som blir dess mer i ögonen fallande som på samma tabeller, naturligtvis med frånräknande af dem, som omfatta brakteater med endast djurbilder, äro upptagna något öfver 70 brakteater från Danmark, 66 från Sverige och 33 från Norge. Således medan i rundt tal inemot hälften af de danska brakteaternas har hakkorset, förekommer det på ej fullt $\frac{1}{4}$ af de svenska och på omkring $\frac{1}{15}$ af de norska.

I ändå bjertare belysning ställes förhållandet genom en mer i detalj gående undersökning. Vi finna då till en början, att ett af de norska hakkorsen förekommer på ett synnerligen degenereradt exemplar, A 131, hörande till den första gruppen, tabell I, som ju har sin egentliga hemort i Danmark. Det andra norska hakkorset förekommer på en brakteat, St 95, som är synnerligen nära beslägtad med ett par brakteater funna på Fyen, se tabell XIII, och med en mer degenererad, funnen i Småland. På de båda danska förekommer äfven hakkorset. Efter afbildningen att döma, eger den norska brakteaten en formgifning, som gör det högst sannolikt, att den är tillverkad i Norge, naturligtvis efter ett från sydligare trakter kommet original. Hakkorset å denna brakteat är således ej insatt på brakteaten inom norskt område, utan det är blott kopieradt på samma gång som det öfriga af framställningen.

Å de på tabell II upptagna brakteaternas förekommer intet hakkors och alla på tabell III äro inom Skandinavien endast funna i Danmark.

Af större intresse blir detaljundersökningen, när vi nu komma till den stora gruppen af brakteater framställande ett människohufvud öfver ett fyrfotadjur. Inom den danska afdelningen, tabell V, är det å fyra brakteater som vi anträffa hakkorset, och alla dessa äro degenererade. Jag framhåller detta därför, att under degenerationen

brakteaten lättare mottager en eller annan detalj från en annan brakteattyp. Hvarifrån dessa fyra fått sina hakkors visar oss tabell VI, ty af alla inom Danmark funna hithörande brakteater är det endast en, som saknar hakkors, och denna enda är man ej ens fullt säker på att den verkligen är funnen i Danmark, ehuru det är högst sannolikt. När nu så godt som alla danska exemplar af denna typ hafva hakkors, är det af dess större betydelse, att de två från Gotland, likasom den i Norge af denna typ funna, sakna hakkorset.

Än märkligare blir förhållandet, då härtill kommer, att hakkorset aldrig uppträder på de å tabell VII upptagna, på Gotland egentligen hemmahörande brakteaterna, hvilka äro synnerligen nära beslägtade med dem å tabell VI. Betydelsen af det nu omtalade förminsкас ej derigenom, att hakkorset förekommer på ett par brakteater funna på Gotland¹, snarare tvärtom, då detta visar, att hakkorset vid denna tid var känt på Gotland.

Öfvergå vi nu till nästa afdelning, den sydsvenska, tabell VIII, finna vi att hakkorset uppträder på en del af de hithörande brakteaterna. Det visar sig för närvarande lika många gånger i Danmark som i Sverige, och ingen gång i Norge, men då denna brakteattyp är känd i flera exemplar från Sverige än Danmark, ställer förhållandet sig dervid salunda, att af 6 i Danmark funna brakteater hafva 3 hakkors, d. v. s. hälften, under det att af 11 svenska brakteater endast 3 kunna uppvisa det, d. v. s. ungefär en fjerdedel; således äfven inom denna afdelning visar sig hakkorset proportionsvis mest i Danmark.

Inom den svensk-norska afdelningen och den norska förekommer intet hakkors. De två brakteater, som å tabell X stå något nedanför de andra, M II 6 och M I 19, äro onekligen beslägtade med de öfriga å tabellen upptagna

¹ Den ena, afbildad M I 3, hör till den första gruppen, tabell I, den andra är en degenererad blandningstyp, afbildad här ofvan fig. 32.

brakteaterna, men de afvika dock så pass mycket, att jag ej vill direkt sätta upp dem i samband med de öfriga. Af intresse är emellertid, att dessa båda brakteater hafva hakkorset.

Brakteaterna å tabell XIII äro redan behandlade och de å tabell XIV hafva alla hakkors och äro alla funna i Sverige. Såsom redan ofvan är sagdt, stå dessa brakteater i förbindelse med den sydsvenska afdelningen, och då är förekomsten af hakkorset lättare att förstå.

Denna hakkorsets förekomst på brakteaterna, hvilken ej nämnvärdt förändras, om äfven de ej i tabellerna upptagna brakteaterna indragas i undersökningen, står äfven i samklang med hvad man för öfrigt vet om hakkorsets utbredning. Inom Danmark träffas hakkorset ej så sällan å andra föremål från den ifrågavarande tiden och tiden närmast förut, hvaremot man från Sverige utom på brakteaterna knappt torde kunna påvisa ett enda säkert hakkors.

Så vidt jag kunnat finna förekommer triskelet endast två gånger, den ena gången i förening med hakkorset, se A 129, den andra gången ensamt, se A 79, båda brakteaterna funna i Danmark.

Det tredje anförda tecknet, den runda skifvan eller koncentriskas kretsar med en krets af punkter omkring, förekommer på brakteaterna endast tillsammans med hakkorset och mig veterligen i det hela blott trenne gånger, nemligen: A 146 och fig. 64 här ofvan samt Vedel, *Bornholms Oldtidsminder* etc. fig. 385. De båda förstnämnda höra till den sydsvenska afdelningen och den sista till den dansk-svenska afdelningens danska typ. Å de sydsvenska brakteaterna har detta tecken blifvit satt på den ena sidan och hakkorset på den andra sidan om människohuvudet. Det stycke af A 146, å hvilket hakkorset finnes, hittades efter det *Atlas för nordisk Old-*

kyndighed utkommit. På den tredje brakteaten äro de båda anbragta framför ansigtet.

Jämför man med de båda sydsvenska brakteaterna den i fig. 71 afbildade, från den sydsvenska afdelningen härledda brakteaten, finner man, att denna på den ena sidan om hufvudet har hakkorset och på den andra två koncentriskt kretsar, och just därför att brakteaterna äro beslägtade med hvarandra, kan man i detta speciella fall blifva frestad att tro, att dessa koncentriskt kretsar och det ofvannämnda tecknet beteckna samma sak.

Detta tecken, skifvan med punkterna omkring, kan för öfrigt spåras långt tillbaka i tiden, och synes ofta vara rent ornamentalt användt.

* * *

I det föregående hafva vi redan omtalat den större lifaktighet, som med afseende på förfärdigandet af brakteaterna var rådande i södra Skandinavien mot i det norra, och framför allt inom Danmark. Vi finna der olika försök, som ej tyckas hafva tagit någon fart; sådana äro t. ex. A 76, A 83 och A 87 samt den vid Trollhättan funna A 89. Andra vunno större anklång och bildframställningen blef känd öfver hela Norden, om än i få exemplar; så är t. ex. förhållandet med brakteaterna sammanförda i tabell IV.

Om än några af motiven till dessa brakteatbilder kunna ledas tillbaka till klassiska original, så är detta likväl säkerligen ej förhållandet med alla. Med sådana bilder som A 83, A 87 och A 89 tror jag ej att det låter sig göra. Brakteatkonstnären har enligt min öfvertygelse komponerat dessa bilder, och föga troligt är det då, att han på måfå gifvit dem den sammansättning de nu ega, utan han har med all sannolikhet genom sina bilder velat bevara minnet af någon tilldragelse. De skulle i så fall blifva att anse såsom ett slags krönikebilder, och detta

skulle då också vara orsaken till deras ringa utbredning, ty endast inom de kretsar, der man kände till den tilldragelse, som å brakteaten illustrerades, kunde man vara benägen att skaffa sig eller låta afbilda densamma.

Helt annat blir förhållandet då vi komma till bildframställningen ett människohufvud öfver ett fyrfota djur. Detta motiv »slår igenom», och det vinner anklång öfver hela Skandinavien. En massa brakteater med denna framställning tillverkades. Vi känna för närvarande öfver 130 olika stampar eller pressformar med detta motiv, och då man säkerligen åstadkom många brakteater med hvar och en af dessa, och då säkerligen ej aftryck af alla stampar eller pressformar med denna framställning blifvit bevarade, kunna vi ej annat än erkänna, att denna framställning måst i hög grad hafva tilltalat sin samtid.

Hvad kan orsaken vara till denna stora popularitet? Helt säkert den, att man öfver allt i Norden förstod innebörden af denna framställning, och när jag letar efter något som kunde vara så allmänt känt, ja, ej blott känt utan äfven omtyckt, tvekar jag ej att säga, att det måste sökas inom det religiösa området och ej inom krönikans.

Vi må vända oss till hvilket land och till hvilken tid som helst, vi skola alltid finna samma förhållande mellan krönikebilden och den religiösa bilden, som det här påpekade. Krönikebilden med flera olika motiv och i färre exemplar, den religiösa bilden med färre motiv, men hvart motiv i mycket större antal.

Men sköt man en religiös föreställning in under framställningen ett människohufvud öfver ett fyrfotad djur, då blir det också utaf stor betydelse, att denna djurbild med sannolikhet insattes af den germanska konstnären, vidare att dervid insattes tvenne olika djurtyper och att med den ena djurtypen följer bilden af en fogel, som aldrig tyckes förekomma på den andra djurtypens bilder. Jag syftar här på den ofvan omtalade djurbilden med bockskägg och

den andra djurbilden som saknar bockskägget, men i stället i allmänhet är åtföljd af en fogelbild.

Under dessa förhållanden ledes tanken snart sagt ofrivilligt in på den förmodan, att man under dessa båda olika bilder insköt föreställningar om olika gudar, och är det då nära tillhands att förmoda, att bilderna med det beskäggade djuret skulle syfta på den efter bockar åkande Tor och de med fogeln på Odin. Det är att märka, att vi ega flera bilder från vår forntid, framställande en rytare med en fogel.

För närvarande vill jag ej uttala mig bestämdt för åsigten att de ifrågavarande brakteaterna skulle syfta på Odin och Tor, ty innan jag vågar detta, måste jag företaga åtskilliga undersökningar, och en längre tids vistelse på studieresor i utlandet hindrar mig från att nu egna mig åt detta arbete, men hoppas jag att vid min återkomst blifva i tillfälle att åter taga fatt, der jag nu måste afbryta.

Till undvikande af missförstånd vill jag här synnerligen betona, att den af mig framställda förmodan om Odin och Tor endast gäller de ungefär samtida danska och sydsvenska afdelningarnas brakteater samt ättingarna af den sistnämnda.

Betydelsen af olikheten mellan de andra afdelningarnas brakteatbilder är det ej möjligt för mig att för närvarande sätta i dess rätta belysning. Enär de olika brakteattyperna hafva en så lokal utbredning, skulle man ju möjligen kunna tänka på olika lokala uppfattningar af en eller af båda de ifrågavarande gudarna. Sådana lokala skiftningar i uppfattningen hafva säkerligen förekommit på det religiösa området här liksom på så många andra ställen under äldre kulturformer. Men detta kan jag ej på något sätt för närvarande leda i bevis.

Är den ofvan framställda förmodan angående Tor och Odin riktig, skulle vi finna haxkorset både på Tors

och Odins brakteater, dock företrädesvis å den förstnäm-
des. emedan hakkorset å dem uppträder flera gånger,
hvaremot det endast förekommer på degenererade exemplar
af den danska afdelningens, d. v. s. å Odinsbrakteaterna.

Att döma af hakkorsets uppträdande här i Norden
dels på brakteaterna, dels på andra föremål, synes mig
att man för närvarande ej kan komma längre med an-
gifvandet af dess betydelse, än att det synes vara ett
profylaktiskt tecken. Några bevis föreligga åtminstone ej
för, att det här skulle vara förenadt med någon viss
gud eller religion. Dess utbredning synes mig tvärtom
tala emot ett sådant antagande.

Om nu äfven en del brakteater kunna anses vara
krönikebilder och andra stå i samband med religionen,
så finnes det åter många, om hvilka man åtminstone för
närvarande ej kan säga hvarken det ena eller det andra,
t. ex. de många brakteaterna med endast djurfigurer.
Med vår nuvarande kännedom om förhållandena kunna
vi ej säga annat, än att de med all sannolikhet endast
äro smycken.

Men, kan någon säga, om man erkänner, att dessa
brakteater blott äro smycken, hvarför kunna icke då äfven
alla de andra hafva sin *raison d'être* såsom enbart smy-
cken, hvarför skall man då försöka tolka dem i samband
med religionen?

På en sådan invändning skulle jag vilja svara med
att anföra ett drag ur vår tid. Vi ega en religiös symbol,
korset, hvilken förr allmänt bars och än i dag inom
katolska världen bäres såsom en amulett, såsom jag tänker
mig att de förmodade Tors- och Odinsbrakteaterna buros.
Att detta kors, som ofta framtogs i nödens stund, hänger
tillsammans med religionen, det kan väl ingen förneka.
Men i våra dagars guldsmeds- och juvelerarebutiker kan
man ofta få se små näpna smycken i form af kors, med
hvilka smycken kvinnorna gerna pryda sig, då de i hög-

tidsdrägter skola bort på fester, och fester af alldeles ej religiös art. Dessa kors äro helt säkert endast att betrakta såsom smycken, och det sätt, på hvilket många af dem äro ornerade, styrker denna uppfattning. Vi finna således kors, som äro nära förbundna med religionen, och andra, som blott äro smycken.

Enligt min uppfattning eger samma förhållande rum med brakteaterna. Några hafva säkerligen med religionen att göra, andra icke, men att fullständigt draga gränsen mellan dem, är åtminstone för närvarande omöjligt.

* * *

Till slut några ord om runorna. Jag ämnar här, såsom redan ofvan är sagdt, ingalunda ge mig in på några tolkningsförsök, utan jag vill endast framlägga en och annan iakttagelse, som möjligen kan vara af intresse.

Det har förut inom litteraturen blifvit framhållet, att å de brakteater, som här äro sammanförda i första gruppen, tabell I, d. v. s. åtsidsefterbildningar, förekomma såväl latinska bokstäfver, hvilka gifva mening, som bokstafsliknande tecken; derjämte uppträda runliknande tecken och slutligen runor. Ingen runinskrift å brakteater hörande till denna grupp, ansåg Bugge i sin redan nämnda uppsats i *Aarbøger* för 1871 vara möjlig att tyda. Orsaken härtill ha vi att söka i sättet för dessa runinskrifters tillkomst. Jag vill något utförligare framställa förloppet än Bugge gjort, ty han synes mig hafva hoppat öfver en mycket vigtig länk. Först kopierades den latinska inskriften, en del bokstäfver återgäfvos korrekt, en del missförstodos, se A 6, i nästa led voro måhända alla latinska bokstäfverna försvunna och afsigtligt eller oafsigtigt hade en del tecken fått en form, som erinrar om runor (se fig. 47 och för ett senare stadium St 90). En runkunnig man efterbildade en brakteat med dylik fram-

ställning och han korrigerade inskriften, d. v. s. ersatte hvart tecken med den runa, som närmast liknade detta. Men är denna hypotes riktig, är det också fåfängt att söka någon mening i dessa runinskrifter eller söka leta sig tillbaka till den latinska originalinskriften. Denna runinskriftens utveckling är för öfrigt analog med den här ofvan påvisade förvandling, som det ursprungliga kejsarhuvudet undergått på brakteaterna, en omständighet, som synes mig i någon mån gifva stöd åt den här framställda hypotesens rättighet.

I det föregående är det framhållet, att vi bland brakteaterna möjligen ega efterbildningar af frånsidsbilder. Huru förhåller sig med inskrifterna i dessa? En undersökning ger vid handen, att å de flesta af dessa inskriften intager samma plats som den förmodade förebildens omskrift. Ingen af dessa har Bugge i nyssnämnda uppsats lyckats tolka. Å ett par af dem förekommer midt i inskriften ett hakkors, hvilket styrker mig i min förmodan, att man förvandlat hvart tecken till det, som det närmast liknade.

Vända vi oss till den stora gruppen framställande ett människohuvud öfver ett fyrfotadjur, finna vi der inskrifter dels med runliknande tecken, dels med verkliga runor, och skola först uppehålla oss vid dem, som stå i omedelbart samband med bilden. Det synes mig mycket sannolikt, att man på samma gång man afbildade kejsarhuvudet äfven tog med en större eller mindre del af inskriften. Dessa inskrifter skulle då vara af samma natur som de föregående. Den plats de intaga talar äfven för detta, och Bugge har påvisat att många af dem endast äro tanklösa och missförstådda upprepningar af runsammanställningar, och åtminstone år 1871 hade han ej lyckats tolka någon enda inskrift af denna art.

Men innan vi gå vidare, måste jag framhålla en omständighet, som synes mig vara af ganska stor vikt för

det rätta bedömandet af brakteaterna. Å några brakteater¹ med inskrift af nyssnämnda art finnas runor anbragta under djurets hufvud, och då djuret sannolikt blifvit insatt å bilden oberoende af någon antik förebild, ligger den tanken nära till hands att detsamma äfven kan vara förhållandet med de runor, som stå i så nära förbindelse med djuret, och då det vidare här ofvan blifvit påvisadt, att den germanska konstnären sannolikt haft en afsigt med djurbildernas införande, synes det äfven högst antagligt, att han velat uttrycka något med runorna. Fasthållande denna tankegång kan man ej undgå att anse det vara mera än en tillfällighet, att af alla runinskrifter i omedelbart samband med bilden, dessa nu sist omtalade äro de enda (se dock här nedan), som Bugge i den ofvan nämnda afhandlingen lyckats tolka, och har han funnit dem sannolikt innehålla germanska mansnamn.

Vi skola nu öfvergå till en följd af inskrifter, hvilka äro skilda från den egentliga bildframställningen genom en upphöjd linea, hvarför de kunna anses höra till randutmyckningar och således med all sannolikhet äro tillkomna oberoende af de antika förebilderna, hvarför de ju i analogi med föregående resonnemang sannolikt äro tillkomna för att ge uttryck åt någon tanke. Af dessa inskrifter visar Bugge visserligen att flera äro förderfvade till den grad, troligen genom vårdslös kopiering, att de ej kunna tolkas, men han anser dock att några af dessa innehålla verkliga ord.

Framhållas bör, att de nu senast omtalade brakteaterna i allmänhet äro degenererade, d. v. s. jämförelsevis sena. Så är förhållandet med de tre som Bugge funnit innehålla verkliga eller afsigtligt sammauställda runor. Vadstena-brakteaten (St 22, A 99), ett degenereradt exemplar af svensk-

¹ Dessa brakteater äro St 24 (A 101), St 55 (A 226), St 59 (A 252), den sistnämnda ej behandlad af Bugge, samt St 80, alla hörande till den danska afdelningen.

norska afdelningen. Skodborgsbrakteaten (St 67) med de trådsmla lemmarne är ett mycket sent exemplar af typen upptagen å tabell III. Tjörköbrakteaten (St 25, A 102) är sjunken så lågt, att det är svårt att säga, till hvilken afdelning den bör räknas (ej upptagen i någon tabell), men människohufvudets form synes mig likväl angifva ett försök att återge den för den danska afdelningen karaktäristiska »gubblika profilen». Fogeln och djurets hufvud med de åtskilda läpparna jämte ögats form tyckas äfven visa hän mot samma håll.

Naturligtvis är det ej min mening att påstå, det hvarje inskrift i omedelbar förening med bilden måste vara otydbar, jag har endast velat framhålla, att brakteaternas utvecklingshistoria gör det ytterst sannolikt, att dessa inskrifter ofta nog äro alldeles meningslösa.

Gifvetvis kunde det någon gång inträffa, att brakteatkonstnären var runkunnig och insatte en inskrift af verkliga ord i samband med bilden, men öfverallt, der man kunnat konstatera detta, har det varit på sena degenreerade exemplar. Så är t. ex. förhållandet med St 57 (A 239), å hvilken brakteat Bugge anser, att inskriften innehåller verkliga ord. Denna brakteat, som synes vara beslägtad med den dansk-gotländska afdelningens danska typ — den är också funnen på Seland —, är degenererad, om också ej i så hög grad och så pass afvikande, att jag ej kunnat föra upp den på tabellerna.

Brakteaten från Kjöllergård, Bornholm¹, har en längre inskrift i omedelbar förbindelse med bilden och anbragt på ett sådant sätt, att den *möjligen* skulle kunna innehålla verkliga ord, d. v. s. vara införd på bilden i afsigt att ge uttryck åt någon tanke, men äfven här ha vi att göra med ett sent exemplar af den dansk-gotländska afdelningens danska typ, upptagen å tabell VI.

¹ Vedel, *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*, fig. 385.

De flesta af de öfriga brakteaterna, om ej alla, som Bugge upptagit till behandling såsom *möjligen* bärande runinskrifter bildade af verkliga ord, äro äfvenledes sena eller degenererade.

Det synes mig ej vara utan sin betydelse, att de brakteater Bugge funnit innehålla möjligen läsbara inskrifter så godt som utan undantag äro sena eller degenererade exemplar eller också sådana, der vi af andra skäl hafva anledning förmoda, att brakteattillverkaren arbetat mera sjelfständigt och oberoende af de antika förebilderna.

I det föregående har jag ej uppehållit mig något vid brakteaternas absoluta ålder, utan endast talat om den relativa. Såsom bekant hafva brakteater flera gånger anträffats tillsammans med en fibulatyf, som af Montelius hänföres till det 5:te århundradet, och det finnes äfven många andra skäl att hänföra dem till 400- och 500-talen. Men det ligger i sakens natur, att föremål af den art som brakteaterna, af hvilka några säkerligen burits såsom amuletter, ej blott kunnat vara, utan också säkerligen varit i bruk under flera generationer, ett förhållande som naturligtvis i hög grad försvårar hvarje försök till bestämning af den absoluta kronologien.

Ehuru många fynd visa en sammanblandning af äldre och yngre typer, finnes det likväl några som äro mer homogent sammansatta. Så är t. ex. Hjörlanda-fyndet (A 78, A 79, A 93, A 94) onekligen alltigenom äldre än Hjöringe-fyndet (A 97, A 150 och A 151), men detta hjälper oss litet eller intet vid bestämmandet af den absoluta kronologien. I ett annat sammanhang hoppas jag att få återkomma till denna fråga.

Under fortgången af detta arbete, sedan de första arken redan blifvit tryckta, yppade sig för mig tillfälle att besöka Köpenhamn, hvarest jag genom herr direktör Sophus Müllers tillmötesgående välvilja kom i tillfälle att, oaktadt pågående reparations- och omändringsarbeten i

museisalarna. grundligt studera det rika material, som der finnes samladt, och står jag i stor tacksamhetsskuld till honom för denna hans vänlighet. Den ofullständiga kännedom om det danska materialet, som jag i början af denna uppsats talar om, afhjelpes genom dessa studier, och kan jag därför säga att denna uppsats grundar sig på undersökningen af det material, som finnes samladt i Stockholm och Köpenhamn, samt på afbildningar af öfriga brakteater.

Tillägg.

Efter det att fyndförteckningen här ofvan redan blifvit tryckt, har en guldbrakeat anträffats i Vestergötland och för fullständighetens skull anför jag den här.

92. Vestergötland.

43. I *Murums* socken, *Vestergötland*, anträffades en liten guldbrakeat, afbildad fig. 92, framställande ett människohufvud öfver ett fyrfotadjur. Framför ansigtet en fågel. Väger 5,575 gram.

Statens historiska museum. Inv. 9863.

Tabell II.

Victoria krönande en segervinnare.

Citat för avbildning	Runor	Bokstäver	Run- eller bokstäfsliknande tecken	Hakkors	Trikele	Kors	Fogel	Fyndorten
A 69	×	?	Danmark.
A 70	?	Jylland, Aarhus A. Skovsborg.
A 71	?	Sjælland, Præsto A. Faxø.
A 72	?	Danmark (?).
St 82	×	?	Fyn, Odense A. Killerup.

Tabell III.

Naken man.

Citat för avbildning	Runor	Bokstäver	Run- eller bokstäfsliknande tecken.	Hakkors	Trikele	Kors	Fogel	Fyndorten
A 218	×	×	...	×	...	Fyn, Odense A. Bollbro.
St 52	×	×	...	×	...	Fyn, Odense A. Vedby. Samma stamp som föregående.
St 67	×	×	Jylland, Ribe A. Darum.
A 75	×	×	Jylland, Haderslev A. Skodborg.
A 219	Danmark (?).
St 7	×	Holstein eller Schleswig.
St 8	×	×	Hannover, Nebenstedt.

Tabell IV.
Springande man.

Citat för afbildning	Runnor	Bokstäfver	Runn- eller bokstäfriknande tecken	Hakkors	Triskole	Kors	Fogel	Fyndorten
A 88	×	×	?	Jylland, Haderslev A. Galsted.
A 85	×	×	...	×	×	Sjælland, Præsto A. Lellinge.
A 84	×	×	...	×	×	Skåne.
R ¹	Smaalenenes A. Slettner.
R ²	Smaalenenes A. Slettner.
Z ³	Hannover.
A 80	×	×	Danmark.
A 86	×	Skåne. Rattunda.
S 2	×	Uppland. Söderby.
MI 5	×	Jylland, Viborg A. Vindum.

¹ O. Rygh, *Et norsk Fund af Guldsmykker fra hedensk Tid i Forhandlinger i Videnskabs-selskabet i Christiania 1864*, s. 109, fig. 10.

² O. Rygh, l. c. fig. 11.

³ *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen 1860*, pl. 1 fig. 4.

Tabell V.
Menniskohufvud öfver fyrfotadjur.
Danska afdelningen.

Citat för afbildning	Runnor	Bokstäfver	Runn- eller bokstäfriknande tecken	Hakkors	Triskole	Kors	Fogel	Fyndorten
A 124	×	Jylland, Sonderborg A. Eckernförde.
St 80	×	×	Jylland, Ribe A. Skonager.
	×	×	Jylland, Ribe A. Darum.
A 114	×	×	Jylland, Viborg A. Overhornbek.
A 220	×	×	×	Jylland, Aalborg A. Bjørnsholm.
	×	Jylland, Ringkjøbing A. Ny.
	×	×	Jylland, Randers A. Nærheten af Randers.
St 68	×	×	×	Jylland, Randers A. Olst.
A 100	×	×	×	Jylland, Viborg A. Overhornbek, samt 1 ex. på Sjælland. 1 ex. i Wien.
A 101	×	×	Fyn.
	×	Fyn.
A 221	×	×	Fyn, Svendborg A. Rynkebygaard.
A 252	×	×	×	Fyn, Svendborg A. Hesselagergaard.
A 94	×	Sjælland, Fredriksborg A. Hjørlanda.
A 226	×	×	Sjælland, Præsto A. Gummersmark.
MI 21	×	Skåne, Ostra Vennehög sn. Dybeck.
MI 3	Skåne, Burlöfs sn. Åkarp nr 7.
S 12	×	Vestergötland, Vinköls sn.
MIH 25	×	Stavanger, Mahle, samt Hauge.

Tabell VI.

Menniskohufvud öfver fyrfotadjur.

Dansk-gotländska afdelningen (dansk-svenska). a) den danska typen.

Citat för afbildning	Rinnor	Bokstäfver	Ran- eller bokstäfslänkande tecken	Hakkors	Triskele	Kors	Fogel	o.	Fyndorten
A 121	×	×	Danmark.
A 122	×	×	Danmark.
A 134	×	×	Danmark.
V ¹	×	×	×	..	Bornholm, Kjollergaard.
A 116	×	..	×	×	Fyn.
St 83	×	×	..	×	Fyn, Odense A. Killerup.
A 120	×	×	Fyn.
M I 10	×	×	Sjælland, Kjøbenhavn A. Eiby.
A 93	×	×	..	Sjælland, Fredriksborg A. Hjørlanda.
A 233	×	×	Sjælland, Præsto A. Gummermark.
St 63	×	×	Sjælland, Præsto A. Lekende.
St 84	×	×	Sjælland, Fredriksberg A. Hillerød.
A 119	×	×	Sverige. (Denna brakteat mycket de- genererad.)
M I 9	×	×	Skåne, Hammenhög, Hammenhög.
St 72	×	Gotland, Visby, Kungsladgård.
St 73	×	Gotland, Ala sn, Gurfile.
A 234 b	×	..	×	×	Norge, Fredriksstad.

¹ Vedel, *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*, fig. 385.

Tabell VII.

Menniskohufvud öfver fyrfotadjur.

Dansk-gotländska afdelningen (dansk-svenska). b) den gotländska typen.

Citat för afbildning	Rinnor	Bokstäfver	Ran- eller bokstäfslänkande tecken	Hakkors	Triskele	Kors	Fogel		Fyndorten	
A 237	×	×	Gotland, Løjsta sn, Fride samt Fole sn, Osterryttes.	
A 132		×		Samma stamp! Gotland, Othems sn. Slitebacke; Stånga sn, Sutarfve; Dal- hems sn, Burge; två i Uppsala museum och slutligen en i Kristiania museum.
A 133										
S 31	×	Gotland, Höggräns sn, Djupbrunns.	
S 33	×	Gotland, Hafdhems sn, Alnungs.	
A 92	×	..	Blekinge, Augerums sn, Tjörkö	
A 223	×	..	Skåne	
M I 14	×	..	Sverige	

Tabell VIII.

Menniskohufvud öfver fyrfotadjur.
Sydsvenska afdelningen.

Citat för afbildning	Runor	Bokstäfver	bokstafsknande tecken	Run- eller Hakkors	Triskele	Kors	Fogel	o	Fyndorten
A 127	×	Danmark.
A 129	×	×	Jylland, Randers A. Lyngby.
	Jylland, Aarhus A. Hvolbæk.
	Jylland, Ringkjöbing A. Kjellers mose.
	Jylland, Thisted A. Seierslev Klitter.
A 146	×	×	..	Bornholm, Rønne.
A 136	Skåne, Vä sn, Vä.
A 137	Skåne, Vä sn, Vä. (Graverad kopia af den föregående.)
A 142	Skåne, Vä sn, Vä.
S 23	×	×	Skåne, Åsums sn, Åsums by.
A 144	Skåne, Raflunda sn, Raflunda.
A 145	Öland, Algotsums sn, Holmetorp. (Samma stamp som föregående.)
M II 11	Öland, Persnäs sn, Lundeby nr 2.
M I 23	Öland, Gärdslösa sn, Tjusby.
M II 12	Öland, Alböke sn, Lilla Istad.
S 30	×	×	..	Öland, Högby sn, Dödevi.
M II 1	Bohuslän, Befvendals sn, Kjeberg.
A 128	×	Vestergötland, i närheten af Alingsås.
A 140	Ett exemplar i Bergenhus A. Hauge. Ett utan närmare fyndort än Norge.
A 143	Listers och Mandals A. Vanne.
Aarsberetn. 1879 fig. 42	Listers och Mandals A. Aagedal.
Aarsberetn. 1882 fig. 9	×	..	Jarlsbergs och Laurviks A. Tvetene.

Tabell IX.

Menniskohufvud öfver ett fyrfotadjur.

Svensk-norska afdelningen.

Citat för afbildning	Rannor	Bokstäfver	Runn- eller bokstafsbildande tecken.	Hakkors	Triakel	Kors	Fogel	Fyndorten
A 97	×	Jylland, Hjørring A., nära Hjørring.
A 224	×	Bornholm, 21:sta Selveiergaarden.
M I 18	×	Skåne, Näs sn, Asmundstorp.
M II 8	×	Skåne, Gustafs sn, Börringe.
St 71	×	×	Skåne, Gustafs sn, Börringe.
S 34	×	Gotland, Heide sn, Gärvalds samma
S 35	×	Gotland, Viklau sn, Tune stamp.
A 225	×	Småland, Sjöås sn, Hagreda Södergård.
M II 10	×	Östergötland, nära Vadstena.
M II sid. 45	×	Östergötland, Vånga sn, Norra Torlunda.
A 99	×	×	Östergötland, nära Vadstena.
A 229	×	Södermanland, Vester Ljungs sn, Silleby Mellangården.
S 92	×	Vestergötland, Murums sn.
M I 22	×	Ett exemplar från Vestergötland, Foxerna sn, Tösslanda och ett från Dalsland. Töftedals sn, Lunnane.
S 8	×	Bohuslän, Hede sn.
M II 5	×	Vermland, Jernskogs sn, Jernskogsboda.
A 95	×	Norge.
M III 19	×	Kristiania.
R 288	×	Smaalenenes A. Slettner.
M III 23	×	Listers och Mandals A. Berge.
M III 25	×	Nordre Trondhjems A. Dalum.

1) Rygh, *Norske Oldsager*.

Tabell X.

Menniskohufvud öfver ett fyrfotadjur.

Norska afdelningen.

Citat för afbildning	Runor	Bokstäfver	Run- eller bokstäfriknande tecken	Hakkors	Triskele	Kors	Fogel	Fyndorten
A 110	Bohuslän, Herrestads sn, Rolfsered.
M II 20	Bohuslän, Tanums sn, Stora Ryk.
S 10	Dalsland, Änimskogs sn, Hult. Med samma stamp en från Gotland (?) samt en af Malde-brakteaterna.
R ¹	×	Smaalenenes A. Slettner.
Aarsberetn. 1875 fig. 13	Lister og Mandals A. Gyland.
Aarsberetn. 1879 fig. 42	Lister og Mandals A. Aagelal.
Aarsberetn. 1884 sid. 87	Norge. Hoivik.
M III 1	Stavangers A. Selvik.
M III 5	Stavangers A. Malde.
M III 20	Stavangers A. Malde.
M III 22	Stavangers A. Malde.
M I 8	Stavangers A. Garpestad.
St 41 b	×	Nordre Bergenhus A. Sogndal.
A 138	Norge (?).
M II 6	×	Skåne, Gustafs sn, Börringe.
M I 19	×	Småland, Långaryds sn.

¹ Rygh, *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania* 1864, sid. 109, fig. 8.

Tabell XI.

Menniskohufvud öfver fyrfotadjur.
Härledninga från sydsvenska afdelningen.

Ordet för afdelning	Runor	Bokstäver	Run- eller bokstäfslika tecken	Hakkors	Trikete	Kors	Fogel	O	Fyndorten
A 240	Samma stamp. Fyn, Odense A. Bolbro.
A 241	
A 230	X	
A 236	Sjælland, Fredriksborg A. Steenholtz Vang.
S 25	X	X	...	Sjælland, Fredriksborg A. Steenholtz Vang.
M II 7	X	Skåne. Hven.
M II 9	Skåne, Stora Harrie sn, Herrmanstorp.
S 26	X	...	Skåne, Burlöfs sn, Åkarp.
M II 23	Skåne, Östra Vemmenhögs sn, Dybeck.
A 235	Vestergötland, Sparlösa sn, Olofstorp.
Aarsberetn. 1875 f. 13 a	Vestergötland, Åsaka sn, Viglunda. Listers og Mandals A. Gyland, Øysteins haugen.

Tabell XII.

Menniskohufvud öfver fyrfotadjur.
Härledningen från danska afdelningen.

Ordet för afdelning	Runor	Bokstäver	Run- eller bokstäfslika tecken	Hakkors	Trikete	Kors	Fogel	Fyndorten
Aarsberetn. 1884 sid. 88	Norge, Høivik.
A 105	S. Trondhjems A. Romul.
M III 15	Akershus A. Øvre Tøyen.
M III 16	Smaalenes A. Lille Skjør.
R ¹	Smaalenes A. Slettnær.
A 108	Bohuslän, Qville sn, Lilla Jored; ett annat exemplar utan närmare fynd- ort än Sverige.
A 107	Skåne; ett annat exemplar Jylland, Vi- borg A. Andskro.
	Holstein. Dockum.
	Tyskland, Hannover, Landegge.
	Utan känd fyndort.

¹ Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania 1864, sid. 108, fig. 7.

Tabell XIII.

Menniskohufvud öfver fyrfotadjur.

Dansk formgifning.

Citat för afbildning	Runor	Bokstäfver	Run- eller bokstäfliknande tecken	Ilakkors	Triskele	Kors	Fogel	Fyndorten	
A 77	Sjælland, Fredriksborg A.	Esrom.
A 78	Sjælland, Fredriksborg A.	Hjorlunde.
A 79	×	Sjælland, Fredriksborg A.	Hjorlunde.
A 227	×	Fyn, Odense A.	Bolbro.

Tabell XIV.

Menniskohufvud öfver ett fyrfotadjur.

Härledningen från sydsvenska afdelningen.

Citat för afbildning	Runor	Bokstäfver	Run- eller bokstäfliknande tecken	Ilakkors	Triskele	Kors	Fogel	Fyndorten	
A 118	×	×	Blekinge, Tjörkö.	
A 234	×	×	Skåne.	
S 29	×	Öland.	

Tabell XV.

Menniskohufvud öfver ett fyrfotadjur.

Blandning af flera typer.

Citat för afbildning	Runor	Bokstäfver	Run- eller bokstäfliknande tecken	Ilakkors	Triskele	Kors	Fogel	Fyndorten	
A 232	×	×	Fyn, Odense A.	Bolbro.
A 125	×	Fyn, Svendborg A.	Broholm.
S 22	Småland, Ryssby sn.	Espelund.
St 95	×	×	Mandals A.	Aagedal.

Tabell XVI.

Framåtseende djur.

Nedre delen af bakfoten underifrån skjutande upp ofvan djurets rygg.

Citat för afbildning	Fyndorten
A 167	(Norge?).
A 168	(Norge?).
A 169	(Norge?).
A 186	Bratsbergs A. Simones.
M III 6	Stavangers A. Malde.
M III 9	Stavangers A. Selvik.
A 242 b	Stavangers A. Opstads Udmark.
Aarsberetn. 1883 fig. 7	Akershus A. Stavijordet.
M I 15	Norge.

Tabell XVII.

Framåtseende djur.

Bakbenet lagdt utefter djurets rygg.

Citat för afbildning	Fyndorten
S 6	Bohuslän, Tegneby sn.
S 4	Vernmland.
A 187	Norge.
R ¹	Smaalenenes A. Slettner.
A 242 c	Fredriksstad.
Aarsberetn. 1883 fig. 6	Akershus A. Stavijordet.
M III 2	Stavangers A. Selvik.
A 241 c	Stavangers A. Selvik.

¹ *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania* 1864, sid. 108, fig. 6.

Tabell XVIII.

Tillbakaseende djur.

(Se fig. 85—87.)

Citat för afbildning	Fyndorten
A 178	Jylland, Hjørring A. Apeholm Huse.
A 174	Jylland, Aarhus A. Skovsborg.
A 189	Jylland, Aarhus A. Skovsborg.
A 180	Jylland, Aarhus A. Skovsborg.
A 198	Jylland, Viborg A. Thorning Hede.
A 161	Jylland, Viborg A. Ands Kro. (mycket degenererad).
A 173	Jylland, Viborg A. Overhornbek.
	Jylland, Ribe A. Orten.
	Fyn, Odense A. Killerup.
A 171	Sjælland, Kjobenhavn A. Allerslev.
A 176	Danmark (?).
A 177	Danmark (?).
A 182	Danmark (?).
A 183	Skåne.
A 175	Skåne, Fredriksdal, nära Helsingborg.
A 177	Skåne, Raflunda sn, Raflunda.
M häft. II,	Östergötland, Vånga sn, Norra Torlunda.
pl. å sid. 45	
M I 13	Vestergötland, Tengeneds sn, Gärdstorp Skattegård.
S 13	Vestergötland, Skara landsförsamling, Djurgårdsäng.
S 14	Vestergötland, Skara landsförsamling, Djurgårdsäng.
S 18	Vestergötland, Vättlösa sn.
S 16	Vestergötland, Flistads sn.
S 5	Bohuslän, Ödsmåls sn, Öred.
A 179	Bohuslän, Herrestads sn, Rolfsered.
Aarsberetn.	Akershus A. Stavijordet.
1883 fig. 4	

Tabell XIX.

Tillbakaseende djur.

(Se fig. 89.)

Citat för afbildning	Fyndorten
A 191	Skåne.
A 190	Jylland, Ringkjøbing A. Norre Hvam.
	Jylland, Ringkjøbing A. Norre Hvam.
M I 11	Jylland, Haderslev A. Skodborg.
	Jylland, Ribe A. Skonager.
A 197	Schleswig, Haderslev A. Norre Tyrstrups hd.
	Holstein (?).
	Hannover, Dannenberg, Nebenstedt.
	England, Kent, Sarr.
	England, Kent, Sarr.
	Utan känd fyndort.

Tabell XX.

Tillbakaseende djur.

(Se fig. 90.)

Citat för afbildning	Fyndorten
A 181	Skåne, nära Helsingborg.
A 165	Jylland, Aarhus A. Skovsborg.
A 192	Jylland, Ringkjøbing A. Norre Hvam.
A 193	Jylland, Ribe A. Snorup.
	Jylland, Ribe A. Store Andst.
A 194	Utan känd fyndort.
	England, Kent, Sarr.
	England, Kent, Sarr.

Tabell XXI.

Tillbakaseende djur.

Underläppen korsande kroppen.

Citat för afbildning	Fyndorten
A 185	N. Trondhjems A. Inderöen.
M III 7	Stavangers A. Selvik.
M III 14	Stavangers A. Malde.
M III 11	Stavangers A. Malde.
M III 12	Stavangers A. Malde.
A 242 d	Stavangers A. Årstad.
Aarsberetn. 1883 fig. 4	Akershus A. Stavijordet.
Aarsberetn. 1884 sid. 87	N. Bergenhus A. Höivik.
A 188	Danmark (?).
A 166	Sjælland (?).
—	Jylland, Aarhus A. Hvolbæk.

Tabell XXII.

Brakteater med djurbilder på randen.

(Se fig. 82.)

Citat för afbildning	Fyndorten
A 187	Norge.
M I 15	Norge.
A 242 b	Stavangers A. Opstads Udmark.
A 201	Bratsbergs A. Simmonsnes.
R ²	Smaalenenes A. Slettner.
Aarsberetn. 1883 fig. 7	Akershus A. Stavijordet.
Aarsberetn. 1875 fig. 12	Akershus A. Övre Tøyen.
A 242 c	Fredriksstad.
A 203	Utan känd fyndort (Norge?).
S 15	Vestergötland. Flistads sn.

Standar och dragonfanor,

från valplatser i Tyskland och kejsrerliga arfländerna under sextonhundralet hemförda af svenska trupper.

Efter Olof Hoffmans målningar och Eskil Rosks inventarium beskrifna

af

T. J. Petrelli och E. S. Liljedahl.

Önskan att till konung Gustaf II Adolfs minnesfest lämna en framställning af de segertecken, som af svenska trupper under hans befäl vunnos i Tyskland, har, då för närvarande dessa troféer icke låta sig särskilja från mängden af de andra, endast på det sätt kunnat vinnas, att undersökningen utsträckts äfven till dem, som eröfrats under männen af hans skola. Ämnets på detta sätt ökade rikedom har emellertid, då tiden varit knapp, vållat, att man tillsvidare åtminstone måst inskränka sig till redogörelse blott för de från rytteriet vunna troféer.

Att lämna en redogörelse för troféernas öden, sedan de ankommit till vårt land, ingår icke i detta arbetes plan, blott några antydningar därom må göras.

Enligt sextonhundralets sed mottogos segertecknen vid deras ankomst på högtidligt sätt, men sedan lämnades de åt glömskan att förmultna i rustkammaren. Felet torde knappast legat i bristande intresse hos rust-

kammarens föreståndare, ty man finner dessa gång på gång inkomma till krigskollegium med klagomål öfver de usla lokalerna för troféernas förvarande, men utan påföljd. En och annan mindre åtgärd blef dock företagen. Sålunda ombesörjde rustmästaren Melchior Graf år 1660, att troféerna åtminstone till antalet antecknades uti rustkammarens inventarium, och uppgingo desamma därvid till 555 standar, 76 dragon- och 981 infanterifanor, hvartill bör läggas »ähn 164 såldate Phanor och standaren (dragonfanor?) som icke wähl kunna åtskillias.» Äfven om man från summan drager ett fyratiotal heiderstecken, som måhända voro svenska — inventariets uttryckssätt är otydligt — var ju antalet, som innefattade äfven de i Danmark, Polen och Ryssland vunna, betydligt¹. En annan förbättring vidtog rustmästaren David Kasparson Kohl, Melchior Graf's efterträdare år 1670, hvilken då han fann »Fahnorne och Standarterne... uthi een wrå i hoop kastade, och af Rättorne illa sönderskurne och förmurknade», tog »dhee heelaste... och gjorde pallar medh håll uthi, och satte Fahnorne där i att dhe intet... så lätteligh fördärfvas eller förruttnas kunde». Först med konung Karl XI randades en bättre dag. Under pågående krig med Danmark aflät han nämligen den 19 november 1677 till krigskollegium följande bref:

»Såsom till fäderneslandsens heeder och illustration sampt posteriteten till ett berömmeligt effterdömmе särdeles länder, att om dee tropheer som tijd effter annan af rijkzens fiender blifwa eröfrade, en wiss effterrättelse må finnas lemnad, hälst emedan sådane både igenom tiden och åldren förmullkua, som och elliest af ohyra

¹ Den år 1889 af ryske generalen Brandenburg utgifna, beskrifvande katalogen öfver samtliga fanor, dragonfanor och standar uti artillerimuseum i St: Petersburg upptager endast 370 nummer. En del fanor lära emellertid finnas i Peter-Paulskyrkan.

lätteligen bortskämmas och fördärfwas kunna, så att med tiden af dem intet teckn mehra öfrigit blifwer, alt så hafwe Wij nödigt funnit Eder härigenom att anbefalla, dett I med dett första alle tropheer både af fahner och estandarer som annat slijkt igenom see, hwar action för sig sortera, och huru många samt hwileka i hwarie slackt äre eröfrade fljligt remarqvere, iämwähl sedan genom en god målare af den stoorleek som på realt papper kan skie med sine färgor diviser och inscriptioner afmåhla låten, på det dee sedan i wisse böcker må kunna inbindas».

Såsom i ett annat arbete¹ förmält är, fortför konungen att med intresse följa denna sak. Efter krigets slut fick sålunda öfwerste Erik Dahlberg befallning att öfvervaka afmåhningen af trofeerna från konung Karl X Gustafs tid. Den 6 februari 1683 utfärdades kongl. bref dels till tygmästaren David Kohl att »utan uppehåld ihoopsökia alla bem:te Fahner och Estandarer och wid anfordran till bem:te öfwerste afföllia låtha», dels till statskontoret att »utan uppehåld» lämna Dahlberg nödiga penningemedel till sagda ändamål. Äfven till de utom moderlandet varande landskapen sträckte konungen sin uppmärksamhet. Sålunda befalldes genom k. brefvet den 23 mars 1683, att de i Riga befintliga seger-tecknen skulle omsorgsfullt hopsökas och öfversändas.

Frukten af denna förutseende verksamhet blef ej mindre än 20 band samvetsgranut och prydligt af målaren Olof Hoffman utförda afbildningar.²

¹ *Svenska och finska fanor och standar (1654—1686)*.

² Enligt hvad räkningarna utvisa erhöill Hoffman 8 daler kopparmynt (2 $\frac{2}{3}$ daler silfvermynt) för hvarje plansch. I början af 1690-talet synes ett uppehåll i malningen skett, enär ett nytt kongl. bref om denna sak utkom 1694 den 26 maj. Antagligen hade ytterligare troféer hopsamlats. Hoffman var sysselsatt med deras afbildning ända till 1699.

Efter David Kohls död började den 5 augusti 1685 rustkammaren inventeras från hans sterbhus till efterträdaren, Eskil Rosk. Vid detta tillfälle upprättades öfver de utländska hederstecknen en ganska noggrann beskrifning. En afskrift af denna vidlyftiga inventeringskatalog — hvar eller om ens själfva originalet numera finnes, är obekant — blef under vårt århundrade såsom värdelös utmönstrad från k. krigskollegium för att jämte en mängd andra handlingar brännas, men räddades från detta öde af baron R. M. Klinckowström, hvilken erhöll vederbörligt tillstånd att af det kasserade få förvärfva ett och annat, som syntes honom vara af intresse.

Efter detta inventeringsinstrument må följande öfversikt lämnas öfver i Stockholm år 1685 förvarade trofeer.

	Standar	Dragon-fänor	Infanteri-fänor	Kuppler ¹	Hästsvans	Qvarters-fana	Summa
Danska: Från 1644 års krig.....	31	19	138	—	—	—	188
» Halmstad.....	—	13	20	—	—	—	33
» Lund.....	15	3	34	—	—	—	52
» Landskrona.....	3	1	10	—	—	—	14
Allierades från Rügen (1678)...	19	1	30	—	—	—	50
Kejsrerliga.....	261	48	651	—	—	—	960
Burgundiska.....	13	11	112	—	—	—	136
Polska.....	13	25	108	6	—	—	152
Brandenburgska.....	—	—	4	—	—	—	4
Ryska.....	31	12	181	5	1	1	231
Summa	386	133	1,288	11	1	1	1,820

Den 11 november underskröfs inventariet, hvilket ehuru behäftadt med många brister, hvad angår bedömandet af hederstecknens nationalitet och tidpunkten för deras förvärfvande, likväl är för forskningen af stor betydelse. Ingen kände emellertid bättre dessa brister än Eskil Rosk själf, hvilken knappt tre veckor efteråt,

¹ »Småle. uddige fäner», erinrande om nutidens vimplar.

den 1 december 1685, ingick till krigskollegium med ansökan »om mögliget wore, att ett beqwemligare Rum kunde tillagas, hwarest Tropheer, Estandarer och Fanor, som snart sagt, uthan åthskildnat nu ligger utj en hoop samman blandade, kunde ordentligen sorteras och beskrifues, så att man kunde af beskrifningen see, hwilke af Konungarne sådant wunnit och af hwilken potentat, dee förlorade blifuit, och sedan upphängas och wederbörligen conserveras».

Att det ej endast var utrymme, som felades, utan att äfven rustkammaren behöfde grundligt förbättras, erfar man af samma memorial, då han anhåller, att »fönstren repareras och större giöres, på dett icke allenast Gewäret för slagg regn, snöo och yhre wäder, och consequenter, så myckett giörliget ähr, för rost och skimmel conseruerat warda, och uthi Rust-Cammaren så mycket mera liuus och dag inkomma . . . För Leijonkuhlan requireras plank, port, taak, dörrar och låås, på dett man dett der liggjande gewäret för rost kan bewara, och om nattetijd wara försäkrat medh en der till af Guarden förordnad wagt, att icke någet blifir afhendt, bortstulet, eller uthan wettskap, bortburit.» Hans anhållan medförde dock icke åsyftad verkan.

Två år senare tog emellertid Rosk upp frågan på nytt, i det att han den 15 december 1687, ingick till krigskollegium med ett »underdånigste» memorial, såsom han själf till kollegiet skrifver, »nestan lijka lydande med dhe förrige.» Uti detta begärer han »ödmjukeligen att Kongl. Krijgs Collegium tecktes draga försorg om tiänlige rum till Trophæerne, hwarest dhe kunde ordentligen blifwa upphängde, hwar och icke blifwa dhe förderfwade och aldeles till intet, hwilket wore för Posteriteten mycket skadeligit». Härpå svarade krigskollegium den 10 januari 1688, att saken »differtur till dess Kongl. M:ts något dher öfwer J nåder disponeran-

des warder». Förmodligen berodde de afböjande svaren på de under denna tid gängse tankarne på en ny arsenalsbyggnad. Någon sådan kom dock icke till stånd, utan inreddes det genom reduktionen erhållna De la Gardieska palatset i Kungsträdgården till arsenal, till hvilket de gamla dukarna i början af 1690-talet flyttades.¹ 1793 flyttades de till Fredrikshof och tio år senare, då detta slott uppläts till kasern åt Svea lifgarde, på nytt till Kungsträdgården, men nu till den s. k. Orangeribyggnaden. Under konung Karl XIII fördes de slutligen 1817 med mycken ståt till Riddarholmskyrkan, där de sedan fått multna.

Efter århundrades vanvård har för de gamla dukarne i våra dagar en ny tid bräckt. Konung Oscar II har nämligen gifvit befallning, att de skola öfverses och på hans bekostnad konserveras efter de bästa arbetsmetoder. Medan detta arbete utföres, hvilket torde komma att taga lång tid i anspråk, dels i följd af dukarnes förfallna skick (de kunna understundom vara söndergångna i hundradetals bitar); dels i följd af den noggrannhet man måste använda vid deras lagning; dels äntligen i följd af troféernas betydande antal, hvilket knappt lärer öfverstigas i något annat land, kan måhända Karl XI:s tanke, att de borde ordnas efter de strider, där de vunnits, möjliggöras.

Hittills hafva de segertecken icke varit många, om hvilka man vetat, när de förvärfvats. Men inom ett område har denna fråga nyligen förts ett långt steg mot sin lösning nämligen beträffande de danska. Geheimekonferensrådet C. L. Lövenskiöld i Köpenhamn, länge in-

¹ Under det att troféerna voro därstädes uppställda, föreslogs af Elias Brenner, att de från Narva erhållna troféerna skulle märkas med en särskild stämpel. Huruvida planen, som gillades af Karl XII d. 12. sept. 1707. utfördes, är obekant, då fanstängerna för fanornas användande till dekorerung blifvit afsägade.

tresserad af den svensk-danska krigshistorien, till hvars utredning han personligen gjort vacker insats, har för ungefär ett år sedan avslutat en undersökning af de danska troféerna i Stockholm, genom hvilken, sedan en del fanor, hvilka hittills oriktigt upptagits som danska, blifvit frånskilda, en mängd af de öfriga blifvit bestämda ej blott till krigstillfälle, då de gått förlorade, utan äfven till den truppdel, som de en gång tillhört. Att äfven inom andra land en undersökning, lika noggrann och opartisk som hans, kunde komma till stånd, vore önskligt.

I. Hvita Standar.

Nr 1. (XII: 25; I. 1685. K. St. N. 137).

Pl. 1.

Standar af hvit dammast, d. d.,¹ omgifvet af en smal guldrand.

Inre sidan:² En svart dubbelörn med en gyllene gloria kring hvarje hufvud och öfver desamma en gemensam konungakrona med därifrån fladdrande band, på öfre sidan gyllene och på undre sidan hvita. På bröstet under en öppen gyllene krona en fyrdelt sköld, omgifven af Gyllene skinnets ordenskedja och med gamla Ungerns vapen i 1. och 4. fälten samt Böhmens i 2. och 3. I midten en hjärtsköld, klufven. I högra fältet Österrikes vapen. Vänstra fältet 4 gånger ginstyckadt, hvartannat fält blått, hvartannat gyllene.

Långa dukens öfre kant inskriften: **A. E. V. O.**

På ömse sidor om örnens hals: **F II.**

Längs standarets undre kant: **16·30.**, allt i guld.

Yttre sidan: Madonnan i röd klädning och röd, grönfodrad mantel, med gloria och med gyllene konungakrona

¹ d. d. = dubbel duk; e. d. = enkel duk.

² Standaret tänkes fördt invid högra sidan med duken bakåt.

på hufvudet. Hon håller i högra handen en spira och på vänstra armen Jesusbarnet, det senare utan krona men med gloria och med ett blått äpple i handen. Rundt madonnan är en oval, bredtungad, gyllene strålkran. Hela duken för öfrigt öfversållad med horisontela, gyllene flammor.

Kejsrlygt. Ferdinand II (1619—1637).

Nr 2. (XII: 89; I. 1685. K. St. N. 114).

Standar af hvit dammast, d. d. Däruti en broderad, svart dubbelörn, krönt, med gyllene ben och guldkantade fjädrar. Han har gloria kring hvarterda hufvudet, spira i högra och svärd i vänstra klon. På bröstet en hvit sköld med röd tvärbjälke.

Mycket trasigt.

Nr 3. (X: 55; I. 1685. K. St. N. 87).

Standar af hvit dammast, d. d., utfördt i broderi och omgifvet med skiftevis röda och hvita fransar, inmängda med guld.

Inre sidan: En grön lagerkran med guldkantade blad, nedtill hopknuten med gyllene band och upptill inträdd med spetsarne uti en gyllene konungakrona. Inuti kranen **F** i guld.

Yttre sidan: En hjärtformig, gyllene sköld och inuti denna en svart dubbelörn med gloria kring hvarje hufvud. Kring skölden en mängd troféer i silfver, såsom öfverst en hjälm med hvit fjäder m. m. Nederst en puka. Utanför vapnen inskriften:

Trawe Gott, Thue recht, Schem Niemand.

Nr 4. (XII: 34; I. 1685. K. St. N. 7).

Standar af hvit dammast, d. d., med smal guldkant längs öfver- och underkanten. Kring dukens fria sidor hvita silkesfransar.

Inre sidan: En svart dubbelörn med hvarje hufvud omgifvet af en gyllene gloria. Öfver hufvudena en ge-

mensam gyllene kejsarkrona med nedhängande band. På bröstet Österrikes vapensköld, omgifven af Gyllene skinnets ordenskedja och krönt med en öppen, gyllene krona. Örnens har i högra klon ett svärd och i den vänstra en gyllene spira. Upp till, nära stängen, står **F III** i guld. Under örnen 4 horisontela, gyllene lågor.

Yttre sidan: En åt vänster vänd, stående elefant. I öfra hörnet vid stängen en sol i ett rött moln. På duken horisontela, gyllene flammor.

Längs standarets underkant i guld inskriften:

POST NVBILA PHOEBVS

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 5. (VII: 7).

Standar af hvit dammast, omgifvet af hvita fransar. Inre sidan: En svart örn med gyllene klor.

Yttre sidan: I midten en oval, tätt flätad, grön lagerkrans och uti denna madonnan med gloria kring hufvudet, röd klädning och blå mantel, stående på en brun halfmåne. Hon bär på vänstra armen Jesusbarnet, äfven försedt med gloria. Under kransen 2 fanor och 2 kanoner i guld.

Om örnen på dukens inre sida är enkel- eller dubbelhöfdad, kan ej afgöras, då duken är borta vid hans hufvad.

Nr 6. (XII: 81; I. 1685. K. St. N. 112).

Standar af hvitt atlas, d. d., med i hvarje hörn ett gyllene ornament föreställande en tulpan.

Inre sidan: En gyllene dubbelörn med en gemensam öppen, gyllene krona öfver hufvudena. Han har i högra klon ett svärd och i den vänstra en gyllene spira.

Yttre sidan: **F III** under en öppen krona i guld. Allt utfördt i broderi.

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 7. (XII: 35; I. 1685. K. St. N. 139).

Standar af hvit dammast, omgifvet af röda fran-

sar. innängda med guld. Däruti en gyllene dubbelörn med en öppen krona på hvarje hufvud och öfver dessa en gemensam konungakrona. Öfver örnen tre raka, gyllene språkband. I det mellersta, som står rakt öfver kronan, korset med spjutet och isopstafven. I det högra inskriften:

Frucht Gott

I det vänstra: *ehre den feiser*

Nr 8. (III: 40).

Standar(?), hvitt. Däruti en gyllene örn. Hufvudet är borta, men kronan däröfver är en konungakrona. På ett rakt, gyllene språkband på ena sidan om kronan (på andra sidan är duken borta) med svarta bokstäfver:

Frucht Gott

Numren 7 och 8 mycket påminnande om de polska standaren.

Nr 9. (IX: 49).

Standar, hvitt, med ett rödt, burgundiskt kors öfver duken och i korsets midt en svart dubbelörn med gula näbbar och ben. Öfver örnen hufvud en gemensam gul kejsarkrona med rödt foder. På örnen bröst synes madonnan, stående på en hvit halfmåne och klädd i röd klädning och blå mantel. Hon är försedd med gul gloria kring hufvudet och har på detta en öppen, röd krona. På vänstra armen bär hon Jesusbarnet, som i sin vänstra hand håller ett blått riksäpple. Duken har rundt om varit omgifven af omväxlande hvita och röda fransar. Standarspetsen är genombruten och i densamma synes en dubbelörn under en krona.

Kejsarligt. Antagligen lifstandar till det regemente, som fört numren 10—14.

Nr 10. (IX: 47).

Standar, hvitt med ett rödt, burgundiskt kors öfver duken. Rundt duken omväxlande röda och hvita

fransar. Standarspetsen är genombruten och i densamma synes en dubbelörn under en krona.

Kejserligt.

Nr 11—14. (IX: 50; IX: 52; IX: 54; IX: 57).

Fyra liknande standar.

Kejserliga.

Nr 15. (IX: 59; I. 1685. B. St. N. 9.).

Standar, hvitt, med ett gult burgundiskt kors öfver duken.

Nr 16. (IX: 62; I. 1685. B. St. N. 10).

Standar likt föregående.

Nr 17. XI: 63).

Standar, hvitt med ett rött, burgundiskt kors öfver duken. Rundt densamma en bård af omväxlande röda och gula flammor.

Nr 18. (XI: 64.).

Standar, likt föregående.

Nr 19. XII: 16; I. 1685. K. St. N. 203).

Standar af vit dammast, e. d., öfverströdt med vertikala, gyllene flammor samt omgifvet af hvita silkesfransar.

Inre sidan: Ett svärd och en gyllene spira, korsade och trädde genom en öppen, gyllene krona.

Yttre sidan: **F III** under en kejserlig krona. Allt i guld och måladt.

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 20. XII: 84).

Standar af hvitt atlas, omgifvet af skiftevis hvita och svarta fransar.

Inre sidan: En figur i röd klädning. I bakgrunden ett landskap. Duken öfverströdd med gyllene flammor.

Yttre sidan: En svart örn med gyllene klor och ordenskedja.

Mycket trasigt.

Nr 21. (III: 2; I. 1685. K. St. N. 241).

Standar af vit dammast, d. d., omgifvet af röda och hvita silkesfransar.

Inre sidan: Ett fruntimmer i röd klädning med puff-ärmar och hvita manschetter samt med en sluten, gyllene krona på hufvudet, håller med båda händerna ett mot marken och vänstra axeln stödt, gyllene kors. Under figuren i guldbokstäfver inskriften:

IN HOC SIGNO VINCE

Yttre sidan: En svart örn med gyllene näbb och klor stryper med sin vänstra klo en brun och vit tupp, under det att han i den upplyfta högra håller ett upprätt svärd. Omkring och under figurerna i guld inskriften:

**PRO DEO CÆS[A]RE PATRIA
ET PATRONO.
MORDENTEM NECO.**

Nr 22. (XII: 19; I. 1685. K. St. N. 224).

Standar, hvitt, d. d., med hvita fransar.

Inre sidan: **F III** i guld under en gyllene kejsarkrona.

Yttre sidan: **G W C** i guld under en kurfurstehatt. *Brandenburgskt.* Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640).

Nr 23. (L. R.: 1).

Standar af vit dammast med guld- och hvita silkesfransar. I midten en oval, sluten, gyllene lagerkrans och inuti denna en naken vildman, som i högra handen håller stödd mot marken en blå sköld. I skölden ett inslingradt monogram **F W C** i guld. På dukens öfra hörn vid stången Brandenburgs vapen. Örnen har på bröstet en blå sköld med en gyllene spira.

I nedra hörnet vid stången Stettins vapen.

I öfra fria hörnet hertigdömet Preussens vapen. Öfver denna sköld är en furstehatt, sirad med pärlor och riksäpple. De öfriga vapnen äro prydda endast med enkla furstehattar.

I nedra fria hörnet Pommerns vapen.

Brandenburgskt. Friedrich Wilhelm Churfürst (1640—1688. Eröfradt på Rügen den 8 januari 1678 sannolikt från öfverste Hülsens regemente ¹.

Nr 24. (III: 1; I. 1685. K. St. N. 242?).

Standar af vit dammast, omgifvet af hvita fransar. I midten en gyllene sköld och däruti en vågrät bjälke, schackspelsrutad i rödt och hvitt. Öfver skölden en öppen, gyllene krona. Bakom skölden gyllene ornament, upptill försedda med silfverblad, samt bakom skölden ett vågrätt svärd, af hvilket blott fästet och doppskon synas. Längs standarets sidor en bård och på hvar och en af de vertikala sidorna däraf en rustning med gyllene axelskärp, den ena därjämte med ett gyllene svärd, den andra med ett gyllene svärd och en musköt. Under rustningarna en trumma samt på bårdens undre horisontela sida två kanoner och mellan dem ett par pukor och en hacka. I bårdens nedra hörn kulstaplar. Uti bårdens öfre horisontela del intet föremål.

Grefskapet Mark (Westfalen).

Nr 25. (XII: 28; I. 1685. K. St. N. 260.)

Standar af vit dammast, e. d. Däruti ett stort, rödt patriarkalkors. Längs standarets fria kanter en smal gyllene bård och därutanför hvita fransar.

Furstendömet Hersfeld (Hessen).

Nr 26. (XII: 76; I. 1685. K. St. N. 106).

Standar af vit dammast d. d., med fransar, skiftevis i ljusblått och guld.

¹ Relation von dem Treffen ... den 8ten Januari 1678 ... auf der Insel Rügen.

Inre sidan: Kristus, hängande på ett gyllene kors, vid hvars fot ligger en hvit döds-kalle. På högra sidan om korset står Maria med sammanknäppta händer, gloria, röd klädning och blå mantel, på den vänstra Johannes, hvilken med framsträckta, sammanknäppta händer vänder sig mot korset. Han är klädd i röd klädning med grön mantel och har gloria kring hufvudet. Öfver korset uti en halfcirkel inskriften:

SPES MEA CHRISTUM . . .

Yttre sidan: En från vänster ur ett blått moln kommande harneskklädd arm.

Nr 27. (XII: 51: I. 1685. K. St. N. 244).

Standar af hvit dammast, d. d. Däruti en gyllene ring. Inuti denna en qvinlig figur, klädd i guldbrokad och med öppen krona på hufvudet. Med båda armarna rakt utsträckta haller hon bakom sig en stor, röd mantel. Till höger om henne är på manteln målad en våg och under denna en bok. Till vänster om figuren äfvenledes på manteln ett svärd och en spira, lagda i kors, allt i guldfärg. Längs standarets öfverkant i guld inskriften:

SVB VMBRA ALARVM TVARVM

Nr 28. (XII: 14: I. 1685. K. St. N. 94).

Standar af hvit dammast, d. d., omgifvet af fransar i guld och hvitt. På duken är en tunn, grön, sydd krans och inuti denna två uppåt riktade, korsade svärd, med gula fästen och hvita klingor, öfver hvilka klingor är trädd en tätt flätad, grön lagerkrans. Under denna bild är en vag, hvarest stolpen utgöres af en hammare med gult skaft. Vågskålarne äro gula, vågarmen hvit. Öfver hvarje vag är en gul stjärna och vågarmen är fäst vid hammaren med en gul sol. Inskrift i röda bokstäfver längs öfverkanten:

Gerechte Sach zum widerstandt

Längs underkanten:

Wir gibet vrsach an die Handt

Nr 29. (XII: 31; I. 1685. K. St. N. 66).

Standar af hvit dammast, d. d. Däruti en smal, grön sydd krans och inuti denna två korsade standar, det ena gult, det andra blått. Vertikalt genom stället, där stängerna korsa hvarandra, är träd en Merkuriistaf, uppe på hvars spets sitter en hvit uggle med utbredda vingar. Under fågeln en liten lagerkrans, genom hvilken blifvit träd 4 palmqvistar. Rundt stafven slingra sig två blåa ormar, och i lanskorsset synas två bruna vingar. Under stafven är ett timglas.

Inskrift med röda bokstäfver längs öfverkanten:

Ein tapfer muth und vorbedacht

Längs underkanten:

Im krieg hatt sehr viel nützen bracht

Standaret har antagligen tillhört samma regemente som det föregående. Kallas i 1685 års inventarium lifvärgadt.

Nr 30. (IV: 56; I. 1685. K. St. N. 8).

Standar, hvitt, d. d. Däruti en naken Fortuna, stående på högra benet på en gyllene mussla, som ligger i ett blått, svallande haf. Hon håller med vänstra handen öfver hufvudet uppspändt ett segel i silfver. Duken är öfversållad med gyllene, horisontela flammor. Längs standarets öfra kant i guld inskriften:

Mit freuden dran . . .

Yttre sidan lika blott med skillnad, att inskriften där varit

Mit Glück davon.

Nr 31. (I. 1685. K. St. N. 119).

Standar, i inventariet beskrifvet sålunda: »Hvit damask Estandar dubbel, med silf. och hvita silekesfrantzar, mitt på är borderat en stoor silf. krantz, in uthi krantzen är grönt feldt, på gröna feldtet är en swart

borderat häst, der på en karl med en weria i handen i fullt Chijritz, uthi alla 4 hörnen äro af silf. borderade Englar, omkring krantzen äro små flammor, öf. krantzen står:

Gott steffe bei hie und dort, die da streiten vor dein Wort.

På andra sidjan är lika bordering, men desse orden: **Gott zu Ehre und dem Vaterland, für ich das degen in mein hand".**

Nr 32. (XII: 33: I. 1685. K. St. N. 72).

Standar af hvit dammast, d. d., omgifvet af svarta och gula silkesfransar. Uti detsamma en tätt flätad lagerkrans med gröna, guldkantade blad. Duken utanför kransen är öfverströdd med uppåtriktade gyllene flammor. Inuti kransen åter synes en åt vänster gående man i romersk dräkt, med blå jacka, stor hvit krage, röd gördel och mångfärgad underklädning. Han är barbent och har en hjälm med fjädrar på hufvudet. I den upplyfta högra handen för han en sabel och i den vänstra en sköld med förgylld kant. Vid hans fötter springer åt vänster en gyllene leopard. Längs standarets öfverkant inskriften:

Weil man mihr Zutuet ungemache

Längs underkanten inskriften:

Ich billich vndernem die rache

Nr 33. (XII: 63).

Standar af hvitt atlas (?), öfversålladt med horison-tela, gyllene flammor. Däruti en man, hvilken vänd och något höjd åt vänster, är klädd i bröst- och ryggharnesk, röd underklädning, gröna byxor, bruna stöflar och hjälm med röd plym. I högra handen, som han sträcker snedt nedåt, har han en sabel. Den vänstra handen sträcker han rakt fram.

Längs standarets öfre kant i guldbokstäfver inskriften:

Was Tugend fest . . .

Nr 34. (XII: 20: I. 1685. K. St. N. 238).

Standar af hvitt dammast, e. d., lika på båda sidor och omgifvet af en hvit, svart och blå frans. På duken

Simson, gaende åt vänster, med åsnekindbågen i den höjda, högra handen. Han är klädd i romersk krigardräkt med rödt lif, gul underrock samt grön, fladdrande bindel, barbent och med röda stöflar. Öfver figuren i guld inskriften:

IN DEO SORS MEA.

»På denne Estandar sitter en skrifven Zedel hvar på står att han är kommen ifrån Bremen 1645.»

Nr 35. (X: 40; I. 1685. K. St. N. 223).

Standar af hvit dammast, d. d., omgifvet af röda och svarta (gyllene?) fransar. Däruti ett blått, svallande haf, utur hvilket höjer sig en smal, brun klippa. På dess topp synas två pansarklädda män, hvilka endast med svårighet få plats. De hålla hvarandra om lifvet och uti ena handen ett draget svärd. Mellan figurerna och stången äro, ofvanför hafvet, gyllene, horisontela lågor, riktade mot stången.

Under bilden i gyllene bokstäfver inskriften:

Gintrectigfeit erhelt die Zeit in
Gefahr und Widerverdifeit.

Nr 36. (I. 1685. K. St. N. 191).

Standar, i inventariet beskrifvet sålunda: »Hvit damask Estandar dubbel, med gl. små löse frantzar, mitt på har waret målat en krantz, der i en arm med en Estandar i handen, men målningen är mäst uthgången. Lijka på begge sidor.»

Nr 37. (XII: 55; I. 1685. K. St. N. 235).

Standar af hvit dammast, d. d., lika på båda sidor. Däruti en från stången ur ett blått moln kommande, i gyllene harness klädd arm, som i handen håller ett bakåt, mot stången riktadt svärd. Ofvanför armbågen **F** under en öppen krona. Duken öfverströdd med stjärnor, hvilka liksom namnet och kronan äro af guld. Allt maladt.

Nr 38. (XII: 60; I. 1685. K. St. N. 225).

Standar af hvit atlas. Blott en liten del af duken finnes kvar, och uti denna synes en ur ett stort, blå-

hvitt moln kommande väpnad arm, med en uppåt, åt vänster riktad dolk.

Nr 39. (I. 1685. K. St. N. 89).

Standar af hvit dammast, d. d., omgifvet med fransar af guld och hvitt silke. »Derpå rundt omkring medh gull borderade rosor, mitt uthi äro 2:ne ihop bundne store hiertan af gull borderade med en stor Crona öfver. Omkring dhe 2:ne stora hiertan och Cronan äro små borderade hiertan och flammor af gull: **Amour unij mais(?) le destin les separe.** På andra sijdan är något sönder, och alt omkring sijdorne med löfwerk och rosor af gull borderade. Mitt på är ett stort borderat trää, der omkring röda hiertan och flammor. På den ena sijdan om trää står Cupido borderat, bokstäfren äro somblige bortrifne: **Nulle r[ose] Sans espine.»**

Nr 40. (X: 17).

Standar af hvit dammast med hvita och svarta fransar. Duken är öfversällad med horisontela, gyllene flammor, riktade mot stängen. Midt på duken en hvit trana, stående på ett blått klot och med vänstra benet upplyft. Det blåa klotet ligger på en grön mark. Under marken längs standarets underkant i guld inskriften:

... was mein glyff ...

... .. leben(?) ...

Pl. 2.

Nr 41. (XII: 80; I. 1685. K. St. N. 49).

Standar af hvit atlas, d. d., omgifvet af tjocka fransar af guld, silfver och hvitt silke, och lika på båda sidor. På duken är målad en gyllene törnrosbuske med tre stammar och i toppen på hvarje stam en röd ros. Uppe vid standarets öfre kant är ett blått, guldkantadt moln och uti detta en gyllene sol med menniskoansikte. Från molnet nedfaller ett regn af små guldfäckar. Inskrift i guld emellan molnet och busken:

FLOREBO SOLE MICANTE.

Nr 42. (XII: 49; I. 1685. K. St. N. 167 (?).

Standar af hvit atlas, d. d. Hela duken är fullmålad med stora, förgyllda bokstäfver. Man kan urskilja:

CHRISTE . . .
MORIOR TIB . . .
TU MEI
. . . SPES . . .
VIV . . .
NAM . . .

Mycket trasigt.

Nr 43. (XII: 52 (?); I. 1685. K. St. N. 73 .

Standar af hvit dammast, d. d., omgifvet af fransar af hvitt silke och silfver. Midt på duken har varit sydt en stor, dubbel, oval ring och inuti denna i guldbroderi en pelikan med ungar. Uti ringen en broderad inskrift:

PRO IMPERATORE MEISQUE VITAM ET SANGUINEM

Nr 44. (VII: 53).

Standar, rest af ett hvitt, med blekt frans. Längs öfverkanten ett gyllene språkband med röda bokstäfver.

Inre sidan: Der Piffkan mitt S

Die Sünngen leben . . .

Yttre sidan: Wurm vber mit . . . (?)

S . . . Der fünde listt . . . me = . . . 31

Nr 45. (VII: 17).

Standar, hvitt. Vid undre kanten en eld med röda och gyllene lågor. Snedt öfver duken från elden upp mot stången en blå rand (rök?). Ofvanför denna, längs öfre kanten, ett rödaktigt språkband med gyllene bokstäfver **MAU** [?] resten borta. Vid stången 2:ne gyllene, horisontela lågor med spetsarne riktade inåt duken.

Mycket trasigt.

Nr 46. (VII: 17 .

Standar af hvit dammast. I midten en tät flätad.

gyllene lagerkrans och däröfver ett gyllene språkband, uti hvilket med röda bokstäfver står inskriften:

TE STA . . .

Mera än hälften af duken är borta.

Nr 47. (VI: 84).

Standar, hvitt, med lämningar af gröna lågor.

Mycket trasigt.

Nr 48. (IV: 92).

Standar, hvitt, omgifvet af svarta och hvita fransar.

Duken är fyrdelt genom ett mycket smalt, svart streck.

Att döma af stångens, standarspetsens och fransarnes utseende troligen lifstandar till det regemente, som fört standaret, IV: 96, (se Blandade färger) och i så fall antagligen *sachsiskt*.

Nr 49. IV: 97.

Standar, hvitt, omgifvet af svarta och hvita fransar.

Duken är fyrdelt genom ett mycket smalt, svart streck.

Något olika föregående.

Att döma af stångens och standarspetsens utseende troligen lifstandar till det regemente, som fört standaret IV: 93, och i så fall antagligen *sachsiskt*.

Nr 50. (X: 35; I. 1685. K. St. N. 131).

Standar af vit dammast, d. d., omgifvet af hvita fransar. Blindt.

Nr 51. (X: 38; I. 1685. K. St. N. 197).

Standar, likt föregående, men med gröfre stång.

Nr 52. V: 65).

Standar, hvitt. Blindt.

Nr 53. (XII: 92).

Standar af vit atlas, omgifvet af gråa fransar.

Blott en ringa del af duken kvar vid stängen.

Nr 54. (XII: 86).

Standar, likt föregående.

Nr 55. (VII: 37).

Standar af hvit dammast, omgifvet af svarta fransar.
Blott några rester af duken.

Nr 56. (VII: 55.)

Standar, likt föregående.

Nr 57. (XII: 69.)

Standar, hvitt, rest af, med röda och hvita fransar.

Nr 58—84.¹ (I: 66; VII: 4; VII: 7 (två stycken); VII: 9; VII: 10; VII: 11 (tre stycken); VII: 12; VII: 16; VII: 21; VII: 23 (två stycken); VII: 26; VII: 29 (två stycken); VII: 30; VII: 35; VII: 37; VII: 39; VII: 41; VII: 42; VII: 44; XII: 86; (två stycken); XII: 99.

Standar, hvita, rester af 27 stycken.

II. Blåa Standar.

Nr 85. (IV: 50; I. 1685. K. St. N. 146).

Standar af blå dammast, e. d., omgifvet blåa fransar.

Inre sidan: Midt på duken en upptill och nedtill hopknuten, grön lagerkrans och därinom en i spiral hoprullad silfverorm, hvars hufvud, som uppbär en öppen, gyllene krona, är riktadt åt höger. Ormen utsträcker en röd tunga. I hörnen af duken, utanför kransen, englahufvuden, ett i hvarje hörn. »Öfuer har waret bokstäfuer som man intet mehra kan leessa än **Prudentia**».

¹ Man har tvekat, huruvida i förteckningen borde upptagas se-ger-tecken, af hvilka så få rester återstå, att nationaliteten ej längre kan afgöras. Då de emellertid af traditionen och äfven i Hoffmans räkningar omtalas såsom kejsarliga, hafva de, för så vidt ej standarstängerna tydligt angifva ett ryskt eller polskt ursprung, här i förbi-gående omnämmts.

Yttre sidan: Midt på duken ett gyllene **F II** under en kejsarkrona i guld med rödt foder. Duken är öfversällad med uppåt riktade flammor i guld och rödt. Den förgyllda standarspetsen är genombruten och däruti synes **G F**.

Nr 86. IV: 11; I. 1685. K. St. N. 157).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet kring de fria sidorna af en smal guldkant och därutanför af hvita fransar. Duken är öfversällad af gyllene, horisontela flammor, riktade åt vänster.

Inre sidan: En svart dubbelörn med gyllene gloriol och ben. I högra klon ett svärd, i den vänstra en gyllene spira. Öfver hufvudena en gemensam, gyllene kejsarkrona med rödt foder. På bröstet Österrikes vapensköld, krönt med en öppen, gyllene krona och omgifven af Gyllene skinnets ordenskedja i guld. Längs dukens öfverkant i guld inskriften:

F III R I

Yttre sidan: Madonnan, klädd i en fotsid, gul och hvit brokadmantel med 4 gyllene kedjor öfver bröstet. Hon har konungakrona och gyllene gloria. Bredvid hennes hufvud utsticker barnets hufvud, äfvenledes med slutna krona och gloria. Genom manteln äfven utstucken världsgloben med sitt kors. Inskrift i guld längs öfverkanten:

IN TE CONFIDO

Kejsarligt. Ferdinandus III Rex Imperator 1637—1657).

Nr 87. (XII: 42; I. 1685. K. St. N. 155).

Standar af blå dammast, d. d., med blåa fransar.

Inre sidan: Lik föregående standars inre sida.

Yttre sidan: S:t Göran, klädd i rustning med öppet visir, röd plym i hjälmen och ett rödt, fladdrande skärp öfver högra axeln, rider åt vänster på en hvit, galopperande häst. Han för med båda händerna en lans, med

hvilken han genomstinger munnen på en under honom liggande, grå drake. Inskrift i guld längs standarets öfverkant:

**SVPER ASPIDEM ET
BASILISCUM AMBULABIS**

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 88. (XII: 41; I. 1685. K. St. N. 117).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet af hvita fransar.

Inre sidan: Lik föregående standars inre sida.

Yttre sidan: En engel med röd mantel, gul öfverklädning och blommig kjortel samt med gloria kring den på hufvudet sittande hjälmen, står på ett moln och håller i högra handen ett upprätt svärd och i den vänstra en gyllene våg. Längs öfverkanten i guld inskriften:

VENITE AD JVDICIVM.

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657). Standaren Nr 86—88 hafva antagligen tillhört samma regemente, vid hvilket troligen standaret Nr 4 (sid. 8) varit lifstandar.

Nr 89. (XII: 37; I. 1685. K. St. N. 47).

Standar af blå dammast, d. d., med blåa fransar.

Inre sidan: Lik föregående standars inre sida.

Yttre sidan: En vit trana, stående på högra benet, vänd åt vänster. Hon har i den upplyfta vänstra klon en sten. Inskrift i guld längs underkanten:

Her gott held in feiner huett vnd
im feine feindt stets wachen thuet
... fahren hiin

Standarstången öfversallad med gyllene flammor.

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 90. (XII: 38; I. 1685. K. St. N. 193).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet af hvita fransar.

Inre sidan: Lik föregående standars inre sida.

Yttre sidan: En ryttare i rustning och med nedfäldt visir samt med röd plym i hjälmen, rider åt vänster på en brun, galopperande häst. Han för tyglarna med vänstra handen och har i den högra, som han upplyft, ett svärd. Framför honom på marken en pelikan i sitt bo, omgifven af ungar, för hvilka han sönderhackar sitt bröst. Under bilden i guld inskriften:

Gott liben vnd gerechtigfeit
das ist ein schönes Ehrenkleidt

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 91. (IV: 16; I. 1685. K. St. N. 4).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet af hvita och blåa silkesfransar.

Inre sidan: Lik föregående standars inre sida.

Yttre sidan: Till vänster Kristus på korset med inskriften **I N R I** öfver hufvudet. Vid korsets fot en döds-kalle. Till höger framför korset en på knä nedfallen man med silfverharnesk, lårskenor och bruna stöflar, hvit spetskrage samt med rödt skärp om lifvet. Invid hans högra sida en silfverhjälm. Inskrift längs öfverkanten:

Ein guts gewisen machet guetes her(ts)
ein weiß herts macht ein gutes gewisen

Kejsersligt. Ferdinand III (1627—1657).

Nr 92. (VII: 49; I. 1685. K. St. N. 147).

Standar, rest af, likt föregående, hvartill man kan sluta af den egendomliga stängen.

Standaren Nr 89—92 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 93. (XII: 39; I. 1685. K. St. N. 59).

Standar af blå dammast, d. d., med en smal silfverkant rundt de fria sidorna och därutanför hvita fransar.

Inre sidan: En svart dubbelörn med gyllene gloria kring hvarje hufvud och öfver desamma en gemensam, gyllene kejsarkrona med rödt foder och fladdrande band,

gyllene på öfre, hvita på undre sidan. Örnens har i högra klon ett svärd och i den vänstra en spira, den senare liksom klorna i guld. På bröstet en fyrdelat vapensköld, omgifven af Gyllene skinnets ordenskedja och prydd med en öppen, gyllene krona. I 1. och 4. fälten gamla Ungerns, i 2. och 3. fälten Böhmens vapen. Uti skölden en klufven hjärtsköld med Österrikes vapen i högra fältet och två hvita snedbjälkar från höger i guldfält i det vänstra. Längs standarets öfverkant **F III** och längs underkanten **16 | 56**, namuchiffer liksom årtal i guld.

Yttre sidan: Ett uppåt riktadt svärd genom hvars gyllene fäste äro instuckna två yfviga, gröna lagergrenar. Kring dessa och klingan är flätadt ett fladdrande, rödt band med inskrift:

IN VTRVMQVE PARATVS

Längs standarets underkant inskriften:

ANNO MDCLVI

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 94. (XII: 45; I. 1685. K. St. N. 42).

Standar af blå dammast, d. d.

Inre sidan: Fortuna, naken och vänd åt vänster, står på ett vingadt klot och håller med båda händerna öfver hufvudet ett brunt segel. Kring bilden ha varit bruna ramar, den inre cirkelformig med spår af bokstäfver och den yttre kvadratisk.

Yttre sidan: En svart dubbelörn, som på bröstet har Österrikes vapen, prydd med en gyllene kejsarkrona samt omgifvet af Gyllene skinnets ordenskedja. Örnens har i högra klon ett svärd och i den vänstra en spira.

Kejsersligt.

Nr 95. (VII: 10).

Standar af blå dammast.

Inre sidan: En svart dubbelörn med en smal gloria kring hvarje hufvud. På bröstet har han Österrikes va-

pensköld, upptill prydd med en gyllene kejsarkrona och omgifven af Gyllene skinnets ordenskedja i guld.

Yttre sidan: En hvit häst, galopperande åt vänster på en brun mark. Omkring hästen en smal, cirkelformig, röd ram.
Kejsarligt.

Nr 96. (IV: 8).

Standar af blå dammast, omgifvet af blåa fransar.

Inre sidan: En harnesklädd ryttare på en brun, åt höger galopperande häst. Ryttaren har på hufvudet en hjälm med blåa, hvita och röda fjädrar. I vänstra handen för han de gyllene tyglarne och i den högra handen ett gyllene svärd, hvilket han nedsticker uti en framför hästen på marken varande eld. Rundt bilden en smal, rund silfverkant.

Yttre sidan: En svart dubbelörn med spira i vänstra klon (den högra klon är borta). Örnen har på bröstet Österrikes vapensköld, krönt med en gyllene kejsarkrona och omgifven af Gyllene skinnets ordenskedja.

Kejsarligt.

Nr 97. IV: 53; I. 1685. K. St. N. 165).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet af blåa fransar.

Inre sidan: Midt på duken en stor cirkelformig medaljong i silfver. Därinom på gul mark den korsfäste frälsaren, vänd åt vänster, på ett gyllene kors. Till vänster om korset en knäböjande man, vänd åt höger och klädd i en gul dräkt med gyllene bröstharnesk och svärd vid sidan. Mannen håller händerna uppsträckta i höjd med axlarna. Till höger om korset inskriften i guld:

[M]EIN GVTT

[M]EIN GVTT

Yttre sidan: Lik föregående standars yttre sida, men örnen har i högra klon ett svärd.

Kejsarligt. Har antagligen tillhört samma regemente som föregående standar.

Nr 98. (XII: 71; I. 1685. K. St. N. 90.)

Standar af blå atlas, d. d., försedt rundt omkring med en bred, gyllene bård, som inåt och utåt har en ornerad kant.

Inre sidan: En ryttare, klädd i gyllene rustning med ett i högra handen upplyft svärd, rider åt höger på en galopperande silfverhäst med gyllene svans och man, allt utfördt i broderi. Öfver ryttaren ett gyllene språkband med inskrift i svart färg:

NVNC AVT NVMQVAM.

Yttre sidan: En sydd, svart dubbelörn med gyllene näbbar och ben samt guldkantade vingar och stjärt och med Österrikes vapensköld på bröstet. Öfver hufvudena en gemensam, broderad, gyllene kejsarkrona.

Kejserligt.

Nr 99. (I. 1685. K. St. N. 199).

Standar af blå dammast, d. d., söndrigt. »Mitt på är en swart, flecht, Crönt Örn, i bröstet rött wapn medh hwit bielcke igenom. På andra sijdan är en målat ring, der uthi en karl på en häst, och brede wijdh en Vggla, men målningen är mest uthgângen.»

Kejserligt.

Nr 100. (XII: 73; I. 1685. K. St. N. 20).

Standar af blå atlas, e. d., med gyllene fransar.

Inre sidan: Uppe i hörnet vid stângen en svart dubbelörn utan gloria och krona, med svärd i ena klon och spira i den andra. På bröstet **F** i guldfärg. På duken gyllene stjärnor och spår af en större, oval gloria.

Yttre sidan: Bakdelen af en hwit häst äfvensom spår af en ryttare, som sutit på hästen.

Kejserligt.

Nr 101. (IV: 14; I. 1685. K. St. N. 148).

Standar af ljusblå dammast, e. d., omgifvet rundt

om af en bård med silfverornament samt därutanför kring de fria sidorna af fransar, skiftevis hvita och blåa.

Inre sidan: En svart dubbelörn. Öfver hufvudena en gemensam gyllene konungakrona. På bröstet en sköld snarlik Österrikes, men med omkastade färger (röd tvärbjälke i hvitt fält). Inskrift längs underkanten:

**NON HABEMVS REGEM
NISI CÆSAREM**

Yttre sidan: En man, klädd i hvit rustning samt hjälm med två gyllene plymer, håller i högra handen en banérsång, från hvilken till vänster om och bakom honom fladdrar ut en blå duk med gyllene kors. Invid vänstra sidan håller han, stödd mot marken, en blå sköld, äfvenledes med ett gyllene kors. Inskrift längs standarets öfverkant:

**S. [V]ICTOR ORA
PRO· NOBIS**

Nr 102. (IV: 32).

Standar af blå dammast.

Inre sidan: En smal, röd ring, från hvilken utgå smala flammor till en amman yttre, röd ring. Inuti den på detta sätt bildade ramen spår af en åt höger vänd figur, som med vänstra handen tager sig i pannan. Till höger om denna figur ett ansikte.

Yttre sidan: En blå dubbelörn med svärd i vänstra klon (högra klon är borta); på bröstet spår af en fyrdelt sköld, prydd med en gyllene konungakrona.

Nr 103. (L. R. 7).

Standar af blå dammast med de fria sidorna omgifna af röda fransar. Uti standaret är ett upprest, åt höger gående silfverlejon med öppen, gyllene krona. Lejonet har öfver kroppen fyra horisontela, röda band och i högra framtassen ett upprätt svärd. Öfver lejonet med guldbokstäfver inskriften:

PRO DEO ET LIBERTATE.

Under lejonet läses, äfven i guld: 1672. I den förgyllda, genombrutna standarspetsen är ett monogram, uti hvilket kan urskiljas **H** och **G** under en öppen krona.

Hessiskt.

Nr 104. (L. R. 8).

Standar, likt föregående, men har i stället för lejon på duken ett grönt, guldkantadt palmträd (?), växande upp ur jorden. Öfver trädets är ett silfvermoln och öfver detta med gyllene bokstäfver inskriften:

DEUS MECUM NON DEPRIMOR.

Vid trädets fot i guld årtalet: 16 74
Standarspetsen lik föregående standars.

Hessiskt.

Nr 105. (L. R. 9).

Standar, likt föregående, men har i stället för palmträdets en tätt flätad, grön lagerkrans med guldkantade blad, upptill och nedtill hopknuten med en röd blomma. Kransen hålles af ett par händer, som komma ur silfvermoln, en från hvardera af de vertikala sidorna. Inskrift öfver kransen i guld:

MASCULE CERTANTIBUS

Hessiskt. Standaren Nr 103—105 hafva tydligen tillhört samma regemente och äro eröfrade på Rügen den 8 januari 1678.

Nr 106. (XII: 56).

Standar af blå dammast med blåa och gula fransar.

Inre sidan: En mörknad lagerkrans, uti hvilken synes ett stort gyllene **M** och därunder hertigdömet Bayerns vapen, omgifvet af en gyllene ram, hvilken upptill är prydd med ett ansikte med röd furstemössa.

Yttre sidan: En lagerkrans sasom på inre sidan. Inuti denna Kristus hängande på korset.

Bayerskt. Maximilian I (1598—1651).

Nr 107. (X: 53; I. 1685. K. St. N. 97).

Standar, blått, d. d., omgifvet af en bård med guld- och silfverornament samt därutanför af fransar i blått, guld och silfver. Rundtomkring, innantför bården, stiliserade blomsterornament i silfver. Midt på duken tvenne sköldar, stödda mot hvarandra. I den högra ett gyllene lejon i svart fält, i den vänstra snedrutor i blått och silfver. Under dessa sköldar hänger en tredje med ett gyllene riksäpple i rödt fält. På hvardera sidan om sköldarna är ett gyllene lejon och öfverst en furstemössa med rödt foder. Rundt omkring bilden Strumpebandsordens band med inskriften i silfver:

HONI. SOIT. QVI. MAL. Y. PENSE.

Ofvanför ordensbandet i hvit färg inskriften:

SVPERATA TELLVS SIDERA DONAT

Standaret är fäst på stängen så, att den sida, som man väntat skulle vara uppåt, sitter vertikalt utmed stängen, hvarigenom bilden blir ställd i en ovanlig led.

Kurfurstendömet Pfaltz. Fredrik V 1619—1620 (död 1632).

Nr 108. (XII: 40; I. 1685. K. St. N. 135).

Standar af blå dammast, e. d. Rundt omkring detsamma en bred, gyllene ornamentsrand och därinnanför en smal guldkant kring de fria sidorna. Fransar af guld och blått silke.

Inre sidan: Målningen nästan borta, dock kan man skönja en från högra sidan kommande rödklädd engel, som framsticker handen mot en mänsklig figur. Midt emellan figurerna en dufva.

Yttre sidan: En delad sköld, öfre fältet en hvit örn i blått fält, nedre fältet en gylleneoxe i silfverfält. Kring skölden löfverk i blått och silfver, öfverst krönt med en hjälm, hvarur en silfverörn uppstiger.

Nr 109. (XII: 27; I. 1685. K. St. N. 174).

Standar af blå dammast, d. d., med fransar i blått och guld.

Inre sidan: Madonnan i röd klädning och grön mantel står på en halfmåne och håller i högra handen en spira samt på vänstra armen Jesusbarnet, hvilket utsträcker vänstra handen med ett däri hvilande riksäpple. Maria har på hufvudet en öppen, gyllene krona. Bilderna äro målade på en gulaktig grund, som omgifves af ett brunt moln. Längs standarets öfverkant i guld inskriften:

MARIA TVO FRETVS AVXILIO VICTOR ERO

Yttre sidan: En ryttare i svart rustning och med fäldt visir samt med rödt fladdrande skärp öfver högra axeln rider åt höger på en brun galopperande häst. Ryt-taren för i högra handen en framsträckt värja. Längs standarets öfverkant i guld inskriften:

CONTRE FORTVNE BON COUR.

Nr 110. (XII: 36; I. 1685. K. St. N. 74).

Standar af blå dammast, e. d., rundtomkring omgifvet af en smal guldkant och kring de fria sidorna af fransar, skiftevis hvita och blåa.

Inre sidan: Madonnan, klädd i blå mantel och röd klädning samt med en öppen, gyllene krona på hufvudet, står på en gyllene halfmåne. På högra armen bär hon Jesusbarnet. I vänstra handen har hon en spira. Längs standarets öfverkant i guld **1631**.

Längs underkanten inskriften:

MAER NICT SONDER GOD

Yttre sidan: En hvit sköld och däri ett åt höger gående, upprest svart lejon med öppen krona på hufvudet, gyllene halsband och ett svärd i högra tassens. Kring lejonet 7 röda rosor. Öfver skölden ett åt sidorna utfladdrande gyllene band. Längs dukens underkant i guld inskriften:

DY STERCHEYT DER ARDE

Nr 111. (IV: 7; I. 1685. K. St. N. 134).

Standar af blå dammast, e. d., rundt om om-

gifvet af en mörknad silfverrand samt kring de fria sidorna af blåa fransar, blandade med guld. Från hvarje hörn, med undantag af det öfre vid stängen på inre sidan, springer inåt duken en växt med tre stänglar, hvardera bärande en blomma. Växten utförd i silfver. Uppe i öfra hörnet vid stängen på inre sidan synes uti en ljusflod Kristus på korset.

Inre sidan: En ornerad silfverram, upptill prydd med ett gyllene englahufvud med vingar. Inuti ramen synes på en grön mark en i brun kåpa klädd munk, knäböjande för krucifixet i dukens högra, öfre hörn.

Yttre sidan: Uti en på samma sätt anordnad silfverram synes Madonnan, stående på en halfmåne med Jesusbarnet på högra armen och en gyllene spira i vänstra handen. Barnet har icke någon krona, men i sin vänstra hand ett riksäpple. Madonnan är klädd i röd klädning och blå mantel samt har på hufvudet en öppen, gyllene krona.

Nr 112. (I. 1685. K. St. N. 160.)

Standar af blå dammast, d. d., »medh små bleeka silkesfrantzar, mitt på är målat en förgyld ring, der uthi står Engelen Gabriel och Maria, öfuer deras hufvuden och ringen har varet bokstäfuer med Crona öf. men äro bortnötte, allenast i det ena hörnet synes inbundet S. D. M. W. B. S. Och under desse bokstäfuer är och ett S. På andra sijdan i Ringen står Maria på Knäa, och har en book för sig med ett Crucifix, och dööskalle derjämpte.»

Nr 113. (XII: 46.)

Standar af ljusblå dammast, omgifvet rundt omkring af en tämligen bred bård af hvita ornament. Bården är kantad med smala guldlister, såväl inåt som utåt.

Inre sidan: S:t Göran med rödt skärp och röd mantel rider på en hvit, galopperande häst at vänster öfver en

på marken liggande, grön drake. Möjligen har ryttaren ett spjut i sin högra hand, med hvilket han genomborrar drakens hufvud.

Yttre sidan: En röd sköld med ett till sköldens kanter gående hvitt kors. Öfver skölden en öppen, vit krona. Skölden omgifves af ett hvitt band, nedtill försedt med en medaljong, uti hvilken synes en bild (Maria bebådelse?). Den standarets nedre sida följande, hvita, ornerade bården är försedd med två hvarandra lika, delade vapensköldar. I det öfre, hvita fältet en svart fogel med utbredda vingar. I det nedre, röda fältet en från höger kommande snedbjälke.

Nr 114. (XII: 30).

Standar af blå dammast, omgifvet af blåa fransar. Å duken på en åt höger galopperande, vit häst en ryttare, hvilken, vänd åt vänster, är klädd i röd fladdrande mantel och har en hjälm med hvita fjädrar på hufvudet. I högra handen för han ett kort svärd. På marken bakom hästen sitter, klädd i röd dräkt och grå hatt, en man, hvilken mot ryttaren uppsträcker vänstra handen. Längs standarets underkant i silfver(?) inskriften:

PRO FIDE GREGE ET REGE

Yttre sidan: Madonnan i röd klädning och grön mantel samt med öppen krona på hufvudet står på en nymåne och omgifves af en gullvit, oval bakgrund. I kanten af denna spår af bokstäfver **VO . . . TIDENS . . . (?)** Längs standarets underkant i silfver(?) inskriften:

ERTVMEVAIQVERAIM (?)

Nr 115. (X: 48).

Standar af ljusblå dammast, omgifvet af hvita och blåa fransar. På duken en ryttare, klädd i vit rustning och ridande på en vit häst åt vänster öfver en grön mark med bruna buskar. Ryttaren, som har en hjälm med hvita, röda och gula plymer, har i vänstra

handen en lans. Längs dukens öfverkant i hvit färg inskriften:

... **Wit du** ...

Längs dukens underkant äfven i hvit färg inskriften:

So kom heran.

Nr 116. (IV: 13: I. 1685. K. St. N. 19).

Standar af blå dammast, e. d., däruti två i romersk rustning klädda, mot hvarandra stridande män, af hvilka den högra, som har hvit plym i hjälmen, fallit omkull på marken. Segraren har röd plym i hjälmen. Längs standarets öfverkant i guld inskriften:

... **NOVTEAS(?) CAB...(?)**

Nr 117. (I. 1685. K. St. N. 173).

Standar af blå dammast, d. d., »med blå silkes frantzar, mitt på har waret målning, men är uthgången. På andra sidan sitter en karl till häst i fullt språng med en dräng effter sig.«

Nr 118. (VII: 5).

Standar af blå dammast, omgifvet af blåa fransar. På duken en figur med en öppen, gyllene krona på hufvudet och klädd i romersk dräkt. Han håller uti högra handen ett svärd och i den vänstra en spira. Omkring bilden en smal, röd, cirkelformig rand.

Trasigt.

Nr 119. (VII: 9).

Standar af blå dammast, omgifvet rundt omkring af en smal, gyllene bård samt utanför denna kring de fria sidorna af gula(?) fransar. Duken är öfverströdd med vertikala, gyllene lägor, riktade nedåt.

Inre sidan: En oval lagerkrans i hvitt och silfver och inuti denna en naken Fortuna, stående med högra foten på ett blått och med den vänstra på ett hvitt klot samt hallande öfver hufvudet utspändt ett hvitt segel.

Yttre sidan: Krans såsom på insidan. Inuti kransen en brun fogel, vänd åt vänster. Bakom honom gröna buskar.

Nr 120. (XII: 29; I. 1685. K. St. N. 14).

Standar af ljusblå dammast med blåa och hvita silkesfransar. Å duken en svart (mörknadt silfver?), upptill och nedtill sammanknuten lagerkrans. Inuti densamma på vänstra sidan ett moln, hvarur kommer en arm med en våg och en annan arm med ett svärd. Längs standardets öfverkant i svart färg (mörknadt silfver?) inskriften:

ÆQUA DURANT

Nr 121. (XII: 43; I. 1685. K. St. N. 18).

Standar af ljusblå dammast, d. d., omgifvet af ljusblåa och hvita silkesfransar. På duken en upptill och nedtill hopknuten lagerkrans af mörknadt silfver, hvilken uti sin öfre del har en från öfre kanten kommande sol, hvaruti med hebreiska bokstäfver varit måladt Jehova. Inuti kransen synes en sofvande fårahjord och vid högra sidan en stående vallhund. Inskrift (i mörknadt silfver?) längs öfra kanten:

NON DORMIT QVI
CUSTODIT.

Nr 122. (XII: 48).

Standar af ljusblå dammast, omgifvet af blåa och hvita fransar. På duken en mörknad lagerkrans af silfver och inuti denna ett upprätt svärd, omslingradt af en orm. Till höger om svärdet lagens tafflor, under det samma en bok och till vänster en sköld med en öppen lagerkrans. Inskrift (i mörknadt silfver?) längs dukens öfre kant:

PRO LEGE ET PRO
GREGE.

Standaren Nr 120—122 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 123. (IV: 35; I. 1685. K. St. N. 54).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet af gula och blåa fransar. Duken är öfversållad med horisontela silfverflammar, riktade åt vänster. På duken upptill ett moh, från hvilket nedhänger ett rep, hvarpå knut är slagen. Repets nedersta ända är hoplindad. Vid dukens fria, vertikala sida är ett annat moh, ur hvilket kommer en pansarklädd arm, som med en sabel sönderhugger knuten. Längs dukens öfre kant inskriften:

NODOS VIRTUTE RESOLVO.

Längs underkanten:

16 34

Allt i hvitt och silfver.

Nr 124. (IV: 59; I. 1685. K. St. N. 53).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet af röda och blåa fransar. På duken ett brunt lejon, vändt åt vänster och stående på en gul mark med gröna växter. Öfver figuren i hvitt och silfver inskriften:

Weil es nicht will anders sein

och under densamma äfven i hvitt och silfver:

Geb ich mich willig darcin

Nr 125. (IV: 64; I. 1685. K. St. N. 153).

Standar, d. d., erinrande om föregående, men bilden, som är sydd, framställer tvenne hvita händer, som växla handslag. Genom händerna är trädd en merkuriistaf, nedtill försedd med ett par bruna vingar och upptill med ett par ormar, som ringla sig om densamma. På ömse sidor om dessa i guld årtalet:

16 37

Upptill i silfver inskriften:

Ich haltt bei dir

nedtill inskriften:

Bud du bei mir

Nr 126. (IV: 67; I. 1685. K. St. N. 79).

Standar af blå dammast, d. d., erinrande om föregående, men bilden framställer en ryttare i hvit rustning ridande i galopp åt vänster på en ljusröd häst öfver en grön mark. Han håller i högra handen de röda tyglarna och i den vänstra en hvit lans samt bär på hufvudet hvit hjälm med gula och röda fjädrar.

Öfver figuren i silfver inskriften:

Gegen Gottes Krafft

och under densamma:

Bestehet keine Macht

Båda inskrifterna äro i silfver.

Nr 127. (IV: 65; I. 1685. K. St. N. 182).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet af omväxlande blåa och gula silkesfransar. På duken på en gul mark en sydd, brun hjörn, vänd åt vänster. På båda sidor om honom med svarta siffror (mörknadt silfver) årtalet:

16 33.

Öfver figuren i brun färg inskriften:

Nicht rühre mich

under densamma:

Sonst treff ich dich

Nr 128. (IV: 66; I. 1685. K. St. N. 181).

Standar af blå dammast, d. d., erinrande om föregående. På duken sydd en hvit arm, kommande från vänster och hållande en hvit plym, på hvilken ett hvitt, broderadt englahufvud blåser. På ömse sidor om plymen med mörknadt silfver årtalet:

16 33.

Längs dukens öfverkant med sydda silfverbokstäfver inskriften:

Gut Ordnung helt

Längs undre kanten:

Den stich im Feldt

Nr 129. (IV: 69; I. 1685. K. St. N. 34).

Standar af blå dammast, d. d., erinrande om föregående. På duken ett par pukor och därpå en tupp, vänd åt vänster och krönt med öppen krona. På pukorna ligga en trumpet och ett par pukpinningar, allt hvitt. På ömse sidor om bilden i mörknadt silfver årtalet:

16 33.

Längs dukens öfverkant med sydda silfverbokstäfver inskriften:

Ein wachsam aug und Frischer Muth

Längs underkanten:

Im Kriege viel Aufzichten thut

Standaren Nr 128 och 129 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 130. (X: 62; I. 1685. K. St. N. 77).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet af blåa, röda och svarta (?) fransar. På duken en lagerkrans, hopknuten upptill och nedtill. Inuti densamma en trana (?), vänd åt höger och stående på en örn, som, kullkastad på ryggen, ligger på marken. Längs dukens öfverkant inskriften:

LACESSITVS PVGNO

Allt i hvitt och silfver.

Nr 131. (IV: 68; I. 1685. K. St. N. 140).

Standar af blå dammast, d. d., omgifvet af blåa och röda fransar. På duken en vit hjälm, vänd åt vänster och prydd med röda, hvita och gula fjädrar. Genom hjälmen är stucken en vit lans. Längs dukens öfverkant i guld broderad inskriften:

VIRTUTE INCLARESCO.

Längs underkanten äfven i guld inskriften:

Wer Tugendt liebt

Wirdt hoch geziert

Nr 132. (IV: 73).

Standar, erinrande om föregående. Däruti från höger en arm med pansarhandske, hållande en uppåt riktad pistol. Längs dukens öfverkant i guld inskriften:

LABOR VIRIS CONVENIT

Längs underkanten äfven i guld inskriften:

**3ur Tapferheit
gehört arbeit.**

Standaren Nr 131 o. 132 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 133. (D. C. X. I: 3).

Standar af blå dammast, d. d., med blåa och hvita fransar. På duken en lagerkrans, hopknuten upptill och nedtill och däruti ett upprest lejon, som sönderbiter en med framtassarne fattad lans. Längs dukens öfre kant:

PRO ÆQUITATE.

Allt utfördt i silfver.

Vapen och valspråk på detta standar, hvilket i Rosks inventarium upptages bland standar eröfrade »uthi danske Krijget, som slötz A:o 1645, har enligt Typtii *Symbola*, del. 2 sid. 173, förts af »Viluitardus [Weilthard] Comes Habsburgensis VIII. Religiosus.

Nr 134. (X: 59).

Standar, blått, d. d., öfversålladt med i nio horisontela rader ordnade femuddiga stjärnor i hvitt och silfver. Kring dukens fria sidor blåa fransar.

Nr 135, 136. (X: 60; P. C. X. I: 11; I. 1685. K. St. N. 91 & 92).

Standar, två, lika med föregående.

Standaren Nr 134—136 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 137. (I. 1685. K. St. N. 184).

Standar af blå dammast, d. d., »der på waret siddde 2:ne lagerberqwistar, och der i 2 händer, är all sönder».

Nr 138. (I. 1685. K. St. N. 162).

Standar af bla dammast, d. d., hvilket i inventariet upptages såsom »slarfua . . . all sönder, der på waret en hand som håller i en weria».

Nr 139. (X: 34).

Standar af ljusblå dammast, omgifvet af fransar i samma färg. På duken en tunn lagerkrans och inuti denna upptill en uddig sol, nedtill en mindre lagerkrans, uti hvilken äro i kors instuckna en palmqvist och ett svärd. Längs standarets öfverkant inskriften:

DE...

Allt måladt med svart färg (mörknadt silfver).

Nr 140. (XII: 74).

Standar af blå dammast, omgifvet af en bård af svarta ornament och derutanför af blåa fransar. Å duken en svart, tätt flätad lagerkrans med guldkantade blad samt omkring denna en rundel af svarta stjärnor. Kransen är på sidorna hopknuten med smala, fladdrande, gyllene band. Inuti kransen inskriften:

MIT FREID.
DARAN. MIT.
GLVCK. DAR.
VON.
39.

Nr 141. (IV: 55; I. 1685. K. St. N. 222).

Standar, ljusblått. Däruti en stor, grön lagerkrans, upptill och nedtill hopknuten med långa, fladdrande guldband. Inom kransen i guld inskriften:

AVT ARTE
AVT MARTE
IMMORTALES
ERIMVS.

Upptages i inventariet som hvitt.

Nr 142. (XII: 21).

Standar af ljusblått atlas omgifvet af fransar af samma färg. På duken en tunn, grön lagerkrans, upptill och nedtill sammanknuten af i festoner fladdrande, gyllene band. Inuti kransen inskriften i guld:

SOLI DEO GLORIA

I den gyllene standarspetsen möjligen ett W.

Nr 143. (X: 41).

Standar, likt föregående, men med inskriften i guld:

NEC TEME
RE. NEC TI
MIDE.

Nr 144. (XII: 65).

Standar, blått, mycket skadadt. Emellertid synes däruti en liten grön lagerkrans och inuti denna en krönt Æsculapii staf.

Nr 145. (IV: 40).

Standar af blå dammast, omgifvet af blåa och gula fransar. På duken en blå lagerkrans.

Mycket trasigt.

Nr 146. (VII: 22; I. 1685. K. St. N. 64).

Standar, blått. Däruti spår af en gul krans.

Mycket trasigt.

Nr 147. (X: 33; I. 1685. K. St. N. 133).

Standar af blå dammast, e. d., med blåa silkesfransar. Blindt.

Nr 148—156. (VII: 5, 12, 16, 17, 27, 29 [2 stycken], 37 och 55. I. 1685. K. St. N. 201).

Standar, blåa, rester af 9 stycken.

III. Gröna Standar.

Nr 157. (IV: 36; I. 1685. K. St. N. 78).

Standar af grön dammast, e. d., omgifvet af skiftevis gröna och svarta silkesfransar. På duken en stor, tät flätad lagerkrans af silfver, upptill och nedtill samt på sidorna hophållen af gyllene band.

Inre sidan: Inom kransen en naken Fortuna, stående på ett blått klot och hållande öfver hufvudet med båda

händer utspändt ett hvitt segel. På båda sidor om figuren inom kransen inskriften i guld:

FORTVNA FORTES METVIT IIGNAVOS PREMIT.

Yttre sidan: Inom kransen en svart dubbelörn med gyllene ben och näbbar. Öfver hufvudena, som omgifvas af gyllene glorior, en gemensam, gyllene krona. På sidorna om denna i guld inskriften **F II**.

Kejsersligt. Ferdinand II (1619—1637).

Nr 158. (IV: 17; I. 1685. K. St. N. 65).

Standar af grön dammast, d. d., med spår af gyllene och gröna fransar kring de horisontela sidorna.

Inre sidan: Madonnan i vid, blå och hvit klädning och blå, fotsid slöja samt hvit krona. Hon bär på vänstra armen Jesusbarnet, klädt i blå dräkt med gyllene riksäpple i vänstra handen och med krona på hufvudet, liknande madonnans. Under bilden med svart färg inskriften:

... GRA SVM E... FORM...

Yttre sidan: En svart dubbelörn med gyllene näbbar och ben samt öfver hufvudena en gemensam, gyllene konungakrona. Örnen håller i sin högra klo ett svärd och i den vänstra en gyllene spira. Mellan klorna och vingarna i svart färg **F III**. Under figuren med svarta bokstäfver inskriften:

... NABOR PRO DEO ... GE... N... AD.

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 159. (IV: 75; I. 1685. K. St. N. 69).

Standar af grön dammast, d. d., omgifvet af gröna fransar.

Inre sidan: Madonnan, klädd i hvit klädning och blå mantel med rödt foder och stående på en nymåne af silfver. Hon för i högra handen en gyllene spira och på vänstra armen Jesusbarnet, klädt i hvit dräkt och

med ett blått riksäpple i vänstra handen. Maria och barnet hafva på hufvudet gyllene konungakronor, kring hvilka synas gyllene glorior. Längs dukens nedre horisontelsida med svarta bokstäfver inskriften:

S MARIA VON HALL

Yttre sidan: En svart dubbelörn med gyllene ben och näbbar och öfver hufvudena en gemensam, gyllene konungakrona. Örnens håller i högra klon ett svärd och i den vänstra en gyllene spira. Mellan dessa attributer och benen i silfver inskriften **F III**.

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 160. (IV: 83(?); I. 1685. K. St. N. 6).

Standar af grön dammast, e. d., med »gröna silkes frantzar **F III** och Crona öfr. på den ena sidan, och på den andra är **G W C** och Curmössa öfver».

Brandenburgskt. Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640).

Nr 161. IV: 79; I. 1685. K. St. N. 156).

Standar af grön dammast, e. d., omgifvet af skiftevis gröna och hvita fransar. Uti standarspetsen, som är förgylld och genombruten, synes ett **F**.

Inre sidan: En svart örn med gyllene näbb och klor samt med en gyllene konungakrona på hufvudet. Han har ett »hvitt **F** i näbben» och på bröstet i silfver en **3**. Under honom ligga på marken ett hvitt standar, kantadt med gröna fransar och inuti försedt med en grön lagerkrans, en lans med röd tofs samt ett par pansarhandskar. Längs dukens öfverkant med svart färg inskriften:

**SVB VMERA ALARVM
TVARVM.**

Yttre sidan: En man, i romersk dräkt med blått pansar och röd- och hvitrandig underklädnad, rider åt vänster på en hvit häst och för med båda händerna till höger om hästen en lans, med hvilken han genomstinger

en på marken liggande man, klädd i rödt harnesk samt grön och hvit underklädning. Längs dukens öfverkant i svart färg inskriften:

ALIENA.

Nr 162. (IV: 39; I. 1685. K. St. N. 37).

Standar af grön dammast, e. d., med inre sidan lik föregående standars inre sida, med den skillnad blott, att under örnen ligga på marken, i stället för standaret och lansen, en sköld och en pistol samt ytterligare ett föremål.

Yttre sidan: En grafkulle, midtpå prydd med en stor, röd lilja (s. k. kejsarkrona) samt på högra sidan om denna med en hvit och en röd tulpan och på vänstra sidan med en gul tulpan och en röd rosenbuske. Längs dukens öfverkant med svart färg inskriften:

POST MORTEM.

Nr 163. (IV: 72; I. 1685. K. St. N. 55).

Standar af grön dammast, e. d., med inre sidan lik föregående standars inre sida blott med den skillnad att på marken ligga en lans med hvit frans, en strids-hammare, ett svärd och en hellebard med röd frans.

Yttre sidan: Från nedre kanten invid stången kommer ur ett hvitt moln en hand, hvilken med tvenne framsträckta fingrar likasom till ed sträckes upp emot ett i öfre högra hörnet befintligt gult moln. Längs dukens öfverkant med svart färg inskriften:

VBIQVE SIMILIS

Standaren Nr 161—163 hafva antagligen tillhört samma regemente. Man har anmärkt, att trean antagligen är symbol för »treu» (med mindre vårdadt uttal trei). På en fana från samma tid förekommer också **E3B** öfver tre hoplänkade ringar, hvilket torde böra uttydas Ein treuer Bund.

Nr 164. (IV: 81; I. 1685. K. St. N. 52).

Standar af grön dammast, rundt omkring om-

gifvet af skiftevis gröna och hvita fransar. På duken en tunn, grön lagerkrans och inuti denna en fyrdelat sköld, prydd med tvenne gröna hjälmar samt grönt och rödt löfverk, från hvilket på hvardera sidan om skölden utspringer ett litet, gyllene lejon. Sjelfva vapnet, som varit broderadt, är borta.

Upptages i inventariet såsom blått.

Nr 165. (IV: 1; I. 1685. K. St. N. 32).

Pl. 3.

Standar, grönt, d. d., omgifvet af fransar i grönt, hvitt och guld.

Inre sidan: En man, klädd i mörkbrun munkdräkt och med gyllene gloria kring hufvudet, står på ett fält. Han håller armarne korslagda öfver bröstet och uti vänstra handen ett litet, brunt kors. Bakom honom till höger synes en åt höger flyende rytteriavdelning, hvilken för en röd kupie. Bakom avdelningen ligger en vit häst på marken. Till vänster om munken synes en ryttare, klädd i röd mantel, på en åt höger galopperande, vit häst eftersätta den flyende avdelningen. Öfver ryttaren sväfvar en liten gyllene gloria. Under honom ligga på marken trenne figurer. Rundt taflan går en grön bård, kantad med hvita ränder och i hörnen försedd med en gyllene ros. Mellan hörnen, utefter standarets sidor, stiliserade blomsterornament i silfver och guld.

Yttre sidan: I midten ett ovalt, blått fält och däruti **XP** i guld. Där omkring en bred, oval, röd ram med i guld inskriften:

IN HOC SIGNO VINCES.

Därutanför bård som på insidan.

Nr 166. (VII: 6).

Standar, grönt, omgifvet af en smal, vit bård samt med gyllene ornament i hörnen.

Inre sidan: På duken en smal, cirkelformig ram i hvitt och silfver. Däruti med svart färg inskriften:

...TOVT A...

Inuti ramen: S:t Göran, klädd i grå rustning och rödt, fladdrande skärp, rider åt vänster i galopp på en vit häst och för i högra handen ett spjut, med hvilket han genomstinger en under hästen liggande drake.

Yttre sidan: Ram såsom på insidan, men däruti med svart färg inskriften:

QVANT TOVT VAT... MAL

Inuti ramen: En kvinna, liggande på knä och stödd mot en sten, hvarpå synas ett svart kors och en gyllene kalk samt nedanför densamma en döds-kalle. Kvinnan, som har gloria kring hufvudet, är klädd i rödt lif och gul klädning. Bakom henne ett träd.

Nr 167. (IV: 58).

Standar af grön dammast. Däruti en grön lagerkrans, nedtill hopknuten af ett brunt band. Inuti kransen från vänster en arm, förande i handen en uppåt riktad dolk. Utanför kransen är duken försedd med hvitt rutverk.

Nr 168. (IV: 71).

Standar af grön dammast, omgifvet af gröna och hvita fransar. På duken en vit och svart lagerkrans. Inuti densamma en svart våg och under denna ett numera otydligt föremål.

Nr 169. (II: 90; I. 1685. K. St. N. 141).

Standar af grön dammast, d. d., med gröna och röda (?) silkesfransar. Å duken är målad en brun vagn, stående på en brun mark. Till vänster därom ett träd. På vagnen ligger en silfverrustning och ofvanpå denna en öppen, gyllene krona, uti hvilken senare är instucken en palm- och en lagerqvist, båda i guld. Bakom rustningen ett rödt standar med guldfransar, uti hvilket synes

en öppen, gyllene krona. Hela standaret är öfversålladt med horisontela silfverlågor, riktade åt vänster. Inskrift i silfver längs standarets öfverkant:

VIRTUTE NON NEGLIGENTIA.

Nr 170. (IV: 12; K. St. N. 24).

Standar af grön dammast, e. d., omgifvet af skiftevis gröna och hvita silkesfransar. På duken en tätt flätad lagerkrans, hvaruti synes ett par händer, som komma ur moln från sidorna och växla handslag. Inskrift längs öfverkanten:

NEC FERRO VI...

Allt utfördt i hvitt och silfver (delvis mörknadt).

Nr 171. (XII: 17).

Standar af grön dammast, omgifvet af skiftevis gröna och hvita fransar. På duken en tätt flätad lagerkrans, sammanhållen med rosor upptill, nedtill och på sidorna. Inuti densamma två pelare och öfver dem en flygande fågel. Allt utfördt i silfver och hvit färg.

Standaret har antagligen tillhört samma regemente som föregående standar.

Nr 172. (IX: 38).

Standar, grönt, med ett svart, burgundiskt kors öfver duken.

Nr 173—177. (IX: 41—45).

Standar, fem gröna, lika med föregående.

Numren 172—177, hvilka antagligen tillhört samma regemente, äro målhända dragonfanor.

Nr 178. (II: 92; I. 1685. K. St. N. 202).

Standar af grön dammast, d. d., omgifvet af rödaktiga silkesfransar.

Inre sidan: Ett altare i silfver, hvarpå brinner en gyllene eld. Altaret, som står på en mörkgrön mark, har på framsidan en gyllene blomsterguirland. Öfver altaret ett gyllene öga och framför detsamma på marken

en öppen, gyllene krona. Mellan ögat och altaret i silfver inskriften:

PRO HIS CERTANDVM.

Yttre sidan: En silfverpelare, som reser sig upp ur ett svallande silfverhaf, och öfverst är försedd med ett gyllene kapital. I öfre, högra hörnet af duken synes ett hvitt moln, hvarifrån vind kommer. I öfre, vänstra hörnet ett annat hvitt moln, hvarur komma två blixtar i silfver och en gyllene åskvigg. Inskrift i silfver på sidorna omkring pelaren:

**MANET INFRACTA
VIRTVS.**

Standaret upptages i inventariet såsom blått.

Nr 179. (XII: 15; I. 1685. K. St. N. 243).

Standar af grön dammast, d. d. Däruti en silfverkrans, upptill och på sidorna hopknuten af silfverrosor. Inuti kransen en åt höger vänd pelikan, som öppnar sitt bröst för sina ungar: allt utfördt i hvit färg och silfver. Längs standarets öfre kant i (mörknadt) silfver inskriften:

POST MORTEM VIVA.

Längs underkanten inskriften:

Durch Sic hern (?) das Leben wird mir Got(?)gebe

Pl. 4.

Nr 180. (IV: 4; I. 1685; K. St. N. 22).

Standar af grön dammast, e. d. Rundt duken en tämligen bred bård med gyllene ornament, bildade af vapen, musikinstrument, fanor och tält. Bården är utåt och inåt kantad med en guldkant. Midt på duken under en öppen gyllene krona ett gyllene monogram **C Y L**. Under detta äfvenledes i guld inskriften:

YO LO ENTIENDO

Spanskt. Castilla y Leon.

Nr 181. (IV: 15; I. 1683. K. St. N. 35).

Standar af grön dammast, d. d., omgifvet af fransar,

växelvis gröna, röda och hvita. Längs dukens vertikala sidor en bred, gyllene bård med 6–7 röda sparrar.

Inre sidan: Ett brunt, stående lejon, vändt åt höger, biter i pannan en leopard, af hvilken blott hufvudet synes. Inskrift i guld längs dukens öfre kant:

AVDACTER ET

Längs underkanten:

FORTITER

Yttre sidan: En ur ett moln till vänster kommande väpnad arm, som i handen håller ett snedt uppåt riktadt svärd. Omkring klingan ett hvitt språkband med inskriften:

... CA ATVR ORB ...

Nr 182. (IV: 76; I. 1685. K. St. N. 11?).

Standar af grön dammast, omgifvet af gröna fransar. På duken en svart och vit lagerkrans, upp till och ned till samt på sidorna försedd med hvita rosor. Inom kransen ett munera otydligt föremål. Längs dukens öfverkant med svart färg inskriften:

QVES (?) ALA MO (?)

Längs underkanten har äfven varit en inskrift.

Nr 183. (IV: 22; I. 1685. K. St. N. 185.)

Standar af grön atlas, d. d., omgifvet rundtomkring af en smal, gyllene kant och utanför denna, längs dukens fria sidor, af omväxlande röda och gröna silkesfransar. I dukens hörn silfverornament. Å duken en smal, oval silfverram.

Inre sidan: Inom ramen i dess öfre del i guld inskriften:

**EGLHQVI
CREDIEWOL**

Därunder äfvenledes i guld: **I H S**. Öfver mellersta bokstafven ett gyllene kors.

Yttre sidan: Inom ramen i dess öfre del i guld inskriften:

**ETSAPACVL
CREDIEVDRA**

Därunder, äfvenledes i guld:

MRA

Möjligen polskt.

Nr 184. (VII: 15).

Standar af grön dammast, omgifvet af gröna fransar. På duken en tätt flätad lagerkrans i hvitt och silfver, upptill, nedtill och på sidorna hophållen af hvita rosor. Inuti densamma ett fält, hvarpå ligger på rygg en falk, allt i hvitt och silfver.

Nr 185. VII: 15 sic).

Standar, likt föregående.

Nr 186. (IV: 31).

Standar af grön dammast, omgifvet af gröna fransar och med spår af en tätt flätad lagerkrans af silfver samt inom denna tvenne silfverhundar, dragande i par en vagn åt höger.

Större delen af duken är borta.

Nr 187. I. 1685. K. St. N. 40).

Standar af grön dammast, d. d., »med gröna silkes och silfuer frantzar, af Estandaren är en dehl borta, så och största dehlen af frantzärne, mitt på har waret målat en hwit försilfrat lagerberkrantz, men måhningen är uthgängen».

Nr 188. (I. 1685. K. St. N. 95).

Standar af grön dammast, d. d., »med gröna silkes frantzar, alt omkring borderat med silf. blomwerek, mitt på är ett stort borderat H med Crona öf. aff silf. borderat, på andra sijdan är det borta».

Nr 189. (I. 1685. K. St. N. 136).

Standar af grönt taft, e. d., »med gröna silkesfrantzar löse, söndrig».

Nr 190. (I. 1685. K. St. N. 152).

Standar af grön dammast, d. d., »sönder, omkring är med silf. och gröna silkesfrantzar, har waret något målat, men alt uthgånet».

Nr 191. (I. 1685. K. St. N. 198).

Standar af grön dammast »med små hwita och gröna silkes frantzar, der på har waret målning, men är uthgången».

Nr 192. (VII: 16).

Standar, rest af ett grönt.

Bland Hoffmans målningar upptagas 6 gröna standar, af hvilka blott några rester finnas qvar (VII: 16, 27, 41, 48, 49 och 53), men då det är möjligt, att några af dessa äro identiska med de fem numren 187—191, förbigås af dem fem.

IV. Gula Standar.

Nr 193. (IV: 5; I. 1685. K. St. N. 33).

Standar af gul dammast, d. d., omgifvet af omväxlande svarta och gula silkesfransar.

Inre sidan: En tätt flätad lagerkrans i silfver och inuti denna ett landskap, uti hvilket två ryttaretrupper synas uppställda emot hvarandra. Befälhafvaren för den till höger har hatt med röd fjäder, befälhafvaren för den till vänster har hjälm. Inskrift i guld längs standarets öfre kant:

IN MA[NIB]US DOMINI SORTES MEÆ

Yttre sidan: En svart dubbelörn med svärd i högra och spira i vänstra klou. Öfver hufvudena en gemensam, gyllene kejsarkrona med rödt foder och fladdrande band. Allt måladt.

Nr 194. (IV: 2: I. 1685. K. St. N. 56).

Standar, d. d., likt föregående, men har på inre sidan uti kransen till vänster en på tre led ordnad ryttartrupp, framför hvilken sitter på en brun häst en harnesklädd befälhafvare. Framför honom till höger en annan trupp, där både hästar och manskap ligga slagna på marken. Inskriften:

DEUS NOBIS HÆC OTIA FECIT.

Nr 195. IV: 9: I. 1685. K. St. N. 189).

Standar, d. d., likt föregående, men har på inre sidan uti kransen en ryttare, ridande åt höger på en vit, galopperande häst. Ryttaren, som har röd mantel och hjälm med röd plym, håller i den högra handen en sköld upplyft och uti den vänstra ett svärd, sänkt utmed sidan. Inskriften:

SPERNIT PERICULA VIRTUS.

Nr 196. (IV: 6: I. 1685. K. St. N. 76).

Standar, d. d., likt föregående, men har på inre sidan uti kransen en på en röd mark brinnande eld, hvarur höjer sig fogeln Fenix. Inskriften:

CONCVSSVS (sic) RESVRGO.

Nr 197. (IV: 3: I. 1685. K. St. N. 88).

Standar, d. d., likt föregående, men har på inre sidan uti kransen en på en grön mark exploderande bomb, hvilken åt olika håll kringkastar en kejsarlig och en öppen krona, en hjälm och en spira, allt af guld, ett blått riksäpple, två svärd, en pik, en musköt och nedre stycket till en pansarärm. Inskriften:

SIC TRANSIT GLORIA MUNDI.

Nr 198. (IV: 10: I. 1685. K. St. N. 159).

Standar, d. d., likt föregående, men har på inre sidan inuti kransen en silfverhjälm med hvita, röda, gula och gröna fjädrar, ställd på en silfversköld. Under hjälmen

äro instuckna ett svärd och ett spjut. Kring hjälmen flyga bin. Inskriften:

EX BELLO PAX.

Standaren Nr 193—198. troligen kejsrerliga. hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 199. (X: 3; I. 1685. K. St. N. 109.)

Standar af gul dammast, d. d., omgifvet af gula och svarta silkesfransar. Duken är rundt om omgifven af smala, gyllene ornament och har i hörnen större sådana. Midt på densamma är målad en upptill och nedtill sammanknuten lagerkrans med gröna, guldkantade blad och gyllene bär. Inuti kransen en ryttare, ridande på en hvit häst, som galopperar åt vänster på en grön mark. Hästen är öfver rygg, bröst och hals klädd med svart täcke med gyllene ornament och har en svart och en gyllene fjäder på hufvudet. Ryttaren, som bär rustning med nedfäldt visir samt svarta och gyllene fjädrar i hjälmen, håller i högra handen upprätt en gyllene lans. Utanför kransen är duken öfverströdd med gyllene, vertikala flammor. Öfvanför kransen i guld inskriften:

QUI VOLET

Nr 200. (X: 4; I. 1685. K. St. N. 132.)

Standar, d. d., likt föregående, men har inuti kransen en på ett gyllene klot stående naken, Fortuna med fladdrande, gyllene hår. Hon håller öfver hufvudet utspändt ett grönt och hvitt segel. Inskriften:

AUDACES FORTVNA

IUVO

Nr 201. (X: 7; I. 1685. K. St. N. 62.)

Standar, d. d., likt föregående, men har inuti lagerkransen ett på en grön mark stående, till höger vändt, gyllene lejon, som upplyfter den högra ramen. Inskriften:

ME ME VINDI

CE

Nr 202. (X: 8; I. 1685. K. St. N. 128).

Standar, d. d., likt föregående, men har uti kransen en från höger kommande, svart, väpnad arm, hvilken håller ett uppåt riktadt svärd, från hvars öfre del utgå eldslågor i rödt och guld. Inskriften:

**VIRTVTEM EXTEN
DERE FACTIS**

Nr 203. (XII: 44; I. 1685. K. St. N. 44).

Standar, d. d., likt föregående, men har inuti kransen en svart fotangel. Inskriften ofvanför kransen:

QUOCUNQ FERAR.

Standaret har dessutom i nedre hörnet invid stången en gyllene, i halfeirkel stående inskrift:

GREIF MICH NICH[T]

Samt i nedre, fria hörnet, en på samma sätt anordnad inskrift:

AN DU VERBRENS[T] DICH

Standaren nr 199—203 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 204. (XII: 47; I. 1685. K. St. N. 180).

Standar af gul dammast, e. d., omgifvet af svarta och gula silkesfransar och lika på båda sidor. Uti detsamma är målad en lagerkrans med gröna blad samt gyllene grenar och bär. Inuti denna, uti dess nedre del, ett svart föremål, uti hvilket står nedstucket ett svärd. Ofvanför kransen i svart färg inskriften:

DOMI FORISQ.

Nr 205. (XI: 56; I. 1685. B. St. N. 6).

Standar af gul dammast, e. d., omgifvet rundtomkring af en smal guldkant och utanför denna, kring dukens fria sidor, af skiftevis gula och röda fransar.

Inre sidan: Öfver duken ett rödt, burgundiskt kors. Öfver korsets krysspunkt är träd Gyllene skimmets or-

denskedja, som hänger ned. I mellanrummen mellan korses armar står i gyllene bokstäfver öfverst **DEO**, till höger **ET** och till vänster **F III**

Yttre sidan: Till höger ett klot och till vänster en blåklädd arm, hallande ett snedt uppåt, mot stângen riktadt svärd. Längs öfre kanten med gyllene bokstäfver inskriften:

VIRTVTE NODOS RESOLVO

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 206. (IX: 39).

Standar, likt föregående.

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657). Standaret har antagligen tillhört samma regemente som föregående standar.

Nr 207. (X: 54; I. 1685. K. St. N. 103).

Standar af ljusgul dammast, d. d., omgifvet af fransar i gult och silfver. Duken är invid stângen öfverströdd med små silfverprickar. På duken en broderad, grön, tät flätad lagerkrans med silfverkantade blad, hophållen på sidorna af silfverrosor och upptill af ett tätt omlindadt, hvitt band. Öfver kransen sträcker sig i vertikal riktning klingan af ett i silfver broderadt svärd, hvars fäste stöder mot dukens underkant.

Inre sidan i öfre hörnet invid stângen en ros; i nedre hörnet invid stângen en tulpan i silfver. De båda andra hörnen hafva blommor af motsatt slag. Inskrift i silfver längs öfverkanten:

MIT FREUDEN DARAN

Inuti kransen:

BESSER

EHRlich

GESTORBEN ALS

SCHENDlich

GEFLOEN

1656

Längs underkanten: **MIT EHREN DARVON**

Yttre sidan: Lik den inre med undantag af att blomman i öfre hörnet vid stängen är en tulpan och i nedre hörnet vid stängen en ros. Blommorna i de andra hörnen äfven motsatta insidans. Inskriften längs öfre kanten är:

TEMPORI PARENDVM

Inuti kransen: **F W C**
A BONIS BONA
BENE

Längs underkanten:

SED MALO NODO MALVS CVNEVS

Brandenburgskt. Friedrich Wilhelm Churfürst (1640—1688). Standaret är i 1685 års inventarium upptaget som hvitt.

Nr 208. (X: 9; I. 1685. K. St. N. 161).

Standar af brandgul dammast, d. d., omgifvet af fransar i samma färg. På duken en tät flätad lagerkrans och inuti densamma Jehovah med hebreiska bokstäfver, omgifvet af en strålskrans; allt utfördt i hvitt och silfver.

Nr 209. (X: 14; I. 1685. K. St. N. 196).

Standar, d. d., likt föregående, men har uti kransen upptill ett moln, hvarifrån utgår en åskvigg, som träffar ett i kransens nedre del varande berg; allt utfördt i silfver.

Standaret har antagligen tillhört samma regemente som föregående standar.

Nr 210. (XII: 79; I. 1685. K. St. N. 63).

Standar af brandgul atlas, d. d., med brandgula fransar. På duken en qvinnlig figur med röd mössa, blått lif och röd klädnng med grönt foder. Figuren, som håller högra armen utsträckt, har på handen sittande en falk. Vänstra handen är stödd mot ett till vänster om figuren stående silfverankare. Hon står på en gul mark, öfversållad med svarta växter. På ömse sidor om hennes nedre del siffrorna **16** + **35**. På yttre sidan öfver figuren inskriften:

SPES BONA DAT VIRES 1635.

Nr 211. (X: 11; I. 1685. K. St. N. 104?).

Standar af gul dammast, e. d., omgifvet af gula och svarta fransar. Uti detsamma en tunn lagerkrans och däruti en öppen krona, allt i hvitt och silfver.

Nr 212. (X: 46; I. 1685. K. St. N. 105?).

Standar, likt föregående.

Standaren nr 211 och 212 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 213. (VII: 36).

Standar, rest af ett gult. Däruti en tunn lagerkrans i silfver. Duken öfverströdd med sexuddiga stjärnor och horisontela flammor; allt i silfver.

Nr 214. (VII: 26).

Standar af gul dammast, omgifvet af skiftevis gula och svarta fransar. I öfre och nedre hörnen vid stängen en tredelt, gyllene flamma, riktad mot standarets midt. Midt emellan dessa invid stängen ett gyllene ornament.

Mycket trasigt.

Nr 215. (VII: 24).

Standar, rest af ett gult, med skiftevis svarta och gula fransar.

Nr 216—218. (VII: 4; VII: 22 [två stycken]).

Standar, tre gula; blott några rester kvar.

— —

V. Röda Standar.

Nr 219. (X: 26; I. 1685. K. St. N. 12).

Standar af röd atlas, d. d., omgifvet af gyllene och röda silkesfransar. Längs duken stiliserade, svarta och gyllene blomsterornament.

Inre sidan: S:t Göran, klädd i gyllene rustning och ridande på en åt vänster galopperande, vit häst, anfaller med en i högra handen hållen lans en framför honom stående, åt vänster vänd, gyllene drake, hvars hufvud han genomborrar. Till höger om honom är en oval, gyllene ring, »der uthi en wiehtskål, öfuer är skrifuit: **QVI JUDICATIS**, meehra kan man intet leessa». Till vänster om ryttaren i guld inskriften:

**GOTT VND DEM
KAYSER GETREV**

Yttre sidan: En gyllene kejsarkrona med blåhvitt foder och nedåt fladdrande, hvita band. Till vänster en oval, gyllene ring, och däruti inskriften: **NISI DOMINUS FRUSTRA**. Under kronan i guld inskriften:

**F
II R K**

Kejserligt. Ferdinand II Römischer Kaiser (1619—1637).

Nr 220. (XII: 10; I. 1685. K. St. N. 172).

Standar af röd dammast, d. d., öfversålladt med nedåt riktade flammor, på inre sidan af guld, på yttre sidan af guld och silfver.

Inre sidan: **F II** i guld under en öppen, gyllene krona och omgifvet af Gyllene skinnets ordenskedja i guld, rödt och blått.

Yttre sidan: S:t Göran, klädd i rustning, på en åt höger galopperande, vit häst. S:t Göran, som under rustningen har en gul rock, bär på hufvudet en stålhatt med två hvita och en gul fjäder samt för uti vänstra handen tyglarne och uti den högra en gyllene lans, med hvilken han genomborrar munnen på en uppå marken liggande, vit drake, försedd med gyllene vingar.

Kejserligt. Ferdinand II (1619—1637).

Nr 221. (XII: 26; I. 1685. K. St. N. 190).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af skiftevis röda och gröna fransar.

Inre sidan: Madonnan klädd i blå mantel, under hvilken skyntar en röd klädning, samt med hvitt hufvudkläde, står på en nymåne och håller på högra sidan med båda händerna Jesusbarnet upplyft. Hon har en stor, gyllene gloria kring hufvudet och en oval, mångtungad, gyllene gloria rundt hela figuren. Längs standarets underkant i guld inskriften:

MARIA ORA PRO NOBIS.

Yttre sidan: En lagerkrans, upptill sammanhållen af en sluten krona. Inuti kransen:

F♦II

Allt i guld.

Kejserligt. Ferdinand II (1619—1637).

Nr 222. (IV: 18; I. 1685. K. St. N. 259.)

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af fransar af guld och rödt silke. På duken en naken Fortuna, stående på ett hvitt klot och hållande öfver hufvudet med båda händer ett gyllene segel. På sidorna om klotet läses i guld inskriften:

VNVER | SAGT.

Kejserligt. Ferdinand II (1619—1637). Eröfradt från Høleks regemente vid Burgstall den 17 juli 1631. (*Gottfried, Inventarium Sveciæ* sid. 331).

Nr 223. (X: 27; I. 1685. K. St. N. 258.)

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af fransar af guld och rödt silke. På duken ett svärd, riktadt uppåt, med en gyllene orm, som ringlar sig kring klingan. Inskrift i guld längs underkanten:

HIS DVCIBVS.

Kejserligt. Ferdinand II (1619—1637). Eröfradt från Høleks regemente vid Burgstall den 17 juli 1631. (*Gottfried, Inventarium Sveciæ* sid. 331).

Nr 224. (II: 93; I. 1685. K. St. N. 41).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af röda och gyllene fransar.

Inre sidan: En hvit lagerkrans. Inuti densamma en gyllene konungakrona och under denna **F III**.

Yttre sidan: En från vänster ur ett hvitt moln kommande, väpnad arm med ett svärd i handen, allt utfördt i hvitt och silfver.

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 225. (X: 45).

Standar af röd dammast. Däruti **F III** under en kejsarkrona i gyllene och svarta konturer. Standarspetsen genombruten och däruti IHS under ett kors.

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 226. (X: 25; I. 1685. K. St. N. 111).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af silfver- och röda silkesfransar. Duken är öfversållad med hvita vertikala flammor, riktade uppåt.

Inre sidan: **F III** under en konungakrona i hvitt och silfver.

Yttre sidan: I nedre, fria hörnet en trana, vänd åt vänster, men med hufvudet vridet åt höger. I nedre hörnet vid stängen en ox med sammanknutna fötter, vänd åt höger. Öfver figurerna ett åt höger flygande bi och däröfver en öppen krona. Alla figurerna och kronan i hvitt och silfver. Längs dukens öfre horisontela sida med svarta bokstäfver inskriften:

IMPERAT ET SERVIT.

Kejsersligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 227. (X: 15; I. 1685. K. St. N. 218).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af röda, guldinnängda silkesfransar.

Inre sidan: En svart dubbelörn med gyllene ben, hvilken på bröstet har ett rött hjärta, hvaruti synes **F III** i guld. Öfver örnens hufvuden sväfvar en gemensam, gyllene konungakrona. Längs standarets underkant i guld inskriften:

TE SEQVIMVR

Yttre sidan: En åt höger vänd, hvit »Struttz... som har en hästskoo (orm?) i Mun». Längs standarets underkant i guld inskriften:

SIC NVTRIOR.

Kejslerligt. Ferdinand III (1637—1657). »Hästskon» synes ej på målningen.

Nr 228. (IV: 23: I. 1685. K. St. N. 5?).

Standar, likt föregående, men har på yttre sidan en från vänster ur ett hvitt moln kommande, blå arm. Det öfriga af bilden otydligt. Inskrift på yttre sidan:

... VNDS (?)

Kejslerligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 229. (IV: 29: I. 1658. K. St. N. 227).

Standar, likt föregående, d. d., men har på yttre sidan invid stängen ett åt vänster vändt, stort, hvitt hästhufvud. Längs dukens underkant i guld inskriften:

... VVLNERA SPIRO

Kejslerligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 230. (X: 20: I. 1685. K. St. N. 163.).

Standar, likt föregående, d. d., men har på yttre sidan en hvit, åt höger galopperande häst.

Kejslerligt. Ferdinand III (1637—1657). Standaren Nr 227—230 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 231. (XII: 96).

Standar af röd dammast.

Inre sidan: En svart dubbelörn med gyllene ben och glerior.

Yttre sidan: F III under en öppen krona. På duken ett par horisontela flammor, allt i guld.

Kejslerligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 232. (D. C. X. II: 61).

Standar af röd dammast, i hvarje hörn försedt med en hvit stjärna och omgifvet af skiftevis röda och hvita fransar.

Inre sidan: Ett hvitt lejon, gående åt vänster, med öppen, gyllene krona på hufvudet. Kring lejonet i silfver inskriften:

F I I I R I A

Yttre sidan: **F I I I** i hvitt under en öppen, gyllene krona. *Kejsarligt.* Ferdinandus III Rex Imperator Austriae (1637—1657).

Nr 233. (IV: 82; I. 1685. K. St. N. 175).

Standar af ljusröd dammast, d. d., rundt omkring omgifvet af en bård af gyllene blad, som spiralformigt slingra sig kring en grön staf. Ut i hvarje hörn en gyllene ros. Kring dukens fria sidor omväxlande hvita och röda fransar. Midt på duken en svart dubbelörn med gyllene ben. Ut i högra klon ett svärd, ut i den vänstra en gyllene spira. Öfver hufvudena en gemensam kejsarkrona. Örnen har på bröstet Österrikes vapensköld. I nedre hörnet vid stängen **I P** under en kejsarkrona. I nedre fria hörnet **S A** äfven under en kejsarkrona, bokstäfver och kronor i guld.

Yttre sidan: En ornerad, rödbrun ram. Vid dess öfre kant synes ett hvitt moln, hvarur sträckes ned en röd arm, som ut i handen håller en med en kedja omsluten, vit glob. Under molnet ett hvitt språkband med i svart inskriften:

NIL SINE DEO

I nedre fria hörnet står **I P**; i nedre hörnet vid stängen **S A**, samtliga bokstäfver i guld och hvarje namnchiffer under en gyllene kejsarkrona.

Kejsarligt.

Nr 234. (IV: 33; I. 1685. K. St. N. 195).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet med fransar af silfver och rödt silke.

Inre sidan: En svart dubbelörn med gyllene ben och guldgloria kring hvarje hufvud. Öfver densamma en gemensam, gyllene konungakrona.

Yttre sidan: En stor, gyllene konungakrona. Längs dukens undre kant i guld inskriften:

... RTAVERIT (?)

Nr 235. (IV: 61; I. 1685. K. St. N. 149).

Standar af röd dammast, d. d., med inre sidan lik föregående standars inre sida.

Yttre sidan: S:t Göran i röd rock, benskenor och hjälm med vit fjäder, ridande på en åt vänster, galopperande, vit häst. Han för i högra handen en lans, med hvilken han genomborrar hufvudet på en framför honom liggande drake. Längs dukens underkant i guld inskriften:

SAN[C]TVS SPIRITVS

... ATVR

Nr 236. (IV: 62).

Standar af röd dammast, med inre sidan lik föregående standars inre sida.

Yttre sidan: Ett hvitt berg. Därunder i guld inskriften:

ECO MELIE ROGH (?)

Nr 237. (XII: 83; I. 1685. K. St. N. 232.)

Standar af röd dammast, d. d., med inre sidan lik föregående standars inre sida.

Yttre sidan: »Ett blått feldt mitt på målat, deröfuer förgyllte bokstäfuer men alle borta och söndrige.»

Standaren Nr 234—237 hafva förmodligen tillhört samma regte.

Nr 238. (XII: 3; I. 1685. K. St. N. 45).

Standar af röd dammast, e. d., öfversälladt med gyllene, horisontela flammor. Längs kanten, rundt omkring, en smal gulldist. Kring dukens fria kanter fransar af guld, silfver och rödt silke.

Inre sidan: Ur två nedtill befintliga ymnighetshorn uppstiga två hvitgröna lagerqvistar, som upp till förena

sig. Inom den på detta sätt bildade kransen synes en svart dubbelörn med gyllene näbbar och klor samt en gloria kring hvarje hufvud. Öfver dessa en gemensam, gyllene konungakrona. Örnens har i högra klon ett svärd och i den vänstra en gyllene spira. Midt på örnen en fyr-delt sköld, krönt med en öppen, gyllene krona och omgifven af Gyllene skinnets ordenskedja. Uti skölden äro uti 1. och 4. fälten Böhmens och i 2. och 3. fälten gamla Ungerns vapen. Skölden är belagd med en klufven hjärt-sköld. Uti högra fältet 2 hvita bjälkar i rött fält, i vänstra fältet 2 hvita snedbjälkar från höger uti rött fält. Inskrift längs dukens undre kant:

**Nach Gottes Ehr und des Kaisers süß (Zieg)
Tracht ich Alle Augenblick.**

Yttre sidan: Krans liksom på insidan. Inuti kransen synes en arm med ett svärd, hvilken sträcker sig upp ur den gröna marken och är omgifven af gyllene törnen. På hvardera sidan om armen ringlar ifrån kransen inåt en grå orm. Ofvanför svärdet till höger en arm med ett timglas, kommande ur ett hvitt moln. Från vänster en arm med en grön, guldkantad palmqvist, äfvenledes kommande ur ett hvitt moln. Dessa armar hafva gröna och hvita puffärmar. Inskrift längs underkanten:

Wenig ist mein gluck Freide mein (ungluck).

Kejserligt.

Nr 239. (X: 43; I. 1685. K. St. N. 46?).

Standar af röd dammast, omgifvet af röda fransar.

Inre sidan: En flammande, gyllene sol, hvaruti varit något föremål. Längs dukens öfverkant i guld inskriften:

DVRABO

Yttre sidan: En svart dubbelörn med svärd i högra och spira i vänstra klon. Kring hvarje hufvud en gyllene gloria. Öfver hufvudena en gemensam, gyllene kejsarkrona.

Nr 240. (XII: 12).

Standar af röd dammast, rundt om omgifvet af ljusröda fransar.

Inre sidan: Midt på duken en svart cirkelformig ram med inskriften: ... **OBIS** (?) ... Inuti ramen en naken Fortuna, vänd åt höger och stående på ett blått klot samt med ett rödt segel utspändt öfver hufvudet. I bakgrunden ett landskap med vatten.

Yttre sidan: En svart dubbelörn, okrönt, med Österrikes vapen på bröstet. Cirkelrund, svart ram med inskrift:

... **MEAM COHOR** ...

Kejserligt. På eftermiddagen den 5. november 1632 föreföll vid byn Rippach (6 km. väster om Lützen) en strid med »eine Compagnie Krabaten», hvarvid »dieselben meistens geblieben und haben ihre rothe Standarte verlassen, auf welcher auf einer Seite die Fortuna, auf der andern Seite ein Adler gemacht gewesen.» (Aus d. Königl. Schwed. Hauptquartier d. d. Weissenfels d. 5. nov.: Droysen. *Die Schlacht bei Lützen 1632*). Gottfried kallar örnen en Reichsadler. Något annat standar än ofvanstående med dylikt utseende har ej påträffats.

Nr 241. (XII: 125.)

Standar af röd dammast. Däruti en enkel, svart örn med hufvudet vändt åt vänster och med gyllene ben. Örnen har på halsen en öppen, gyllene krona. Bakom den vänstra vingen uppsticker en väpnad arm, som håller ett svärd horisontelt och riktadt med spetsen mot stängen. På ömse sidor om örnens ben i guld inskriften:

PRO PATRIA

Standaret är måhända polskt.

Nr 242. (X: 18; I. 1685. K. St. N. 221.)

Standar af röd dammast, e. d., omgifvet af hvita och röda silkesfransar.

Inre sidan: En oval, hvit, ornerad ram och inuti densamma en tron, på hvilken sitter en furste med krona på hufvudet och spira i högra handen. På ömse sidor om tronen, längs den nedåt gående, gråa trappan

synes en rad af gyllene lejon. Inskrift i guld längs dukens öfverkant:

VI[V]AT FERDINANDVS SAPIENTIA

Längs underkanten: **SAPIENTIA FERDINANDVS VIVAT**

Yttre sidan: Jehovah med svarta, hebreiska bokstäfver på guldgrund uti ett blått moln. Längs öfverkanten i guld inskriften: **DEO NOBIS IMPERIVM.**

Längs underkanten äfvenledes i guld inskriften:

SI DEVS PRO NOBIS QVI[S] CONTRA NOS

Kejsersligt. 1685 års inventarium uppgifver, att den nedre inskriften på insidan är:

PIVS FERDINANDVS VIVAT.

Nr 243. IV: 19; I. 1685. K. St. N. 26.

Standar af röd dammast, e. d. Yttre sidan är lik föregående standars yttre sida, men har omväxlande blåa och gula fransar.

Inre sidan: En oval ram i hvitt och silfver, upptill, nedtill och på sidorna försedd med smärre ringar, fästa vid en fyrkantig fot. Inom den ovala ramen synes en åt vänster vänd, knäböjande man, i gyllene rustning, med händerna upplyfta till bön och ansiktet riktadt mot ett blått moln i öfre, vänstra kanten af ringen. Ur molnet skjuter mot mannen en gyllene blix. Längs dukens öfre kant i guld inskriften:

VIVAT FERDINANDVS PIVS

Längs underkanten:

PIETAS AD OMNIA VTILIS.

Kejsersligt.

Nr 244. (XII: 22; I. 1685. K. St. N. 127).

Standar af röd dammast, e. d. Yttre sidan är lik föregående standars yttre sida. Duken är omgifven af röda fransar.

Inre sidan: En gyllene, dubbelörn med en sluten gyllene krona på hvarje hufvud, spira i högra och svärd

i vänstra klon. Ingen ram kring örnen. Öfver bilden längs standarets öfverkant inskriften:

FERDINANDVS AVS . . . VS

Längs underkanten:

SVB HOC SIGNO VI . . .

Kejsertligt. Standaren Nr 242—244 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 245. (II: 91; I. 1685. K. St. N. 194).

Standar af blekröd dammast, d. d., öfversålladt med vertikala silfverlågor samt omgifvet af hvita fransar. Inre sidan: En cirkelformig ring i hvitt och silfver med inskrift:

NOLITE ME T[AN]GERE.

Innanför ringen ett liggande piggsvin, vändt åt vänster. Uppifrån sträckas från höger och vänster ned mot detta två händer, den högra med röd, den vänstra med grön ärm.

Yttre sidan: En svart dubbelörn med gyllene ben. Öfver densamma en gemensam kejsarkrona i guld. Örnen har på bröstet Österrikes vapensköld.

Kejsertligt.

Nr 246, 247. I. 1685. K. St. N. 15 och 16).

Standar af röd dammast, två. »Starfuote, der på waret en swart Örn».

Nr 248. (IV: 42; I. 1685. K. St. N. 168).

Standar af lifvärgad dammast, e. d., med röda fransar. Röd stång.

Inre sidan: **G W C** i silfver under en kurfurstehatt, med rödt foder och silfverbräm.

Yttre sidan: **F III** i silfver under en gyllene kejsarkrona.

Brandenburgskt. Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640).

Nr 249, 250. (IV: 41 o. IV: 45; I. 1685. K. St. N. 169 & 170).

Standar, två, lika med föregående.

Brandenburgska. Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640). Hafva antagligen tillhört samma regemente som det föregående.

Nr 251. (IV: 46; I. 1685. K. St. N. 48).

Standar af liffärgad dammast, e. d., omgifvet af fransar af samma färg. Röd stång.

Inre sidan: **F III** i silfver under en gyllene kejsarkrona.

Yttre sidan: **G W C** i silfver under en kurfurstehatt.

Brandenburgskt. Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640).

Nr 252. (IV: 44; I. 1685. K. St. N. 60).

Standar, likt föregående.

Brandenburgskt. Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640). Har antagligen tillhört samma regemente som det föregående.

Nr 253. (XII: 8).

Standar af röd dammast, omgifvet af röda fransar. Röd stång.

Inre sidan: **F III** i silfver under en gyllene kejsarkrona.

Yttre sidan: **G W C** i silfver under en kurfurstehatt.

Brandenburgskt. Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640).

Nr 254. (X: 31).

Standar af svagt ljusröd (urblekt?) dammast med röda och hvita fransar. Grön stång.

Inre sidan: **F III** i silfver under en gyllene kejsarkrona.

Yttre sidan: **G W C** i silfver under en kurfurstehatt.

Brandenburgskt. Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640).

Nr 255. (X: 12).

Standar af röd dammast. Grå stång.

Inre sidan: **F III** i silfver under en gyllene kejsarkrona.

Yttre sidan: **G W C** i silfver under en kurfurstehatt.

Brandenburgskt. Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640).

Nr 256. (L. R.: 12).

Standar af röd atlas. Däruti två korslagda palm-

qvistar och mellan dem **F W C** under en kurfurstekrona. Därunder är en sluten lagerkrans, större än palmkransen, och uti denna en från höger, ur ett moln kommande arm med ett uppåt riktadt svärd, på hvars klinga man ser en liten krans. Alla bilderna utförda i silfver. Mellan kransarne inskriften:

HAUD FRUSTRA IN LACESSESTEM.

Brandenburgskt. Friedrich Wilhelm Churfürst (1640—1688). Eröfradt på Rügen den 8 januari 1678.

Nr 257. (L. R.: 12).

Standar, likt föregående.

Brandenburgskt. Friedrich Wilhelm Churfürst (1640—1688). Eröfradt på Rügen den 8 januari 1678. Har antagligen tillhört samma regemente som det föregående. Trasigt.

Nr 258. (L. R.: 2).

Standar af röd dammast, omgifvet af gyllene och röda silkesfransar. Från stängen utgå tre breda, horisontala flammor af rödbrun färg, hvilka sträcka sig nästan öfver hela duken och äro kantade med guld. På hvarje flamma äro tre vapensköldar, nämligen:

På öfversta flamman: Brandenburgs, Magdeburgs och Cleves vapen.

På mellersta flamman: Preussens; en blå sköld med en gyllene spira uti (tecken af värdigheten af kurfurste och »Erz-kämmerer» i romerska riket); samt Cassubens vapen.

På understa flamman: Halberstadts och Mindens vapen samt en röd sköld med ett hvitt Andreaskors.

Den preussiska och den kurfurstliga skölden hafva öfver sig furstekronor. De öfriga sköldarne äro ej krönta.

Utanför flammorna synas vid dukens fria, vertikala kant två hjälmar, den öfre prydd med en hvit pelikan, den andra med ett gult griphufvud med svarta vingar

Brandenburgskt. Friedrich Wilhelm (1640—1688).

Nr 259. (L. R.: 5).

Standar, likt föregående, med undantag af tredje vapnet i understa flamman, hvilket framställer ett ankarkors i silfver på rödt fält (Kamins vapen). Dessutom i stället för hjälmarne upptill en pelikan och nedtill en vildman.

Brandenburgskt. Friedrich Wilhelm (1640—1688).

Nr 260. (L. R.: 3).

Standar, likt föregående, men har äfven i öfre, fria hörnet en vildman, i stället för pelikanen. Vidare äro vapnen:

På öfversta flamman: Brandenburgs, Cassubens och Cleves vapen.

På mellersta flamman: Preussens vapen: kurfursteskölden: Bergs vapen.

På understa flamman: Stettins, Pommerns och Hohenzollerns vapen.

Brandenburgskt. Friedrich Wilhelm (1640—1688).

Nr 261. (L. R.: 4).

Standar, likt föregående, men har vid dukens fria, vertikala sida i stället för vildmän, gripar, uppresta, vända åt höger och med svärd i framtassarne. Den öfre gripen är svart, den undre gul. Vapnen äro:

På öfversta flamman: Brandenburgs, Cleves och Pommerns vapen. (Uti Pommerns vapen är gripen vänd åt vänster.)

På mellersta flamman: Preussens vapen: kurfursteskölden: Crossens vapen.

På understa flamman: Marks, Ravensbergs och Ruppins vapen.

Brandenburgskt. Friedrich Wilhelm (1640—1688).

Nr 262. (L. R.: 6).

Standar, likt föregående, med undantag af att uti Pommerns vapensköld gripen är vänd åt höger. Vid dukens fria, vertikala sida vildmän i stället för gripar.

Brandenburgskt. Friedrich Wilhelm (1640—1688). Standaren Nr 258—262 äro eröfrade på Rügen d. 8 januari 1678 och stamma

förmodligen från öfverste Hülsens regemente. Angående lifstandaret till dem se Nr 23 (sid. 12).

Nr 263. (XII: 11; I. 1685. K. St. N. 23).

Standar af röd dammast, d. d. Däruti på en grön mark ett upprest, gyllene lejon, som öfver bröstet har hängande en sköld med kurfurstendömet Sachsens vapen. Öfver lejonet i guld inskriften:

FIDE SED CUI VIDE

Sachsiskt. På Hoffmans målning saknas ordet cui.

Nr 264. (XII: 4; I. 1685. K. St. N. 61).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af svarta, tunna fransar. På duken ett på en grön mark sittande, åt vänster vändt, gyllene lejon, som har höjt vänstra tassan för att värja sig mot de pilar, som afskjutits mot detsamma. Pilarne, af hvilka 4 ligga på marken, och 3 flyga kring lejonet, äro målade i guld och deras styrfjädrar med blå färg. Längs standarets öfverkant i guld inskriften:

SESE TERRORE TVETV[R].

Standaret har, att döma af karakteren, sannolikt tillhört samma regemente som det föregående, och torde sålunda vara *sachsiskt*.

Nr 265. (XII: 7; I. 1685. K. St. N. 93).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af röda och svarta silkesfransar. På duken ett gyllene lejon, vändt åt vänster, hvilket står uppå en på magen liggande man, klädd i blå rock och grå hatt, och som i högra handen håller ett spjut. Längs standarets öfre kant inskriften:

IRE SVPER SATIS EST.

Standaret har, att döma af karakteren, sannolikt tillhört samma regemente som Nr 263, och torde sålunda vara *sachsiskt*.

Nr 266. (X: 6; I. 1685. K. St. N. 27).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af röda och hvita silkesfransar. Midt på duken en lagerkrans,

hopknuten upptill. Inuti densamma ett åt höger vändt lejon, som tyglas af en från vänster ur ett moln kommande arm. Inskrift längs dukens öfre kant:

**DIES ET INGE
NIUM**

Allt utfördt i hvitt och silfver.

Nr 267. (XII: 5; I. 1685. K. St. N. 39).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af röda och gula silkesfransar.

Inre sidan: En gyllene, tätt flätad lagerkrans, på sidorna samt upptill och nedtill sammanhållen af gyllene rosor, af hvilka de på sidorna hafva utåt sväfvande, gyllene band. Inuti kransen ett landskap med ett mörkt moln på högra sidan och ett grönt träd på den vänstra. Längs standarets öfre kant i guld inskriften:

POST NVBILA PHOEBVS.

Längs underkanten:

16 32.

Yttre sidan: En mycket gles, oval lagerkrans, hvaruti synes ett **V** med ett däruti stående **F**, under en öppen krona, allt i guld. Ofvanför kronan en från vänster, ur ett blått moln kommande blå, väpnad arm med ett uppåt riktadt svärd. Längs standarets öfre kant i guld inskriften:

REVENGE

Längs underkanten:

16 32.

Nr 268. (X: 16; I. 1685. K. St. N. 57).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af röda och gula fransar.

Inre sidan: En oval lagerkrans, hvaruti synes ett **V** med ett däruti stående **F** under en öppen krona, allt i guld. Längs standarets öfverkant i guld inskriften:

IN NOMINE DOMINI.

Yttre sidan: En rund, gyllene lagerkrans, uti hvilken man ser Hercules vänd åt höger med en gyllene klubba, som han håller med båda händerna upplagd på den högra axeln. Framför honom en hydra med fyra hufvuden. Hercules och hydran äro utförda i hvit färg. Inskrift i guld längs dukens öfverkant:

CONTUNDAM EOS.

1685 års inventarium uppgifver, att insidan nedtill varit försedd med årtalet 1632.

Nr 269. (IV: 25: 1. 1685. K. St. N. 178).

Standar af röd dammast, d. d., med omväxlande röda och gula silkesfransar längs dukens fria sidor.

Inre sidan: En gyllene, slutet lagerkrans och inom denna ett gyllene **G** under en öppen, gyllene krona. Öfver kronan i guld inskriften:

Es ist kein Glück zu ieder Zeit

Wan Gott nicht selbst ist mit im freit

Längs dukens undre sida i guld årtalet

16 34.

Yttre sidan: St Göran med gyllene hjälm och bröstpansar, grön underrock och röda benkläder, ridande åt vänster på en hvit, galopperande häst, vars hufvud är prydt med höga, gröna fjädrar. Bakom ryttaren ett fladdrande rödt skärp. Han håller i högra handen en gyllene lans, med hvilken han genomstinger hufvudet på en under hästen liggande drake, som ringlar sin stjärt om hästens högra bakben. Inskrift i guld längs dukens öfre kant:

SINE DEO NVLLA FORTVNA.

Nr 270. (X: 10: 1. 1685. K. St. N. 118).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af skiftevis röda och hvita fransar.

Inre sidan: Midt på densamma ett malteserkors i silfver. Längs standarets öfverkant i guld inskriften:

JESVS MARIA

Längs underkanten inskriften:

SIS MECVM IN VIA

Yttre sidan: En tätt flätad, grön lagerkrans, upptill och nedtill samt på sidorna hophållen af gyllene rosor. Inuti kransen en två gånger delad vapensköld med öfversta fältet rödt, det mellersta i guld och det nedersta i silfver. Vapnet är prydt med en konungakrona, hvilken, likasom det skölden omgifvande ornamentet är utförd i guld. I hvardera af dukens hörn en af siffrorna i årtalet 1644, i guld.

1685 års inventarium uppgifver, att årtalet på yttre sidan varit 1634.

Nr 271. (IV: 74).

Standar af röd dammast, omgifvet rundt omkring af en bård med hvita blomsterornament, hvilken bård själf, utåt och inåt, är kantad med en smal guldrand. Utanför bården kring de fria sidorna röda och gyllene fransar.

Inre sidan: Madonnan stående på en grön mark och klädd i röd klädning och bla, gulfodrad mantel. Hon bär på högra armen Jesusbarnet, som smeker henne. Såväl Maria som barnet hafva hvita glorior. Öfver Maria är ett hvitt språkband utan inskrift, hvilket's ändar sluta i hvita moln.

Yttre sidan: Kristus med gyllene gloria kring hufvudet, hängande på ett brunt kors. Vid korsets fot en hvit dödskalle. Öfver korset inskriften **INRI** i svart färg. Däröfver åter ett hvitt språkband utan inskrift.

Nr 272. (XII: 23).

Standar af röd dammast, omgifvet af fransar i hvitt och silfver.

Inre sidan: En oval, gyllene strålskrans och under densamma konturerna af en måne. Hvad som funnits inuti strålskransen (en madonna?), synes ej mera.

Yttre sidan: I gyllene bokstäfver, målade horisontelt öfver dukens midt, inskriften:

HOC SIGNO VINCES

Nr 273. (IV: 26; I. 1685. K. St. N. 124).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af gyllene och röda silkesfransar.

Inre sidan: En oval, gyllene, ornerad ram, från hvars hörn utgå gyllene band och tofsar. Inuti densamma Madonnan, omgifven af gula och blå moln och staende på en gyllene nymåne. Hon är klädd i röd klädning och blå mantel och har på hufvudet en öppen, gyllene krona. På vänstra armen håller hon Jesusbarnet och har i vänstra handen en gyllene spira. Längs standarets öfre kant inskriften:

S MARIA

Längs underkanten:

ORA PRO NOBIS.

Yttre sidan: En tätt flätad, gyllene lagerkrans, hop-hållen upptill, nedtill och på sidorna af gyllene rosor. Från de båda förra rosorna fladdra åt sidorna gyllene band. Inskrift i guld inuti kransen:

FAIS BIEN

ET NE CRAINS

RIEN

Spanskt? Jämför följande.

Nr 274. (IV: 20; I. 1685. K. St. N. 233.)

Standar af röd dammast, e. d., omgifvet af röda och gula silkesfransar.

Inre sidan: (»Mitt på är målat en karl, som sijn uth som en Biskop»). Sankt Jakob i röd klädning och grön kappa, stående på en grön mark. Han har på hufvudet en svart hatt, prydd med trenne gyllene musslor, håller högra handen på bröstet och uti vänstra handen, snedt

förbi lifvet, en gyllene staf. Inskrift till vänster om och i höjd med hufvudet:

S JACQUES,
SOYES
POVR,
NOVS,

Yttre sidan: Blind.

Spanskt? Standaret har antagligen tillhört samma regemente som Nr 273.

Nr 275. (IV: 47).

Standar, likt föregående, men har på inre sidan S:t Görän, klädd i rustning med röd, fladdrande mantel och ridande åt höger på en vit, galopperande häst. Han håller i vänstra handen en gyllene lans, med hvilken han genomborrar munnen på en under hästen liggande, grön drake. Inskrift i dukens öfre vänstra hörn:

S GORGES
AEDES
NOVS

Spanskt? Standaret har antagligen tillhört samma regemente som Nr 273.

Nr 276. (IV: 27; I. 1685. K. St. N. 70).

Standar rödt, d. d., omgifvet af gyllene och röda silkesfransar.

Inre sidan: En fyrkantig, ornerad, gyllene ram. Inuti densamma ett landskap och däruti S:t Görän på en åt höger galopperande, vit häst. S:t Görän, som har röd, fladdrande mantel och hjälm med röda plymer, genomstinger med ett i båda händerna fördt, gyllene spjut en på marken liggande, gyllene drake.

Yttre sidan: En krans af gyllene vinlöf och inuti densamma i guld inskriften:

SIT DEVS
PRO NOBIS
QVIS CONTRA
NOS

Nr 277. (IV: 70).

Standar af röd dammast, öfversålladt med sma hvita qvistar och omgifvet af hvita fransar. Däruti S:t Göran, klädd i vit rustning och hjälm med gyllene och hvita fjädrar samt med sköld på vänstra armen, ridande åt vänster på en vit, galopperande häst. Ut i högra handen för han en lans, med hvilken han genomborrar munnen på en under hästen liggande vit drake.

Nr 278. (IV: 78; I. 1685. K. St. N. 36).

Standar af liffärgad dammast, d. d., öfversålladt med horisontela, gyllene lågor, riktade åt höger, och omgifvet af röda och svarta fransar. På duken S:t Göran, klädd i blå rustning och röd fladdrande mantel, ridande åt vänster på en vit, galopperande häst. Han håller med båda händer en brun lans, hvarmed han genomstinger en under hästen på en grön mark liggande, grön drake, vänd åt höger, men med hufvudet riktadt åt vänster. Under bilden spår af inskrift i guld.

Nr 279. (IV: 37; I. 1685. K. St. N. 50).

Standar, d. d., likt föregående, men bilden därpå utgöres af ett bord med cylinderformig fot och rund skifva, betäckt med röd duk. På detta ligger ett blotadt svärd, från hvilket gröna lagerblad utväxa. På klingan sitta en brun och en vit fågel, vända åt höger. Bordet står på en grön mark, hvarunder synes spår af inskrift:

Man...

Nr 280. IV: 38; I. 1685. K. St. N. 25).

Standar, d. d., likt föregående, men bilden därpå utgöres af en uppå en grön mark stående, blå glob med brun fot. Från dukens öfre, vänstra hörn kommer ur ett hvitt moln en arm med röd staf. På globen ett stort glas, som af stafven sönderslås, så att dess öfre del faller ned. Längs dukens underkant inskriften:

Den gluf ist gläsern...

So bricht es lecht dein geluch...

Nr 281. (IV: 57; I. 1685. K. St. N. 200).

Standar, likt föregående, men bilden därpå utgöres af ett i öfre hörnet, närmast stängen befintligt, blått moln, hvarur framsträckes en gul arm, öfversållad med vindruvveblad och hållande i handen en kort, blå staf, hvarvid är fäst en våg med blåa armar och gyllene skålar. Därunder en grön mark och under denna spår af en på två rader ordnad, numera utplånad inskrift i guld:

Ein...

Standaren Nr 278—281 hafva antagligen tillhört samma regemente. Dit torde äfven hört standaret Nr 300.

Nr 282. (XII: 6; I. 1685. K. St. N. 17).

Standar af röd dammast, omgifvet af fransar af guld och rödt silke.

Inre sidan: En oval, ornerad, gyllene ram och inuti densamma Fortuna, stående på ett blått, vingadt klot och hållande öfver hufvudet ett utspändt, hvitt segel med en röd rand i midten. Längs standarets underkant i guld inskriften:

D(VM?) FORTVNA·DABIT

Yttre sidan: Ram liksom på insidan och däruti S:t Franciscus, barhufvad, gråklädd, liggande på knä, vänd åt höger, med utbredda armar och ett gyllene radband vid bältet. Han ligger på en grön mark invid ett vattendrag, på hvars andra sida synes en skog. Bakom honom ännu en mänsklig figur med mössa på hufvudet. Öfver S:t Franciscus till höger en dufva, från hvilken utgå gyllene strålar till hans armar och fötter. Längs standarets underkant i guld inskriften:

S: FRANCISCVS

Nr 283. (IV: 24; I. 1685. K. St. N. 28).

Standar af röd dammast, d. d. Kring dukens fria sidor en smal silfverbård och därutanför fransar af guld och rödt silke.

Inre sidan: S:t Franciscus, klädd i brun munkkåpa

och med gyllene gloria, ligger, vänd till höger, på knä på en brun mark. Han utbreder båda armarne och synes läsa uti en framför honom på marken liggande, uppslagen bok. Uppe i öfre hörnet vid stängen ett hvitt moln och uti detta en bild af Kristus på korset.

Inskrift i guld längs dukens öfre kant:

S FRANCISCVS

Yttre sidan: En hvit dödskalle och framför denna två korslagda benknotor, liggande på en brungul mark. Till höger en hand med böjda fingrar och med tummen instucken mellan lång- och pek fingren, pekande uppåt. Ärmen är svart och försedd med hvit manschett. Längs dukens öfre kant i guld inskriften:

... **TOD FRIS MICH.**

Nr 284. (X: 52; I. 1685. K. St. N. 43).

Standar af liffärgad dammast, d. d., omgifvet af fransar i rödt och silfver. På duken i broderi en, på en åt vänster galopperande, brun häst ridande ryttare, klädd i rustning och med stormhatt på hufvudet samt med en fladdrande, blå fältbindel. Han håller uti vänstra handen framsträckt ett svärd. Inskrift i guldbroderi längs dukens öfre kant:

VIRESKIT VVLNERE VIRTVS

Nr 285. (IV: 77; I. 1685. K. St. N. 71).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af bruna fransar. På duken en upptill och nedtill med fladdrande band hopknuten lagerkrans. Inom denna en i rustning klädd man, gående åt vänster och bärande i högra handen ett kort, uppåt riktadt svärd och på vänstra armen en oval sköld. Mannen har på högra foten en vinge. Krans och bild äro utförda i hvitt och silfver. Enligt inventarium har standaret upptill varit försedt med inskriften:

FESTINALENTE.

Nr 286. (XII: 115).

Standar af röd atlas, kring de fria sidorna omgifvet af en smal guldkant och därutanför af röda och hvita fransar.

Inre sidan: I dukens öfre del en i röd mantel klädd man, hållande med vänstra handen invid vänstra benet en vapensklöd med, som det tyckes, Sachsens vapen. Under figuren, som står på ett grönt fält, är en uppslagen bok (?) Inskriften längs standarets öfre kant oläslig **NIC** ..., längs undre kanten:

CAR ELSSNEOUS

Yttre sidan: En qvinlig figur med röd dräkt och grön mantel, vänd åt höger. Inskriften längs dukens öfverkant oläslig. Längs undre kanten:

Finem**Nr 287.** (X: 19; I. 1685. K. St. N. 99).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af svarta och hvita(?) fransar. Midt på duken en grön, tätt flätad lagerkrans, upptill och nedtill samt på sidorna hophållen af hvita rosor. Inuti kransen tvenne figurer, af hvilka den högra, vänd åt vänster och barbent, är klädd i blå rock med gyllene bälte och svärd samt bruna stöflar och håller med båda armarna upplyft öfver hufvudet en slägga. Den vänstra figuren, som äfven är barbent och går undan för den högra, är klädd i gul rock med gyllene bälte och svärd samt blåa stöflar, och håller med båda händerna upplyft en slägga. Med svarta bokstäfver längs dukens öfverkant inskriften:

DVRA CONTRA DVRA

Längs underkanten: **16 38**

Nr 288. (X: 5; I. 1685. K. St. N. 144).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af gyllene och röda silkesfransar. På duken en tätt flätad, grön lagerkrans, hopknuten upptill och nedtill samt på sidorna af gyllene rosor. Inuti kransen ett blatt haf; i bakgrun-

den till höger ett skepp, till vänster en hvalfisk. I förgrunden uppskjuter en klippa, på hvilken synas tvenne med svärd beväpnade och med hvarandra stridande, nakna figurer, af hvilka den till höger håller på att nedstörta. Inskrift i guld längs dukens öfre kant:

Feindschliche Vulnichkeit (?)

Bringt Beide ganht und herseleit

Jämför Hvita standar Nr 35 (sid. 17).

Nr 289. (X: 23; I. 1685. K. St. N. 100).

Standar, rödt, d. d., omgifvet af skiftevis röda och hvita fransar. På duken är målad en gyllene vagn, dragen åt höger af tvenne hvita hästar. På vagnen har baklänges störtat omkull en gyllene figur, som sträcker armen bakåt öfver hufvudet. Längs dukens öfre kant i midten ett gyllene band, i hvilket man ser ett svart kors samt spjutet och isopstafven, nedstuckna i jorden. Till höger om detta ett rakt, gyllene språkband, uti hvilket med svart färg inskriften:

Furcht Gott

På andra sidan om bandet med korset äfvenledes ett rakt, gyllene band med inskriften:

Ehre den Kai...

Standaret påminner om Nr 7 (sid. 9).

Nr 290. (X: 24; I. 1685. K. St. N. 150).

Standar, rödt, e. d., omgifvet af skiftevis röda och hvita fransar. Midt på duken synes en hvit fisk, vänd åt höger med gyllene fenor och stjärt. Ofvanom fisken längs standarets öfverkant ett gyllene kors på en fotställning, omgifvet till höger af en lans och till vänster af en gren af törne. På ömse sidor om korset tvenne raka, gyllene språkband. I det högra af dessa med svart färg inskriften:

Furcht Gott

I det vänstra:

Ehre den K...

Standaret har antagligen tillhört samma regemente som föregående standar.

Nr 291. (VII: 13).

Standar af röd dammast, rundtom omgifvet af en smal guldrand samt kring de fria sidorna af ljusröda fransar.

På inre sidan kan ej längre något föremål urskiljas. På yttre sidan synes en naken, liggande figur med små svarta vingar.

Standaret trasigt.

Nr 292. (IV: 43).

Standar af liffärgad dammast, omgifvet af fransar i samma färg. På duken en lagerkrans, upptill och nedtill hopknuten. Inuti densamma från höger en arm, som i handen håller ett uppåt riktadt svärd. Inskrift längs dukens öfre kant:

**FORTITER R[ESI]
STENDVM.**

Allt utfördt i (svartnadt) silfver.

Nr 293. (XII: 2; I. 1685. K. St. N. 129).

Standar af röd atlas, d. d., rundtomkring försedt med en hård af tunna ornament i blått och guld samt omgifvet kring de fria sidorna af silfver, gyllene och röda silkesfransar. På duken en grön, sluten, tät flätad lagerkrans med guldkantade blad, sammanhållen upptill och nedtill af en ros och på sidorna med gyllene band. Inuti kransen en från vänster ur ett hvitt moln kommande, väpnad arm med ett uppåt, åt höger riktadt svärd. Öfver kransen i guld inskriften:

MON TOVR. VIENDRA.

Allt utfördt i broderi.

Nr 294. (IV: 49).

Standar af urblekt röd dammast, omgifvet af röda fransar. Däruti är målad en grön lagerkrans med röda bär och uti denna en gyllene hjälm, vänd åt vänster samt prydd med en grön fjäder. Till vänster om hjälmen gyllene bin flygande mot och delvis inträngande genom vi-

siret. Under hjälmen inom kransen, ett hvitt språkband och på detta med svarta bokstäfver inskriften:

SUNT RERUM VICES

Kallas uti 1685 års inventarium brandgult.

Nr 295. (X: 42: I. 1685. K. St. N. 9).

Standar af röd dammast, e. d., öfversålladt med horisontela lågor i silfver. Midt på duken är målad en lagerkrans i silfver. Inuti denna en från vänster ur ett hvitt moln kommande pistol, därur ett skott aflossas och träffar ett invid kransens nedre, högra del, på rygg lig-gande, rödt lejon. Längs dukens öfverkant en oläslig inskrift:

... denat zu ...

Nr 296. (VII: 11).

Standar, rödt, hvilket uti öfre hörnet vid stängen har en gyllene konungakrona, ställd på sned.

Mycket trasigt.

Nr 297. (IV: 60: I. 1685. K. St. N. 122).

Standar af röd dammast, d. d., öfversålladt med horisontela, gyllene flammor, riktade åt vänster. Längs dukens nedre, horisontela sida är målad en hvit mark, hvarpå står en hvit och svart pyramidformig minnesvård, upptill prydd med en öppen, gyllene krona. Ofvanför våarden ett hvitt moln, utur hvilket framgå gyllene blixtar, som gå förbi kronan. På ömse sidor om våarden i guld inskriften:

AD HVC | STAT

Nr 298. (III: 8).

Standar, lifvärgadt. Däruti ett blått riksäpple och bakom detta till höger en gyllene spira och till vänster ett svärd, lagda i kors. Äpplet hvilat på ett gyllene underlag, lik en kalkföt. Uppe i öfre hörnet vid stängen ett gyllene, grekiskt kors. Öfver det hela ett litet, rakt, gyllene språkband med svart inskrift:

Fröcht gott.

Nr 299. (XII: 78; I. 1685. K. St. N. 123).

Standar af lifffärgad dammast, d. d., rundt omkring omgifvet af en smal silfverkant. På duken en ornerad krans med inskrift:

PUBLICÆ SALVTI

Inuti kransen är broderad en pelikan, vänd åt vänster, med sina ungar uti ett rede. Till höger om pelikanen en trädstam, samtliga figurer, ornament och bokstäfver utförda i silfver.

Nr 300. (XII; 50).

Standar af lifffärgad dammast, öfversålladt med gyllene, horisontela flammor. Uti detsamma en grön mark och på denna en brun bikupa, kring hvilken svärma bin. Uppe i hörnet vid stängen ett blått moln, ur hvilket sträcker fram en svart arm, som med ett hvitt svärd anfaller bikupan. Under kupan spår af inskrift.

Standaret har antagligen tillhört samma regemente som standaren Nr 278—281 (sid. 77, 78).

Nr 301. (XII: 9; I. 1685. K. St. N. 75).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af röda silkesfransar. I öfre hörnet vid stängen ett blått moln, hvaruti synes ett englahufvud, som blåser på ett grönt träd, hvilket senare fyller nästan hela duken. Trädet, som sviktar öfver åt vänster, har öfver sig i guld inskriften:

FRINGOR. NON FRANGOR

Nr 302. (IV: 30; I. 1685. K. St. N. 188).

Standar af röd dammast, d. d., öfversålladt med horisontela, gyllene lagor, riktade åt vänster, och rundt de fria sidorna omgifvet af röda och hvita fransar. På duken ett grönt palnträd under ett blått moln. På ömse sidor, om palmen i guld inskriften:

NON ALITER.

Nr 303. (X: 21; I. 1685. K. St. N. 145).

Standar af röd dammast, e. d., rundt omkring omgifvet af en smal, gyllene bård och kring de fria sidorna af

röda och svarta fransar. På duken en tätt flätad, grön lagerkrans, genomträdad med en gyllene palmqvist. Från dukens nedre vänstra hörn sträcker emot palmqvisten en hand, kommande ur ett blått moln. Rundt bilden i midten i guld inskriften:

STET. QVOCVNQVE LOCO.

Nr 304. (XII: 18).

Standar af röd dammast. Däruti ett träd(?), ombundet med ett åt sidorna fladdrande silfverband. Bilden är omsluten af en fyrkantig silfverram med framskjutna tinnar. Uppe i öfre hörnet inom ramen en tvätungad, gyllene låga, riktad nedåt. Öfver ramen en öppen, gyllene krona. Rundt standarets ytterkant en ram med tinnar, liknande den förut beskrifna. I hörnen och på midten af hvar sida en gyllene stjärna.

Nr 305. (IV: 34).

Standar af röd dammast, omgifvet af röda och hvita fransar.

Inre sidan: En stor solros(?) med gröna blad och gyllene blomkorg, uppväxande ur en grön mark. I öfre hörnet vid stängen ett moln, från hvilket utgå gyllene strålar. Öfver blomman i guld inskriften:

SOL D...

Från bokstäfverna S och D utgår en pil, riktad åt vänster.

Yttre sidan: En ryttare, barbent och klädd i gyllene rock samt med fladdrande, grön mantel och med en gyllene mössa på hufvudet, rider åt höger på en vit, galopperande häst öfver två på marken liggande, barhufvade figurer i blåa kläder. Bredvid dem ligga två hvita turbaner och en sabel.

Nr 306. (XII: 77: I. 1685. K. St. N. 113).

Standar af liffärgad dammast, d. d., omgifvet af fransar

i obestämd färg. På duken en stor, gyllene sol med människo-ansikte. Längs standarets öfverkant i guld inskriften:

TOUTIOURS PARO...

Nr 307. (XII: 68).

Standar af liffärgad dammast. Däruti en tätt flätad, grön lagerkrans, på sidan sammanhållen af en gyllene ros. Mellan kransen och stängen en liten, gyllene stjärna. I dukens hörn blomsterornament.

Större delen af duken är borta, så att man ej kan se hvad som varit inuti kransen.

Nr 308. (X: 58; I. 1685. K. St. N. 261).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af skiftevis gyllene och blåa fransar. I dukens hörn och midt på hvarje sida gyllene ornament. Midt på duken i guld broderad inskriften:

·DVLCE·
·PRO PATRIA·
·MORI·

Nr 309. (XII: 1; I. 1685. K. St. N. 85).

Standar af röd dammast, d. d., med i guld broderad inskrift:

IN
ADVERSIS
CONSTANS
FIDVCIA

Nr 310. (II: 79; I. 1685. K. St. N. 80).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet med fransar af rödt silke och guld samt försedt med genombruten, förgylld spets. På duken är broderad en tätt flätad, grön lagerkrans, sammanhållen upptill, nedtill och på sidorna af röda rosor. Inuti densamma i guld broderad inskriften:

NON NATVS
SED CREATVS
REVIVISCO

»Der under står en liten Pelikan borderat i Eldzflamma». Enligt 1685 års inventarium är inskriften: Non natus sed renatus revivisco.

Nr 311. (I. 1685. K. St. N. 81).

Standar, likt föregående.

Nr 312. (II: 80; I. 1685. K. St. N. 102).

Standar, likt föregående, men med inskriften:

TANDEM
BONA CAUSA
TRIVMPHAT

Nr 313. (II: 81; I. 1685. K. St. N. 84).

Standar, likt föregående, men med inskriften:

REX
IVPITER
OMNIBVS
IDEM

Nr 314. (II: 82; I. 1685. K. St. N. 83).

Standar, likt föregående, men med inskriften:

PVGNA
PRO
PATRIA

Nr 315. (II: 83; I. 1685. K. St. N. 82).

Standar, likt föregående, men med inskrift:

IVSTITIAM
NON GLORIAM
QVERO

Nr 316. (II: 88; I. 1685. K. St. N. 101).

Standar, likt föregående, men med inskriften:

NON MIHI
SED DEO
GLORIAM

Standaren Nr 310—316 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 317. (IX: 40).

Standar af röd dammast, omgifvet af omväxlande

röda och hvita fransar. Öfver duken ett hvitt, burgundiskt kors.

Nr 318. (I: 79).

Standar, rödt. Däruti ett grönt, latinskt kors, gående ut till kanterna.

Nr 319. (VII: 67).

Standar, rödt. Större delen af duken är borta, dock synas invid stången spår af en tätt flätad, hvit lagerkrans.

Nr 320. (X: 37).

Standar af liffärgad dammast. Inuti detsamma en svart lagerkrans, i hvilken har varit måladt något föremål, som ej längre kan urskiljas. Utanför kransen längs standarets öfverkant inskriften:

CUR . . .

Nr 321. (XII: 64).

Standar af röd dammast. Däruti en hvit lagerkrans. Hvad, som funnits i denna, är obekant, då större delen af duken är borta. Utanför kransen hvita, horison-tela lägor.

Nr 322. (I. 1685. K. St. N. 230).

Standar af röd dammast, d. d., »En ring är målat och der uthi en flecht Örn med rött wapen i bröstet och hvit bielecke igenom, uthi hörnen har waret bokstäfr. men äro utlömte, på andra sijdan är all målningen borta».

Kejserligt.

Nr 323. (I. 1685. K. St. N. 58).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af »små swarta och röda frantzar, mitt på är ett grönt feldt, och der på ett blått klot, huar på står en trana med den ena foten, och medh den andra håller hon en steen, Bookstäfren sijnas intet .

Nr 324. (I. 1685. K. St. N. 31).

Standar af liffärgad dammast, d. d., »der på är målat ett blått moln, hvar uthur kommer en handh, hållandes i en pumpa som står på ett grönt feldt, Lijka på begge sidor, under har waret bokstäfr. men äro uthgångne».

Nr 325. (VII: 2.)

Standar, rödt, med röd frans. I midten en tunn, gyllene krans kring ett grönt dammastfält, af hvilket hälften är borta. Uppe i hörnet invid stângen spår af inskrift.

Mycket trasigt.

Nr 326. (VII: 21; I. 1685. K. St. N. 171).

Standar af röd dammast. Större delen af duken är borta, men man ser invid stângen tre gyllene blomsterornament.

Nr 327. (VII: 36).

Standar, rödt. Största delen af duken är borta, dock synes invid stângen spår af tre gråa flammor(?)

Nr 328, 329. (I. 1685. K. St. N. 67 och 68.)

Standar af röd dammast, d. d., omgifna af fransar af guld och rödt silke. Två stycken. Blinda.

Nr 330. (XII: 24).

Standar af röd dammast, omgifvet af röda och svarta fransar. Blindt.

Nr 331. (X. 28).

Standar af liffärgad dammast, omgifvet af röda, hvita och gula fransar. Blindt.

Nr 332. (X: 32).

Standar af röd dammast, omgifvet af röda, svarta och gyllene fransar. Blindt. I standarspetsen bokstäfverna E E F.

Nr 333. (II: 89; I. 1685. K. St. N. 125?).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af gyllene, gröna och hvita silkesfransar. Blindt.

Nr 334. (IV: 52; I. 1685. K. St. N. 38?).

Standar af röd dammast, omgifvet af blåa och gyllene fransar. Blindt.

Nr 335. (X: 22; I. 1685. K. St. N. 2).

Standar af röd dammast, d. d., omgifvet af röda och svarta fransar. Blindt. Uti den gyllene standarspetsen bokstäfverna E. F. I. M. F.

Nr 336. (I: 68).

Standar, rödt, rundt om omgifvet af röda fransar. Spetsen genombruten och däruti: C A R (?).

Mycket trasigt.

Nr 337, 338. (IV: 28; I: 49).

Standar, två röda, af dammast, omgifna af röda fransar. Blinda.

Vid standaret IV: 28 har varit fäst en lapp med anteckning.

Nr 339. (VII: 3).

Standar af röd dammast, omgifvet af röda fransar. Blindt.

Nr 340, 341. (XII: 88).

Standar, två röda, af dammast, omgifna af ljusröda fransar. Blinda.

Ytterst trasiga.

Nr 342. (X: 50).

Standar af röd dammast, omgifvet af blekröda fransar. Blindt.

Nr 343. (IV: 63).

Standar, rödt. Blindt.

Nr 344—356. (VII: 12, 13, 20, 23, 30, 31, 33, 39, 42, 46, 59; XII: 58, 93; I. 1685. K. St. N. 13, 186, 187, 192, 215, 220, 229, 236, 237).

Standar, röda, rester af tretton stycken.

VI. Svarta Standar.

Nr 357. (VII: 1).

Standar af svart dammast, omgifvet af skiftevis svarta och gula fransar.

Inre sidan: F III i guld och däröfver en öppen, gyllene krona. Därutomkring ett gyllene språkband, hvaruti med svarta bokstäfver inskriften:

PRO CÆSARE VINCES . . .

Yttre sidan: Madonnan, stående på en gyllene nymåne och klädd i röd klädning och blå mantel samt med en öppen, gyllene krona på hufvudet. Hon håller i högra handen en gyllene spira och på vänstra armen Jesusbarnet i hvit dräkt och med gyllene gloria kring hufvudet. Hon omgifves af ett språkband, likt det på motsatta sidan, men med inskrift i svarta bokstäfver:

S MARIA ORA PRO NOBIS

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 358. (IV: 51; I. 1685. K. St. N. 206).

Standar af svart dammast, omgifvet af svarta silkesfransar. Duken är öfversållad med uppåt riktade silfverflammar.

Inre sidan: F III i silfver under en kunglig silfverkrona.

Yttre sidan: Spår af en målad dubbelörn i silfver under en gemensam, slutet silfverkrona. Örnen håller sin vänstra klo ett uppåt riktadt svärd i silfver, högra klon borta.

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 359. (IV: 100).

Standar af svart dammast, omgifvet af svarta fransar.

Inre sidan: En gyllene komet i ovalt, blått fält.

Yttre sidan: **F III** i guld under en gyllene kejsarkrona med två fladdrande guldband.

Standarspetsen genombruten och däruti **F III**.

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 360. (IV: 101).

Standar af svart dammast, omgifvet af svarta fransar längs dukens horisontela sidor.

Inre sidan: Tvenne snedt uppifrån höger ur hvar sitt blåa moln kommande händer, som omfatta hvar sin gul bägare och därur hålla vatten öfver en röd och gul eld.

Yttre sidan: **F III** i guld under en gyllene konungakrona med två fladdrande guldband.

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 361. (IV: 98).

Standar af svart dammast.

Inre sidan: En gul oxe, vänd åt höger. Under dess hufvud spår af ett landskap.

Yttre sidan: I guld inskriften: **F III** under en gyllene konungakrona med tvenne fladdrande guldband.

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657). Standaren Nr 359—361 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 362. (XII: 61: I. 1685. K. St. N. 126).

Standar, d. d., (»swart och grön gyllenduukz Estandar») med 12 vågiga, snala, horisontela, gulaktiga ränder. Den svarta duken är öfverströdd med en mängd mycket små, horisontela, gyllene qvistar och de gula ränderna med en mängd små, gyllene, vertikala streck.

Inre sidan: **F III** i guld.

Yttre sidan: En klufven sköld. I högra hälften två gyllene stjärnor och mellan dem ett fyrkantigt, gyllene föremål i blått fält. I vänstra hälften två horisontela silfverbal-

kar i ett fält af samma färg som standarets duk. Skölden är försedd med en blå hjärtsköld, hvaruti synes ett upprest, åt höger gående, gyllene lejon med uppåt riktadt svärd i högra tassan. Öfver den större vapenskölden är en öppen, gyllene krona. Under skölden en från höger kommande harnesklädd silfverarm, som håller ett uppåt riktadt svärd. Emellan vapenskölden och svärdet i guld inskriften:

AGIMVR

Nr 363. (XII: 94; I. 1685. K. St. N. 96).

Standar, liknande föregående, men har på inre sidan omkring namnchiffret en lagerkrans i silfver.

Yttre sidan: Inuti kransen en åt höger vänd pelikan med sina ungar i ett rede. Allt i hvitt och silfver. Längs dukens öfre kant i guld inskriften:

... t *feinem pilla* ...

Längs underkanten:

... *glüfcen thüt*.

Standaren Nr 362 och 363 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 364. (XII: 62; K. St. N. 115).

Standar af svart atlas, d. d., omgifvet af en smal guldkant samt svarta fransar, blandade med guld. Duken är öfversållad med gyllene flammor.

Inre sidan: En grön mark, på hvilken tvenne ryttare i förgyllda rustningar rida mot hvarandra i galopp. Den högra ryttaren, som har grön lifrock och hjälm med röd fjäderbuske, har på högra armen en gyllene sköld och däruti en svart, klufven örn. Med lansens anfaller han den andra ryttaren, som af stöten tappar sin lans och sköld. Denne ryttare har röd klädning och hvit fjäderbuske. Den segrande ryttaren har hvit och den besegrade brun häst. Längs standarets underkant i guld inskriften:

HONESTVM PRO PATRIA MORI

Yttre sidan: Kurfurstendömet Kölns vapen, med den skillnad, att i 2. fältet blifvit insatt högra rutan i erkebiskopsdömet Triers vapen. Det gamla 2. fältet (hvit häst i rödt fält) har i stället blifvit nedflyttadt som tredje fält, så att de undre fälten äro tre. Vapenskölden är belagd med hertigdömet Bayerns vapen som hjärtsköld. Bakom den stora skölden, som upptill är prydd med en kurfursthatt, synes till höger en biskopsstaf och till vänster ett svärd. Rundt vapnet är en liten, fin lagerkrans i guld och grönt och däromkring i guld en cirkelformigt ordnad inskrift:

**ARCHIEPISCOP ELECTOR COLONIENSIS : EPISCOPVS
PADERBORNENSIS FERDINADVS**

Till höger om vapnet S:t Petrus med lilasfärgad mantel och grön klädning, hållande uti vänstra handen tvenne gyllene nycklar.

Under honom i guld inskriften:

**S. PETRE
O. P N**

Till vänster om vapnet S:t Liborius, klädd uti vit skjorta, röd, grönfördrad mantel, gyllene biskopsmössa samt en gyllene biskopsstaf i vänstra handen. Under honom i guld inskriften:

**S. LIBORI.
O. P N**

Kurfurstendömet Köln. Erkebiskop Ferdinand af Bayern (1612—1650).

Nr 365. (IV: 48; I. 1685. K. St. N. 204).

Standar af svart dammast, d. d., omgifvet af svarta och hvita silkesfransar. I dukens hörn samt på midten af de vertikala sidorna hvita ornament.

Inre sidan: Midt på duken en klufven vapensköld, högra hälften är tre gånger delad, 1. fältet svart, 2. i silfver och öfver båda dessa fält tvenne korslagda, röda svärd, 3. stålhattar i blått fält, ordnade i 3 rader,

4. fältet svart. Vänstra hälften af skölden är 4 gånger delad. Öfversta fältet stålhattar i blått fält, ordnade i 3 rader, 2. fältet svart, 3. fältet silfver samt öfver 2. och 3. fälten tvenne korslagda, röda svärd, 4. fältet en gyllene stjärna på svart botten, 5. fältet gyllene. 4. och 5. fälten äro försedda med en gyllene post. Den stora vapenskölden är midt på belagd med en hjärtsköld, hvaruti synes en blå, mensklig figur i silfverfält. Längs dukens öfverkant i hvit färg inskriften:

Mitt Freiden Dran

Längs underkanten:

Mitt Gluck Darvon.

Yttre sidan: Madonnan, stående på en nymåne med öppen krona på hufvudet, spira i högra handen samt på vänstra armen Jesusbarnet. Rundt madonnan en aureola. Längs dukens öfverkant inskriften:

PAR ARME VERTVS ET AMOUR JE FAIR[AY?] MES JOUR[S]

Allt utfördt i hvitt och silfver.

Vapnet liknar greff. ätten *Pappenheims*, med den skillnad, att standarets vapensköld har tre fält mera än detta (det 4. på högra sidan, samt det 4. och 5. på vänstra sidan). Då det denna tid var vanligt, att vapensköldar »förbättrades» (försågos med nya fält), är vapnet måhända fältmarskalken Gottfried Heinrich von Pappenheims.

Nr 366. (XII: 72; I. 1685. K. St. N. 216).

Standar af svart dammast, d. d., rundt omkring omgifvet af en smal guldrand och kring de fria sidorna af röda, guldblandade fransar. Duken är öfversållad med gyllene, horisontela flammor, riktade åt vänster.

Inre sidan: En på ett med gyllene vingar försedt blått klot stående, naken Fortuna, hvilken med båda händerna håller öfver sig ett gyllene segel. Från hvardera af dukens hörn springer snedt inåt i riktning mot midten en stor, mångdelad flamma. Längs öfverkanten i guld inskriften:

MIT GLUCK DARAN VND FREVDEN DAR...

Yttre sidan: En målad vapensköld, uti hvilken synes en liten, krönt örn, sittande på ett grönt fält. Skölden är korsad af ett svärd och en gyllene spira, samt har öfver sig en öppen, gyllene krona med ett därpå liggande blått riksäpple. Inskrift i guld längs standarets öfre kant:

VENERANDVM ET VEREND...

Nr 367. (X: 57; I. 1685. K. St. N. 130).

Standar af svart dammast, d. d., omgifvet af fransar af guld och svart silke.

Inre sidan: En oval, gyllene lagerkrans, upptill och nedtill hopknuten. Däruti S:t Bonifacius i gyllene kåpa och hvit mess-skjorta, gyllene biskopsmitra på hufvudet och gyllene gloria. Han för i högra handen en gyllene biskopsstaf och i den vänstra ett uppåt riktadt svärd, på hvars klinga sitter uppträdt ett fyrkantigt, rött föremål (en bok?). Längs dukens öfverkant i guld inskriften:

S. BONIFACIVS

Längs underkanten: 16 31.

Yttre sidan: Krans såsom på insidan. Uti kransen en riddare i gyllene rustning, hjälm med röd plym på hufvudet och gyllene gloria samt röd mantel. Han håller uti den högra handen en gyllene fana, i hvars öfversta del möjligen en dubbelörn förekommer. Vänstra handen stöder han mot en vapensköld med guldkant. Inuti skölden synes en lilja med trenne blommor i silfver, grön stängel och gröna blad i rödt fält. Längs dukens öfverkant i guld inskriften:

S SIMPLICIVS

Längs underkanten:

•1•6••3•1•

Nr 368. (XII: 66; I. 1685. K. St. N. 121).

Standar af svart dammast, d. d., rundt omkring omgifvet af en smal, gyllene rand och därutanför kring

de fria sidorna af fransar, skiftevis svarta och gyllene. På duken en mängd vertikala, gyllene flammor.

Inre sidan: S:t Göran på en hvit, åt vänster galopperande häst. Han är klädd i blå och röd klädning samt hjälm med röda och hvita fjädrar och för i högra handen en lans, med hvilken han anfaller en framför honom stående, hvit hund. Längs standarets öfverkant inskriften:

S GEORGIUS:

Längs underkanten:

SIC ITUR AD ASTRA:

Inskrifterna målade med guldfärg.

Yttre sidan: En barhufvad munk i brun, fotsid kåpa och med ett gyllene rep om lifvet. Han håller i högra banden ett gyllene kors och i den vänstra en uppslagen bok. Vid hans fötter står på vänstra sidan på en grön märk ett brunt svin. Längs standarets öfverkant inskriften:

SANIOTIUS [S:t Antonius]

Längs undre kanten:

PRO FIDE ET.

[C]Æ[S]ARE.

Nr 369. (X: 44).

Standar af svart dammast, d. d., omgifvet af gula (röda?) fransar. Däruti S:t Göran, ridande åt vänster på en galopperande häst och med ett i högra handen fördt spjut genomstingande en under honom liggande drake. Längs dukens öfre kant inskriften:

IN SPE . . .

Allt i guld.

Nr 370. (XII: 67; I. 1685. K. St. N. 116.)

Standar, svart, d. d., kantadt med fransar af svart silke och silfver.

I öfre hörnet vid stängen en grön, oval medaljong, uti hvilken är målad Madonnan med barnet. Madonnan är klädd i röd klädning med blå mantel och har omkring

sig en oval, uddig gloria. Längs ramen i silfver(?) inskriften:

TE OMNES IMPLORAMVS

Inre sidan: S. Petrus med nyckeln i vänstra handen; den högra handen utsträcker han mot tvenne, mindre män, hvilka äro i färd med att i jorden nedsätta ett kors, på hvilket en man blifvit korsfäst med hufvudet nedåt. Öfver aposteln står en broderad inskrift:

S PETRVS

Allt utfördt i hvitt.

Yttre sidan: Ett broderadt, hvitt, stående lejon, vändt åt höger och försedt med nosgrimma, hvilken hålles af en hand, kommande ur ett moln. Inskrift öfver lejonet:

**DIES ET
INGENIVM**

Nr 371. (I. 1685. K. St. N. 10).

Standar af svart dammast, d. d., seder på är målat en man på en häst i fullt Chyritz, omkring honom äro förgyllte små flammor, under stå desse orden: **S:te Menolphe memento nostri.** På andra sidan är ett gammalt träå målat, hvar på hänger en Trumpeta, der ofuan på en Topp (tupp), och desse orden: **Pacis belliq. tempore**

Nr 372. (XII: 75: I. 1685. K. St. N. 205).

Standar af svart dammast, d. d., öfversålladt med horisontela, gyllene flammor.

Inre sidan: Två hvita, stridande tuppar. Den högra, som kastat den vänstra på rygg på jorden, står i begrepp att hacka honom i halsen. Hvita fjädrar ryka omkring. Under bilden längs standarets underkant i guld inskriften:

EXITVS. ACTO. PROBABVNT

Yttre sidan: S. Katarina i blått bröstharnesk, röd klädning och brun mantel samt med en öppen, gyllene krona på hufvudet och gloria däromkring, står på ett grönt fält. Hon håller i högra handen en grön palm-

qvist och i den vänstra ett svärd, som hon stöder mot marken. Till vänster bakom henne synes ett brunt hjul. Under figuren i guld inskriften:

S. CATRINA. ORA. PRO NOBIS.

Nr 373. (XII: 57; I. 1685. K. St. N. 86.)

Standar af svart dammast, d. d., omgifvet af svarta och hvita silkesfransar. Inuti detsamma en broderad, hvit, tätt flätad lagerkrans, hopknuten upprill och nedtill med röda, guldkantade band. Inuti densamma en på en hvit, åt vänster galopperande häst sittande ryttare, klädd i hvit rustning. Ryttaren för i högra handen ett framåt riktadt svärd. På ömse sidor om kransen horisontela, hvita flammor. I dukens hörn hvita englahufvud. Längs standarets öfre kant inskriften:

Gott zu Ehren vnd [dem Ba-]
ter Landt für ich daß [Schwerd in meiner]
[Hand.]

Längs underkanten: **1633.**

Alla inskrifter i hvit färg.

Nr 374—379. (IV: 54; X: 30; XII: 70, 90, 95, 114; I. 1685. K. St. N. 207—212).

Standar, sex stycken, lika med det föregående, blott med skillnad, att orden i inskriften äro olika fördelade på de tre raderna och olika mycket bibehållna.

Nr 380. XII: 113; I. 1685. K. St. N. 213).

Standar, lika med Nr 373, med den skillnad, att ryttaren rider åt höger på en ljusbrun häst och för svärdet i vänstra handen.

Nr 381. (X: 49).

Standar, likt näst föregående, med den skillnad att hästen är hvit.

Standaren Nr 373—381 hafva antagligen tillhört samma regemente, vid hvilket Nr 31 (sid. 15 och 16) förmodligen varit lifstandar.

Nr 382. (I. 1685. K. St. N. 226).

Standar af svart dammast, d. d., »sönder, med 2:ne gl. silkesqwastar, mitt på har waret en förgyld häst målat på ett förgijlt feldt, och der öf. förgijllte bokstäfr men äro förslitne så när som: **V do**

Nr 383. (VII: 32).

Standar af svart dammast. Större delen af duken är borta, men vid undre kanten synes på insidan ett gyllene fält med ett därpå liggande hjul och på utsidan ett gyllene fält med några små växter. Standarspetsen är förgylld och genombruten och i densamma synes ett monogram **AF** (?) under en krona.

Nr 384—404. (I: 66; VII: 4 (2 stycken); VII: 22, 23, 25, 26; VII: 28 (2 stycken); VII: 32 (2 stycken); VII: 33, 34, 35; VII: 40 (4 stycken); VII: 46, 49, 59).

Standar, svarta, rester af tjugoen stycken.

VII. Standar af blandade färger.

Nr 405. (II: 84; I. 1685. K. St. N. 107).

Standar af dammast, d. d., fyrstyckadt, 1. och 4. fälten gula, 2. och 3. röda. Fälten skiljas af två smala guldränder, och duken omgifves rundt omkring af en smal silfverkant samt kring de fria sidorna af fransar af guld, silfver och rödt silke.

Midt på duken en sköld af hvit atlas, omgifven af en ornerad guldkant. I dukens högra, röda fält ett **V**, i det vänstra röda ett **F** och i det nedre gula en romersk **III**.

Inre sidan: I öfre gula fältet med svart färg in-skriften:

AGERE·ET· PATI· FORTIA.

Inuti den broderade skölden en gyllene eld. Från vänster kommer ur ett hvitt moln en röd arm med ett uppåt riktadt svärd. Handen hålles midt i lågan.

Yttre sidan: I öfre, gula fältet med svart färg inskriften:

DATE DEO QVÆ SVNT DEI ET CÆ[SARI]
QVÆ SVNT CÆSARIS.

Skölden, som på denna sida upptill är prydd med en Kristusbild, stående på ett blått klot med utsträckta armar, röd klädning, gyllene gloria kring hufvudet samt med en regnbåge(?) bakom bilden, är försedd med en svart dubbelörn, hvilken har svärd i högra och en gyllene palmqvist i vänstra klon samt på bröstet Österrikes vapensköld och öfver de båda hufvudena en gemensam, gyllene konungakrona.

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 406. (II: 85; I. 1685. K. St. N. 98).

Standar, likt föregående med den skillnad, att inre sidan bär inskriften:

QVOD ME ALIT ME EXTINGVIT

samt att uti skölden på samma sida är broderad en stridspiska, kring hvars skaft är flätadt ett språkband med inskrift i svart färg:

QVI ...

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 407. (II: 86; I. 1685. K. St. N. 214).

Standar, likt föregående med den skillnad, att inre sidan bär inskriften:

NON QVAMDIV SED QVAMBENE

och att bilden uti skölden är bortfallen.

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 408. (II: 87; I. 1685. K. St. N. 177).

Standar, likt föregående med den skillnad, att inskriften på inre sidan är:

EX-VTROQVE·CÆSAR·

samt att bilden uti skölden föreställer en i gyllene rustning klädd man, som står på ett blått klot och håller i högra handen ett upplyft svärd och i den vänstra en bok.

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 409. (X: 29; I. 1685. K. St. N. 108).

Standar, likt föregående med den skillnad, att större delen af inre sidan är bortfallen, så att man blott ser mellanlägget mellan sidorna. Af detta standar synes, att standarspetsen varit genombruten och att däruti stått IHS

Kejserligt. Ferdinand III (1637—1657). Standaren Nr 405—409 hafva antagligen tillhört samma regemente.

Nr 410. (VII: 14).

Standar, deladt, öfre hälften röd, nedre hälften gul. Duken omgifven af skiftevis röda och hvita fransar. På densamma Kristus på korset, vid hvars fot synes en vit döds-kalle med ett par korslagda ben. Till höger en i vit dräkt klädd qvinna, som, knäfallen, omfattar korsets fot. På korsets vänstra sida synes spår af en stående qvinlig figur, klädd uti röd klädning och grön mantel. Till vänster därom en åt korset vänd, på knä liggande riddare, klädd i rustning. Under bilden i svart färg inskriften:

MSP

Nr 411. (XII: 82).

Standar af dammast, deladt, öfre hälften hvit, nedre hälften röd. Den del af duken, som sitter rullad om stången, har motsatt färg mot den öfriga delen, alltså röd mot den hvita, och hvit mot den röda hälften. Standaret är omgifvet af skiftevis röda och hvita fransar.

Nr 412, 413. (V: 80; P. C. X: 62; I. 1685. K. St. N. 164).

Standar af dammast, två stycken, d. d., fyrdelta med 1. och 4. fälten hvita samt 2. och 3. röda.

Nr 414. (XII: 87; I. 1685. K. St. N. 154).

Standar af dammast, d. d., fyrdelat, med 1. och 4. fälten röda, 2. och 3. hvita. Kring dukens fria sidor ljusblåa silkesfransar.

Nr 415. (VIII: 16).

Standar (?), fyrdelat, med 1. och 4. fälten hvita samt 2. och 3. fälten röda. Öfver duken ett blått kors, gående ut till dukens kanter. Där armarne träffas, är en vit ruta och inuti denna ett gyllene lam, gående åt vänster, men vändande hufvudet åt höger. Lammet för en gyllene fana, hvaruti synes ett rött kors.

Nr 416. (IV: 21; I. 1685. K. St. N. 30).

Standar af dammast, fyrstyckadt, d. d., 1. och 4. fälten röda samt 2. och 3. hvita. Duken är rundt omkring omgifven af omväxlande röda och hvita fransar.

Nr 417. (XII: 53; I. 1685. K. St. N. 219).

Standar, likt föregående, men med olika stång. Osäkert om fransar funnits.

Nr 418, 419. (X: 61; XII: 85).

Standar, två. Dukarne lika med Nr 416, men stängerna olika.

Nr 420, 421. (V: 85; P. C. X: 57).

Standar, två stycken, fyrdelta med 1. och 4. fälten svarta samt 2. och 3. hvita.

Preussiska? Hohenzollerns färger. Ang. deras anordning jämför Siebmacher, *Wappenbuch* (Nürnberg 1856, Th. 1: 1. Sid. 12.

Nr 422. (IV: 93).

Standar, fyrdelat, 1. och 4. fälten hvita, 2. och 3. gröna. Duken omgifven af svarta och hvita fransar.

Antagligen *sachsiskt*. Jämför standaret Nr 49 (sid. 20).

Nr 423, 424. (IV: 96; P. C. X: 53).

Standar, fyrdelta, 2 stycken, 1. och 4. fälten hvita,

2. och 3. gröna. Dukarne omgifna af svarta och hvita fransar. Något olika Nr 413.

Antagligen *sachsiska*. Jämför standaret Nr 48 (sid. 20).

Nr 425. (P. C. X: 54).

Standar, likt de näst föregående, men med olika standarspets.

Nr 426. (IV: 96. B).

Standar, 2 gånger klufvet och en gång deladt. 1. fältet hvitt, 2. blått, 3. blått med gult, utböjdt kors, 4. blått, 5. hvitt, 6. gult med blått, utböjdt kors. De båda närmast stängen liggande vertikala fälten äro prydda med en fyrdelt hjärtsköld uti hvilken 1. och 4. fälten äro blåa, 2. och 3. fälten hvita.

Nr 427. (P. C. X: 60).

Standar, likt föregående.

Nr 428. (I: 60).

Standar, bildadt af 4 horisontela våder, som äro schackspelsrutade i blått och hvitt: öfversta rutan vid stängen vit. Blå frans kring dukens fria sidor.

Nr 429. (I: 63).

Standar, likt föregående.

Nr 430—433. (I: 63).

Standar, fyra stycken, lika med föregående, endast med den skillnad, att öfversta rutan vid stängen är blå.

Nr 434. (II: 68).

Standar, bildadt af två hvita och två blåa horisontela våder, omväxlande med hvarandra, den öfversta våden vit. Våderna äro till största delen af sin längd uppskurna. Längs dukens fasta, vertikala sida en bred bård af två vertikala våder, schackspelsrutade i hvitt och blått, hvardera med 4 rutor, svarande mot hvar sin hori-

sontela våd. På midtlinjen mellan de båda vertikala våderna två fyrkanter, den ena öfver den andra, fyrdelta med 1. och 4. fälten blåa, 2. och 3. fälten hvita.

Nr 435. (II: 71).

Standar, bildadt af 2 röda och 2 gula horisontela våder, omväxlande med hvarandra. Öfversta våden röd. Duken längs halfva längden på midten uppsprättad.

Nr 436. (VII: 14).

Standar, blått och rödt. Däruti spår af en lagerkrans och tvenne stora blommor, allt i hvit färg.

Mycket trasigt.

VIII. Hvita Dragonfanor.

Fyrkantiga.¹

Nr 437. (II: 102; I. 1685. K. Df. N. 8°).

Dragonfana af hvit taft med röd bård rundtomkring. Uti standaret en svart dubbelörn med silfverglorior samt gyllene ben. I högra klön en gyllene spira, i den vänstra ett svärd. Öfver hufvudena en gemensam kejsarkrona. På bröstet **F II** i guld, omgifvet af Gyllene skinnets ordenskedja. Öfver namnchiffret en furstehatt.

Kejsertlig. Ferdinand II (1619—1637).

Nr 438. (II: 116).

Dragonfana, lik föregående, men med smärre figu-

¹ Dragonfanor funnos denna tid af tre slag: fyrkantiga, klufna och spetsiga. De förstnämnda, som likna standaren, skilja sig från dessa blott genom sin storlek. Gränsen är emellertid svar att uppdraga. Det kunde under sådana förhållanden legat nära till hands att sammanföra de fyrkantiga dragonfanorna och standaren i en afdelning, men då Rosk redovisar dem skilda, har hans exempel blifvit följdt.

rer. Med gul färg är måladt, hvad som å den förra är utfördt i guld.

Kejsertlig. Ferdinand II (1619—1637).

Nr 439. (II: 103; I. 1685. K. Df. N. 29).

Dragonfana af hvit taft. Däruti en fyrkantig, grön lagerkrans, hvilken likt en bård följer sidorna. Midt på standaret en svart dubbelörn med gyllene ben. Öfver hufvudena en gemensam kejsarkrona med blått foder. Ofvanför örnen (innanför kransen) läses uti guldbokstäfver:

FVR GOTT VNDT DAS VATERLANDT
 ERGREIFFEN WIR DIE WAFEN IN DIE HAND
 GEBET GOTT WAS GOTTES IST
 VNDT DEM KA[I]SER WAS DES KA[I]SERS [IST]

F II R. K.

Kejsertlig. Ferdinand II Römischer Kaiser (1619—1637). Lif-fana till Nr 495 och 496.

Nr 440. (IX: 46).

Dragonfana af hvit dammast med den fria, vertikala sidan afrundad. Längs dukens fria sidor en smal guldbård och därutanför hvita fransar. På duken en svart dubbelörn med gyllene näbbar och klor, gyllene glorior kring hufvudena och öfver desamma en gemensam, gyllene kejsarkrona med rödt foder och fladdrande band. Han har på bröstet en röd, fyrdelt sköld, krönt med en öppen, gyllene krona och omgifven af Gyllene skinnets ordenskedja. Uti skölden synes i 1. och 4. fälten gamla Ungerns, uti 2. och 3. fälten Böhmens vapen.

Uti skölden är vidare en klufven hjärtsköld, krönt med en öppen, gyllene krona. Sköldens högra hälft är två gånger delad. Det öfversta fältet är i sin ordning fyrdelt och har i 1. fältet Kastiliens och i 2. och 3. fälten Leons vapen (4. fältet ej synligt i följd af en liten hjärtsköld). Det mellersta fältet har Österrikes och det nedersta gamla Burgunds vapen. Sköldens vänstra hälft är två gånger delad. Öfversta fältet, som är klufvet, har i

högra fältet Arragoniens och i vänstra fältet Siciliens vapen. Uti mellersta fältet är yngre Burgunds och uti det nedersta Brabants vapen.

Äfven denna sköld har i sin ordning en liten hjärtsköld, klufven (måhända den af kejsaren såsom »konung och kurfurste») brukade med en röd örn i högra och ett rödt lejon, i vänstra fältet. Båda fälten hvita).

Kejsertlig.

Nr 441. (XI: 60; I. 1685. B. St. N. 12).

Dragonfana af vit dammast med den fria, vertikala sidan afrundad. Längs dukens fria sidor en smal guld-bård och därutanför hvita fransar.

Inre sidan: Öfver duken ett längs armarna till hälften svart och till hälften gult, burgundiskt kors (svart öfverst längs de högra armarna och nederst längs de vänstra).

Yttre sidan lika med föregående standar.

Kejsertlig.

Nr 442. (IX: 51; I. 1685. B. St. N. 11.).

Dragonfana af vit dammast med den fria, vertikala sidan afrundad och på midten något tillspetsad, och med en smal, gul bård utefter dukens horisontela sidor. Öfver duken ett längs armarna till hälften svart och till hälften gult, burgundiskt kors (svart öfverst längs de högra armarna och nederst längs de vänstra).

Kejsertlig.

Nr 443. (XI: 57).

Dragonfana, vit, med ett rödt, burgundiskt kors öfver duken och i korsets midt en svart dubbelörn med gula näbbar och ben. Öfver örnens hufvud en gemensam, gul kejsarkrona med rödt foder. På örnens bröst synes Madonnan, stående på en vit nymåne och klädd i röd klädning och blå mantel. Hon är krönt med en öppen, röd krona och har kring hufvudet en gul gloria samt i

vänstra handen en spira. På vänstra armen bär hon Jesusbarnet, som i sin vänstra handen håller ett blått riksäpple. Duken har rundt om varit omgifven af omväxlande hvita och röda fransar. Standarspetsen är genombruten och i densamma synes en dubbelörn under en krona.

Kejsertlig.

Nr 444. (I: 67).

Dragonfana, vit, med ett rödt, burgundiskt kors öfver duken. I vinkeln mellan dess mot stängen vända armar bokstafven **R**♦ i svart färg.

Det har antagligen varit flere bokstäfver. Större delen af duken är borta.

Nr 445. (XII: 104; I. 1685. K. Df. N. 40).

Dragonfana af vit dammast, e. d., med den fria ändan afrundad. Rundt duken en smal guldrand, kanta'd med rödt, och därutanför hvita fransar. Duken är öfverströdd med horisontela, gyllene flammor.

Inre sidan: En gyllene lagerkrans och däruti en svart dubbelörn med gyllene ben samt med svärd i högra och spira i vänstra klon. Öfver hufvudena en gemensam, gyllene kejsarkrona.

Längs standarets öfre kant i guld inskriften:

INVIDIA FORTVNÆ COMES.

Yttre sidan: En fyrkantig ram och inuti denna inskriften:

**TANDEM BONA
CAVSA TRIVMPHAT**

. 16 . 3 . 9 .

Allt i guld.

Kejsertlig.

Nr 446.

Dragonfana af hvitt siden. Däruti en svart dubbelörn med glador, svärd i högra och spira i vänstra klon.

Kejsertlig. Inkom till k. Lifruskammaren från Tidö år 1858 och var då ytterligt trasig.

Nr 447. (II: 13).

Dragonfana hvit, omgifven rundt om af en smal, svart bård. I alla fyra hörnen stiliserade, gyllene blomsterornament. På duken **I H S** uti guld. Från bokstafven H uppskjuter ett gyllene kors. Till höger om detta Kristus i hvit klädning med röd mantel samt till vänster Maria med röd klädning och hvit mantel, vända mot korset. Kristus har i vänstra handen ett krönt världsklot. Båda figurerna ha gyllene glador. Under bokstafven H är ett rött hjärta, omgifvet af en grön törnekrona och genomstunget af tre svarta spikar. Rundt bilderna en hvit, rödkantad ring, utåt försedd med röda lågor och strålar, samt med följande inskrift i svart färg:

**IN NOMINE JESV OMNE GENV FLECTATVR
COELESTIVM TERRESTRIVM ET INFERNORVM.**

Utanför de röda lågorna en svart cirkel, som omsluter det hela.

Nr 448. (P. C. X: 9).

Dragonfana, lik föregående men mindre. Uti inskriften saknas ordet GENV.

Dragonfanorna Nr 447 och 448 hafva antagligen tillhört samma regemente. Möjligen äro de polska.

Nr 449. (I: 89).

Dragonfana, hvit. Däri en svart örn med gula ben. Örnens vänder hufvudet åt vänster och öfver dess hufvud sväfvar en furstehatt (?) och öfver denna synes spår af ett gyllene fladdrande band. Örnens har på bröstet en blå sköld och därinti tre gyllene horn, ordnade snarlikt ett hakkors. Kring duken en röd bård. I den röda kanten upptill spår af gyllene stjärnor.

Furst Radziwills vapen.

Nr 450. (XII: 109; I. 1685. K. De. N. 10).

Dragonfana af hvit taft.

Inre sidan: En sluten lagerkrans i grönt och silfver, nedtill hopknuten med gyllene band. Inuti kransen **F III** i silfver under en gyllene krona.

Yttre sidan: Krans såsom på inre sidan. Inuti denna **G W C** i silfver under en kurfurstehatt.

Brandenburgsk. Georg Wilhelm Churfürst (1619—1640).

Nr 451. (XII: 105; I. 1685. K. Df. N. 19).

Dragonfana af hvit taft, e. d., öfversållad med horisontela guld- och silfverflammar. Större delen af duken är borta, men på den kvarvarande delen synes stående på ett blått moln en ängel med fladdrande, grön och gul mantel och med ett öfver hufvudet höjdt svärd i högra handen. Under bilden i guld inskriften:

Gott die Ehre.

Nr 452. (III: 3).

Dragonfana, hvit. Från hvart och ett af dukens hörn springer inåt dukens midt en blå låga. På duken en gyllene triumfpelare, under hvilken tvenne lagerqvistar äro instuckna. Pelaren är ända upp omlindad af lager. Vid spetsen äro två svarta vingar och däröfver en öppen krona. På hvardera sidan af pelaren står i guldskrift ett af orden:

Consta[n]tia | triumphans.

Klufna.

Nr 453. (II: 100; I. 1685. K. Df. N. 31).

Dragonfana af hvit dammast, d. d., öfversållad med gyllene, horisontela lågor samt omgifven längs de fria sidorna af en mycket smal guldbård och därutanför af gyllene och hvita silkesfransar. Dragonfanans spets är genombruten och prydd med ett hjärtformigt blad.

Inre sidan: En svart dubbelörn med gyllene glrior och ben. I högra klon ett svärd, i den vänstra en gyllene spira. Öfver hufvudena en gemensam, gyllene kejs-

sarkrona med rött foder och fladdrande band. På bröstet en röd, fyrdelt sköld. I 1. och 4. fälten gamla Ungerns och i 2. och 3. fälten Böhmens vapen. Svart och gul hjärtsköld, otydlig. Längs dukens öfverkant **F III**, längs underkanten **1656**, bokstäfver och siffror i guld.

Yttre sidan: En qvinna i gyllene lifstykke och röd klädning med en gyllene hjälm med röd plym på hufvudet. Hon håller i vänstra handen en röd fana och en gyllene medusasköld. I högra handen har hon en silfverskära, med hvilken hon bortskär ett rotskott från ett toppadt, grönt träd, hvilket är omlindadt med ett rött språkband, på hvilket läses med guldbokstäfver:

**FERRO PLANTAVIMVS ILLAM FERRO ITERVM EST RA . . .
MANDA . . . MANVS.**

Under figuren i guld:

MDCLV.

Kejserslig. Ferdinand III (1637—1657).

Nr 454. (II: 96; I. 1685. K. Df. N. 33).

Dragonfana af vit dammast, e. d., öfversållad med horisontela silfverlågor. Rundt de fria kanterna en bård af ornament i silfver och grönt. Midt på duken en elip-tisk ram, bildad af ornament i silfver och grönt. Inuti ramen synes till höger Diana med två nymfer, badande under ett träd. Actæon, redan försedd med hjorthufvud, kommer från vänster, klädd i grön tröja med spjut i högra handen och följd af en vit och en grå hund. I bakgrunden ett berg och en grön äng, på hvilken otydligt äro målade två hundar, som sönderslita en liggande hjort. Inskrift i guld längs öfre kanten:

MVTATIO ACTEONIS IN CERVVM

Inskrift längs undre kanten, äfvenledes i guld:

**ACTEON D[E]R JEGERTHUN MUSST BÜSSEN EIN DASLEBENSEIN
EIN HIRS WARD DURCH DIANA STEIN UND GEFRESSEN VART
VON HUNDEN SEIN**

Yttre sidan lika, men är nedtill försedd med inskriften:
**DIANA DIE KEVSCHE IUNFRAU ZART VON ACTEON GESEHEN
 WART
 DARVMB ER AVCH DAS LEBEN SEIN ZVGLEICH HAT MÜSSEN
 BÜSSEN EIN.**

Antagligen lifvana vid det regemente, som fört efterföljande dragonfana.

Nr 455. (II: 97; I. 1685. K. Df. N. 25).

Dragonfana af hvit dammast, öfversållad med gyllene, horisontela flammor. Grön frans kring de fria kanterna.

Inre sidan: Grön lagerkrans. Däruti till höger Diana med två nymfer, badande. Actæon, redan med hjorthufvud, kommer från vänster klädd i röd rock med spjut i vänstra handen.

Yttre sidan: Grön lagerkrans. Däruti synes Actæon i röd rock liggande på marken under en grön buske till vänster. Han sönderslites af en grå, en hvit och en röd hund. Till höger ett grönt träd.

Nr 456. (II: 117; I. 1685. K. Df. N. 26).

Dragonfana af hvit dammast, e. d. Rundt duken en smal guldbård med inåt riktade guldlågor i hörnen. På midten är fanan mellan de smala bårderna försedd med en lodrät, smal guldbård. I vinklarna mellan denna och de förut nämnda bårderna äfvenledes guldfammor. I den närmast stängnen varande rutan synes en naken Fortuna på ett med tvenne vingor i röd och grön färg försedt, blått klot. Hon håller med högra handen öfver hufvudet ett grönt segel. Öfver detta i guld inskriften:

ICH WAGES GOTT WALTES

Antagligen lifvana till det regemente som fört 478 och 479.

Nr 457. (XII: 59; I. 1685. P. Df. N. 11).

Dragonfana af hvit atlas. Däruti synes en mängd gråa råttor samt en brun, undertill hvit katt, hvilken med

framtassarne gripit och nu biter en på rygg liggande råtta.
 Uppe vid stängen spår af stora gyllene bokstäfver:

COM...

AINS...

Mycket trasigt.

Nr 458. (II: 73).

Dragonfana, hvit. Öfver duken ett gult Andreaskors, hvarifrån utspringa på ömse sidor svarta grenskuror, så att korset i sin helhet påminner om ett burgundiskt kors.

Nr 459—462. (IX: 53, 56, 60, 61).

Dragonfanor, hvita, fyra stycken, lika med föregående.

Nr 463. (II: 18).

Dragonfana, hvit. Däruti en gul och röd, tätt flätad lagerkrans. Inuti densamma ett kors och därunder bokstäfverna **I H S** samt under dem ett hjärta med tre däruti sittande spikar. Hjärtat är hvitt med gula kanter. Öfriga föremål äro jämte bokstäfverna gula.

Nr 464. (P. C. X: 92).

Dragonfana, lik föregående.

Dragonfanorna Nr 463 och 464 äro möjligen polska.

Nr 465, 466. (XII: 100, 108; I. 1685. K. Df. N. 43, 44).

Dragonfanor af hvit taft. Från stängen utgå tre horisontela flammor i guld, silfver, grönt och rödt. Mellan dessa är duken öfversållad med små, bladliknande figurer i guld och rödt. Längs dukens fria sidor en ornamentsrand i guld.

Trasiga.

IX. Blåa dragonfanor.

Fyrkantiga.

Nr 467. (I: 112; I. 1685. P. If. N. 50).**Dragonfana** af blå dammast.

Inre sidan: En gyllene medaljong, hvaruti man ser Madonnan, sittande, med fötterna stödda på en nymåne. Hon har på hufvudet en öppen krona och i högra handen en spira. Med vänstra handen håller hon på knäet Jesusbarnet, som i sin vänstra hand har ett riksäpple. Rundt medaljongen en ram med inskrift:

**GLORIA HIERUSALEM·LÆTITIA ISRAEL·
HONORIFICENTIA POPVLI·**

Yttre sidan: Medaljong såsom på insidan, men uti denna Kristus på korset. Inskrift i ramen:

VTILE EST OFFICIVM MILITBVS PRO CHRISTO ET PATRIA MORI

Såväl bilder som inskrifter äro utförda med svart färg. På yttre sidan dessutom i guld längs dukens öfre kant inskriften:

IN HAC CRVCE VINCES

samt, äfvenledes i guld, längs underkanten:

AMAT VICTORIA CVRAM.

Nr 468. (IV: 85; I. 1685. P. Df. N. 17).

Dragonfana af blå dammast, öfversållad med horisontela, åt vänster riktade silfverflämmor. Rundt dukens fria sidor en smal silfverbård och därutänför omväxlande blåa och hvita silkesfransar.

Inre sidan: Kristus, korsfäst på ett brunt kors, som står på en grön kulle. Vid korsets fot synas två inslagna bruna kilar och trenne bruna stenar. Öfver korset står:

JESVS NAZARENVS REX JVDEORVM.

På båda sidor om korset:

TITVLVS	TRIVMPHALIS
AB OMNIBVS ME	DEFENDAT MALIS

samt under korset:

IN HOC· SIGNO· VINCES·

Inskrifterna äro i silfver.

Yttre sidan: Madonnan, stående på en silfvernymåne och klädd i röd klädning och blå mantel samt bärande på vänstra armen Jesusbarnet, hvilket kring hufvudet har en röd gloria. Maria, som på hufvudet har en öppen, gyllene krona, är till hela sin figur omgifven af en gul, uddig sol. Under figuren inskriften i silfver:

MARIA MATER DEI ORA PRO NOB[IS]

Nr 469. (IX: 48; I. 1685. B. Df. N. 6).

Dragonfana af blå dammast, öfversållad med horisontela, gyllene flammor och omgifven af blåa och hvita fransar. Midt på duken ett brunt Andreaskors.

Nr 470. (II: 109; I. 1685. K. Df. N. 9).

Dragonfana af blå taft med ett svart och gult Andreaskors öfver duken.

Klufven.

Nr 471. (XII: 126; I. 1685. K. Df. N. 38).

Dragonfana, blå. Blind.

Spetsiga.

Nr 472. (II: 99; I. 1685. K. Df. N. 2).

Dragonfana af blå dammast af samma form som näst efterföljande, afbildade dragonfana. På duken en tätt flätad, oval lagerkrans i grönt och hvitt, upptill och nedtill sammanknuten med gyllene band, från hvilka silfverband utfladdra, samt på sidorna hophållen af gyllene rosor.

Inre sidan: Inuti kransen S. Görän med gult harnesk, hjälm med röd plym och röd, fladdrande mantel. Han rider åt höger på en hvit, galopperande häst och anfaller med ett i båda händerna hållet spjut en under hästen varande gul och röd drake. I fonden ett berg och på dess topp prinsessan, liggande på knä, i röd klädning och med gyllene krona på hufvudet. Öfver ryttarens hufvud i guld inskriften:

S GEORGIJ ADIVVA NOS.

Yttre sidan: **F** under en kejsrerlig krona samt omgifvet af tvenne Gyllene skinnets eldstål, allt i guld.

Kejsrerlig. Antagligen liffana vid det regemente, som fört näst efterföljande dragonfana.

Pl. 6.

Nr 473. (II: 95; I. 1685. K. Df. N. 7).

Dragonfana af blå dammast af den form, som planschen 6 utvisar, och kantad kring de fria sidorna med en smal, gyllene bård. På duken **F** under en kejsrerlig krona samt omgifvet af tvenne Gyllene skinnets eldstål, allt i guld.

Kejsrerlig.

Nr 474. (II: 98; I. 1685. K. Df. N. 1).

Dragonfana, lik föregående.

Kejsrerlig.

Nr 475. (II: 3).

Dragonfana, lik Nr 473, men mindre. Därjämte har till målningen gul färg blifvit använd i stället för guld. Ingen gul kant kring duken. Stången äfven olika.

Kejsrerlig.

Nr 476. (II: 6).

Dragonfana, liknande föregående, men omgifven af en smal, gul kant. Namnchiffret är omslutet af en tätt flätad, gul lagerkrans, upptill och nedtill hophållen

af gyllene band, hvarifrån utfladdra åt sidorna hvita band, samt hopfogad på sidorna af gula rosor.

Kejsertlig. Mahända lifvana vid det regemente, som fört dragonfanan Nr 475.

X. Gröna dragonfanor.

Fyrkantig.

Nr 477.

Dragonfana af grön taft, e. d. Därpå är målad en svart dubbelörn med gloria kring hvarje hufvud. Öfver hufvudena en gemensam kejsarkrona med fladdrande band. Örnen på dukens' inre sida har spira i högra och svärd i vänstra klon. På yttre sidan är förhållandet motsatt.

Kejsertlig. Dragonfanan, som förvaras uti k. Lifrustkammaren, erinrar om Nr 446.

Klufna.

Nr 478. (II: 106; I. 1685. K. Df. N. 37).

Dragonfana af grön taft. Rundt duken en smal silfverrand med inåt riktade silfverlåggor i hörnen. På midten är duken mellan de smala ränderna försedd med två lodräta, smala ränder, ställda helt nära hvarandra. I vinklarna mellan dem och de förut nämnda ränderna äfvenledes silfverflämmor. Uti den närmast stängen varande fyrkantiga rutan synes en brun björn, kommande ut ur en bergshåla till höger. Öfver björnen i silfver inskriften:

ICH TRAVE GOTT ER WARDE DIE ZEID

Nr 479. II: 118; I. 1685. K. Df. N. 41.

Dragonfana, liknande föregående, men med blott en vertikal silfverrand.

Inre sidan: Uti den närmast stången varande fyrkanten uppe i öfre hörnet invid stången bokstäfverna **H. S. V.** i silfver och där nedanför en halfmåne. Under nymånen en gyllene stjärna. Inskrift i silfver:

**GLEICH WIE DER HELLMOND SCHEINT BEY
FINSTER NACHT WIE AVCH FRÜHE DER
MORGENSTERNE
ALSO SCHEINT DER AVFRICHTIGEN
SOLDATEN DIE EHRE.**

Yttre sidan: En med svart hatt med hvit plym försedd, rödklädd man, vänd åt höger och med ryggen åt åskådaren, står uti den närmast stången varande rutan och skjuter med ett gevär på en liten brun björn, som går bort från honom i det nedre af de i uddarna varande fälten. Ofvanför mannen står i silfver inskriften:

**TACK MICH N[ICHT AN SONST BRENST DV
DICH.**

Nr 480. (XII: 107; I. 1685. K. Df. N. 18).

Dragonfana af grön taft, e. d., rundt om omgifven af en smal silfverrand och i hörnen invid stången försedd med tretungade silfverflammar, riktade mot dukens midt. På duken är målad en ryttare med svart filthatt, röd rock och svarta benkläder, hvilken är i begrepp att stiga af en hvit häst, vänd åt höger. Bredvid hästens hufvud står en man med svart hatt, gul rock och röda byxor samt bruna stöflar, hvilken med vänstra handen håller hästens tyglar och med den högra räcker den afstigande ryttaren en karbin. Inskrift i silfver längs öfverkanten:

GIB MIR DAS PFERDT IST MEIN GEWINST

Längs underkanten:

DARMIT FERRICHT ICH HERREN DIENST

Dragonfanorna Nr 478--480 hafva antagligen tillhört samma regemente, vid hvilket troligen dragonfanan Nr 456 (sid. 112) varit liffana.

XI. Gula Dragonfanor.

Fyrkantiga.

Nr 481. (II: 78).

Dragonfana, gul med ett rödt, burgundiskt kors öfver duken.

Nr 482. (IX: 96; I. 1685. B. Df. N. 1).

Dragonfana, gul, med ett ljusrödt, burgundiskt kors öfver duken.

Nr 483. (IX: 97).

Dragonfana, gul, med ett ljusrödt, burgundiskt kors öfver duken.

Olik föregående.

Nr 484. (IX: 87).

Dragonfana, gul, med ett hvitt (ljusrödt?) burgundiskt kors öfver duken.

Olik föregående.

Nr 485. (IX: 102).

Dragonfana, brandgul, med ett hvitt (ljusrödt?) burgundiskt kors öfver duken.

Nr 486. (XI: 59; I. 1685. B. Df. N. 11).

Dragonfana, gul, med ett hvitt, burgundiskt kors öfver duken.

Nr 487. (II: 1).

Dragonfana, gul, med ett blått, burgundiskt kors öfver duken.

Nr 488. (XI: 58; I. 1685. B. Df. N. 3).

Dragonfana, lik föregående, men klumpigare, så att den troligen ej tillhört samma regemente.

Nr 489. (IX: 55).

Dragonfana, gul(?), med ett blått, burgundiskt kors öfver duken.

Nr 490. (I: 84).

Dragonfana, gul. Däruti en hvit, heraldisk lilja.

Nr 491. (VII: 24).

Dragonfana, gul, omgifven af gula och svarta fransar.

Mycket trasig.

Nr 492. (VII: 50).

Dragonfana, rest af en gul.

Klufna:

Nr 493. (II: 101; I. 1685. K. Df. N. 35).

Dragonfana af gul dammast, e. d.

Inre sidan: En väpnad arm i silfver, kommande ur ett hvitt moln till höger och hållande ett uppåt riktadt svärd. Längs dukens öfre kant i guld inskriften:

PRO DEO ET PATRIA.

Yttre sidan: En svart dubbelörn med svärd i högra och spira i vänstra klön. Öfver hufvudena en gemensam gyllene kejsarkrona med fladdrande band. Längs dukens öfre kant i guld inskriften:

PRO CÆSARE.

Kejsarlig. Vid stängen har varit fäst en lapp med inskrift, hvaraf blott synes 1643.

Nr 494. (II: 104; I. 1685. K. Df. N. 27).

Dragonfana af gul dammast, e. d.

Inre sidan: En svart dubbelörn med svärd i högra och spira i vänstra klön. Öfver hufvudena en gemensam gyllene kejsarkrona med rödt foder. Längs öfverkanten i guld inskriften:

FELICIBVS ARMIS.

Yttre sidan: Ett rödt hyende, hvarpå ligger en stor, gyllene kejsarkrona samt under kronan ett svärd och en spira, lagda i kors. Längs dukens öfverkant i guld inskriften:

VIVAT AVGVSTVS.

Kejsertlig. Dragonfanan har antagligen tillhört samma regemente, som den föregående.

XII. Röda Dragonfanor.

Fyrkantiga:

Nr 495. (XII: 102; I. 1685. K. Df. N. 5).

Dragonfana af röd taft, e. d. Däruti en fyrkantig, grön lagerkrans, hvilken likt en bård följer sidorna. Midt på duken en svart dubbelörn med gyllene ben. Öfver hufvudena en gemensam kejsarkrona. Dels ofvån för, dels på sidorna om kronan står med svart färg inskriften:

**FVR GOTT VNDT DAS VATTERLANDT
 ERGREIFFEN WIR DIE WAFEN IN DIE HANDT
 GEBET GOTTE WAS GOTTES IST
 VNDT DEM KAYSER WAS DES KAYS(ER)S IST
 F. II. R. K.**

Kejsertlig. Ferdinand II Römischer Kaiser (1619—1637). Om liffanan till detta regemente se Nr 439.

Nr 496. (XII: 103; I. 1685. K. Df. N. 39.)

Dragonfana, e. d., lik föregående.

Kejsertlig. Se föregående anmärkning.

Nr 497. (XII: 54).

Dragonfana af liffärgad dammast. Endast något af duken återstår.

Inre sidan: En svart lagerkrans, inuti hvilken varit målad en grön mark. Utanför kransen tre gråa rosor, ordnade vertikalt.

Yttre sidan: Spår af en gyllene lagerkrans och af en gyllene fågelklo däruti. Utanför kransen tre gyllene rosor, ordnade vertikalt.

Nr 498, 499. (I: 74: X: 51).

Dragonfanor, två röda. Blinda.

Klufna:

Pl. 7. **Nr 500.** (II: 94; I. 1685. K. Df. N. 34).

Dragonfana af röd dammast, d. d., öfversållad med horisontela qvistar (blommorna broderade af guld, bladen af silfver) och rundt om omgifven af en bård af stiliserade blomsterornament i guld och silfver, hvilken i de fria hörnen är försedd med gyllene lågor. Utanför bården kring de fria sidorna fransar af guld och rödt silke.

Inre sidan: Madonnan, med öppen, gyllene krona på hufvudet och klädd i en gul, med guldprickar öfversållad klädning samt blå med silfverprickar öfverströdd mantel. Hon är omgifven längs hela figuren af en uddig, gyllene sol och står på en silfvernymåne. På högra armen bär hon Jesusbarnet, hvilket åter i sin högra hand håller Österrikes vapensköld, prydd med en furstehatt. Vid hennes högra sida möjligen ett F. I den vänstra handen har Madonnan en gyllene spira och liksom Jesusbarnet en gyllene gloria kring hufvudet. Upptill längs dragonfanans öfverkant läses inskriften:

**CASTRORVM ACIES
ORDINATA**

Begynnelsebokstäfverna C, A och O i guld, de andra i silfver. Allt i broderi.

Yttre sidan: Ett broderadt, gyllene kors, försedt där armarna förenas, med två små, gröna qvistar samt med

ett öga på vänstra korsarmen. Vid korsets fot i broderi ett litet silfverlam, vändt åt vänster. Bakom korset ett gyllene lejon, springande åt höger. På korsets öfversta del ett hvitt språkband med inskrift i svart färg:

TIMORE. DOMINI.

Kejsertig.

Nr 501. (XII: 110; I. 1685. K. Df. N. 15).

Dragonfana af röd taft, e. d., omgifven af röda silkesfransar. På duken en stor, ljusgul oval, hvaruti synes Madonnan i grön mantel och röd underklädning, stående på ett liggande, brunt lejon. Hon bär i högra handen en spira och på vänstra armen Jesusbarnet, hvilket senare i sin högra hand håller ett stort riksäpple. Rundt ovalen en krans af gyllene lågor. Längs densamma i guld inskriften:

ET CONCLCABIS . . .

Mycket trasigt.

Nr 502. (XII: 111; I. 1685. K. Dr. N. 17).

Dragonfana, lik föregående, men bilden med dess oval är betydligt mindre. På denna fana har Madonnan blå mantel och hvit underklädning samt på hufvudet gyllene krona. Jesusbarnet håller riksäpplet i vänstra handen. Inskrift i guld:

ET CONCLCABIS . . . T DRACONEM

Dragonfanan har antagligen tillhört samma regemente som den föregående.

Nr 503. (II: 105; I. 1685. K. Df. N. 36).

Dragonfana af liffärgad dammast, e. d., öfversållad med horisontela, gyllene flammor och omgifven af en smal guldbård och därutanför af röda och hvita silkesfransar.

Inre sidan: En grön lagerkrans och däri, under en gyllene furstelhatt med rödt foder, ett monogram i guld:

T H A V S.

Yttre sidan: Erkeengeln Mikael, vänd åt höger, klädd i hvit dräkt och med gyllene hjälm på hufvudet. Han för med båda händerna ett gyllene spjut, hvarmed han genomstinger en brun människokropp, som ligger omgifven af flammande lågor och mot engeln utspyr eld. Längs öfverkanten i guld inskriften:

SANC[T]E MICAEL
ORA PRO NO[BIS].

Nr 504. (II: 8).

Dragonfana, röd, rundt omkring omgifven af en bård af omväxlande röda och hvita trianglar och därutanför, längs dukens fria sidor, af en hvit bård. Å duken en engel, stående på ett hvitt moln och klädd i blått lifstycke, gul klädning samt bruna stöflar. Han bär på högra armen en rund sköld i hvitt och silfver samt i vänstra handen ett uppåt riktadt svärd. På hufvudet har han en med blåa och gula fjädrar försedd hjälm i gult och silfver. Längs dukens öfre sida i guld inskriften:

IN NAMEN GOTTES STREIDT

till vänster om svärdfästet bokstäfverna **W. V. T.** samt längs dukens nedre sida:

ICH VOR MEIN VATTERLANDT.

Nr 505. (P. C. X: 13).

Dragonfana, lik föregående.

Nr 506. (II: 11).

Dragonfana, röd. I öfre hörnet närmast stängen synes ett hvitt moln, ur hvilket en väpnad arm framsträcker, hållande ett snedt uppåt riktadt svärd. Molnet är i hvitt och silfver, armens och svärdets konturer i silfver. Till vänster om svärdet längs dukens fria, vertikala sida 8 horisontela silfverflammar. På hvar sin sida om svärdspetsen orden: **MIDT | GODT.** I vinkeln mellan armen och klingan: **VNDT** och under handen: **MIDT EHREN**

samt till vänster om parerstången **N K** under en öppen gyllene krona. Inskrifterna äro i silfver. Rundt duken en bård af gula uddar med spetsarna utåt. Utanför dessa åter en bred röd bård.

Dragonfanan påminner om Nr 504.

Nr 507. (P. C. X: 14.)

Dragonfana, lik föregående.

Nr 508. XII: 101; I. 1685. K. Df. N. 14.

Dragonfana af ljusröd dammast, omgifven af skiftevis röda och hvita fransar. Duken öfverströdd med horisontela, gyllene flammor.

Inre sidan: En tätt flätad lagerkrans i hvitt och grönt. hophållen upptill och nedtill af en gyllene ros och på sidorna af gyllene, tätt omlindade band. Inuti kransen ett landskap, uti hvilket man ser tvenne ryttare på hvita hästar och med höjda svärd rida mot hvarandra. Den högra ryttaren har gul och den vänstra röd mantel. Längs dukens öfverkant i guld inskriften:

Aurilium meum a Domino Qui fecit Coelum et terram Psal.

Längs underkanten äfvenledes i guld inskriften:

Mein Hilf kompt vom Herren der Himmel vnd Erden Gemacht Hatt

Yttre sidan: Krans liksom på insidan. Däruti en silfverpelikan, vänd åt höger, som öppnar bröstet för sina ungar. Längs dukens öfre kant i guld inskriften:

Si Deus pro nobis quis Contra nos. Rom. 28

Längs underkanten:

*Ist Gott mit Uns Wer will wieder Uns feyn
Mit Freuden daran mit Glück davon.*

Nr 509. (II: 110; I. 1685. K. Df. N. 13).

Dragonfana af röd taft, e. d., omgifven af omväxlande svarta och hvita fransar. På duken en eliptisk, grön lagerkrans, hopknuten upptill och nedtill af hvita band, hvilka upptill fladdra ut. Från sidorna utfladdra

äfvén hvita band. Inuti kransen ett landskap med sjö i bakgrunden. I förgrunden till vänster en stor, flammande eld. Uppe i ett moln till höger en hand med ett ris.

Snedt öfver hela bilden från höger till vänster med gyllene bokstäfver inskriften:

POST PLAGAS IN FLAMMAS

Nr 510. (II: 107).

Dragonfana, liknande föregående.

Inre sidan: Inuti kransen synas blott några rester af en hvit fågel samt de svarta bokstäfverna: **ANDE...**

Yttre sidan: Inuti kransen har varit ett landskap. Man ser bakdelen af ett liggande djur.

Nr 511. (II: 108: I. 1685. K. Df. N. 28).

Dragonfana, liknande föregående.

Inre sidan: Inuti kransen en åt höger vänd, hvit fågel, stående på marken med lyfta vingar. Framför honom ett träd och bakom detta ett berg med inskrift i guld:

EX ORIENTE RESVRGO.

Yttre sidan: Ett landskap med en ruin till vänster i fonden. I förgrunden till vänster, ett åt vänster vändt, stående, rödbrunt lejon. Under lejonet i guld inskriften:

... VA TEMPVS IN ANTRA.

Nr 512. (II: 111).

Dragonfana, liknande föregående.

Inre sidan; Inuti den gröna kransen ett landskap. I midten af detta en röd pelare, som faller omkull åt vänster. I förgrunden till höger en väpnad man med ett svärd i högra handen. Snedt öfver landskapet, nedifrån högra sidan, i guld inskriften:

VIS CONSILII EXPERS...

Yttre sidan ej afnålad.

Nr 513. (II: 112).

Dragonfana, liknande föregående.

Inre sidan: Inuti den gröna kransen i bakgrunden en stad, i förgrunden en man vänd åt vänster, med blå rock, beströdd med stjärnor.

Yttre sidan ej afmålad.

Nr 514. (II: 113.)

Dragonfana, liknande föregående.

Inre sidan: Inuti kransen ett landskap med en vit kyrka i bakgrunden

Yttre sidan: Inuti kransen i bakgrunden ett hvitt hus med torn. Framför detta två rader af kar.

Nr 515. (II: 114: I. 1685. K. Df. N. 16).

Dragonfana, liknande föregående.

Inre sidan: Inuti kransen en öppen mussla och till vänster om densamma en brun kräfta.

Yttre sidan: I bakgrunden på en höjd en röd borg. I förgrunden till vänster en liggaude, vit galt med i guld inskriften:

ET IPSE PRÆDAF...

Nr 516. (II: 115.)

Dragonfana, liknande föregående.

Inre sidan: Inuti kransen ett svallande haf, hvarpå synes ett segel. I ett moln till höger ett englahufvud, som blåser.

Yttre sidan: Äfvenledes ett haf. Öfver detsamma sväfvar på en stång en gul lykta. Uppe i ett moln till vänster ett englahufvud. Inskrift mellan dessa i guld:

...LUMEN

Dragonfanorna Nr 509—516 hafva antagligen tillhört samma regemente. Endast halfva dukarne bevarade.

Nr 517. (I: 93: I. 1685. P. St. N. 9).

Dragonfana af röd dammast, e. d. Rundt de fria sidorna af duken är broderad en bård af stiliserade blomsterornament i silfver och därutanför fransar af silfver och

rödt silke. På duken en liten, broderad krans af silfver och inuti denna en silfverdrake, gående åt vänster, men vändande hufvudet åt höger och utspyende eld. Öfver kransen i silfverbroderi inskriften:

IGNEA TELA SPVO

Under kransen inskriften:

VINCO FAVENTE DEO.

Nr 518. (IV: 87: I. 1658. P. St. N. 13).

Dragonfana, liknande föregående, men uti kransen synes konturerna af en trana, vänd åt vänster, stående på ett ben samt hållande i det andra en sten. Öfver kransen inskriften:

EXCVBO QVANDO MEVS

Under kransen:

ME IVVET ORA DEVS

Nr 519. (P. C. X: 2: I. 1685. P. St. N. 7).

Dragonfana, liknande föregående, men uti kransen ett åt vänster vändt lejon med ett uppåt riktadt svärd i vänstra tassan. Med högra frambenet och vänstra bakbenet trampar det på en mot lejonet vänd och på rygg liggande örn eller drake. Allt i hvitt och silfver. Öfver kransen inskriften:

IVVANTE DEO.

Under kransen:

TRIVMFAT LEO.

Nr 520. (P. C. X: 3: I. 1685. P. St. N. 12).

Dragonfana, liknande föregående, men uti kransen en måne med sin konkava sida vänd åt vänster, och omfattande en månguddig stjärna. Två dylika stjärnor äfven till höger om månen inom kransen, allt i silfver. Öfver kransen inskriften:

STELLA LVNA DOCENT

Under kransen:

NIL QUA TUSCA NOCENT

Nr 521. (P. C. X: 4; I. 1685. P. St. N. 8.)

Dragonfana, liknande föregående, men uti kransen en uddig silfversol, hvori läses med svarta bokstäfver **IESVS**. Öfver och på hvardera sidan om solen en öppen krona, allt i hvitt och silfver. Öfver kransen inskriften:

HIS DVCIBVS VENIO.

Under kransen:

QVOD SVPERBO SCIO.

Nr 522. (P. C. X: 5; I. 1685. P. St. N. 11.)

Dragonfana, liknande föregående, men uti kransen konturerna af en bild, föreställande S:t Göran på en åt vänster galopperande häst. Ryttaren håller i högra handen ett spjut, hvarmed han genomborrar en under hästen på rygg liggande drake. Öfver kransen inskriften:

CVM DEVS ADIVERIT.

Under kransen:

SIC DRACO VICTVS ERIT.

Nr 523. (IV: 88, I. 1685. P. St. N. 10.)

Dragonfana, liknande föregående, men uti kransen från höger en ur ett moln kommande väpnad arm, hållande i handen ett snedt uppåt höger riktadt svärd, allt i hvitt och silfver. På klingan läses i svarta bokstäfver:

PRO ARIS ET FOCIS

Öfver kransen inskriften:

IVSTA Q ARMA FERQ

Under kransen:

HAC DVCE VICTOR ERO

Dragonfanorna Nr 517—523 hafva antagligen tillhört samma regemente. De upptagas af Rosk bland de polska standaren.

Nr 524. (VII: 24.)

Dragonfana, röd, större delen af duken är borta, men man ser invid stängen spår af en grön lagerkrans.

Nr 525—527. (VII: 28, 35; XII: 93.)

Dragonfanor, röda, rester af tre stycken.

Spetsiga.

Nr 528. (XII: 119; I. 1685. K. Df. N. 24.)

Dragonfana af röd dammast, e. d., (af samma form som Nr 473 se pl. 6), omgifven af en smal guldkant och därutanför af röda silkesfransar. Duken är öfversållad med horisontela, gyllene flammor.

Inre sidan: En ornerad silfverram och däruti ett brunt fartyg med två master invid en strand, på hvilken ligga ett ankare och en röd flagga. Öfver fartyget ett hvitt språkband med inskrift i guld:

SPES MEA IN DEO EST

På fanans flik är en vapensköld: tre gyllene rosor(?) i rödt fält.

Yttre sidan: En tunn, oval lagerkrans i hvitt och grönt. Inuti densamma ett stort F under en konungakrona, båda i guld och gul färg.

Kejsarlig.

Nr 529. (V: 21).

Dragonfana, röd, rundt omkring omgifven af en vit bård, uti hvilken invid stängen synas tre röda blommor. På duken ett hvitt malteserkors och mellan detta och stängen ett hvitt F.

Nr 530. (XII: 118).

Dragonfana af röd dammast, omgifven af skiftevis svarta och gula fransar. På duken en oval medaljong. Däruti en neger med vit plym på hufvudet och svärd i högra handen, gående åt vänster. Han efterföljes af en vit, naken kvinna med öppen, gyllene krona på hufvudet och ett krönt, rödt hjärta i vänstra handen. Bakom figurerna är en klippa och på denna en sittande kvinnlig figur i röd klädning. Hon har på hufvudet en öppen, gyllene krona och i högra handen en liten grön krans.

XIII. Svarta Dragonfanor.

Fyrkantiga.

Nr 531. (III: 13.)

Dragonfana, svart, rundtomkring omgifven af en ljusröd bård, hvaruti slingrar sig en gyllene vinranka med hvartannat blad i guld och hvartannat i silfver. På duken en tätt flätad, grön och hvit lagerkrans, upptill hophållen af ett fladdrande, gyllene band och på sidan af en gyllene ros. Inuti kransen en sluten, gyllene krona med rödt foder. Kronan är mycket trasig. I öfre hörnet inåt stängen ett englahufvud. I nedre hörnet inåt stängen ett stiliseradt blomsterornament i guld. Mellan detta ornament och englahufvudet ett ornament med hvita blad och gyllene stjälkar. Endast halfva duken närmast stängen finnes kvar och på denna synes i guld inskriften:

PRO . . .

ET PA . . .

Nr 532. (I: 115.)**Dragonfana**, lik föregående.**Nr 533.** (XII: 112; I. 1685; K. St. N. 217).

Dragonfana af svart dammast, d. d., med svarta fransar. I öfre hörnet vid stängen en oval medaljong med grön botten och hvit ram. Inuti medaljongen Madonnan, stående på en nymåne och hållande barnet på högra armen samt en spira i vänstra handen. I den hvita ramen inskriften:

IMPLORAMVS TE OMNES

Inre sidan: En dragon med hatt på hufvudet, kyllerock, vida knäbyxor och ridstöflar samt på bröstet försedd med bandoler med vidhängande patroner, håller i högra handen en kabin, omlindad med lunta, samt med

vänstra handen tyglarna på en hvit häst, som är vänd åt höger. Under dragonen inskriften:

Ad utrumque paratus.

Yttre sidan: En åt höger vänd naken Fortuna, som med vänstra handen håller ett segel öfver hufvudet. Längs underkanten inskriften:

Spoffnung Erhelt mich.

Allt i hvit färg.

Af bilden på insidan kan man sluta, att troféen är en dragonfana. Fanan erinrar om Nr 365.

Klufna.

Pl. 8.

Nr 534. (XII: 117; I. 1658. K. Df. N. 32).

Dragonfana af svart dammast, e. d., omgifven af en guldkant och öfversållad med horisontela, gyllene lågor. Midt på duken en gyllene lagerkrans med röda bär. Inuti denna en på ett blått klot stående, åt höger vänd, naken Fortuna, som med vänstra handen håller ett silfversegel i höjd med hufvudet. Högra handen vid midjan håller i seglets ändar. Inskriften i guld i rundel:

FEDELTA Ê | COSA RARA.

Under kransen i guld årtalet:

16 43.

Nr 535. (VIII: 55)

Dragonfana, lik föregående.

Nr 536. (XII: 116; I. 1685. K. Df. N. 12).

Dragonfana, liknande föregående, men har inuti kransen vid dess vänstra sida en ur ett blått moln kommande, röd arm, som håller ett svärd med spetsen uppåt. På denna är en pansarhandske, som knyter sig kring fästet på ett åt vänster riktadt svärd. Inskrift i guld i en rundel:

NON SINE CAVSA.

Under kransen i guld årtalet **16 43**

Nr 537. (XII: 120; I. 1685. K. Df. N. 30).

Dragonfana, liknande föregående, men har inuti kransen en harnesklädd arm, kommande från vänster, hvilken håller i handen en brun, uppåt riktad, afbruten lans. Inskrift:

LABOR VIRIS CONVENIT.

Under kransen i guld årtalet 16 43

Nr 538. (VIII: 50).

Dragonfana, liknande föregående, men har inuti kransen Hoppet, stående på en brun sten, som ligger i blått vatten, och klädd i röd klädning samt blå mantel. Hon håller i högra handen ett grått ankare. I en rundel om figuren i guld inskriften:

IN DEO | SPES MEA.

Under kransen i guld årtalet 16 . 43.

Nr 539. (XII: 121; I. 1685. K. Df. N. 11).

Dragonfana, liknande föregående, men saknar årtal.

Nr 540. (XII: 122; I. 1685. K. Df. N. 42).

Dragonfana, erinrande om de föregående, men betydligt större. Duken omgifves af gula och svarta fran-sar. Denna dragonfana har ingen lagerkrans. I stället Kristus, hängande på korset, i så stor bild, att den fyller hela duken. Korset är rödt. Upptill i svart färg på ett hvitt anslag inskriften I N R I. Kring korset äro 4 stora, 3-delta, horisontela, gyllene flammor. Öfvanför korsarmen en stor, grön palmqvist, under korsarmarna är i horisontel riktning med gyllene bokstäfver målad inskriften:

·IN HOC | SIGNO·VINCES·

Dragonfanorna Nr 534—540 hafva antagligen tillhört samma regemente, vid hvilket Nr 540 förmodligen varit lifflana.

XIV. Dragonfanor af blandade färger.

Fyrkantiga.

Nr 541. (III: 83).

Dragonfana, bildad af tre hvita och tre röda horisontela ränder, som omväxla, hvit rand öfverst. Rundt dukens fria sidor en grön bård. På duken en svart dubbelörn med gula näbbar och ben samt med gloria kring hufvudena. Han har på bröstet en hvit sköld med en röd tvärbjälke. Öfver hufvudena en gemensam kejsarkrona i gult och rödt.

Nr 542. (XI: 61).

Dragonfana, delad, öfre hälften svart, nedre hälften hvit. Öfver hela duken ett hvitt (ljusrödt), burgundiskt kors.

Nr 543. (IX: 86).**Dragonfana**, lik föregående.**Nr 544.** (XII: 123; I 1685. K. Df. N. 6).

Dragonfana, bildad af 8 horisontela, vågiga ränder, hvilka, uppifrån räknadt, följa på hvarandra i följande ordning: rödt, hvitt, blått, gult, rödt etc.

Rättelse.

Vid besök å den i Statens Historiska Museum anordnade Gustaf Adolf-utställningen hafva utgifvarne påträffat en Statens Historiska Museum (Inv. 8043) tillhörig dyna, öfverklädd med ett dammastöfverdrag, alldeles lika med det standar, som upptages under nr 107. På förfrågan har Riksantikvarien Hildebrand benäget upplyst, att Kungsåra kyrka (i närheten af Vesterås) ägt tvenne sådana dynor. Vid undersökning visade sig den ena innehålla en lapp med uppgift, att beklädnaden ursprungligen utgjort trumpetfanor, som eröfrats i slaget vid Hvita Berget 1620, och därpå af en ärlig münsterskrifvare» blifvit sålda i Würzburg. Därefter användes de till beklädnad af tvenne dynor på altaret i därvarande kapell.

Efter svenskarnes eröfring af Würzburg 1631 hade fanorna kommit i svenska händer och slutligen, enligt hvad Kungsåra kyrkas inventarium upplyser, blifvit år 1636 skänkta till nämnda kyrka af »välborne Lars Grubb», hvilken användes i svensk tjänst under trettioåriga kriget.

Häraf förklaras det underliga sätt, hvarpå standaret nr 107 fästats vid stängen, och som redan i anmärkningen å sid. 30 framhållits. Duken har vid trumpeteten varit fäst i vägled — da vapnet kommer rätt — och först i senare tid fastspikats i lodlied vid en stäng. Förmodligen härstammar äfven nr 107 från Würzburg och bör alltså ur detta arbete allöras såsom varande hvarken dragonfana eller standar.

Valspråk (Emblemata).¹

A.

A bonis bona bene nr 207.

Acteon der Jeger thun musst büssen ein

Das Leben sein

Ein Hirs ward durch Diana Stein (Diane Schein?)

Und gefressen vart von Hunden sein

Ad huc stat nr 297.

Ad utrumque paratus nr 533.

Æqua durant nr 120.

Agere et pati fortia nr 405.

Agimvr nr 362.

Aliena nr 161.

Amat Victoria cvram nr 467.

Amour unij mes le destin les separe nr 39.

Audaces Fortvna juvo nr 200.

Avdacter et fortiter nr 181.

Avxilium meum a Domino } nr 508.

Qvi fecit Cœlum et terram }

Avt arte

Avt marte

Immortales

Erimvs

} nr 141.

B.

Besser ehrlich gestorben als schendlich gefloen nr 207.

¹ Uti följande register äro valspråken uppställda efter sammanhangets kraf. För noggramm kunskap om huru de äro anordnade på dukarne hänvisas till texten. Valspråk, som äro så litet bibehållna, att nagon mening däraf ej kan vinnas, äro i registret förbigångna.

C.

Castrorum acies ordinata nr 500.

Christe morior tibi... tu mei... spes... viv... nam... nr 42.

Concessus resurgo nr 196.

Constantia triumphans nr 452.

Contre Fortvne bon coer nr 109.

Contundam eos nr 268.

Cum Deus adiverit | nr 522.

Sic draco victus erit |

D.

Date Deo quae sunt Dei | nr 405.

Et Caesari quae sunt Caesaris |

Den gluk ist glasern... | nr 280.

So bricht es lecht dein geluch... |

Deo nobis imperium nr 242.

Der Pilkan mitt S... | nr 44.

Die Jüngen leben... |

Deus mecum non deprimor nr 104.

Deus nobis haec otia fecit nr 194.

Diana die kevsche Junfrau Zart | nr 454.

Von Acteon gesehen wart |

Darumb er avch das Leben sein |

Zvgleich hat müssen büssen ein |

Dies et ingenium nr 266, 370.

Domi forisq[ue] nr 204.

D(vm?) Fortvna dabit nr 282.

Dyrabo nr 239.

Dyra contra dyra nr 287.

Dylce pro patria mori nr 308.

Durch hie hern(?) das Leben wird mir Got(?) gebe nr 179.

Dy stercheyt der Arde nr 110.

E.

Eco melie rogh(?) nr 236.

Ehre den K... nr 290.

Ehre den Kai... 289.

Ein guts gewisen machet guetes her(ts) | nr 91.

ein weiss herts macht ein gutes gewisen |

- Ein tapfer muth und vorbedacht }
 Im krieg hatt sehr viel nützen bracht } nr 29.
 Eintrectigkeit erhelt die Leit }
 In Gefahr und Widerverdikeit } nr 35.
 Ein wachsam aug und Frischer Muth }
 Im Kriege viel Ausrichten thut } nr 129.
 Es ist kein Gluck zu ieder Zeit }
 Wan Gott nicht selbst ist mit im Streit } nr 269.
 Et conevleabis nr 501.
 Et conevleabis... t draconem nr 502.
 Ex bello pax nr 198.
 Exevbo quando mevs }
 me ivvet ora Devs } nr 518.
 Exitvs acto probabynt nr 372.
 Ex oriente resvrgo nr 511.
 Ex vtroqve Caesar nr 408.

F.

- Fais bien }
 et ne crains rien } nr 273.
 Fedelta' è cosa rara nr 534, 535.
 Feindschliche Bulnichkeit(?) }
 Bringt beide galnt und hertzeleit } nr 288.
 Felicibvs armis nr 494.
 Ferro plantavimvs illam ferro itervm }
 est ra... manda... manvs } nr 453.
 Festina lente nr 285.
 Fide sed cui vide nr 263.
 Florebo sole micante nr 41.
 Fortiter r[esi]stendvm nr 292.
 Fortvna fortes metvit ignavos premit nr 157.
 Fringor non frangor nr 301.
 Frucht Gott nr 8.
 Frucht Gott ehre den Keiser nr 7.
 Fröcht Gott nr 298.
 Furcht Gott ehre den K... nr 290.
 Furcht Gott ehre den Kai... nr 289.
 Fvr Gott vndt das Vaterlandt }
 ergreifen wir die Wafen in die Handt }
 Gebet Gott was Gottes ist } nr 439, 495, 496.
 vndt dem Ka[i]ser was des Ka[i]sers[ist] }

G.

- Gegen Gottes Kraft |
 Bestehet keine Macht | nr 126.
- Gerechte Sach zum widerstandt |
 Mir gibet vrsach an die Handt | nr 28.
- Gib mir das Pferd ist mein Gewinst |
 Darmit ferricht ich Herren Dienst | nr 480.
- Gleich wie der Hellmond scheint bey finster nacht |
 wie avch frühe der Morgensterne |
 Also scheint der avfrichtigen Soldaten die Ehre. | nr 479.
- Gloria Hierusalem Lætitia Israel |
 Honorificentia Popvli | nr 467.
- Gott die Ehre nr 451.
- Gott liben und gerechtigkeit |
 das ist ein schönes Ehrenkleidt | nr 90.
- Gott steste beij hie und dort, |
 Die da streiten vor dein Wort | nr 31.
- Gott vnd dem Kayser getrev nr 219.
- Gott zu Ehre und dem Vaterland |
 für ich das degen in mein hand | nr 31.
- Gott zv Ehren und dem Vater Landt |
 für ich dass Schwerd in meiner Handt... | nr 373—381.
- Greif mich nich[t] an |
 du verbrens[t] dich | nr 203.
- Gut Ordnung helt |
 Den stich im Feldt | nr 128.

H.

- Haud frustra in lacescentem nr 256, 257.
- Her gott held in seiner huett
 vnd im keine feindt stets wachen thuet |
 ... fahren hün | nr 89.
- His dvcibus nr 223.
- His dvcibus venio | nr 521.
- Qvod sperbo scio |
- Hoc signo vinces nr 272.
- Hoffnung erhelt mich nr 533.
- Honi soit qui mal y pense nr 107.
- Honestvm pro patria mori nr 364.

I.

- Ich hallt beij dihr |
Vnd du beij mihr | nr 125.
- Ich trave Gott er warde die Zeid nr 478.
- Ich wages Gott waltes nr 456.
- Jesvs Maria |
Sis mecum in via | nr 270.
- Jesvs Nazarenvs Rex Jvdeorvm nr 468.
- Ignea tela spvo nr 517.
- Imperat et servit nr 226.
- Imploramvs te omnes nr 533.
- In adversis constans fiducia nr 309.
- In Deo sors mea nr 34.
- In Deo spes mea nr 538, 539.
- In hac cruce vinces nr 467.
- In hoc signo vinces nr 165, 468, 540.
- In hoc signo vincet nr 21.
- In ma[nib]us domini sortes meae nr 193.
- In Namen Gottes streidt |
Ich vor mein Vatterlandt | nr 504, 505.
- In nomine domini nr 268.
- In nomine Jesv omne genv flectatvr |
Coelestivm terrestrivm et infernorvm | nr 447, 448.
- In spe... nr 369.
- In te confido nr 86.
- In vtrvmqve paratvs nr 93.
- Invidia Fortvnae comes nr 445.
- Ire syper satis est nr 265.
- Ist Gott mit Uns wer will wieder Uns sein nr 508.
- Ivsta q arma fero |
Hac dvce victor ero | nr 523.
- Ivstitiam non gloriam qvero nr 315.
- Ivvante Deo |
Trivmfat Leo | nr 519.

L.

- Labor viris convenit nr 132, 537.
- Lacessitvs pygno nr 130.
- Lumen nr 516.

M.

- Maer niet sonder god nr 110.
 Manet infracta virtvs nr 178.
 Maria nr 183.
 Maria mater Dei ora pro nob[is] nr 468.
 Maria ora pro nobis nr 221.
 Maria tvo fretvs avxilio victor ero nr 109.
 Mascule certantibus nr 105.
 ... Meam cohor... nr 240.
 [M]Ein Gvtt | nr 97.
 [M]Ein Gvtt |
 Mein Hilf kompt vom Herren |
 der Himmel vnd Erden gemacht hatt | nr 508.
 Me me vindice nr 201.
 Midt Gott undt midt Ehren nr 506, 507.
 Mitt Freiden dran |
 Mitt Gluck darvon | nr 365.
 Mit Freuden daran |
 Mit Gluck davon | nr 508.
 Mit frewden dran... |
 Mit Glück davon. | nr 30.
 Mit Freuden daran |
 Mit Ehren darvon | nr 207.
 Mit Gluck daran vnd Frevden dar... nr 366.
 Mon tovr viendra nr 293.
 Mytatio Acteonis in cervvm nr 454.

N.

- Nach Gottes Ehr vnd dess Keisers sük |
 Tracht ich Alle Augenblick | nr 238.
 Nec temere nec timide nr 143.
 Nicht rühre mich |
 Sonst treff ich dich | nr 127.
 Nil sine Deo nr 233.
 Nisi dominus frustra nr 219.
 Nodos virtvte resolvo nr 123.
 Nolite me t[an]gere nr 245.
 Non aliter nr 302.
 Non dormit qui custodit nr 121.

- Non habemus regem Nisi Cæsarem nr 101.
 Non mihi sed Deo gloriam nr 316.
 Non natus
 Sed creatus [renatus?] } nr 310.
 Revivisco
 Non quamdiu sed quam bene nr 407.
 Non sine causa nr 536.
 Nulle rose sans espine nr 39.
 Nunc aut nunquam nr 98.

P.

- Pacis belliq. tempore nr 371.
 Par arme virtus et amour }
 Je fair[ay?] mes jour[s] } nr 365.
 Pietas ad omnia utilis nr 243.
 Pius Ferdinandus vivat nr 242.
 Post mortem nr 162.
 Post mortem viva nr 179.
 Post nubila Phœbus nr 4, 267.
 Post plagas in flammis nr 509.
 Pro æquitate nr 133.
 Pro aris et focis nr 523.
 Pro Cæsare vinces... nr 357.
 Pro Deo Cæs[ar]e Patria }
 et Patrono } nr 21.
 Mordentem neco
 Pro Deo et Libertate nr 103.
 Pro Deo et Patria }
 Pro Cæsare } nr 493.
 Pro... }
 et Pa... } nr 531, 532.
 Pro fide et [C]r[ist]o nr 368.
 Pro fide grege et rege nr 114.
 Pro his certandum nr 178.
 Pro imperatore meisq. vitam et sanguinem. nr 43.
 Pro lege et pro grege nr 122.
 Pro patria nr 241.
 Prudentia nr 85.
 Publicæ salutis nr 299.
 Pugna pro patria nr 314.

Q.

- Quant tovt vat... mal nr 166.
 Qvi judicatis nr 219.
 Qui volet nr 199.
 Quocunq[ue] ferar nr 203.
 Qvod me alit me extingvit nr 406.

R.

- Revenge nr 267.
 Rex Ivpiter omnibvs idem nr 313.

S.

- San[c]tvs Spiritvs... atvr nr 235.
 S:t Antonius(?) nr 368.
 S. Bonifacivs nr 367.
 S. Catrina ora pro nobis nr 372.
 S. Francisevs nr 282, 283.
 S. Georgij adivva nos nr 472.
 S. Georgius nr 368.
 S. Gorges aedes novs nr 275.
 S. Jacques soyes povr novs nr 274.
 S. Libori O. P. N. nr 364.
 S. Maria ora pro nobis nr 273, 457.
 S. Maria von Hall nr 159.
 S:te Menolphe memento nostri nr 371.
 Sanc[t]e Micael ora pro no[bis] nr 503.
 S. Petre O. P. N. nr 364.
 S. Petrvs nr 370.
 S. Simplicievs nr 367.
 S. [V]ictor ora pro nobis nr 101.
 Sapientia Ferdinandvs vivat nr 242.
 Sed malo nodo malvs evnevs nr 207.
 Sese terrore tvety[r] nr 264.
 Sic nvtrior nr 227.
 Sic itur ad astra nr 368.
 Sic transit gloria mundi nr 197.
 Si Deus pro nobis qvi[s] contra nos nr 242, 508.
 Sine Deo nulla Fortvna. nr 269.

Sit Deus pro nobis quis contra nos nr 276.

Soli Deo gloria nr 142.

Spernit pericula virtus nr 195.

Spes bona dat vires nr 210.

Spes mea Christum... nr 26.

Spes mea in Deo est nr 528.

Stella lyra docent }
Nil qua tusca nocent } nr 520.

Stet quoecunque loco nr 303.

Svb hoc signo vi... nr 244.

Svb umbra alarvm tvarvm nr 27, 161.

Sunt rerum vices nr 294.

Svper aspidem et basiliscum ambulabis nr 87.

Svperata tellvs sidera donat nr 107.

T.

Tack mich n[i]cht an sonst brenst dv dich nr 479.

Tandem bona causa triumphat nr 312, 445.

Tempori parendvm nr 207.

Te omnes imploramvs nr 370.

Te seqvimvr nr 227.

Timore domini nr 500.

Titvlvs triumphalis }
Ab omnibvs me defendat malis } nr 468.

... tod fris mich nr 283.

Toutiours paro... nr 306.

Tvawe Gott, Thue recht, Scheu Niemand nr 3.

[U], V, W.

Was Tugend setzt... nr 33.

Vbique similis nr 163.

Weil es nicht will anders sein }
Geb ich mich willig darein } nr 124.

Weil man mir zutuet Ungemache }
Ich billig vndernem die rache } nr 32.

Verandvm et verend... nr 366.

Wenig ist mein gluck Freide mein (unglück) nr 238.

Venite ad iudicium nr 88.

Wer Tugendt liebt }
 Wirdt hoch gezirt } nr 131.

... Wil du ... }
 So kom heran } nr 115.

Vinco favente Deo nr 517.

Virescit vlnere virtvs nr 284.

Virtvte inclaresco nr 131.

Virtvtem extendere factis nr 202.

Virtvte nodos resolvo nr 205.

Virtute non negligentia nr 169.

Vis consilii expers ... 512.

Vivat Avgvstvs nr 494.

Vi[v]at Ferdinandvs pivs nr 243.

Vivat Ferdinandvs sapientia nr 242.

Vnversagt nr 222.

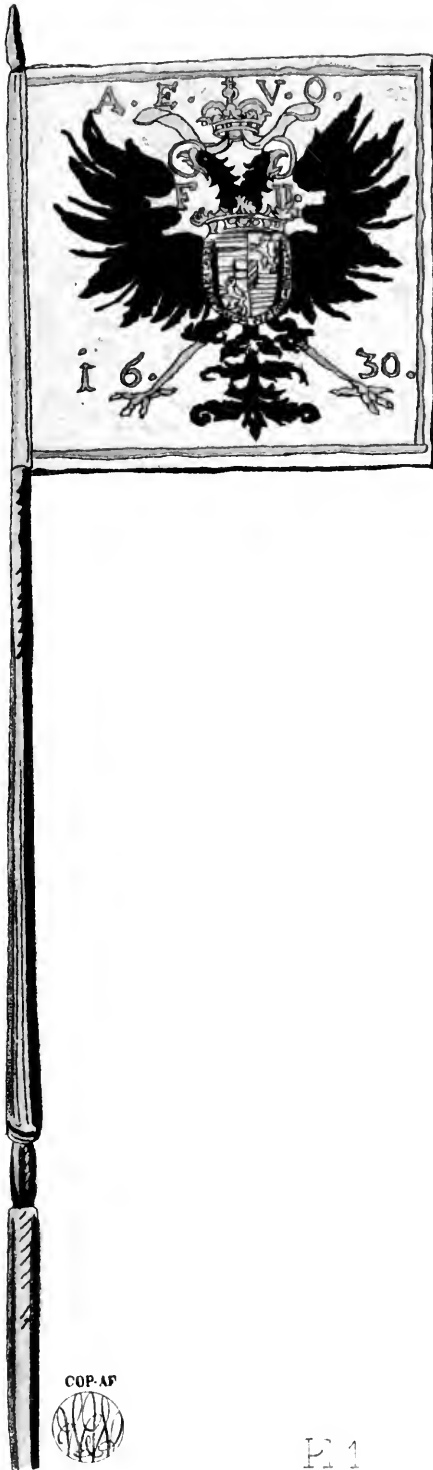
Vtile est officivm militibvs pro Christo et patria mori nr 467.

Y.

Yo lo entiendo nr 180.

Z.

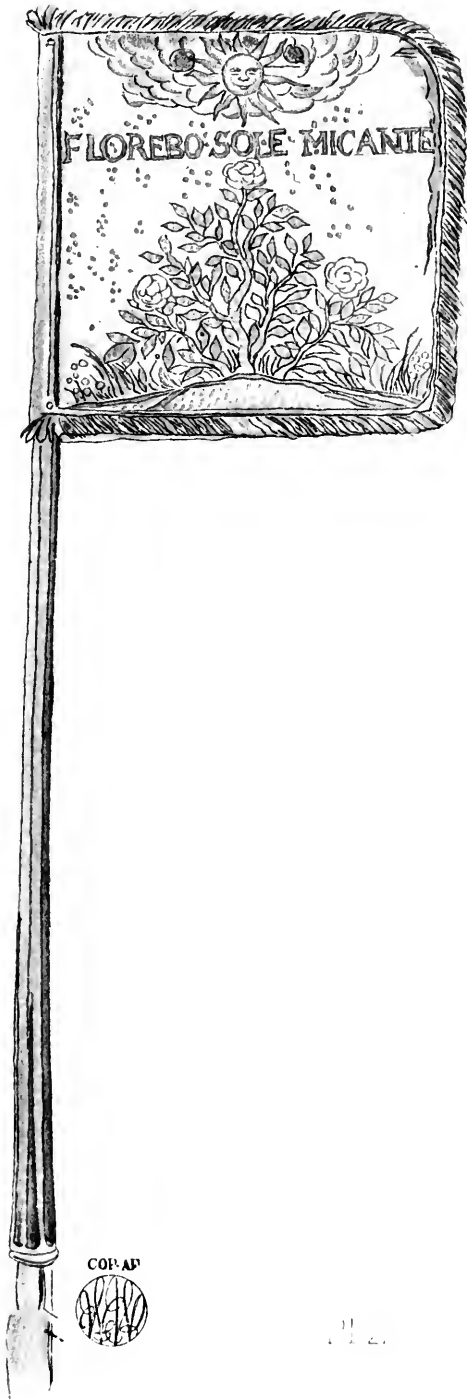
Zur Tapferkeit }
 gehört arbeit } nr 132.

COP. 47

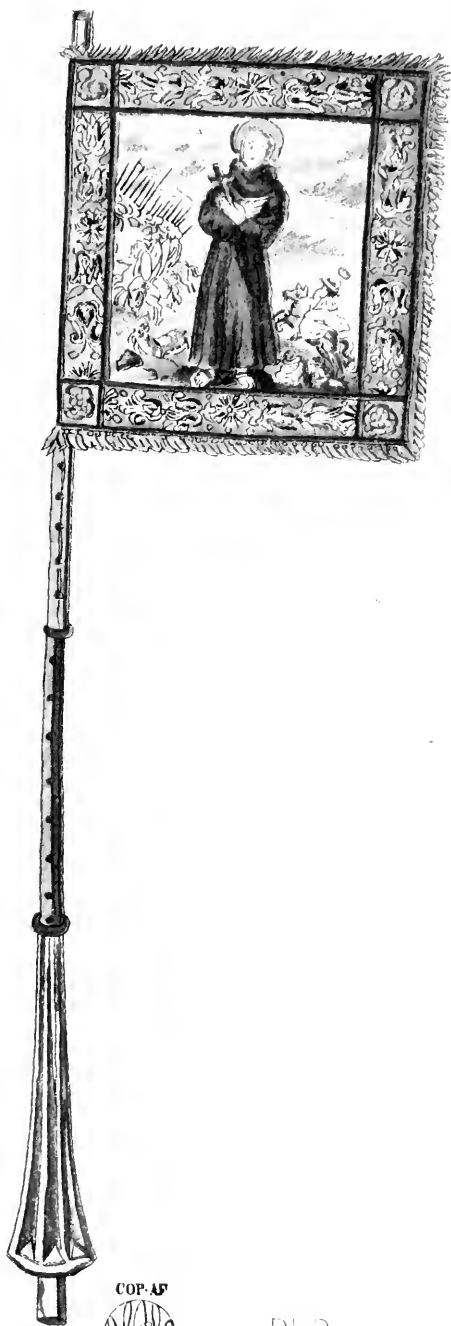
P 1

COF. AB

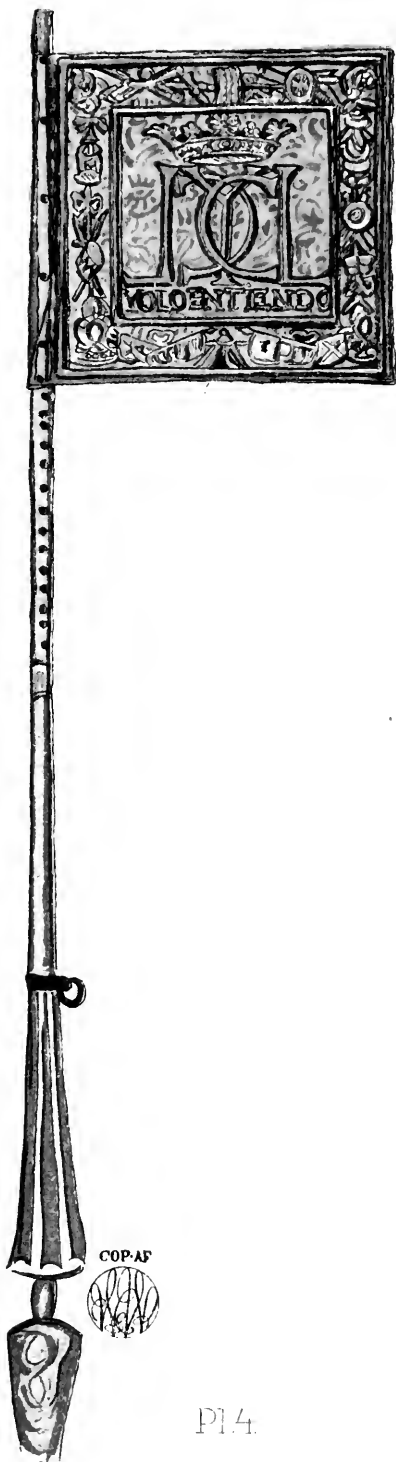

COP. AF

PL. 3

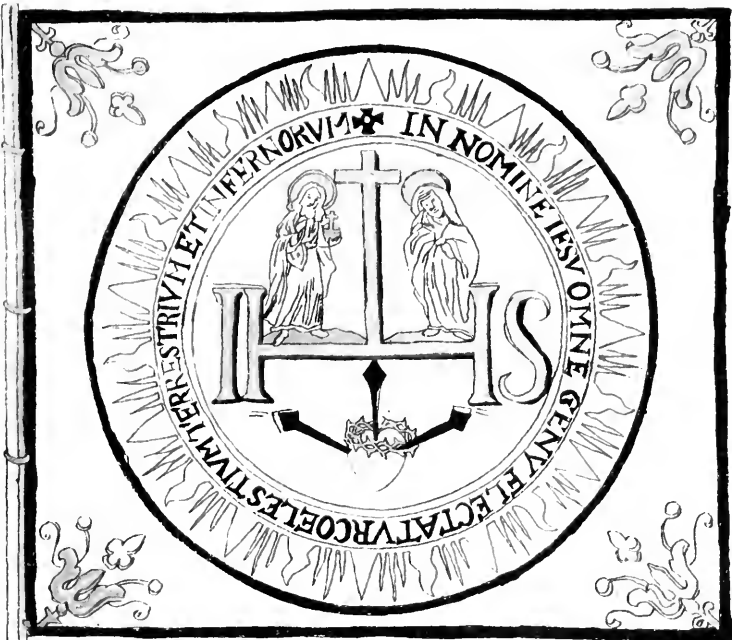

COPAS

COP-AP

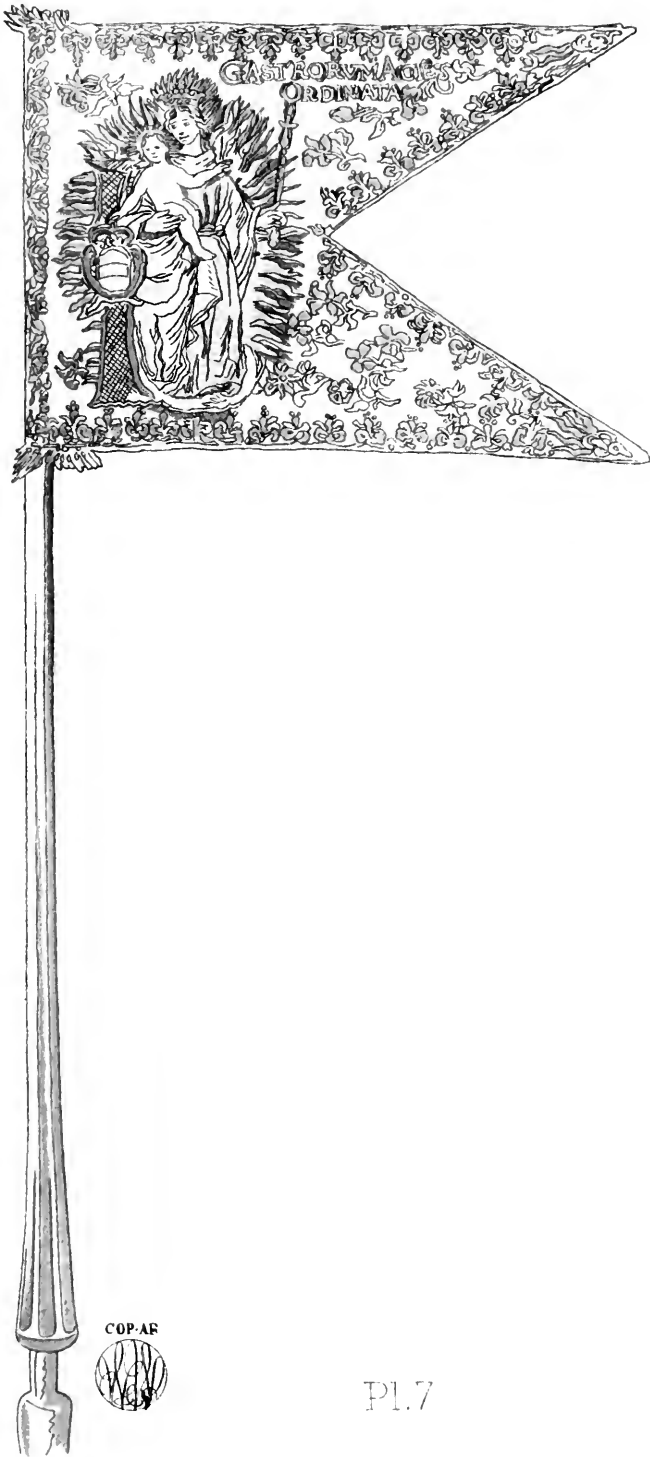

COP AF

Pl.6

COP-AR

COP. AF

Pl. 8.

Hildebrand, Bror Emil, Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord. Ny tillökt upplaga med 14 pl. 1881. Pris (i Sverige, Norge, Danmark och Finland): 10 kr.

Tornberg, C. J., Numi cufici regii numophylacii Holmiensis, quos omnes in terra Suecia repositos digessit et interpretatus est C. J. T. 1848. Pris: 7 kr. 50 öre.

Hildebrand, Bror Emil, Minnespenningar öfver enskilda svenska män och qvinnor. 1860. Pris 7 kr. 50 öre.

—, Svenska Sigiller från medeltiden. 1. 1. 2. 1862—1867. Pris: 19 kr. 50 öre.

—, Sveriges och Svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer. 2 delar (1874, 1875). Pris: 16 kr.

Montelius, Oscar, Statens Historiska Museum. Kort beskrifning till vägledning för de besökande. 6 uppl. 1897. Pris: 50 öre (vid ingangen till museet: 25 öre).

—, Das Museum vaterländischer Alterthümer zu Stockholm. 1897. Pris: 75 öre (vid ingangen till museet 50 öre).

—, Musée des antiquités nationales de Stockholm. 1899. Pris: 75 öre (vid ingangen till museet 50 öre).

Hildebrand, Bror Emil, och **Hildebrand, Hans**, Teckningar ur Svenska Statens Historiska Museum. Första häftet (Serien IV, pl. 1—10). 1873. Pris: 6 kr. Andra häftet (Serien VI, pl. 1—10). 1878. Pris: 6 kr. Tredje häftet (Serien V, pl. 1—5). 1883. Pris: 5 kr.

INNEHÅLL.

	Sid.
Kyrkomålningar i Uppland från Medeltidens slut. Af <i>Otto Sylwan</i>	1—203.

Med anslag ur den Bergerska donationsfonden har Akademien utgifvit:

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling.

Förra afdelningen, band 1 (1888): 9 kr.; band 2 (1896): 11 kr.
— Senare afdelningen, band 1 (1888): 11 kr.; band 2 (1889):
9 kr.; band 3 (1890): 8 kronor; band 4 (1891): 9 kronor;
band 5 (1893): 8 kronor; band 6 (1893): 11 kronor 50 öre;
band 7 (1895): 9 kr. 50 öre; band 8 (1897): 10 kr.; band 9
(1898): 13 kr.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens **Antiqvariska Tidskrift för Sverige** utgifves i häften af obestämdt antal och med nödiga illustrationer.

Se omslagets andra och tredje sidor!

ANTIQUARISK TIDSKRIFT

FÖR

SVERIGE

UTGIFVEN AF KONGL. VITTERHETS HISTORIE OCH
ANTIQUITETS AKADEMIEN

GENOM

HANS HILDEBRAND.

XIV. 2

Distribueras af hrr Wahlstrom & Widstrand.
STOCKHOLM.

Pris: 2 kronor.

Af Kongl. Vitterhets Akademien (1753—1786) och Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien eller på Akademiens förlag äro följande arbeten utgifna:

Kongl. Svenska Vitterhets Akademiens Handlingar. 5 band. 1755—1788.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar. 20 band. 1789—1852.

— Ny följd. Del. 1 4 kr. 50 öre; del. 2 4 kr.; del. 3 4 kr. 50 öre; del. 4 4 kr.; del. 5 4 kr.; del. 6 4 kr.; del. 7 4 kr.; del. 8, 1 3 kr.; del. 9 7 kr. 50 öre; del. 10, 6 kr.; del. 11 6 kr.; del. 12 6 kr.

Antiquarisk Tidskrift för Sverige. Del. 1 2 kr.; del. 2 3 kr.; del. 3 h. 1—4 4 kr.; del. 4 h. 1—4 4 kr.; del. 5 h. 1—4 5 kr.; del. 6 h. 1—4 4 kr.; del. 7 h. 1—4 4 kr.; del. 8 h. 1—4 4 kr.; del. 9 h. 1—3 3 kr.; del. 10 h. 1—6 6 kr.; del. 11 h. 1—5 4 kr. 75 öre; del. 12 h. 1—4 4 kr. 50 öre; del. 13 h. 1 1 kr.; del. 14 nr 2—3 4 kr. 50 öre; del. 15 nr 2 1 1 kr. 50 öre.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad. Första bandet: årgångarne 1872—1874. Andra bandet: årgångarne 1875—1877. Tredje bandet: årgångarne 1878—1880. Fjerde bandet: årgångarne 1881—1883. Femte bandet: årgångarne 1884—1886. Sjette bandet: årgångarne 1887—1889. Årgångarne 1890 och 1891. Pris för årgångarne 1872—1877: 2 kr.; för följande årgångar 3 kr.

Hildebrand, Bror Emil, Anteckningar nr Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Dagbok samt om de under Akademiens inscende ställda Kongl. samlingarne för år 1843. Pris: 37 öre.

—, Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord. 1846. Pris: 7 kr. 50 öre.

—, Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord. Ny tillökt upplaga med 14 pl. 1881. Pris (i Sverige, Norge, Danmark och Finland): 10 kr.

Tornberg, C. J., Numi cufici regii numophylacii Holmiensis, quos omnes in terra Sueciae repertos digessit et interpretatus est C. J. T. 1848. Pris: 7 kr. 50 öre.

- Hildebrand, Bror Emil**, Minnespenningar öfver enskilda svenska män och qvinnor. 1860. Pris 7 kr. 50 öre.
- , Svenska Sigiller från medeltiden. I. 1, 2. 1862—1867. Pris: 19 kr. 50 öre.
- , Sveriges och Svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer. 2 delar (1874. 1875). Pris: 16 kr.
- Montelius, Oscar**, Statens Historiska Museum. Kort beskrifning till vägledning för de besökande. 5 uppl. 1886. Pris: 75 öre (vid ingången till museet: 50 öre).
- , The national historical museum, Stockholm. A guide to the collection issued by the royal Academy of literature, history and antiquities. Translated from the 5th swedish edition by Charles H. Derby. Pris: 3 kr. (vid ingången till museet 2 kr.).
- Hildebrand, Bror Emil, och Hildebrand, Hans**, Teckningar ur Svenska Statens Historiska Museum. Första häftet. (Serien IV, pl. 1—10). 1873. Pris: 6 kr. Andra häftet. (Serien VI, pl. 1—10). 1878. Pris: 6 kr. Tredje häftet. (Serien V, pl. 1—5). 1883. Pris: 5 kr.

Med anslag ur den **Bergerska donationsfonden** har Akademien utgifvit:

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling.
 Förra afdelningen, band 1 (1888): 9 kr. — Senare afdelningen, band 1 (1888): 11 kr.; band 2 (1889): 9 kr.; band 3 (1890): 8 kronor; band 4 (1891): 9 kronor; band 5 (1893): 8 kronor; band 6 (1893): 11 kronor 50 öre.

De nordiska guldbrakteaternas, Af <i>Bernhard Salin</i>	1—111.
---	--------

Under arbete äro för närvarande:

- Akademiens handlingar* del. 28 och 33.
Antiqvarisk tidskrift del. IX: 1 (Hans Hildebrand, *Svenska medeltidens brakteater.*)
 — del. XI (den franska resumén.)
 — del. XIII: 1 (Montelius, *Orienten och Europa*, forts.)
 — del. XIV: 1 (Hans Hildebrand, *De daterade medeltidskyrkorna på Gotland.*)
 — del. XV: 1 (Wrangel, *Tegelarkitekturen i Norra Europa och Uppsala domkyrka.*)
 — del. XV: 2 (Hans Hildebrand, *Skara domkyrka*, forts.)
 — del. XVI: 1 (Carl Silfverstolpe, *Vadstena klosters upphörs- och utgiftsbok för 1539—1570.*)
Månadsbladet för 1892 och 1893.
Svenska sigiller från medeltiden del. 2 h. 1.
Teckningar ur Svenska Statens Historiska Museum h. 4.
Medeltidsföremål från Gotland i Statens Historiska Museum (utgifvas med anslag af Bergerska donationsfonden.)
Rikskansleren Axel Oenstiernnas skrifter och brefredning (utgifvas med anslag af Bergerska donationsfonden.)
Sveriges runskrifter afd. 1: Ölands runstenar; afd. 2: Östergötlands runstenar (utgifvas med anslag af Bergerska donationsfonden).

I bokhandeln finnes:

Hildebrand, Bror Emil, och Hildebrand, Hans, **Teckningar ur Svenska Statens Historiska Museum.**

Första häftet, innehållande 10 pl. och tillhörande text. Här beskrifves och afbildas jämte annat det icke minst genom sin ornamentik viktiga Ulltuna-fyndet. Pris: 6 kr.

Andra häftet, innehållande 10 pl. med afbildningar af medeltidsföremål jämte tillhörande text. Pris: 6 kr.

Tredje häftet, innehållande 5 pl. med afbildningar af järnåldersföremål från Gotland jämte tillhörande text. Pris: 5 kr.

Se omslagets andra och tredje sidor.

ANTIQVARISK TIDSKRIFT

FÖR

SVERIGE

UTGIFVEN AF KONGL. VITTERHETS HISTORIE OCH
ANTIQVITETS AKADEMIEN

GENOM

HANS HILDEBRAND.

XIV. 3

—*—

Distribueras af hrr Wahlstrom & Widstrand.
STOCKHOLM.

Pris: 2 kronor. 50 ore.

Af Kongl. Vitterhets Akademien (1753—1786) och Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien eller på Akademiens förlag äro följande arbeten utgifna:

Kongl. Svenska Vitterhets Akademiens Handlingar. 5 band. 1755—1788.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar. 20 band. 1789—1852.

— Ny följd. Del. 1 4 kr. 50 öre; del. 2 4 kr.; del. 3 4 kr. 50 öre; del. 4 4 kr.; del. 5 4 kr.; del. 6 4 kr.; del. 7 4 kr.; del. 8, 1 3 kr.; del. 9 7 kr. 50 öre; del. 10 6 kr.; del. 11 6 kr.

Antiquarisk Tidskrift för Sverige. Del. 1 2 kr.; del. 2 3 kr.; del. 3 h. 1—4 4 kr.; del. 4 h. 1—4 4 kr.; del. 5 h. 1—4 5 kr.; del. 6 h. 1—4 4 kr.; del. 7 h. 1—4 4 kr.; del. 8 h. 1—4 4 kr.; del. 9 h. 1—3 3 kr.; del. 10 h. 1—6 6 kr.; del. 11 h. 1—5 4 kr. 75 öre; del. 12 h. 1—4 4 kr. 50 öre; del. 13 h. 1 1 kr.; del. 14 nr 3 2 kr. 50 öre; del. 15 nr 2 1 1 kr. 50 öre.

Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad. Första bandet: årgångarne 1872—1874. Andra bandet: årgångarne 1875—1877. Tredje bandet: årgångarne 1878—1880. Fjerde bandet: årgångarne 1881—1883. Femte bandet: årgångarne 1884—1886. Sjette bandet: årgångarne 1887—1889. Årgångarne 1890 och 1891. Pris för årgångarne 1872—1877: 2 kr.; för följande årgångar 3 kr.

Hildebrand, **Bror Emil**, Anteckningar ur Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Dagbok samt om de under Akademiens inseende ställda Kongl. samlingarne för år 1843. Pris: 37 öre.

—, Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord. 1846. Pris: 7 kr. 50 öre.

—, Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord. Ny tillökt upplaga med 14 pl. 1881. Pris (i Sverige, Norge, Danmark och Finland): 10 kr.

Tornberg, **C. J.**, *Nami culici regii numophylacii Holmiensis, quos omnes in terra Sueciae repertos digessit et interpretatus est C. J. T.* 1848. Pris: 7 kr. 50 öre.

- Hildebrand, Bror Emil**, Minnespenningar öfver enskilda svenska män och qvinnor. 1860. Pris 7 kr. 50 öre.
- , Svenska Sigiller från medeltiden. I. 1, 2. 1862—1867. Pris: 19 kr. 50 öre.
- , Sveriges och Svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer. 2 delar (1874, 1875). Pris: 16 kr.
- Montelius, Oscar**, Statens Historiska Museum. Kort beskrifning till vägledning för de besökande. 5 uppl. 1886. Pris: 75 öre (vid ingången till museet: 50 öre).
- , The national historical museum, Stockholm. A guide to the collection issued by the royal Academy of literature, history and antiquities. Translated from the 5th swedish edition by Charles H. Derby. Pris: 3 kr. (vid ingången till museet 2 kr.).
- Hildebrand, Bror Emil, och Hildebrand, Hans**, Teckningar ur Svenska Statens Historiska Museum. Första häftet. (Serien IV, pl. 1—10). 1873. Pris: 6 kr. Andra häftet. (Serien VI, pl. 1—10). 1878. Pris: 6 kr. Tredje häftet. (Serien V, pl. 1—5). 1883. Pris: 5 kr.
-

Med anslag ur den Bergerska donationsfonden har Akademien utgifvit:

- Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling.**
Förra afdelningen, band 1 (1888): 9 kr. — Senare afdelningen, band 1 (1888): 11 kr.; band 2 (1889): 9 kr.; band 3 (1890): 8 kronor; band 4 (1891): 9 kronor; band 5 (1893): 8 kronor; band 6 (1893): 11 kronor 50 öre.
-

INNEHÅLL.

Sid.

Standar och dragonfanor från valplatser i Tyskland och kejserliga arflanden. Af *T. J. Petrelli* och *E. S. Liljedahl* 1—144.

Under arbete äro för närvarande:

Akademiens handlingar del. 28 och 32.

Antiqvarisk tidskrift del. IX: 1 (Hans Hildebrand, *Svenska medeltidens brakteater.*)

— del. XI (den franska resumén.)

— del. XIII: 1 (Montelius, *Orientalen och Europa*, forts.)

— del. XIV: 1 (Hans Hildebrand, *De daterade medeltidskyrkorna på Gotland.*)

— del. XIV: 2 (Salin, *De nordiska guldbrakteaterna.*)

— del. XV: 1 (Wrangel, *Tegebrarkitekturen i Norra Europa och Uppsala domkyrka.*)

— del. XV: 2 (Hans Hildebrand, *Skara domkyrka*, forts.)

Månadsbladet för 1892 och 1893.

Svenska sigiller från medeltiden del. 2 h. 1.

Teckningar ur Svenska Statens Historiska Museum h. 4.

Medeltidsföremål från Gotland i Statens Historiska Museum (utgifvas med anslag af Bergerska donationsfonden.)

Rikskansleren Axel Oxeenstiernas skrifter och brefvexling (utgifvas med anslag af Bergerska donationsfonden.)

Sveriges runskrifter afd. 1: Ölands runstenar; afd. 2: Östergötlands runstenar (utgifvas med anslag af Bergerska donationsfonden).

I bokhandeln finnes:

Hildebrand, Bror Emil, och Hildebrand, Hans, **Teckningar ur Svenska Statens Historiska Museum.**

Första häftet, innehållande 10 pl. och tillhörande text. Här beskrifves och afbildas jämte annat det icke minst genom sin ornamentik viktiga Ulltuna-fyndet. Pris: 6 kr.

Andra häftet, innehållande 10 pl. med afbildningar af medeltidsföremål jämte tillhörande text. Pris: 6 kr.

Tredje häftet, innehållande 5 pl. med afbildningar af järnåldersföremål från Gotland jämte tillhörande text. Pris: 5 kr.

Se omslagets andra och tredje sidor.

GETTY CENTER LINRARY

